T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

GAZİANTEP MANZUMELERİ VE KÜLLİYELERİ; ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYFER ŞAŞMAZ

GAZİANTEP - 2018

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

GAZİANTEP MANZUMELERİ VE KÜLLİYELERİ; ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
AYFER ŞAŞMAZ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ TÜLAY KARADAYI YENİCE

GAZİANTEP - 2018

T.C.

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

Tezin Adı: Gaziantep Manzumeleri ve Külliyeleri; Şeyh Fetullah Külliyesi Üzerine Bir İnceleme

Öğrencinin, Adı Soyadı: Ayfer Şaşmaz

Tez Savunma Tarihi: 14.05.2018

Fen Bilimleri Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. MEHMET KARPUZCU

FBE Müdürü

Bu tezin Yüksel Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

(Ünvanı, Adı ve SOYADI)

ABD Baskanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/~~Doktora~~ tezi olarak kabul edilmiştir.

(Ünvanı, Adı ve SOYADI) Dr. Öğr. Üyesi TÜLAY KARADAYI YENİCE

İkinci Tez Danışmanı (varsa)

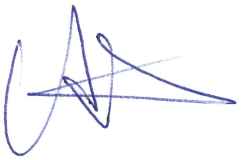
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak oy birliği/~~oy çokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Ünvanı, ADI ve SOYADI):	İmzası
Doç. Dr. Mustafa TOSUN	..
Dr. Öğr. Üyesi Tülay KARADAYI YENİCE	...
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCESAKAL	..

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Gaziantep Manzumeleri ve Külliyeleri; Şeyh Fetullah Külliyesi Üzerine Bir İnceleme**" başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. 14 / 05 / 2018

Ayfer ŞAŞMAZ

ÖNSÖZ

Kültür tarihi ve şehirlerin sahip oldukları tarihi dokuların gelecek nesillere aktarımı, şehirlerin milli benliği ve geçmişini yansıtmak adına önemlidir. Dış dünya ile ilişki kurarken fiziki mekân anlayışı bilinçlenmektedir. Ülkelerin yaşayan mimari kültür mirasları arasındaki farklılıkları gösteren değerli yapıtların bir araya gelmesiyle oluşan külliye yapılarının korunması ve yaşatılması, kültür mirasımızı tüm dünyaya tanıtabilmek ve gelecek kuşaklara aktarabilmek için gereklidir.

Külliyeler, toplumun dini, kültürel, sosyal, ticari yapısını yansıtan; çeşitli fonksiyonel yapı birimlerinin bir arada planlanarak inşa edildiği sosyal kuruluşlardır.

Yapılan çalışmada külliye yapıları ve külliyelerin dönemlere göre gelişimi göz önüne alınarak, Gaziantep İlinde bulunan Külliye ve Manzume yapılarının tanımı ve Şeyh Fetullah Külliyesi plan ve mimari özelliklerinin araştırılması ve değerlendirilmesi yer alacaktır. Beylikler, Selçuklu, Osmanlı gibi birçok kültürün izlerini taşıyan ve Gaziantep'e özgü geleneksel yapı birimlerini de barındıran 'Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi' tarihçesi, dönemsel ve yapısal özellikleriyle birlikte incelenecektir.

Bu tez çalışmasında, Gaziantep'teki tarihi dokuda önem arz eden geniş bir alanı kapsayan ve birçok anıtsal yapıyı içeren, külliye ve manzumeler ile ilgili çalışma yapmam konusunda beni yönlendiren ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Tülay Karadayı Yenice'ye şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmamla ilgili araştırmalarımda bana yardımcı olan; Gaziantep Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü, Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Gaziantep Kent Arşivi, Gaziantep Şahinbey Belediyesi, Gaziantep Üniversitesi ve Gaziantep Kalyoncu Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına ve arşivini bana açan kıymetli meslektaşım mimar Barış H. Gören'e teşekkür ederim.

Hayatım boyunca bana her zaman destek olan anneme ve rahmetli babama, aileme sonsuz şükranlarımı sunarken; çalışmamı bu tez hazırlığı süresince zaman zaman ihmal ettiğim halde anlayış gösteren, hayatımdaki en kıymetli varlıklarım olan çocuklarım Begüm ve Semih'e sonsuz sevgilerimle sunarım.

AYFER KUTSAL ŞAŞMAZ

ÖZET

Kentleşmenin getirdiği olumsuzluklar nedeniyle, kültür tarihimizi yansıtan geleneksel doku giderek azalmakta ve tarihi yapılar yeterince değerlendirilip yaşatılamamaktadır. Bu durumun bir nebze olsun önüne geçebilmek ve kültürümüzü gelecek nesillere aktarabilmek açısından Gaziantep ilindeki manzume ve külliyeler üzerinde durup, Şeyh Fetullah Külliyesi üzerine yoğunlaşmaya çalıştık. Bunun için ikinci bölümde külliye yapılarının tanımı ve tarihsel gelişimi; üçüncü bölümde Gaziantep ilinin tarihi ve Gaziantep'te bulunan manzume ve külliyelerin tarihçesi, mimari yapıları ile restorasyon öncesi ve sonrası durumları üzerinde durulmuştur. Tezimizin dördüncü ve son bölümünde ise Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi'nin konumu, tarihçesi, içindeki yapı birimlerinin mimarisi ve taşıyıcı sistemi, karşılaştırmalı çalışması, geçirdiği onarımlar yönünden incelenmesi ve restorasyon sonrasındaki durumu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: külliye, manzume, Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi.

ABSTRACT

Due to negative impacts of urbanization, traditional texture reflecting our cultural history vanishes slowly and historical buildings cannot be sufficiently utilized and maintained. In order to prevent this, even if it is only to some extent and to hand them down to future generations, we put emphasis on manzumes (a building group smaller than külliye) and külliyes in Gaziantep and tried to focus on Şeyh Fetullah Külliye. In order to do this, the definitions of külliye structures and their historical evolution in the second chapter; history of Gaziantep and history of manzumes and külliyes in Gaziantep and architectural structures along with their pre and post restoration conditions in the third chapter were emphasized. In the fourth and last chapter of our thesis, the location, history of Gaziantep Şeyh Fetullah Külliye, architecture of the structural units inside külliye, and its carrier system, comparative study, an examination of the renovations and post restoration condition have been dwelled on.

Keywords: külliye, manzume, Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **i**

ÖZET ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

TABLO LİSTESİ ..... **ix**

RESİMLER LİSTESİ ..... **x**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiv**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xvi**

BİRİNCİ BÖLÜM **1**

GİRİŞ **1**

1.1. Problem Durumu **2**

1.2. Çalışmanın Amacı **2**

1.3. Çalışmanın Kapsamı **3**

1.4. Çalışmanın Varsayımları **3**

1.5. Materyal ve Metod **3**

İKİNCİ BÖLÜM **6**

KÜLLİYE YAPILARININ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ **6**

2.1. Külliye Tanımı **6**

2.2. Külliyeyi oluşturan Öğeler **6**

2.3. Külliyenin Tarihsel Gelişimi **10**

2.3.1.Osmanlı Devleti Öncesi Külliyeler 10

2.3.1.1.Artuklular Dönemi (1098-1408) 11

2.3.1.2. Mengücekler Dönemi (1072-1228) 12

2.3.1.3. Anadolu Selçuklular Dönemi (1078-1308) 12

2.3.1.4. Memluklular (1250-1517) 13
2.3.1.5. Beylikler Dönemi (1308-1453) 14
2.3.2. Osmanlı Devleti Külliyeleri 16
2.3.2.1. İlk Devir Osmanlı Külliyeleri (1299-1437) 16
2.3.2.2. Klasik Devir Osmanlı Külliyeleri (1437-1703) 19
2.3.2.2.1. Şehir Külliyeleri 24
2.3.2.3. Son Dönem Osmanlı Külliyeleri (1703-1876) 30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 32
GAZİANTEP'İN TARİHSEL VE FİZİKSEL GELİŞİMİNDE MANZUME VE KÜLLİYE YAPILARI 32
3.1. Gaziantep İlinin Tarihsel ve Fiziksel Gelişimi 32
3.1.1. Kentin Tarihsel Gelişimi 32
3.1.2. Kentin Fiziksel Gelişimi 38
3.2. Gaziantep Manzumeleri ve Külliyeleri 40
3.2.1. Gaziantep Manzumeleri 42
3.2.1.1. Ahmet Çelebi Manzumesi 46
3.2.1.2. İhsanbey (Esenbek) Manzumesi 48
3.2.1.3. Bekirbey Manzumesi 51
3.2.1.4. Kozluca Manzumesi 54
3.2.2. Gaziantep Külliyeleri 58
3.2.2.1. Ali Nacar Külliyesi 60
3.2.2.2. Lala Mustafa Paşa Külliyesi 66
3.2.2.3. Hüseyin Paşa Külliyesi 73
3.2.2.4. Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi 82
3.2.2.5. Koca Nakıp Külliyesi 91
3.2.2.6. Şahveli (Salihiye) Külliyesi 93

3.2.2.7. Tabak Halil Külliyesi 95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 98

GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ 98

4.1. Külliyenin Konumu ve Tanımı **98**

4.2. Şeyh Fetullah Külliyesi Tarihçesi, Vakfiyeleri ve Banisi **100**

4.2.1. Şeyh Fetullah Külliyesi Yakın Çevresi Tarihçesi 101

4.2.1.1. Şehreküstü Mahallesinde XVIII. VE XIX. Yüzyılda Kurulan Vakıflar 103

4.2.2. Şeyh Fetullah Külliyesinin Banisi (Yaptıran) 105

4.3. Külliyede Bulunan Yapılar **111**

4.3.1. Şeyh Fetullah Camisi 111

4.3.1.1. Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem 111

4.3.1.2. Malzeme ve Teknik Süsleme 125

4.3.1.3. Caminin Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar 133

4.3.1.4. Şeyh Fetullah Camii Karşılaştırmalı Çalışma 135

4.3.2. Şeyh Fetullah Zaviyesi 143

4.3.2.1. Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem 144

4.3.2.2. Malzeme ve Teknik Süsleme 146

4.3.2.3. Zaviyenin Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar 147

4.3.2.4. Şeyh Fetullah Zaviyesi Karşılaştırmalı Çalışma 148

4.3.3. Şeyh Fetullah Kasteli 151

4.3.3.1. Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem 151

4.3.3.2. Kastelin Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar 152

4.3.4. Şeyh Fetullah Medresesi 158

4.3.5. Şeyh Fetullah Hamamı 160

4.3.5.1. Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem 161

4.3.5.2. Malzeme ve Teknik Süsleme 168

4.3.5.3. Hamamın Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar 168
4.3.5.4. Şeyh Fetullah Hamamı Karşılaştırmalı Çalışma 169
4.3.6. Şeyh Fetullah Külliyesi Kabaltı 169
4.3.7. Şeyh Fetullah Külliyesi Hazire ve Avlular 171
4.3.7.1. Hazire ve Cami Avlularındaki Değişiklikler 172
4.3.7.1.1. Külliye Çevresindeki Meydan Çalışmaları ve Bahçe Duvarlarındaki Değişiklikler 174

BEŞİNCİ BÖLÜM 176
SONUÇ VE ÖNERİLER 176
5.1. Değerlendirme ve Sonuç 176
5.2. Öneriler 179

KAYNAKÇA 181
EKLER 193
Ek 1. Tarihi Gaziantep Resimleri 193
Ek 2. Gaziantep Dini Tesisler Haritası 194
Ek 3. Gaziantep Kastelleri Şehirdeki Dağılım Şeması ve Konumları 195
Ek 4. Gaziantep Külliye ve Manzumelerinin Kent İçindeki Konumunu Gösteren Plan 196
Ek 5. Gaziantep İhsanbey Kasteli Restorasyon Öncesi ve Sonrası Görünüm 197
Ek 6. Gaziantep Bekirbey Manzumesi Cami, Medrese Eski ve Yeni Resimler 198
Ek 7. Gaziantep Kozluca Manzumesi Kozluca Kasteli Resimleri 199
Ek 8. Gaziantep Ali Nacar Camii Külliyesi Eski ve Yeni Resimler 200
Ek 9. Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi Eski ve Yeni Resimler 201
Ek 10. Gaziantep Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi Eski ve Yeni Resimler 202
Ek 11. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii ve Hamamı Tescil Fişi 203
Ek 12. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Şehrinde Kurulmuş Olan Vakıflar Tablo 12. 1 204

Ek 13. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Vakıf Muhasebelerine Göre Şeyh Fetullah (Şeyh) Camii'nin Gelirleri ve ve Masrafları Tablo 13. 1 208

Ek 14. Şer'i Mahkeme Sicilleri Cilt 155 S.169..... 209

Ek 15. Şer'i Mahkeme Sicilleri Cilt 155 S.369 Numara 355..... 210

Ek 16. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yeri Batı ve Doğudan Görünüm.. 212

Ek 17. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yeri Kuzeyden Görünüm..... 213

Ek 18. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi Taşıyıcı Sistem Şeması..... 214

Ek 19. Gaziantep Şeyh Fetullah Kasteli Plan ve Taşıyıcı Sistem Şeması..... 215

Ek 19 A. Gaziantep Şeyh Fetullah Kasteli B-B Kesiti..... 216

Ek 20. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Restorasyon Projesi Plan ve Kesiti 217

Ek 21. Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi ve Yakın Çevresinin 1976 Yılında Çekilmiş Hava Fotoğrafı 218

Ek 22. (Şeyh Fetullah) Şıh Camii Kamulaştırma Alanı ve Listesi..... 219

Ek 23. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Hicri 608 (M. 1211-1212) Tarihli Rölöve Planı, Kesit, Görünüş 220

Ek 24. Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi Restitüsyon Öneri Planı..... 221

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 Beylikler Döneminde Yapılan Külliyeler 15
Tablo 2 Erken Klasik Dönem Külliyeleri 20
Tablo 3 Sinan Devri (Klasik Dönem) Külliyeleri 23
Tablo 4 Sinan Sonrası Külliyeleri 28
Tablo 5 Son Dönem Osmanlı Külliyeleri 30
Tablo 6 Günümüze Ulaşmayan Kasteller 44
Tablo 7 Günümüze Ulaşabilen Kasteller 44
Tablo 8 Gaziantep İlindeki Manzume Yapıları ve İçerdiği Yapı Birimleri 46
Tablo 9 Gaziantep İli KülliyeYapıları ve İçerdiği Yapı Birimleri ile Gruplandırılması 59
Tablo 10 Şeyh Fetullah (Şıh Fetullah) Külliyesinin Künyesi 98

RESİM LİSTESİ

Sayfa No.

Resim 1 Mardin Emineddin Külliyesi ve Necmeddin Külliyesi 11
Resim 2 Seydişehir Seyyid Hârun Külliyesi ve Adana Ulu Camii Külliyesi 15
Resim 3 Ahmet Çelebi Manzumesi 1976, 2018 47
Resim 4 İhsanbey Manzumesi Restorasyon Öncesi ve Sonrası 49
Resim 5 Bekirbey Manzumesi Medrese, Cami, Şadırvan 52
Resim 6 Kozluca Manzumesi Cami 1976, 2018 55
Resim 7 Kozluca Camisi Restorasyon Öncesi ve Sonrası 56
Resim 8 Ali Nacar Külliyesi Tabakhane, Cami, Şadırvan, Minare 1946, 2006 61
Resim 9 Ali Nacar Camii Avludan Batıya ve Cami, Şadırvan, Medreseye Bakış 61
Resim 10 Ali Nacar Camisi Restorasyon Sonrası Caminin Son Cemaat Yerinden Görünüm 63
Resim 11 Ali Nacar Külliyesi Avlu ile Kepkep Sokaktan Giriş Kabaltısı Görünüm 64
Resim 12 Ali Nacar Külliyesi Medresesi 2.Abdülhamit Albümünden Görünüm 64
Resim 13 Ali Nacar Camii ve Medresesi 65
Resim 14 Lala Mustafa Paşa Külliyesi 2008 68
Resim 15 Lala Mustafa Paşa Hamamı Restorasyon Sonrası Görünüm 2018 71
Resim 16 1890'larda II.Abdulhamit Albümünden Karanlık Bedesten 73
Resim 17 Hüseyin Paşa Külliyesi Gaziler Cad. Dükkanlar, Giriş Kabaltısı ve Hamam Giriş 74
Resim 18 Hüseyin Paşa Camii Tescil Fişi Resmi ve 2005 Görünüm 77
Resim 19 Hüseyin Paşa Camii Kurtuluş Savaşı Sonrası ve 2018 Görünüm 77
Resim 20 Hüseyin Paşa Hamamı Giriş, Kubbelerden Görünüm 2000, 2018 78
Resim 21 Hüseyin Paşa Medrese ve Mektebi II.Abdülhamit Dönemi ve 2018 Durumu 80
Resim 22 Hüseyin Paşa Medresesi Restorasyon Öncesi Görünüm 2000, 2007 80
Resim 23 Zincirli Bedesten Savaş Dönemi ve Sebze Hali Olduğu Dönem Görünüm 81
Resim 24 Zincirli Bedesten 2001,2005 Görünüm 81
Resim 25 Tekke Camii Külliyesi Avlu, Abdest Alma Yerleri, Hücreler, Çeşme 85
Resim 26 Mevlevihane Külliyesi Şeyh Evi,Cami,Şadırvan Görünüm 2018 85
Resim 27 Şeyh Evi Selamlık Dairesi (Vakıf Müzesi) 2018 86
Resim 28 Tahmis Kahvesi Restorasyon Öncesi ve Sonrası 86
Resim 29 Mevlevihane Külliyesi Avludan Cami, Mescit ve Şeyh Evi Avludan Görünüm 2013-2018 89
Resim 30 Nakıp (Mecidiye) Hanı 2017 92
Resim 31 Şahveli Camii Hazireye ve Son Cemaat Mahalli'ne Bakış 95

Resim 32 Tabak Halil Camii Son Cemaat Yerinden, Batı Cepheden ve Cami içinden Görünüm 96
Resim 33 Tabak Halil Hamamı Girişi ve Kubbeler 2005, 2017 97
Resim 34 Şeyh Fetullah Külliyesi Doğudan Kepenek Sokak' tan Giriş 1960 102
Resim 35 Şeyh Fetullah Külliyesi Kuzey Avlu Doğudan Kepenek Sokak' tan Giriş 1989 .. 103
Resim 36 Şeyh Fetullah Külliyesi'ne Kuzeyden Bakış 110
Resim 37 Şeyh Fetullah Külliyesi, Doğudan Meydan ve Külliyeye Bakış 110
Resim 38 Kuzeydoğudan Meydana ve Şeyh Fetullah Külliyesi'ne Bakış 110
Resim 39 Şeyh Fetullah Camii Girişi ve Son Cemaat Yerinden Görünüm 2018 113
Resim 40 Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yerinden Görünüm 2018 114
Resim 41 Şeyh Fetullah Camii, Harime Giriş Kapısı 2018 114
Resim 42 Şeyh Fetullah Camii; Mihrabiye,Mukarnaslı Üzengiler 116
Resim 43 Şeyh Fetullah Camii; Harimden Müezzin Mahfiline Bakış 116
Resim 44 Şeyh Fetullah Camii Minber Restorasyon Öncesi ve Sonrası Görünüm 117
Resim 45 Şeyh Fetullah Camii Minber Görünüm 2007, 2018 118
Resim 46 Şeyh Fetullah Camii Mihrap Önü Bölümü ve Üst Örtüsü 118
Resim 47 Şeyh Fetullah Camisi Batı Cephe 2007, 2018 119
Resim 48 Şeyh Fetullah Camii Kuzeybatıdan Görünüm 120
Resim 49 Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi Güney Cephe 120
Resim 50 Cami Manastır Tonozu, Sivri Kemer, Yelpaze Tonoz, Gömme Ayak 122
Resim 51 Cami Manastır Tonozu ve Gergi Çubuğu, Mukarnaslardan Görünüm 122
Resim 52 Cami Sekiz Kollu Yıldızı Oluşturan Baklava Dilimi Motif ve Gergi Çubuğu ... 122
Resim 53 Şeyh Fetullah Camii Üst Örtü Sistemi Yelpaze Tonozun Sivri Kemere Bağlanması, Üç Kollu Pervane Motifi 124
Resim 54 Şeyh Fetullah Camii Harimin İçinden Görünüm 124
Resim 55 Cami Asıl İbadet Mekanından Görünüm (Z01) 125
Resim 56 Cami Son Cemaat Yeri Renkli Taş İşçilikli Zemin Döşemesi 126
Resim 57 Son Cemaat Yeri Renkli Taş İşçilikli Pencere Alınlık ve Söveleri, Son Cemaat Yeri Doğusuna Bakış 127
Resim 58 Cami İçi Süslemeler; Pencere Söveleri, Mukarnaslar, Mühr-i Süleyman Motifi 130
Resim 59 Cami Mihrap Renkli Taş İşçiliği, Mukarnaslar ve Rumi Süslemeleri 131
Resim 60 Şeyh Fetullah Camii Minaresi 2007 ve 2018 Görünüm 132
Resim 61 Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi Çatısı Restorasyon Öncesi ve Sonrası 135
Resim 62 Nahcivan Mü'mine Hatun Türbesi Alt Kat Rölöve Planı, Alt Ayak ve Örtü 138

Resim 63 Mardin Kasımiye Medresesi, Çifte Minareli Medrese, Şeyh Fetullah Camii Eyvan Tonozu 138
Resim 64 Harabe Gilan I Numaralı Türbe Alt Kat Ayak ve Örtü, Kemah Mengücek Gazi Gömütlüğü Aynalı Beşik Tonozu 139
Resim 65 Rumkale'de Görülen Şemsiye Tonoz Örneği 140
Resim 66 İngiltere Gloucester Katedrali, Cambridge Üniversitesi'nin King's College Chapel Yelpaze Tonozu 141
Resim 67 Kaburgalı Yelpaze Tonoz Örneği Kanada Parlamentosu 141
Resim 68 Şeyh Fetullah Zaviyesi 1989 ve 2017 Görünümü 145
Resim 69 Şeyh Fetullah Zaviyesi Ortada Tek Ayak ve Manastır Tonozu 145
Resim 70 Harimden Zaviyeye Giriş; Harimden ve Zaviyeden Görünüm 2007, 2018 146
Resim 71 Harimden Zaviyeye Bağlantı Sağlayan Kapı, Zaviyeden Görünüm 2018 146
Resim 72 Şeyh Fetullah Zaviyesine Giriş, Zaviyeden ve Son Cemaat Yerinden Görünüm 147
Resim 73 Cami ve Zaviyenin Güney Cephesi ve Güney Hazire 2007, 2018 148
Resim 74 Mardin Dayrülzafaran Medresesi 148
Resim 75 Pişirici Mescidi ve Kasteli Zaviyesi, Aynalı Tonozu Andıran Üst Örtü Sistemi . 149
Resim 76 Şeyh Fetullah Kasteli 1997 154
Resim 77 Kastelin Kuzeyinden Güneyine Bakış; 2005, 2018 154
Resim 78 Kuzey Avlunun Doğusunda Bulunan Kastelin 1982 ve 2007 Görünümü 155
Resim 79 Şeyh Fetullah Kasteli; 2007, 2018 155
Resim 80 Kastelde Tuvaletlerin Olduğu Kısım 2007 155
Resim 81 Şeyh Fetullah Kasteli Çapraz Tonoz, Sivri Kemerli Oturma Sekileri, Taşıyıcı Ayaklar; 2007 156
Resim 82 Kastelin Batı ve Güney Duvarı ile Havuzun Restorasyon Sonrası Görünümü 156
Resim 83 Kuzey Avludan Kastelin Görünümü 2018 157
Resim 84 Kuzey Avlu ve Kastelden Görünüm; 2007,2018 157
Resim 85 Kuzey Avluda Kaldırılan Şadırvan ve Yerine Yapılan Abdest Alma Yerleri 158
Resim 86 Medresenin Avlunun Kuzeyindeki Bölümünün Çatısından Görünüm 1963 160
Resim 87 Hamam, Malzeme Depeosu ve Külhan Girişi; 2005, 2018 161
Resim 88 Kepenek Sokaktaki Hamam Girişi; Restorasyon Öncesi 2008 162
Resim 89 Hamam Soğukluk, 2008 ve 2018 Görünüm 162
Resim 90 Hamam Soğukluk, Fenerli Kubbe, 2008 162
Resim 91 Hamam Ilıklık, Eyvanlar 2008,2018 163
Resim 92 Hamam Ilıklık Bindirmeli Üçgen Geçişli Diresel Işık Gözlü Kubbe 2018 163

Resim 93 Hamam Sıcaklık Eyvan Tonozu, 2018 164
Resim 94 Hamam Sıcaklık Eyvan ve Göbek Taşı 2008 165
Resim 95 Hamam Sıcaklık Göbek Taşı ve Eyvan 2008 165
Resim 96 Hamam Sıcaklık Göbek Taşı 2008, 2018 165
Resim 97 Hamam Sıcaklık Eyvan, Kubbe ve yıldız Şeklini Oluşturan Işık Gözleri 166
Resim 98 Hamam ve Kabaltının Restorasyon Öncesi Görünümü 2008 167
Resim 99 Hamam Cephe Restorasyon Sonrası Görünüm 2018 167
Resim 100 Hamam Sıcaklık Kubbeler, 2018 169
Resim 101 Hamam Soğukluk, Ilıklık, Sıcaklık Halvet Üst Kubbeler ve Işıklandırma 2008 169
Resim 102 Kabaltının Kepenek Sokak'tan Restorasyon Sonrası Görünümü 2018 171
Resim 103 2007 Restorasyon Öncesi ve 2018 Restorasyon Sonrası Doğu Hazireye Giriş .. 171
Resim 104 Doğu Hazire Restorasyon Öncesi ve Sonrası Görünüm; 2007, 2018 172
Resim 105 Şıh Ocağı'nın Bulunduğu Güneydeki Hazire 2018 172
Resim 106 Güneydeki Bahçeden Hazireye, Şehreküstü Konakları ve Şehitler Caddesi Yönüne Bakış 172
Resim 107 Külliyenin Kuzey Avlusundaki Kaldırılan Şadırvanın 1997, 2007 Görünümü .. 173
Resim 108 Külliyenin Yakın Çevresi Kepenek Sokak'taki Meydanda yer alan 525 Ada, 92 Parseldeki Yapının 2016 Görünümü 174
Resim 109 Külliyenin Yakın Çevresi Kepenek Sokak'taki Meydanda yer alan 525 Ada, 92 Parseldeki Yapının 2018 Görünümü 174
Resim 110 Caminin Güneybatı Köşesine Bitişik Olan; Şeyh Evi Olarak Adlandırılan Evin 2013 ve 2018 Görünümü 175
Resim 111 Şıh Caminin Batı Cephesi, Şıh Hamam Sokaktan Avluya Giriş; 2007, 2018 175
Resim 112 Kuzeydeki Meydandan Camiye Bakış ve Avlu Girişi 2018 175

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1 Divriği Ulu Camii ve Plan Şeması 12
Şekil 2 Kayseri Hunad Hatun Külliyesi ve Plan Şeması 13
Şekil 3 Berkuk Külliyesi ve Kahire Sultan Kayıtbay Külliyesi Plan Şeması 14
Şekil 4 Bursa Orhan Gazi Külliyesi ve Plan Şeması 17
Şekil 5 Bursa Murad Hüdavendigar Külliyesi ve Plan Şeması 18
Şekil 6 Bursa Yeşil Külliyesi ve Plan Şeması 19
Şekil 7 İstanbul Fatih Külliyesi ve Plan Şeması 20
Şekil 8 Edirne II.Beyazid Külliyesi ve Plan Şeması 21
Şekil 9 İstanbul Şehzade Mehmed Külliyesi ve Plan Şeması 25
Şekil 10 İstanbul Süleymaniye Külliyesi ve Plan Şeması 25
Şekil 11 Şemsi Paşa Külliyesi ve Plan Şeması 26
Şekil 12 İstanbul Kılıç Ali Paşa Külliyesi ve Plan Şeması 26
Şekil 13 Halep Hüsreviye Külliyesi ve Plan Şeması 26
Şekil 14 Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi ve Plan Şeması 27
Şekil 15 Sultan Ahmed Külliyesi ve Plan Şeması 29
Şekil 16 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Planı 29
Şekil 17 Nur-u Osmaniye Külliyesi Plan Şeması 31
Şekil 18 Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve Plan Şeması 31
Şekil 19 Gaziantep İlinin Tarihsel Gelişimi 36
Şekil 20 Ahmet Çelebi Manzumesi Plan Krokisi 46
Şekil 21 İhsanbey Manzumesi Plan Krokisi 49
Şekil 22 İhsanbey Kasteli Planı 50
Şekil 23 Bekirbey Manzumesi Plan Krokisi 52
Şekil 24 Kozluca Manzumesi Restorasyon Projesi Vaziyet Planı 54
Şekil 25 Kozluca Kasteli Rölöve Planı, Restorasyon Öncesi ve Restorasyon Çalışmaları ... 57
Şekil 26 Ali Nacar Külliyesi Vaziyet Planı 61
Şekil 27 Lala Mustafa Paşa Külliyesi Konumu ve Han Hamam ve Susamhane Plan Şeması 67
Şekil 28 Kent Ticaretinin Genel Dağılımında Lala Mustafa Paşa Külliyesi 67
Şekil 29 Hüseyin Paşa Külliyesinin Konumu ve İçindeki Yapılar 74
Şekil 30 Mevlevihane Külliyesi Şehir İçindeki Konumu 84
Şekil 31 Mevlevihane (Tekke Camii) Külliyesi Vaziyet Planı 84

Şekil 32 Koca Nakıp Külliyesi Şehir İçindeki Konumu ve Nakıp Hamamı Rölöve 92
Şekil 33 Şahveli Külliyesinin Şehir İçindeki Konumu 93
Şekil 34 Tabak Halil Külliyesinin Şehir İçindeki Konumu 95
Şekil 35 Şehreküstü Mahallesi ve Şeyh Fetullah Külliyesi'nin Konumu 98
Şekil 36 Şeyh Fetullah Külliyesi Koruma İmar Planındaki Konumu ve Şehreküstü Mahallesi'nden Bir Bölüm 99
Şekil 37 Şeyh Fetullah Külliyesi Plan Şeması; Cami, Zaviye, Kastel ve Hamam, Doğu ve Güney Hazire..... 108
Şekil 37 A Şeyh Fetullah Külliyesi A-A Kesiti 109
Şekil 38 Bursa Yeşil Camii Plan Şeması 112
Şekil 39 Şeyh Fetullah Camii, Zaviye, Son Cemaat Mahalli Plan 113
Şekil 40 Sekizgen Formun Kullanımı, Kare Formdan Sekizgene Geçiş, Geometrik Formların Çeşitliliği, Tromplar ve Köşe Doldurmaları 136
Şekil 41 Nahcivn Mü'mine Hatun Türbesi; Alt Kat Rölöve Planı, Taşıyıcı Ayak ve Örtü ... 138
Şekil 42 Moyuncur Kalesi Rekonstrüksiyonu, Kazakistan'da Tarik-As Külliyesi ve Şeyh Fetullah Külliyesi Köşe Kuleleri..... 142
Şekil 43 Şeyh Fetullah Kasteli Tuvaletler, Havuzlu Mekân Plan, 1982..... 153
Şekil 44 Şeyh Fetullah Hamamı Restitüsyon Projesi..... 166
Şekil 45 Kabaltının Kent Planındaki ve 2005'teki Görünümü 170

KISALTMALAR LİSTESİ

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

G.M.A : Gaziantep Müze Arşivi

G.V. B.M. : Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü

G.K.T.V.K.K.B.M : Gaziantep Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü

G.V.İ.K.E. : Gaziantep Valiliği İl Kültür Envanteri

V.E.D.B. : Vakıf Eserlerimizin Dünü Bugünü

KUDEB : Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (G. Antep B. Şehir Bel.)

G.K.A. : Gaziantep Kent Arşivi

G.Ş.S. : Gaziantep Şeriye Sicili

Ş.M.S : Şer'i Mahkeme Sicilleri

C. – S. : Cilt - Sayı

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

vb. : Ve benzeri

m. – cm. : Metre - santimetre

M. – H. : Miladi - Hicri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Külliyeler, asırlar boyunca Türk mimarisinin farklı işlevlerdeki yapılarının bir araya gelerek oluşturduğu; toplumun dini, kültürel, ticari ve sosyal yapısı ile ilgili önemli yapı topluluklarıdır. Bu yapı toplulukları, güvenliği, sosyal ve ticari hayatın sürekliliğini sağlayan menzil kuruluşları olarak da içinde bulundukları yerlerin şehirleşmesine ve gelişmesine öncülük etmişlerdir. Çoğunlukla sultanlar, vezirler ve devletin ileri gelenleri tarafından kurulan ve vakıflar aracılığıyla işleyen külliyelerin ilk örneklerine Anadolu'da rastlamak mümkündür. Anadolu'da çeşitli dönemlerde kurulan güçlü Türk medeniyetleri ile birlikte çok sayıda külliye inşa edilmiştir.

Türk mimarisinde külliye yapılanmaları incelendiğinde; Anadolu dışındaki külliye uygulamaları, Anadolu'da Osmanlı öncesi dönemde külliyeleri, Osmanlı Döneminde ise Klasik ve Batılılaşma Dönemi Külliyelerinin dönemsel olarak ilerleme ve değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Osmanlı başkentlerinden Bursa ve Edirne'de yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına, şehrin büyümesine ve bulunduğu kent ve coğrafyada Türk kültürünün yayılmasına öncülük eden külliyeler, İstanbul'daki örnekleri ile de bir imparatorluğun sembolü olmuşlardır. Özellikle 16. yüzyılda İstanbul'da Edirne'de ve birçok Anadolu şehrinde yapılan, aynı zamanda, Halep'e Şam'a, Bosna'ya kadar uzanan bu kuruluşlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü yurtdışındaki örneklerle de göstermesi bakımından önemlidir.

15. ve 17. yüzyıllar arasında, Atik Sinan, Mimar Hayreddin, Mimar Sinan, Davud Ağa ve Mehmet Ağa külliye yapılanmalarının çok önemli örneklerini ortaya koymuşlardır. 17. yüzyıl mimarlık eserleri, Osmanlı Mimarlığında Sinan çağı olarak bilinen 16. yüzyıl Klasik devrinin ardından Lale Devri'nin başlangıcı olan 18. yüzyıl başına kadar devam eder. Bu dönemde Sultan Külliyelerinin yanı sıra sadrazam ve devlet büyüklerinin inşa ettirdikleri küçük külliyeler de yapılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda ise batılılaşma sürecinin etkisiyle Klasik Osmanlı Üslubunun yerine, Barok ve Rokoko üslubunun etkili olduğu külliyeler inşa edilmiştir.

Anadolu coğrafyasında Selçuklulardan Osmanlı'ya kadar yapımları farklı tarihlere uzanan bu yapı topluluklarının bir kısmı günümüze kadar ulaşmakla birlikte; bazıları kısmen, bazıları ise tamamen yokolmuşlardır. Bu yapıların belgelenmesi, korunması ve gelecek nesillere aktarılması; Türk Mimarisi ile birlikte kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir.

1.1. Problem Durumu

Kaynaklarda bir 16. yüzyıl külliyesi olarak geçen ve tezimizin odak noktasını oluşturacak olan Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi; Şehreküstü Bölgesi, Kepenek Mahallesi, Şeyh Fetullah Camii Sokak'ta yer almaktadır. Külliye daha önceleri bazı onarım ve restorasyon çalışmaları geçirmiş olsa da bütünlüğünü koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Bu çalışmanın problemi; Gaziantep'teki külliye ve manzume yapılarından Şeyh Fetullah Külliyesi'ni geleneksel yapı ögeleri ve yapıldığı yüzyılla birlikte değerlendirilmeye çalışmak olup, alt problemleri ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Kültürümüzün önemli yapı gruplarından olan külliyeler, birçok Anadolu kentlerinde olduğu gibi Gaziantep'te de yeterince incelenmemiş olup, dikkate alınması gereken yapı grupları olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Manzume sözcüğü bazı sözlüklerde (Ayverdi, 2006: 1937) külliye ile eş anlamlı olarak geçmekte olup; Gaziantep'te yer alan manzumelere bazı kaynaklarda yer verilmiş (Çam, 2006), fakat Gaziantep manzume ve külliye yapıları bir tanım ortaya konularak büyüklük ve içerdiği yapı birimlerine göre gruplandırılmamıştır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Tüm dünyada tarihi yapıların gelecek kuşaklara aktarılması, onlara değerli birer anlam katılması, tarihi yapıların doku ve özelliklerini bilinçli bir şekilde koruyarak ve kullanımına devam ettirilerek sağlanabilir. Ülkemizdeki tarihi ve kültürel varlıkların işlevledirilerek korunması, onarılması, tanıtılması, envanterinin çıkarılması, ayrıca bu alanlarda bilimsel etkinliklerin, sanatsal ve kültürel yaratıcılığın, yeni çalışmaların geliştirilmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

Kültürel mirasımızın önemli yapı gruplarından olan külliyeler; birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Gaziantep'te de incelenmesi ve dikkate alınması gereken yapı grupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı gruplarının tespit edilerek belgelenmesi, yapılardaki geleneksel yapım sistemi, malzeme kullanımı ve temel koruma problemlerinin tanımlanması ve gelecekteki olası müdahaleleri yönlendirmek oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı; Gaziantep'in tarihi ve kültürel mirası kapsamında Şeyh Fetullah Külliyesinin temel karakteristik özelliklerinin tanımlanması ve tanıtılmasıdır. Bir başka

ifadeyle; Gaziantep tarihi kent merkezinde bulunan manzume ve külliye yapılarının büyüklük ve içerdiği yapı birimlerine göre gruplandırılıp incelenmesi esas alınarak, Şeyh Fetullah Külliyesi için tarihsel ve tipolojik bir değerlendirme yapmak amaçlamaktadır. Bu çözümlemede Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi'nin, içinde bulunduğu kente özgü yapılarla (kastel, kabaltı vb.); tarihsel, mimari, dönemsel özellikleri yönünden yazılı, görsel kaynaklar ışığında incelenerek; mimari mirasımızdaki yeri ve öneminin tanımlanması ve gelecek kuşaklara aktarılmak üzere belgelenmesi hedeflenmektedir.

1.3. Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamı, Gaziantep manzume ve külliye yapılanmalarının bir tanım ortaya konularak gruplandırılması ve tanıtılmasından yola çıkarak, Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi'nin incelenmesidir. Gaziantep tarihi kent merkezinin Şehreküstü Bölgesi, Kepenek Mahallesinde yer alan; yurt dışı örneklerin yanı sıra Beylikler, Selçuklu, Osmanlı gibi birçok dönemden izler taşıyan Şeyh Fetullah Külliyesi'nin yapım yılı tam olarak bilinemese de kaynaklarda 16. Yüzyıl olarak geçmektedir.

1.4. Çalışmanın Varsayımları

Gaziantep'teki külliye ve manzume yapılarının araştırılıp gruplandırılması ile daha sonraki dönemlerde yapılacak çalışmalarda bu konu ile ilgili bir altlık oluşturulabileceği ve Anadolu'da bulunan fakat büyük şehirdekiler kadar incelenmeyen başka külliyelerin incelenmesine öncülük edebileceği varsayılmaktadır.

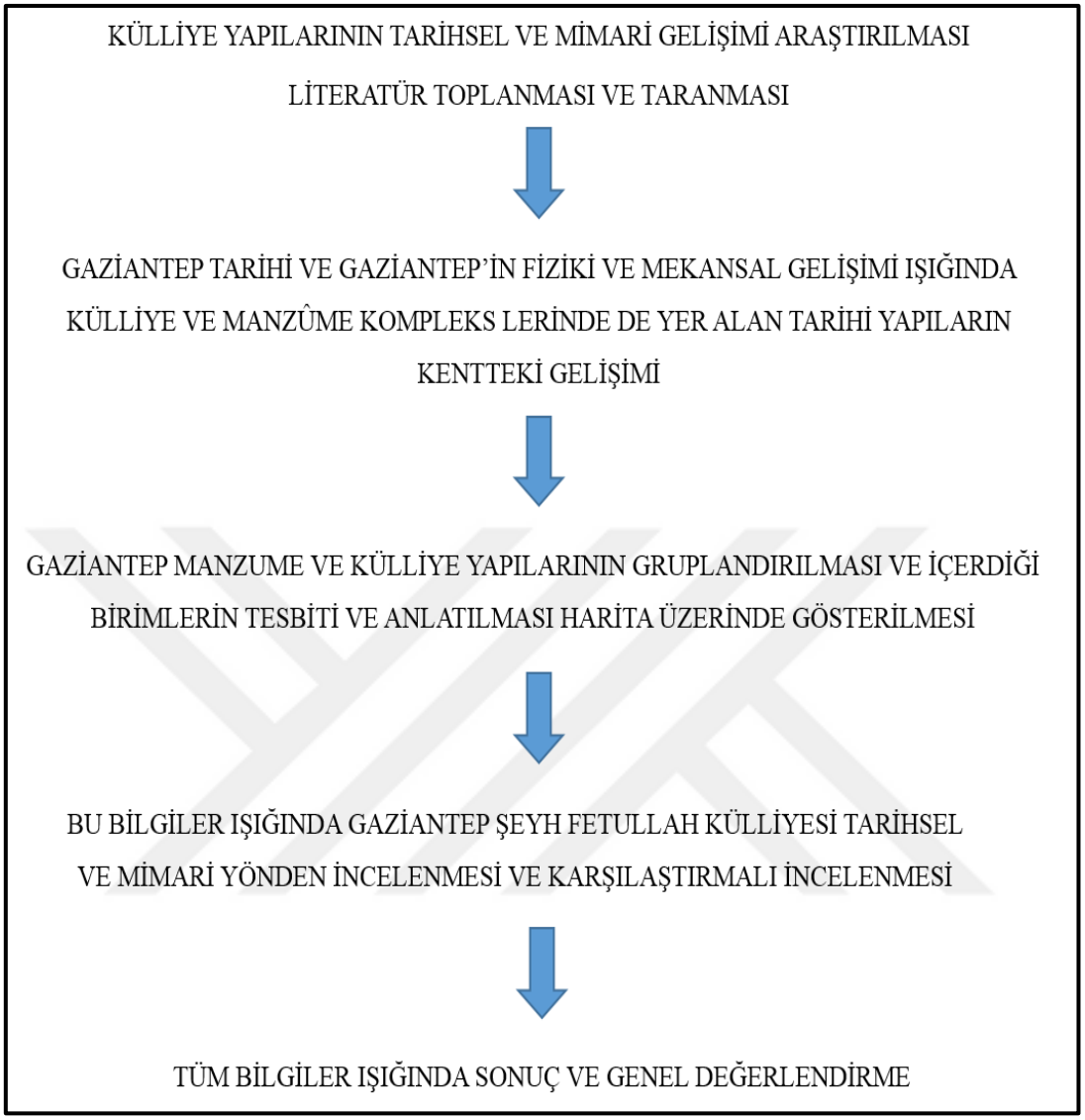
1.5. Materyal ve Metot

Bu çalışmada; ülkemizde ve yurtdışındaki külliye yapılarının tarihsel süreç içinde gelişimi ile birlikte, Gaziantep'teki bir arada olan yapı topluluklarından manzume ve külliyeler hakkında kaynak kitaplar, tezler, makaleler, fotoğraflar, haritalar, konuyla ilgili kurum ve kuruluşlardan (Gaziantep Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü, Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Kudeb, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Gaziantep Şahinbey Belediyesi, Gaziantep Kent Arşivi)'nden alınan dokümanlar ile yerinde yapılan tespitler materyal olarak kullanılacaktır.

Ayrıca yapılacak tez çalışmasında araştırma bulguları olarak, Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi'nin restitüsyon ve restorasyon projeleri ile günümüzdeki durumu materyal olarak kullanılacaktır.

Metot olarak karşılaştırma metodu kullanılacak; Gaziantep manzume ve külliyelerinin günümüzdeki durumu tespit edilerek eski hali ile karşılaştırılması, ayrıca içerdiği birimlere göre kendi aralarında kıyaslayıp tablolaştırarak gruplandırılması yapılacaktır. Şeyh Fetullah Külliyesi'nin restorasyon öncesi ve sonrası durumu fotoğraflarla ortaya konulacak, yapım tarihi kaynaklarda 16. yy. olarak geçmekle birlikte kitabesi olmadığından bu konuda kesin bir sonuca ulaşamadığımız külliyenin, Anadolu'daki ve yurtdışındaki başka külliyelerle mimari açıdan karşılaştırılması yöntemi ile dönem araştırması yapılacaktır.

Çalışma İzlencesi:

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLLİYE YAPILARININ TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Külliye Tanımı

Külliye sözcüğü, Arapça "külli" sözcüğünden türetilmiş olup, genellikle cami etrafında gelişen, farklı fonksiyonlara sahip, birden fazla yapının oluşturduğu binalar topluluğunu ifade etmektedir, (Kuran 1996: 39; Akozan, 1969: 303). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise külliye, "*Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü*" olarak tanımlanır.

Yetkin (1980: 72) yaptığı çalışmada külliyeyi; "Erken İslam toplumunda caminin gördüğü işleri gören, daha gelişmiş bir sosyal merkez" olarak tanımlarken, külliyenin işlevleri hakkında "İlk İslam camisi sadece namaz kılma yeri değil, toplum için önemli kararlar alınan, mahkeme görevi gören, öğretim yapılan, belki ziyaretçileri barındıran çok fonksiyonlu bir yapıdır. Halkı günde beş defa bir araya getiren namaz, toplum hayatının başlıca eylemlerini de cami etrafına çekiyordu." ibarelerini kullanmıştır.

Papila (2000) ise yaptığı çalışmada külliyeyi, "bir saray topluluğu, ya da yan yana birkaç medrese veya bir velinin türbesi çevresinde meydana gelen herhangi bir topluluk" olarak tanımlamaktadır. Papila aynı çalışmasında Anadolu Beylikleri ve Erken Osmanlı Dönemi'nde külliye kuruluşlarına "imaret" ismi verildiğini, "İmaret" sözcüğünün, "ümran" (bayındırlık) sözcüğünden türetilip imar edilmiş, mamur, bayındır duruma getirilmiş yapı topluluğu ve çevre anlamını taşıdığını ifade eder.

2.2. Külliyeyi Oluşturan Ögeler

Külliyelerin kapsamında birçok kamusal amaçlı yapı bulunmasına karşın, külliyenin temel ögesinin cami olduğu görülmektedir. Nitekim Akozan (1969: 304) külliyenin içeriğini; 'camii esas olmak üzere çevresinde toplanmış medrese, türbe, aşhane, tabhane, darüşşifa, hamam, kütüphane, kervansaray gibi din, kültür ve sosyal yardım kuruluşları ile hizmetlilerin oturdukları yapıların bir çevre duvarı içine veya arazinin durumuna göre birbirine yakın

mesafelere yerleştirilmesiyle meydana getirilmiş bir binalar kompleksi' şeklinde tanımlamaktadır.

Külliyelerin devamlılığının sağlanması hususunda, vakıf kuruluşları önem arz ediyordu. Külliyenin büyüklüğü, hangi yapıları ihtiva edeceği, plan şeması ise inşa edileceği arazinin büyüklüğüne, şekline, kent içindeki konumuna ve topoğrafyasına göre farklılık gösteriyordu. Şehir içi külliyelerde çoğunlukla cami, medrese veya mektep gibi birimlerin oluşturduğu yapılanmalar mevcutken; bunların dışında hamam, türbe, darüşşifa, tekke, tabhane, çeşme, dükkân gibi birimleri içeren daha kapsamlı yapılanmalar da mevcuttu. Buna karşın menzil külliyelerinde ise konaklama ve ticari anlayışın hâkim olduğu düzenlemeler yapılmakta olup; en önemli yapı birimleri kervansaraylar olarak karşımıza çıkmakta, camiler ise daha küçük boyutlarda inşa edilmekteydi. Menzil külliyelerinde ayrıca hamam ve imaret yapıları da önem arz ediyordu. Bazı külliye yapılanmalarında ise, şehir içi ve menzil külliyesi nitelikleri bir arada olup; çoğunlukla şehrin dış hudutlarına yakın inşa edilen külliyeler de mevcuttu. Bu tür yapılanmalara; Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa, İstanbul Atik Valide Külliyesi gibi örnekler verebiliriz.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde bir külliyeyi oluşturan öğeler şu şekilde sıralanabilir;

- Camii,
- Medrese,
- Sıbyan mektebi,
- Hastahane,
- İmaret (aşhane),
- Tabhane,
- Hamam,
- Kitaplık,
- Muvakkithane,
- Çeşme-sebil,
- Umumi helalar,
- Türbe,
- Hazire ve mezarlıklar,
- Kervansaray - hanlar,
- Arasta – çarşılar,
- Kütüphane,
- Hankâh, Kalenderhane,
- Muvakkithane,
- İmalathane,
- Meşruta.

Cami: Cami sözcüğünün kökeni "kişinin (Allah'ın önünde) secdeye geldiği yer" anlamındaki Arapça "mescit" (çoğulu "mesacid") sözcüğüdür (Grabar ve Yavuz, 1998: 80). Müslümanların ibadet etmeleri için toplandıkları binaların büyüklerine cami, küçüklerine mescit ve binası olmayıp üstü açık olanlarına da namazgâh denir (Arseven, 1983: 324). Cami, İslam dini yapı sanatının ağırlık merkezini oluşturur ve külliyenin de esas ögesi olup, Genellikle külliyenin merkezinde ve odak oluşturacak şekilde düzenlenir. Nitekim Yılmaz (2001)'a göre özellikle Osmanlı devri külliyelerinde caminin bu yeri, dünyevi kudret üzerindeki ilahi kudreti ifade etmekte ve külliyenin yansıttığı cemiyet düzenini belirleyen manevi değerler oranını mükemmel bir biçimde ortaya koymaktadır.

Medrese: Arapça "Derase" kökünden gelen "Medrese" sözcüğü , "talebenin ilim öğrendiği yer" (Baltacı, 1976: 25) manasında olup, genel olarak sıbyan mektebi'nin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek eğitim kurumlarına karşılık gelmektedir. Anadolu'dan önce ilk olarak X. yüzyılda Maveraünnehir ve Horasan bölgesinde ortaya çıkan medreseler o zaman büyük bir ihtimalle "yüksekokul" yanında "ilk seviyede okul" ile darülkurraları kapsamaktaydı. Nizamiye olarak isimlendirilen bu yapıların ilk örneklerinin mimari menşei hususunda: Bunların dört eyvanlı ve ortadaki avlunun üzeri kubbeyle örtülü Orta Asya evlerinden; monümental, açık avlulu medreselerin ise Budist Manastırlarından (Vihara) esinlenerek geliştikleri düşüncesi benimsemiştir (Kuran, 1969: 5-9).

Sıbyan Mektebi: Mektepler ilk tahsili vermek üzere inşa edilen yapılardır. Sabi (erkek çocuk) denilen 4–5–6 yaşlarında çocuklar bu mekteplerde okurdu. İslam dini kadın, erkek herkesi ilim tahsiline zorunlu tuttuğundan, anne ve babalar akılları ermeğe başlayınca çocuklarını okutmakla zorunluydular. Bundan dolayı çocuklar daha küçük yaşlarda mektebe başlatılır, aynı zamanda da öğrendiklerini tatbikata geçirmeleri sağlanırdı (Tokay, 1994: 63).

Hastahane: Halka sağlık hizmetlerinin sunulduğu yer" olarak tanımlanır. Anadolu'da "darüşşifa" adından başka "şifahane", "maristan", "bimaristan", "darüssıhha", "darülafiye", "me'menülistirahe", "darüttıb" isimleriyle tanıdığımız sağlık yapılarının tümü aynı mana içinde kabul görür ve bu yapılarda fonksiyonlarına uyan iki ana işlevden biri halk sağlığına hizmet, diğeri tıp eğitiminin verildiği yerler olarak tanımlanır (Cantay, 2002: 1-2).

İmaret: Yoksullara (eskiden yoksullarla birlikte medrese öğrencilerine ve kalenderhanede kalanlara) yemek dağıtmak için kurulmuş hayır evi veya aşevine imaret denilirdi. İmaret sözü Arapça mimari yapıt anlamına el-imaret sözünden geldiğinden, eskiler cami, medrese, hastane, aşhane, hankâh, türbe ve hatta kale gibi yapıları da imaret olarak isimlendirmişlerdir. Hasol

(2002) çalışmasında herhangi bir yazıt veya kitabede imaret sözcüğünün bulunmasının, her zaman buranın bir aşhane olduğunu göstermeyeceğini, nitekim Sivas'taki darüşşifanın yazıtı üzerinde yer alan imaret sözcüğünün buna işaret ettiğini belirtmektedir (Hasol, 2002: 222).

Türbe- Hazire- Mezarlık: Hükümdar, vezir, halk üzerinde manevi nüfuza sahip şeyh ve dervişlere, camiyi veya külliyeyi yaptıranlara, onların akraba ve yakınlarına öldükten sonra tahsis edilen yerlerdir. Bunlar özel bina (türbe), mezar terasları (hazire), mezarlık şeklinde olabilirler (Akozan, 1969: 305).

Han ve Kervansaraylar: Kervansaraylardan; şehir dışında, kervan yolları üzerinde inşa edilenlerin çok geniş ahırları olup, şehirle ilişkisi olmayan konak yerleri olduğu için binalar daha kapsamlı, içerisinde çarşı ve hamamıyla birlikte yolcuların bütün gereksinimlerini karşılayacak biçimde tasarlanmıştır. Şehir içinde bulunan kervansaraylarda ise daha çok kervanın eşyasının depolanmasına ve ahırlara önem verilmektedir. Hanlar; konaklama işlevinden çok kentte çalışan tüccarlara büro, kasa vb. hizmetleri veren yapılardır. Hanların bir köşesinde gelenlerin hayvanlarını bırakması için yine bir ahır yer alır (Cantay, 2002).

Çarşılar (Dükkân- Arasta- Kapalıçarşı): Çarşı "Çarsu" farsça bir sözcük olup dört tarafı olan şey manasındadır. Bir tür ticaret yapısı ve çarşı bölümü için isim olarak kullanılan "arasta" sözcüğünün de aslı Farsçadır. Farsça araste, süslü anlamındadır. Bunun bir tür ticaret yapısına verilen ad olarak kullanılması ise 15. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır (Cezar, 1998: 11–13).

Hamamlar: Türk hamamlarını; XII-XIII. yüzyıllarda Anadolu'da yapılmış olan, doğal sıcak su (kaplıcalar) ve suni sıcak su ya da ısıtılmış su ile çalışan hamamlar şeklinde gruplara ayırmak mümkündür (Önge, 1997: 9-10). İslam toplumunda yıkanma eylemi akan su ile gerçekleştirildiğinden yıkanma havuzları bulunmamaktadır. Kaplıcalarda yer alan havuzlar ise çeşitli hastalıkları tedavi etmek amacıyla kullanılmıştır (Aru, 1949: 30). Bir cami inşasına başlandığında, yakınında ilk olarak bir hamam yapılır ve cami inşaatı süresince bu hamam, inşa edenler tarafından kullanılırdı. Hamamlar, bir külliyenin inşasına ve kullanılmasına ilk başlanan yapılar olmuştur.

Tabhane: (Tokay, 1994) bahsedildiği üzere; Külliyenin misafirhanelerine tabhane denilirdi. Hastaneden çıkan hastaların iyileşene kadar kaldıkları, ya da taşradan gelip de iş buluncaya dek barınma ihtiyacını gidermek amaçlı yoksullar buraya sığındıkları için bu ismi almıştır.

Sebil, Çeşme, Umumi Helalar: Hayır için parasız su dağıtılan, etrafı parmaklıklı ve çoğunlukla kubbe ile örtülü yapılara "sebil" adı verilir. Çeşme ve sebiller, çoğunlukla külliyelerin programları içinde yer alırken, Helalar ise gerek cami ve gerekse külliyenin diğer binaları içinde gereği kadar bulunur (Akozan, 1969: 305).

Kütüphane: (Pakalın, 1946)'da bahsedildiği üzere; "Tasnif edilmiş yazma ve basma kitapların bulunduğu yere verilen addır". Medreselerde bulunan öğrencilerin ihtiyaçları için ve herkese açık olmak üzere külliye programı içinde kitaplık binaları da yer almıştır (Akozan, 1969: 305).

Hankâh, Kalenderhane (Zaviye, Dergâh, Tekke vb.): Külliyelerin esas unsurlarından olmayıp, önemleri külliyeyi inşa ettirenlerin tarikatla ilgileri oranında artmıştır. Birçok tarikatların zikir ve ayin yeri, Ortaçağda ise kültür merkezi vazifesini üstlenmiş olan bu oluşumda çoğunlukla dini müzik, sema, devran, şiir, edebiyat, tasavvuf ve felsefe konuları gelişirdi (Ülken, 1971: 13–37).

Muvakkithane: Külliye bütünü içinde inşa edilen; zamanın tayinine yarayan aletler ile saatlerin tanzim, ayarlama ve tamirlerine bakan memurların (muvakkit) yer aldığı binalardır. Usturlap (güneş irtifa aleti), güneş saati, rubu(çeyrek) tahtası, pusula, kıblenüma(kıbleyi gösteren), saat gibi aletler bulunan muvakkithanelerde aynı zamanda astronomi de öğretilirdi (Akozan, 1969: 305).

İmalathane: Önemli külliyelerde yer alan; kurşunhane, mumhane, simkeşhane (haddeden gümüş tel çekilen yer) diye de bilinen yapılardır.

Meşruta: Satılmamak şartıyla ve külliyelere gelir getirmeleri amacıyla vakfedilen ev, tarla gibi gayrimenkuller meşruta yapıları olarak bilinir.

2.3. Külliyenin Tarihsel Gelişimi

2.3.1. Osmanlı Devleti Öncesi Külliyeler

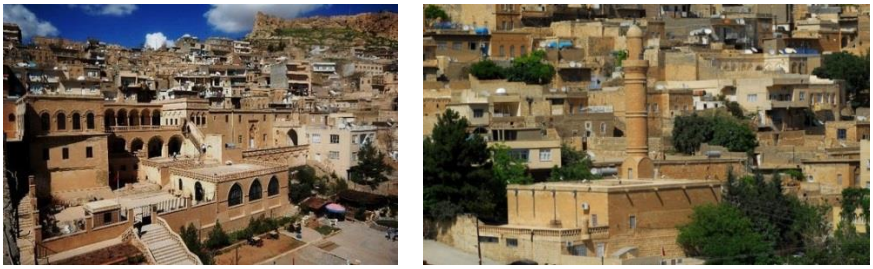
Türk kültüründeki külliye inşa etme geleneği oldukça eski bir geçmişe dayanır. Türklerin külliye kavramını Budizm'den ithal ettiğini savunan görüşlere göre, bu gelenek tarihin erken dönemlerine kadar inebilmektedir (Esin,1993: 79–84). Nitekim Esin (1993) yaptığı çalışmada; külliyelerin kökeninin MÖ 3. yüzyıldan itibaren hayrat olarak yaptırılan, Budist rahiplere barınak olan ve bununla birlikte dini eğitim veren 'Buyan' yapılarında olduğunu kabullenerek; Koço'da 767 ve Sengim'de ise 983 yıllarında inşa edilen külliyelerin tamamen Türkler tarafından yapıldığına dikkat çeker.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Orta Asya'da mevcut külliyeler İslam'a hizmet ettirilirken, yeni külliyelerin yapımına da devam edilmiştir (Esin:1993: 79–89). Orta Asya'da tarihi bilinen külliyelerden en ünlüsü, Karahanlılar devrinde (1167'den önce) Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi adına yapılan külliyedir. Aynı külliye Timur İmparatorluğu devrinde, değişik birimleri tek yapıda toplanarak devasa boyutlarda tekrar yapılmıştır (Ramazanoğlu,1998: 35).

2.3.1.1. Artuklular Dönemi (1098- 1408)

Anadolu'da ilk büyük yapıtları veren ve Zengilerle olan bağlantıları sonucunda, daha sonra Selçuklu sanatına da etki eden Artuklular; bir Türk beyinin oğlu olan Artuk bin Eksuk (Eksik) tarafından, Diyarbakır'da kurulmuş (1098- 1408), genel olarak Fırat'ın çizdiği kavis içinde olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye bölgelerine yerleşmişlerdir (Köprülü, 1997: 18).

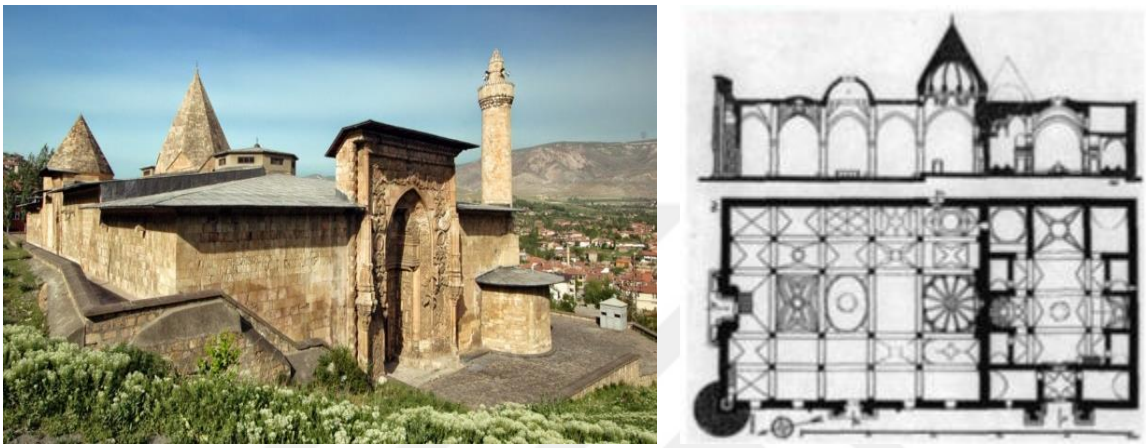
Mardin'in güney-batı kesiminde birinci Mardin Artuklu Sultanı Necmeddin İlgazi ile kardeşi Emineddin'e mal edilen yapılar topluluğu Artuklular Devrinden kalma olup, yapılar bugün iki kısım halinde toplanmıştır (Altun, 2006: 66) (Resim 1). Emineddin külliyesi olarak bilinen ilk topluluk, Anadolu'nun en eski tarihli külliyesi olup, yapımına Artukoğlu Emineddin tarafından başlanmış, kardeşi Necmeddin İlgazi tarafından bitirilmiştir (1108/09–1222/23). Ayrıca camii, medrese, maristan, çeşme ve hamamdan meydana gelen külliye, bir avlu çevresine toplanmış yapılardan oluşan ilk yapı topluluğu olmasına nazaran, yapılarının fazlalığı ve yerleştirilmeleri yönünden oldukça ileri bir külliye anlayışının belirtisidir (Resim 1). Emineddin Külliyesinin biraz doğusunda ise Necmeddin Külliyesi ya da Camii-el Asfar diye bilinen ikinci topluluk yer alır (Altun, 2006: 14) (Resim 1).

Resim 1 Mardin Emineddin Külliyesi (solda) ve Necmeddin külliyesi (sağda)
Kaynak: URL–1

2.3.1.2. Mengücekler Dönemi (1072 – 1228)

Mengücekler, Malazgirt savaşından sonra Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki - Karahisar (Koğanya) şehirlerini kapsayan bölgede hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Mengücek Gazi, Malazgirt savaşından sonra Alp Arslan tarafından Karasu ve Saltı nehirleri vadilerinin fethiyle vazifelendirilmiş, kısa zamanda Erzincan, Kemah ve Divriği'yi egemenliği altına alarak 1072 senesinde kendi ismiyle anılan beyliği kurmuştur (Altun, 2006: 42).

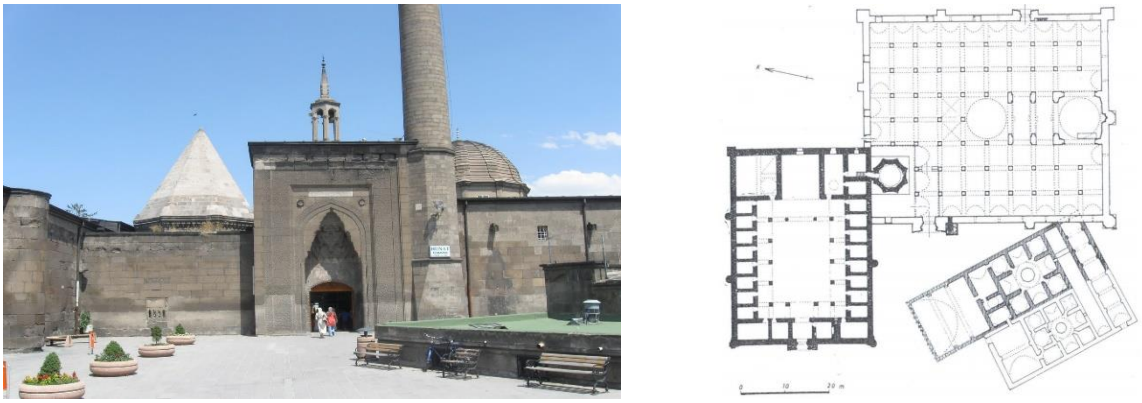

Şekil 1. Divriği Ulu Camii ve Plan Şeması
Kaynak: URL 2–3

Anadolu'da Artuklular'ın Emineddin külliyesinden sonra, ikinci yapı topluluğu Mengücekli Ahmet Şah ve karısı Adil Melike Turhan Melik tarafından Divriği'de 1228 /29–1240 yıllarında inşa ettirilmiş olup, Divriği Ulu Camii ve Turhan Melik Şifahanesi olarak bilinen camii, darüş-şifa ve türbeden oluşur (Aslanapa, 1993: 116–117) (Şekil 1).

2.3.1.3. Anadolu Selçukluları Dönemi (1078–1308)

Anadolu Selçukluları; cami, medrese ve külliyeleri ile gelişmiş bir mimari anlayış sergilemişlerdir. Hâkimiyet kurdukları coğrafya içerisinde birçok külliye inşa etmişlerdir. Kayseri'deki 1238 tarihli Hunad Hatun Külliyesi; Anadolu Selçuklularının ilk külliyesi olup, en programlı anıtsal yapı topluluğudur (Şekil 2).

Şekil 2. Kayseri Hunad Hatun Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: Soldaki URL–4, Sağdaki (Karamağaralı, 1976)

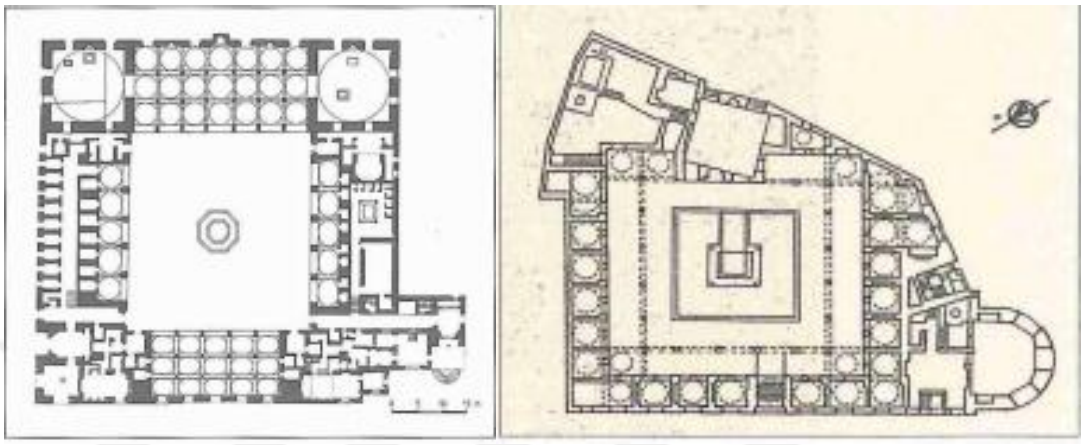
Cami, türbe, medrese ve hamamdan meydana gelen külliye; sur dışında, iç kalenin karşısında Dizdar, Yeni ve Sivas sur kapılarının açıldığı ortak alanda ya da meydanda konumlanması yönünden önem arz etmekte olup, külliyenin yer seçimi kentin kuzeydoğuya doğru gelişiminin belirtisidir. Bugün şehre hâkim durumdaki külliyede, taçkapısında kitabesi bulunan cami dışındaki yapıların, tarihi ve inşa dönemi tartışmalıdır (Kuban, 2002,134-137). (Kaymaz, 2009) çalışmasında, Caminin doğu ve batı taçkapılarında bulunan kitabesine göre, 635 H. /1238 M. tarihinde I. Alâeddin Keykubad'ın Hristiyan eşi Mahperi Hunad Hatun tarafından inşa ettirildiğinden bahseder. (Karamağaralı, 1976) ise çalışmasında; külliyenin cami, caminin batı cephesinin önüne çapraz yerleştirilen çifte hamam, caminin kuzey cephesinin batısına bitişik medrese ve caminin içinde kuzeydoğu köşesinde konumlanan türbeden meydana geldiğinden söz etmektedir.

Anadolu Selçukluları Döneminde inşa edilen diğer külliyeler arasında; Kayseri Hacı Kılıç (1249), Amasya Gökmedrese (1217), Sivas Şifahiye Medresesi (1266–1267), Konya Küçük Karatay Mescidi ve Medresesi (1248), Akşehir Taşmedrese (1250), Konya İnce Minareli Medrese (1260–1265), Kayseri Çifte Medrese ile (1205–1206), Konya Sâhib Ata Külliyesi (1283) yer alır (İslam Ansiklopedisi, cilt 26: 542).

2.3.1.4. Memluklular (1250–1517)

Memluk Sultanı el-Melikü'l Mansur Kalavun tarafından inşa ettirilen, Kahire'de yapılan ilk ve en büyük külliye olan Kalavun Külliyesi, döneme iz bırakan önemli bir yapı topluluğudur. Külliyede farklı yerlerde bulunan kitabelerden külliyenin 1384–1386 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Külliye; cami, medrese, türbe ve hastaneden oluşmaktadır (Şekil 3). Adıyla anılan bir cuma camii, türbe, dört mezhebe göre ayrı ayrı eğitim yapılan dört eyvanlı bir medreseden oluşan külliyenin müştemilatı U plan biçiminde tasarlanmış olup; öğrenci hücreleri, medrese hocaları için düzenlenen odalar, mutfak ve ahır mekânından meydana gelmiştir.

Şekil 3. Berkuk Külliyesi ve Kahire Sultan Kayıtbay Külliyesi Plan Şeması
Kaynak: Soldaki http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=050513, Sağdaki http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=370507

2.3.1.5. Beylikler Dönemi (1308 – 1453)

1308 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin son hükümdarının ölümüyle başlamış olan Beylikler Döneminde; Anadolu'nun farklı bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan edip giderek güç toplayan Türkmen beylikleri, varlıklarını göstermek maksadıyla yoğun bir imar çalışmasına girişmişlerdir. Birçok beylik kendilerine devredilen Selçuklu sentezinin yanı sıra yeni denemelere girişerek sanat tarihi yönünden oldukça renkli, ilginç bir devir ortaya çıkarmışlardır. Bağımsız bazı tarz çeşitlemeleri olsa da, Anadolu Beylikleri'nin sanatları birbirleriyle ilişkilidir.

Beylikler dönemi sanatına en çok yön veren Osmanlılar olmuştur. Osmanlılar ilk olarak Söğüt civarına yerleşmiş, 14. asır sonuna dek gittikçe güçlenmiş, Hamit, Saruhanlı, Aydın, Germiyan, Karaman ve Candar Beyliklerini ortadan kaldırarak, hudutlarını Fırat Nehrine kadar genişletmiş, Anadolu'ya egemen olmuşlardır. Beylikler devri mimarisinin en yoğun ve tipik eserlerini barındıran yer, Osmanlıların 1331 yılında ele geçirip merkez yaptığı İznik'tir.

Tablo1: Beylikler Döneminde Yapılan Külliyeler

Beyşehir Eşrefoğlu Camii ve Külliyesi (1297–1300)
Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi (1310–1320)
Manisa'da İshak Çelebi Ulucamii ve Külliyesi (1366–1378)
Antalya'da Yivli Minare Camii ve Külliyesi (1378)
Balat'ta İlyas Bey Külliyesi (1404)
Kütahya II. Yâkub Bey Külliyesi (1428)
Kütahya İshak Fakih Külliyesi (1420–1433)
Karaman İbrahim Bey Külliyesi (1426–1462)
Kastamonu'da İsmail Bey Külliyesi (1454–1457)
Adana Ulucami ve Külliyesi (1508–1541) (Osmanlı devrinde yapılan ilâvelerle tamamlanmıştır.)
Pulur Ferah Şad Külliyesi (1527)
Bitlis'te Şerefiye Külliyesi (1529)

Kaynak: (İslam Ansiklopedisi, cilt26: 542)

Beylikler devri mimarisinde; farklı fonksiyonlu yapıların bir arada konumlanarak inşa edildiği en geç külliye örneği Ramazanoğlularının yaptırdığı Adana Ulu Camii Külliyesi'dir (1513–41) (Cantay,2002) (Resim 2).

Resim 2 Seydişehir Seyyid Harun Külliyesi (solda) ve Adana Ulu Camii Külliyesi (sağda)

Kaynak: URL–5

Anadolu Selçuklularında görülen birleşik yapılar; XIV. yüzyılının son yarısından itibaren yerini, tek tek bağımsız binalardan oluşmuş külliyelere bırakmıştır. Beyliklerde görülen erken tarihli külliyelerin mimarisi, Anadolu Selçukluları etkisinde kalmış, yeni bir yaklaşım olmamıştır. Külliye mimarisi İlk olarak Osmanlı Beyliğinde yeni bir anlayışla ele alınmış, gelişimini devletin ilerlemesine paralel olarak devam ettirirken, mimari anlayışta imaret (aşhane) gibi külliyenin ana ögelerinden birinin olması ile kendine özgü bir mana kazanmıştır. Aynı devirlerde Osmanlı Devletinin yönetimi altında olan bazı beyliklerde de külliye anlayışı

Osmanlı idaresine geçince başlamış, külliye mimarisi de Osmanlı tesirinde kalmıştır (Reyhanlı, 1976: 161–162).

2.3.2. Osmanlı Devleti Külliyeleri

Osmanlılar XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren külliyeler inşa etmeye başlamışlardır. Şehirlerde ya da küçük iskân birimlerinde tesis edilen külliyeler, Türkleşmenin yanı sıra büyüme ve gelişmeyi de sağlamışlardır. "Stratejik yollar üzerindeki menzil siteleri ise, ticari yaşama katkıda bulunup, oraya canlılık kazandırmanın yanı sıra, camii ya da mescit de ihtiva etkileri, hatta bazılarında mektep ve zaviye gibi kuruluşlar da bulunduğundan, ülkede bir yandan Türkleşme zincirini yaygınlaştırıp güçlendirmiş, diğer yandan da askeri destek alanı yerine geçmişlerdir." Ayrıca sultan, vezir ve devletin ileri gelenleri vasıtasıyla imar-iskân, eğitim ve yükseköğretim, ticari, siyasi amaçlarla inşa edilen külliyelerin, kurucularının kendi mallarından yaptıkları zengin vakıflar sayesinde süreklilikleri de sağlanmıştır (Cezar, 1998: 348).

Osmanlı külliye mimarisi gösterdiği özelliklere göre üç bölümde incelenebilir. Bunlar;

1- İlk Devir Osmanlı Külliyeleri (1299–1437)
2- Klasik Devir Osmanlı Külliyeleri (1437–1703)
3- Son Devir Osmanlı Külliyeleri (1703–1876)

2.3.2.1. İlk Devir Osmanlı Külliyeleri (1299–1437)

Osmanlıların ilk dönemlerindeki iskân ve kuvvetlenme politikası, mimariye de yansımıştır. Osmanlılarda devlet yapısının yarattığı bir mimari organizasyon olan külliyeler, devletin ilerlemesiyle doğru orantılı olarak gelişme göstermiştir.

İlk devir Osmanlı külliyeleri; Zaviyeli camilerin gelişmiş şekli olan, dağınık ve geniş programlı plan şemalarına sahip, fakat henüz merkeziyetçi düşünce ve geometrik düzenden uzak olup, klasik döneme hazırlık ve araştırma devresini oluşturmaları bakımından önemlidir. Bu dönemde, yapıların program açısından gelişmesi tamamlanmıştır.

Bursa'da yer alan XIV. ve XV. yüzyıllara ait külliyeler, külliyeyi oluşturan çeşitli yapıların birbirleriyle geometrik bir bağlantı ve bütünlük oluşturması yerine, topoğrafyaya göre yerleştirildiklerinden, belirgin bir geometrik şemaya sahip değildir (örnek: Orhan Gazi Külliyesi, Murat Hüdavendigar Külliyesi, Yıldırım Külliyesi) (Kuran, 1996: 15) (Şekil 4).

İlk devir Osmanlı külliyelerin genel özellikleri (Yılmaz, 2001);

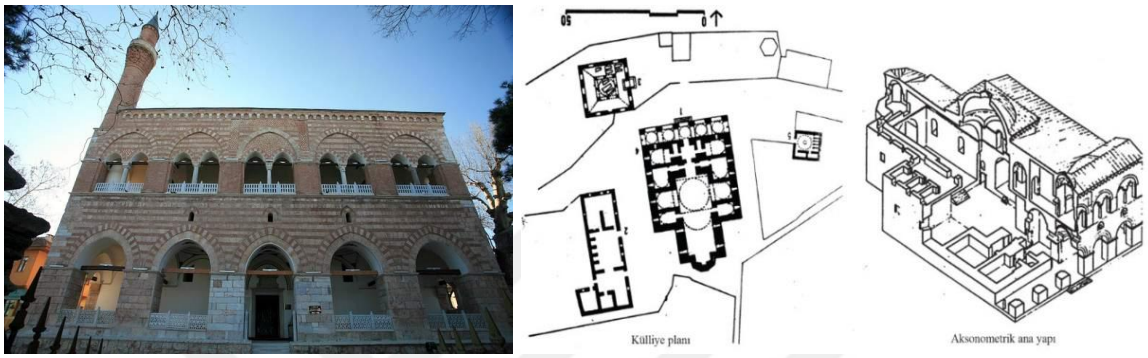
- İlk devir Osmanlı külliyeleri; külliyenin ana elemanları başta olmak üzere geniş programlı, genellikle de bütün ana ögeleri ile birlikte inşa edilmişlerdir.
- Yerleşmenin çekirdeğini teşkil eden ilk şehir külliyelerinin çevrelerinde yeni semtler ortaya çıkmıştır.
- Külliyeler genellikle şehre hâkim yüksek tepelerde yapılmış, külliyeyi oluşturan yapılar arazinin topoğrafyasına göre konumlandırılmıştır.
- Külliye yapılarının yerleştirilmesinde bir geometrik düzen ve simetri oluşturulamamış, yapılar birbirine yakın yapılmasına rağmen, genellikle bir çevre duvarı içine alınmamışlardır.
- İlk Osmanlı külliyelerinde camii külliyenin merkezinde ve Osmanlıların iskân ve gelişme politikasına uygun olarak çoğunlukla zaviyeli tipte inşa edilmiştir.
- İlk Osmanlı külliyelerinde medreseler camiye eşdeğer büyüklükte düşünülmüştür.
- Külliyelerin önemli bir ögesi olan, aşhane olarak da bilinen imaret; ilk olarak bu devirde bağımsız bir yapı olarak yapılmıştır.
- Külliyenin hamamı genellikle diğer yapılardan uzağa inşa edilmiştir.
- Yapı malzemesi olarak taş ve taş-tuğla kullanılmıştır.
- İlk Osmanlı külliyelerinin dağınık ve geniş programlı plan şemaları, külliye mimarisinin bir araştırma devri olduğunun belirtisidir.

Anadolu'da Artuklu ve Selçuklulardan sonra ilk külliye, İznik' de surların dışına Orhan Gazi tarafından, 1325'de zaviyeli cami ve hamamdan ibaret basit bir yapı topluluğu olarak kurulmuştur.

Şekil 4. Bursa Orhan Gazi Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL– 6–7

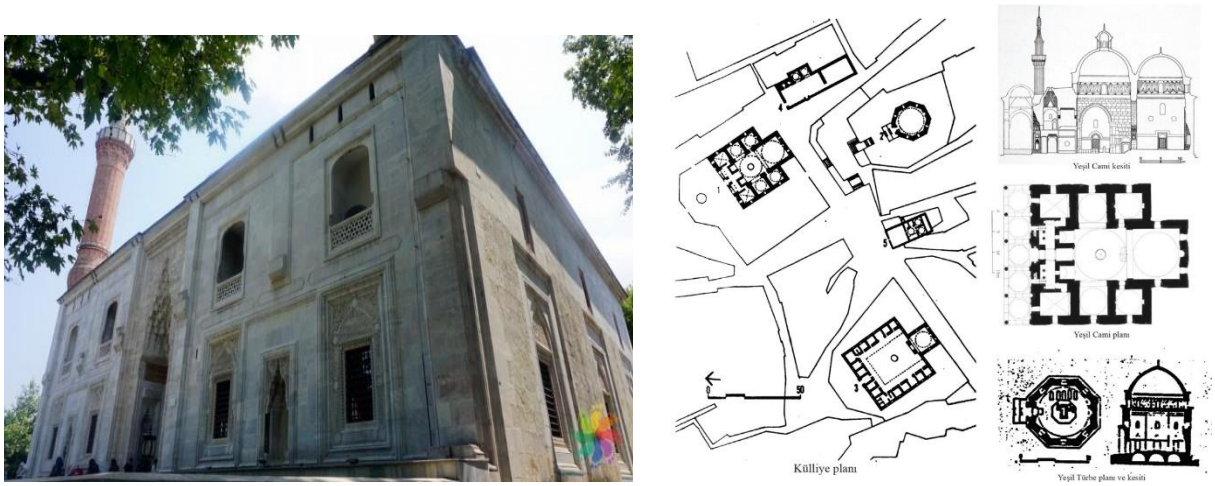
Bursa'daki ilk külliye olan Orhan Gazi Külliyesi, şehir zapt edildikten 13–14 sene kadar sonra, kalenin eteklerine, 1336-39'da yaptırılmıştır. Camii, medrese, imaret, mektep, han ve hamamdan oluşan külliye gerek yapıların sayısı, gerek yerleştirilmeleri bakımından diğer Osmanlı külliyelerinin öncüsü olmuştur. Ayrıca Osmanlılarda ilk bağımsız aşhane, bu külliye ile ortaya çıkmıştır. Yapılar yan yana inşa edildikleri halde, aralarında simetrik bir düzenden bahsetmek mümkün değildir (Ceyhan, 1988: 31–32). (Şekil 4).

Şekil 5 Bursa Murad Hüdavendigar Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL - 8–9

Bursa'da ikinci külliye, Murad Hüdavendigar Külliyesi olup (Şekil 5), I. Murad tarafından, Orhan Gazi Külliyesi'nden daha küçük ve farklı bir biçimde Çekirge' de bir tepe üzerinde 1365–66 tarihinde yaptırılmıştır. Külliyenin camisi ve medresesi üst üste; altta cami, üstte medrese iki kat halinde planlanmış olup; imaret, türbe ve hamamdan daha uzakta inşa edilmiştir. Binalar birbirlerine yakın olmakla birlikte; belli bir çevre duvarı içinde veya aynı avluda inşa edilmemiş, aralarından sokaklar geçecek şekilde yapılmıştır (Şekil 5).

Yıldırım Külliyesi; Mudurnu'da Yıldırım Bayezid tarafından 1382'de inşa ettirilmiş olup, tek kubbeli bir camii, bir çifte hamam ile günümüzde tamamen yıkılmış olan büyük bir medreseden oluşmaktadır (Aslanapa, 1993: 224–225). Yıldırım Bayezid tarafından 1390–1395 yıllarında Bursa'da yaptırılan Yıldırım Külliyesi; camii, medrese, türbe, hamam, darüşşifa, imaret ve bedestenden ibarettir. Daha önce yapılmış külliyelerden daha gelişmiş bir planı olan külliye, diğer külliye yapılanmalarına ek olarak darüşşifası ve Osmanlı tarihinin en erken tarihli olan bedesteni ile külliye mimarisinde bir ilerleme kaydetmiştir.

Şekil 6 Bursa Yeşil Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–10–11

İlk devir Osmanlı külliyelerinin en önemlilerinden biri olan Yeşil Külliyesi de diğerleri gibi, şehrin yüksek ve manzaraya hâkim bir tepesi üzerine 1414–24 yıllarında inşa edilmiştir (Şekil6). Yapıları diğerlerindeki gibi birbirine yakın, fakat belli bir çevre duvarı içinde olmayan külliye; cami, türbe, medrese, imaret ve hamamdan oluşmaktadır. Külliyenin mimarı Hacı İvaz olup; Çelebi Sultan Mehmet döneminde yapımına başlanmış, II. Murat zamanında tamamlanmıştır (Şekil 6).

II. Murad'ın saltanatının sonlarına dek inşa edilen külliyeler, Osmanlı külliye mimarisinin öncüleri olmuşlardır. Bursa'da, 1424–26 yıllarında inşa edilen Muradiye Külliyesi, artık gelişmiş olan külliye anlayışının bir temsilcisidir. Camii, medrese, hamam, imaret ve 13 türbeden oluşan külliyede türbeler hariç, külliyenin bütün yapıları aynı çizgi üzerinde sıralanmış olup; binalar arazi koşullarına göre yerleştirilmişse de aralarında artık bir simetri ve bütünlük prensibinin gelişmeye başladığı görülmektedir (Ceyhan, 1988: 33).

2.3.2.2. Klasik Devir Osmanlı Külliyeleri (1437–1703)

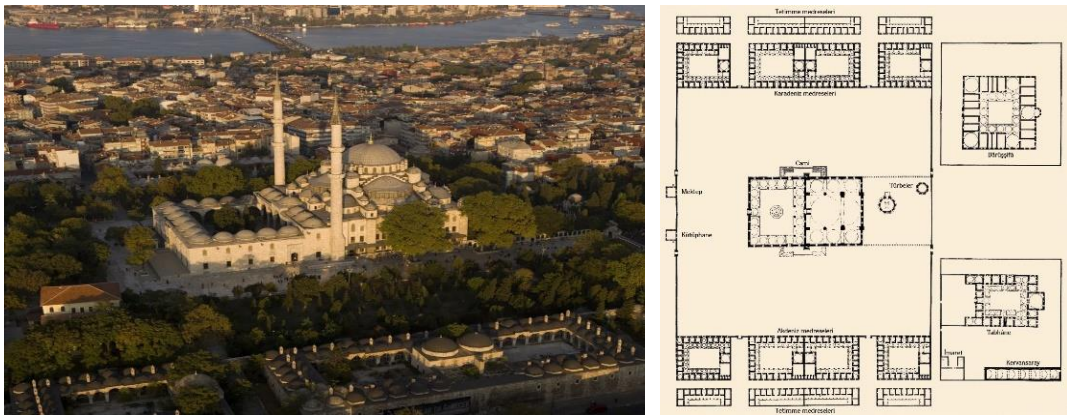
Osmanlı klasik mimarisinin felsefe ve biçimleri, Fatih döneminde (1451–1481) belirmeye başlamıştır. Fatih zamanında bir beyliğin sınırlı dünya görüşünden, bir imparatorluğun geniş açılı dünya görüşüne, bunun sonucunda da özgün ve evrensel Osmanlı klasik mimarisine geçilmiştir. Bu geçiş, külliye yapılanmasının Bursa'dan İstanbul'a geçirdiği köklü biçimsel değişimde en anlamlı ifadesini bulmuştur (Kuran, 1996: 15).

Osmanlı Devleti'nin imparatorluk halinde genişlemeye başlaması ile birlikte başta İstanbul olmak üzere, büyük şehirlerde külliye yapımı hızlanmıştır. Selatin külliyelerinin yanı

sıra, vezirler ve valide sultanlar tarafından külliyeler yaptırılmış; menzil külliyelerinin önemi de artmıştır. İlk Osmanlı dönemi, külliye mimarisinin bir araştırma devri olmuş, geometrik ve simetrik bir düzen ancak Fatih devrinde kurulabilmiştir. Bu devirden itibaren Osmanlı külliye mimarisini iki yönde incelemek mümkün olmaktadır (Reyhanlı, 1976: 180–181).

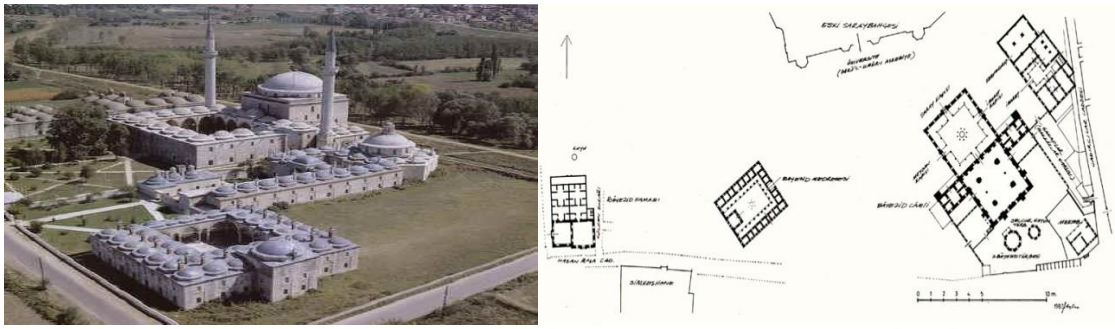
Tablo 2: Erken Klasik Dönem Külliyeleri

Şehir külliyeleri	**Selatin Külliyeler veya Büyük külliyeler**	· İstanbul Fatih Külliyesi (1462–1470)
		· Edirne II. Bayezid Külliyesi (1484–1488)
		· Amasya II. Bayezid Külliyesi (1486)
		· İstanbul II. Bayezid Külliyesi (1501–1506)
	Vezir ve Valide Sultan Külliyeleri	· İstanbul Eyüb Sultan (1454)
		· İstanbul Mahmud Paşa Külliyesi (1462–1467),
		· Çemberlitaş Atik Ali Paşa (1496)
		· Afyon Gedik Ahmed Paşa Külliyesi (1472),
		· Davud Paşa Külliyesi (1485)
Hac ve Sefer Yollan üzerindeki menzillerde ve derbentlerde yapılan külliyeler		· Alaşehir Şeyh Sinan Efendi (1485)
		· Şeyh Vefâ (1476)
		· Manisa Hatuniye (1490)
		· Tokat Hatuniye (1493)
		· Amasya Ayas Ağa (1495)
		· Trabzon Hatuniye (1514)
		· Manisa Hafsa Sultan (1523)
		· Sincanlı Sinan Paşa Külliyesi (1525–26)
		· Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (1523)
		· Bozüyük Kasımpaşa Külliyesi (1528)
		· Silivri Pîrî Mehmed Paşa (1530–1531)
		· Saraybosna Gazi Hüsrev Bey (1530)
		· Hezargrad İbrâhim Paşa (1533)

Şekil 7 İstanbul Fatih Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–12–13

İlk devir külliyelerin hazırladığı gelişmenin ilk basamağını Fatih külliyesi (1463- 1471) oluşturmaktadır. Eksenlere dayalı bir planlama sistemine sahip olan Fatih Külliyesi, merkezi ve kademeli bir mimari düzende yapılmış olup; cami, medrese, tabhane, imaret, darüşşifa, hamam ve kervansaraydan meydana gelen, geniş programlı bir külliyedir (Şekil 7).

Şekil 8 Edirne II. Bayezid külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–14–15

İstanbul Fatih Külliyesi'ne göre daha az simetrik olan Edirne II. Bayezid Külliyesi'nde (1484–1488) dik açılı eksenlere bağlı geometrik bir yerleşim bulunmaktadır. Cami merkezli külliyenin doğusunda aşhane ve erzak deposu, batısında şifahane ve tıp medresesi yer almaktadır (Kuran, 1996: 15) (Şekil 8). Bu "merkeziyetçi- simetrik ve geometrik" düzenin uygulandığı külliyelerde genel planlama ve yapıların yerleştirilmesi yönünden iki şema meydana çıkmıştır.

Birinci şemada: Kendi iç avlusu ile cami büyük bir dış avlunun ortasında, diğer yapılar bu dış avlunun etrafında, geometrik ve dik açılı olacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Fatih külliyesi ile kendini gösteren ve sonraki devirlerde Selatin külliyelerinin kılavuzu olan bu şema, Sinan tarafından çok benzer bir biçimde Süleymaniye Külliyesi'nde de uygulanmıştır. Dış avlu merkezindeki cami ve iç avlusu şeması ise çağın sonuna kadar aynı şekilde devam etmiştir.

İkinci şemada: Merkezde cami yer alırken, külliye yapıları caminin doğu ve batısında geometrik dik açılar oluşturulacak şekilde yerleştirilmiştir (örnek: Edirne Bayezıt Külliyesi, Amasya Bayezıt Külliyesi).

Edirne ve Amasya II. Bayezid külliyelerinde rastlanılan bu şema, yalnızca bu iki yapıda kullanılmış olup, sonraki zamanlarda tekrar edilmemiştir.

Sinan öncesi (Fatih ve II. Bayezid devri-erken klasik dönem) külliyelerinin genel özellikleri (Tokay, 1994: 204) (Tablo 2):

- Külliyeler program açısından geniş içerikli inşa edilmişlerdir.
- Külliye camilerinde, ilk dönemdeki gibi genellikle zaviyeli tip egemendir.
- Ticari merkezlerin gelişmesine yardımcı olan hanlar, külliye programı içinde inşa edilmiştir (İstanbul'da Elçi Hanı - Atik Ali Paşa Külliyesi).
- Medreseler çoğalmış ve devrin önemli ilim müesseseleri özelliğini kazanmıştır.

On yedi sene yeniçeri olarak görev yaptıktan sonra, 1538 yılında baş mimarlığa tayin edilen ve ömrünün sonuna kadar kesintisiz bu mevkide kalarak; Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde Osmanlı klasik mimari tarzı ile özdeşleşmiş olan Sinan Bin Abdül Mennan, dünya yapı sanatında tüm zamanların en büyük ustalarından biridir (Kuran, 1996: 16).

Hassa baş mimarı vazifesiyle Sinan'ın üstlendiği ilk önemli iş, İstanbul Haseki Hürrem Sultan Camii ve medresesi olup, bunları hızla tamamlamıştır. Sinan, Üsküdar Mihrimah Sultan külliyesinin inşasına başlayacağı sıralar, Şehzade Mehmed'in genç yaşta vefatından dolayı, Sultan Süleyman oğlu Şehzade Mehmed'in cami ve türbesinin tasarımı için vazifelendirilmiştir. Yapımı 1548 senesinde tamamlanan Sinan'ın ilk büyük yapıtı olan Şehzade Mehmed Camii, Osmanlı Mimarisinin evrensellik yolunda vardığı ilk aşamadır (Kuran, 1996: 19) (Şekil 9).

1538 senesinden, Şehzade Mehmed Camii'nin tamamlandığı 1548 yılına dek geçen zaman aralığı Sinan'ın olgunlaşma yıllarıdır. Sinan Yeniçeri Ocağı'nda kazandığı kapsamlı yapı deneyimi ve 1531 yılından itibaren İstanbul'da inşa ettiği sakıflı yapılarla (örnek: Haseki Hürrem Sultan Camii, Çavuşbaşı Camii) artırdığı mimari bilgi ve deneyimini bu on yıllık zaman aralığında pekiştirdiğinden, Osmanlı klasik üslubunun prensiplerini bu devirde ortaya koymuştur.

Külliye mimarisi, klasik dönemde ve Sinan'la birlikte olgunlaşmıştır. Külliye fikrinde Sinan, merkeziyetçi yaklaşımı ve geometrik düzeni geliştirmiştir. İlk dönemlerde büyük bir sorun olan ve yapıların yerleşimine tesir eden arazi konusu, Sinan'ın ustaca uygulaması ile bir problem olmaktan çıkmış, bazen külliyelerin inşası için karar verilen tepeler, binaların setlere kademelendirme şeklinde yerleştirilmelerine ideal duruma gelmiştir. Sinan'ın, yeni yapı tipleri ve ideal yerleştirme programı ararken, külliye mimarisinde uyguladığı en önemli özelliklerinden biri, her zaman geçmişe dönerek ve geleneklerden faydalanarak onları

geliştirmesi olmuştur. Sinan, külliye mimarisinde merkezi şema düşüncesini geliştirmiştir. Külliye mimarisine uyguladığı bu merkeziyetçi düşünce biçimi ve geometrik şema, hem şehir hem de menzil külliyelerinde karşımıza çıkmaktadır (Tokay, 1994: 206).

Sinan devri külliyelerinin sınıflandırılması (Tablo 3);

1) Şehir külliyeleri
   a) Selatin Külliyeleri - Şehir külliyelerinde geometrik düzen ve merkezi planlama
   b) Paşa ve Vezir külliyeleri - Cami-Medrese ilişkisi
2) Kervan ve sefer yolları üzerindeki menzil ve derbentlerde yapılan külliyeler
3) Karma külliyeler
4) Küçük külliyeler - medrese külliyeleri (öm: Esekapı İbrahim Paşa Külliyesi)

Tablo 3 Sinan Devri (Klasik Dönem) Külliyeleri

Şehir külliyeleri	**Selatin Külliyeleri**	İstanbul Haseki Külliyesi / 1539
		İstanbul Şehzade Mehmed Külliyesi / 1543
		İstanbul Süleymaniye Külliyesi /1550–1557
		Sinan Paşa Külliyesi / 1555
		Edirne Selimiye Külliyesi/1569–1575
	Paşa ve Vezir Külliyeleri	Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi / 1540–1548
		Halep Hüsrev Paşa Külliyesi / 1546–1547
		Tekirdağ Rüstem Paşa Külliyesi/1553
		Topkapı Kara Mehmed Paşa Külliyesi / 1554–1558
		Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi / 1562–1565
		Eyüp Zal Mahmud Paşa Külliyesi / 1566–1568
		Kadırga Sokullu Külliyesi/1571–1572
		Piyâle Paşa (1573)
		Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi/1580–81
		Mehmed Ağa (1585)
		Mesih Mehmed Paşa (1586)
		Tophane Kılıç Ali Paşa Külliyesi/1586–1587
		Nişancı Mehmed Paşa (1588)
Kervan Ve Sefer Yolları Üzerindeki Menzil Ve Derbentlerde Yapılan Külli Yeler		Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi
		Şam Sultan Süleyman Külliyesi/1554–1555
Karma Külliyeler		Tekirdağ'da Rüstem Paşa (1553),
		Babaeski'de Cedîd Ali Paşa (1561–1564),
		Büyükçekmece'de Kanûnî (1563),
		Havsa Sokullu (Kasım Paşa, 1576)
		Edirne Selimiye Külliyesi (1569–1575)

	Karapınar'da II. Selim (1569)
	Yenişehir'de Sinan Paşa (1573)
	Payas'ta Sokullu (1574–1575)
	Ilgın'da Lala Mustafa Paşa (1576)
	İzmit'te Pertev Paşa (1579)
	Van'da Hüsrev Paşa (1567–1587)
	İstanbul Üsküdar Atik Valide Külliyesi / 1583
	Manisa'da Murâdiye (1583–1586)
	Bağdat'ta Abdülkādir-i Geylânî (1534–1574)
	Şam'da Süleymaniye (XVI. yüzyılın ikinci yarısı başları)
	Kahire'de Sinan Paşa (1571)

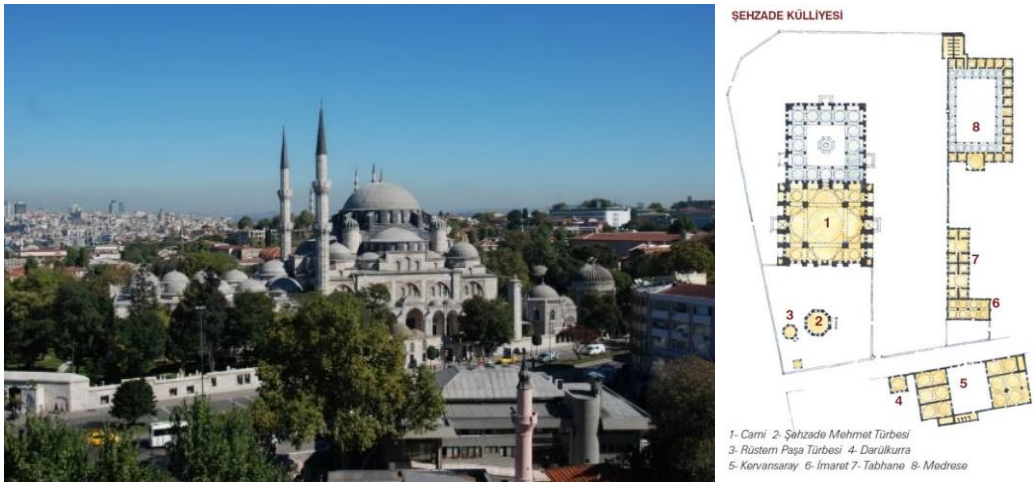
2.3.2.2.1.Şehir Külliyeleri

Selatin külliyeleri

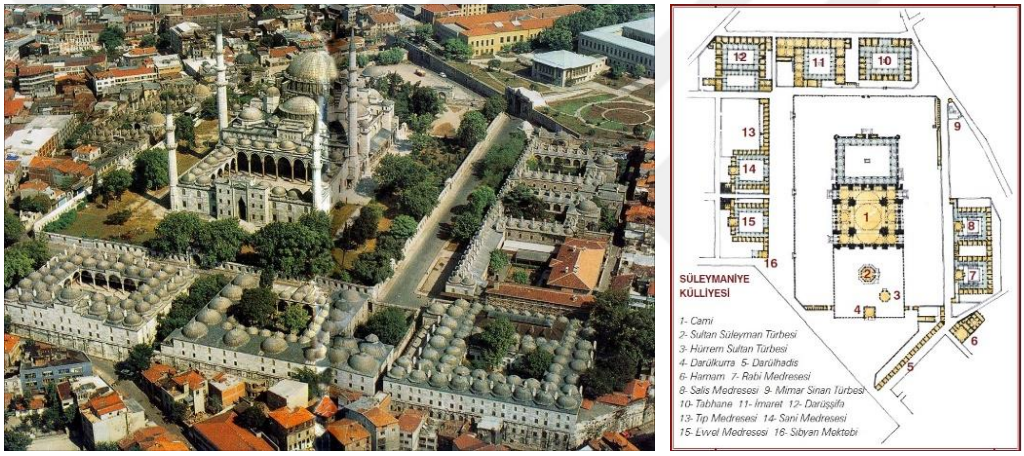
Selatin külliyelerinde merkezde cami yer almakta olup, külliyenin diğer yapıları cami ve dış avlusu çevresinde toplanmaktadır (Tablo 3).

Fatih Külliyesi planlama sistemi, Sinan'ın külliyelerinde kullandığı en önemli plan şemalarından biridir. Sinan, aynı yerleştirme düzeninin benzerini Süleymaniye Külliyesi'nde uygulamıştır (Şekil 10). Fatih Külliyesi'nden farklı olarak, büyük avlu dört tarafta duvarlarla çevrilerek bu alan sadece, cami ile Kanuni ve Hürrem Sultan türbeleri için ayrılmıştır. Ayrıca büyük avluyu üç taraftan saran külliye yapıları, farklı kotlara oturtularak topoğrafyanın da en iyi şekilde kullanıldığı organik bir yerleşme düzeni oluşturulmuştur (Kuran, 1996: 73).

Geometrik açılı planlama sistemini, Sinan diğer külliyelerinde de uygulamıştır (örnek: Edirne Selimiye Külliyesi).

Şekil 9 İstanbul Şehzade Mehmed Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–16–17

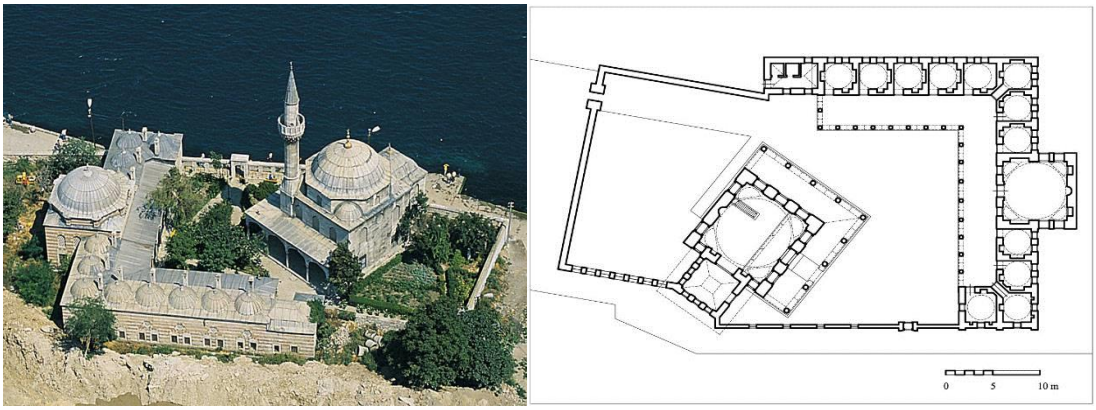

Şekil 10. İstanbul Süleymaniye Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–18–19

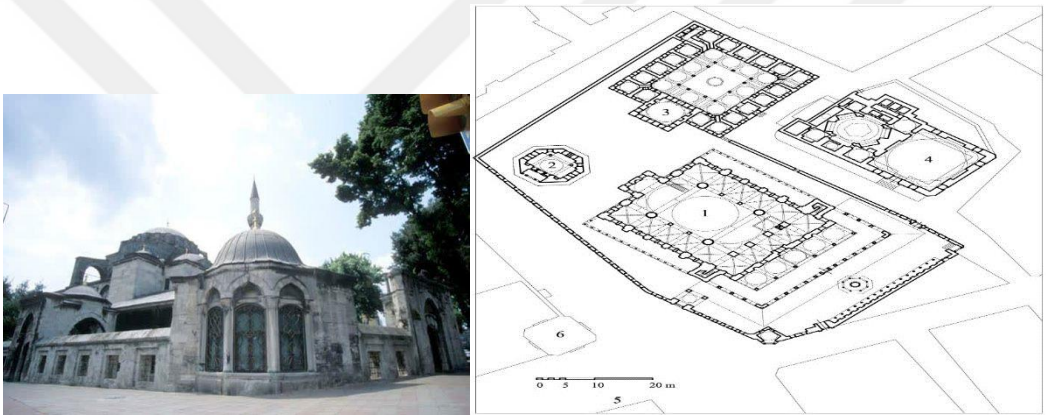
Paşa ve Vezir Külliyeleri:

İlk uygulaması Anadolu Selçuklularında karşımıza çıkan (Kayseri Hacı Kılıç Camii ve medresesi) cami ve avlu revakları arkasında medrese hücrelerinden meydana gelen plan şeması (medrese-cami), Sinan tarafından fazlaca kullanılmıştır. Sinan'dan önce, İnegöl İshak Paşa ve Manisa Valide Sultan külliyelerinde kullanılan medrese-cami birlikteliğini, Sinan geliştirilerek uygulamıştır. Cami ve medrese avlularının ortak olduğu bu şemada, avluda bir şadırvan bulunur (Tokay, 1994: 208).

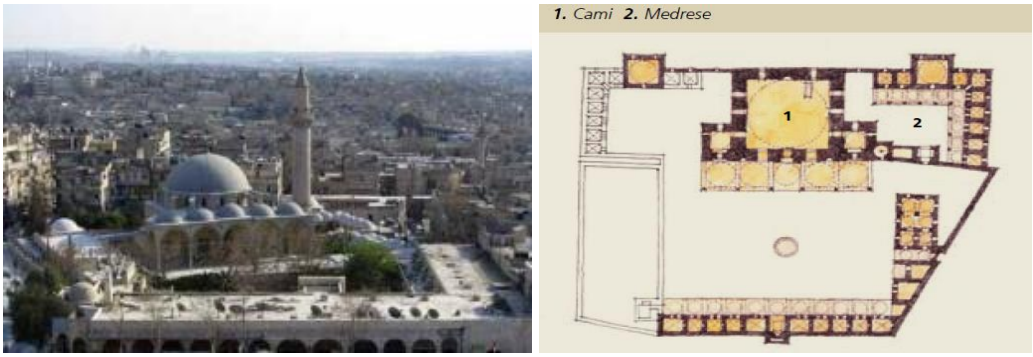
Bunların dışında Şemsi Paşa Külliyesi (Şekil 11), İstanbul Kılıç Ali Paşa Külliyesi (Şekil 12) paşa ve vezir külliyelerine örnek verilebilir (Tablo 3).

Şekil 11 Şemsi Paşa Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–20–21

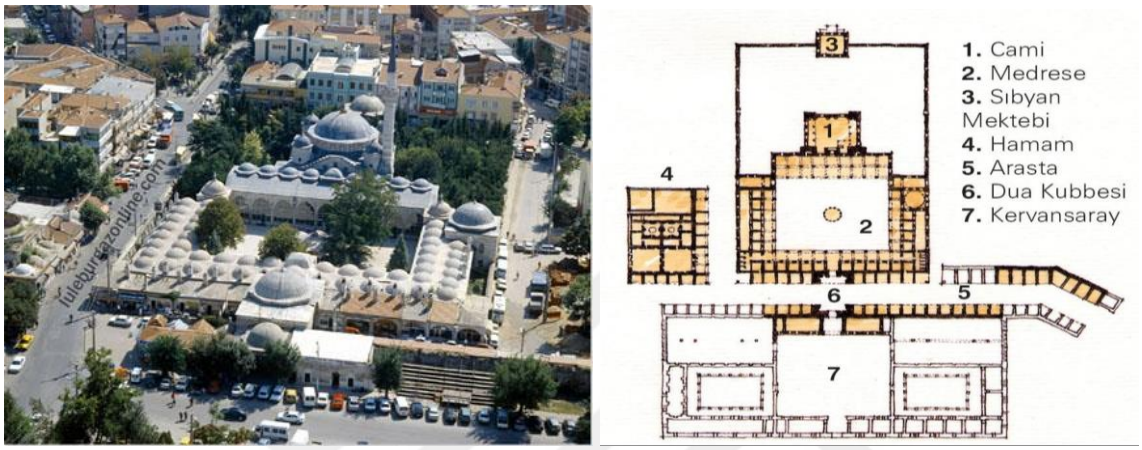
Şekil 12 İstanbul Kılıç Ali Paşa Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–22–23

Şekil 13 Halep Hüsreviye Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: Soldaki (Çakar, 2014), Sağdaki: URL–24

Karma Külliyeler:

Bazı külliyelerde kent içi ve menzil külliyesi özellikleri birleştirilerek inşa edilmiş olup, bunlar genellikle şehrin dış sınırlarında yer almıştır. İstanbul Üsküdar'da Atik Valide ve Lüleburgaz'da Sokullu Mehmed Paşa külliyeleri karma külliyelere örnek verilebilir (Tokay, 1994: 282) (Şekil 14) (Tablo 3).

Şekil 14 Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL–25–26

Sinan külliyelerinin genel özellikleri;

- Merkeziyetçi geometrik bir plan şeması ortaya çıkmıştır.
- İlk dönemlerde büyük sorun olan yapıların yerleştirilmesini etkileyen arazi koşulları, artık sorun olmaktan çıkmış ve külliyeler eğimli arazilerde tepelik kısımlara sıkıntısız bir şekilde yerleştirilebilmiştir.
- Önceki örnekler ve geleneklerden de yararlanılmış, onları geliştirerek külliye mimarisinde yeni yapı tipleri ve ideal yerleştirme programı arayışına girilmiştir.
- Külliye planlanmalarında kullanılan iki önemli plan şeması; "Fatih Külliyesi" şeması ve "cami-medrese birliği" şemasıdır.
- Menzil külliyelerinde planlama; Cami ve cami avlusundan oluşan blok ile sosyal fonksiyonlu yapılardan oluşan blok olmak üzere iki gruptan meydana gelmektedir. Kervansaray, sosyal fonksiyonlu yapılar grubunun ağırlık merkezini oluşturmaktadır.
- Dua kubbesi ilk defa bu devirde önem arz etmiştir.

Geç Klasik Çağ olarak da bilinen Sinan sonrası dönem, Sinan'ın geliştirdiği geleneğin bir parçası olmuş, Sinan döneminde gerçekleştirilen iş organizasyonu ve tasarım disiplini sürdürülmüştür (Tablo 4). XVI. asrın son on yılında inşa edilen vezir külliyelerinin içeriği küçülmüş olup, ekonomik buhrandan dolayı başlanan binalar çok uzun sürede tamamlanmış ya da bitirilememiştir (Eminönü Yeni Valide Külliyesi /1609- 90).

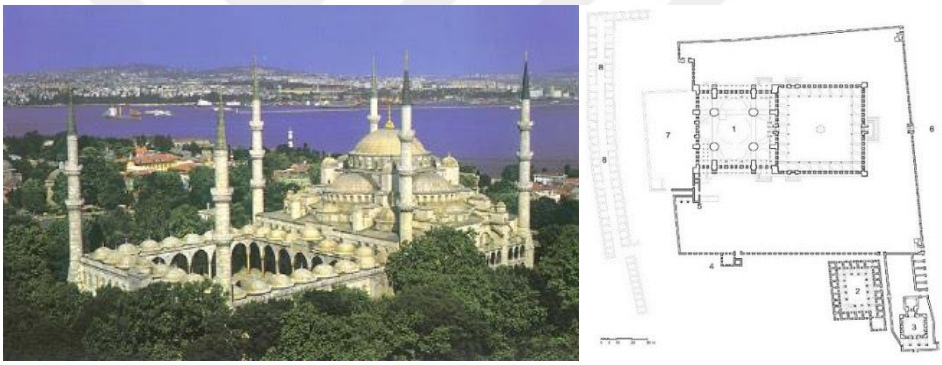
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Sinan sonrası külliyelere örnektir (Şekil 16).

Klasik devirdeki düzen ve geometrik sistem, XVII. Yüzyıl Osmanlı külliyelerinde bozulmuştur. Külliye plan şemalarında, İlk devir Osmanlı külliyelerindeki gibi dağınık, genellikle bir çevre duvarı içinde olmayan külliye anlayışı hâkim olmuştur (Sultan Ahmed Külliyesi/1609–16 (Şekil 15), Çinili Külliyesi/1640). Mimari açıdan XVII. Yüzyıl külliye mimarisinin ortaya çıkardığı en önemli tip; cami dışındaki birimlerin önem kaybedip küçülerek, medresenin bir birimi haline geldiği "medrese külliyeleri" dir. (Reyhanlı, 1976: 170).

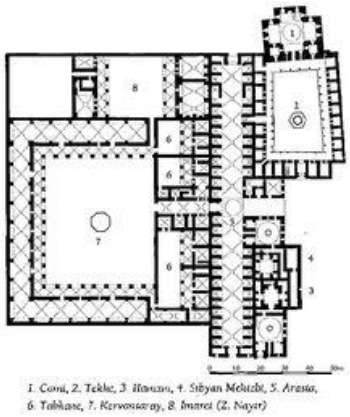
Tablo 4 Sinan Sonrası Külliyeleri

Şam'da Kadife Hanı Menzil (1591)
İstanbul'da Cerrah Mehmed Paşa (1593)
Koca Sinan Paşa (1593)
Hâfız Ahmed Paşa (1595)
Gazanfer Ağa (1596)
Gölmarmara'da Halime Hatun (1595)
Sultan Ahmed Külliyesi (1609–1616)
Eminönü Yeni Valide Külliyesi (1609–1690)
Çinili Cami Külliyesi (1640–1642)
Kuyucu Murad Paşa (1610)
Ekmekçizâde Ahmed Paşa (1618'den önce)
Bayram Paşa (1635)
Köprülü (1661–1676)
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1680–1690)
Amcazâde Hüseyin Paşa (1700)
Feyzullah Efendi (1700)
Kırıkkale'de Hasan Dede (1605)
Nallıhan'da Nasuh Paşa (1607)
Elmalı'da Ömer Paşa (1610)
Kayseri Tavlusun'da Halil Paşa (1617)
Kuşadası Öküz Mehmed Paşa (1617)
Ulukışla'da Öküz Mehmed Paşa (1619)

Adana Çakıt'ta Bayram Paşa (1637)
Sivas Yıldızeli'de Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1639–1640)
Elazığ Mollakendi'de Şeyh Ahmed Peykeri (XVII. yüzyılın ikinci çeyreği)
Bilecik Vezirhan (1659–1660)
Amasya Gümüşhacıköy (1658–1669)
Safranbolu ve Adana Misis'te (XVII. yüzyılın üçüncü çeyreği) Köprülü Mehmed Paşa külliyeleri
Van'da Kaya Çelebi (1660–1665)
Niğde'de Murad Paşa (1661–1662)
Erzurum Oltu'da Arslan Paşa (1664)
Çatakköy'de Derviş Mehmed (1667)
Merzifon Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1667–1676)
İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1670)
Samsun Vezirköprü'de Fâzıl Ahmed Paşa Külliyesi (XVII. yüzyılın ikinci yarısı)
Hama yolu üzerinde Cisr eş-Şuğur ile Şam Nebük menzil külliyeleri

Şekil 15 Sultan Ahmed Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: URL 27–28

Şekil 16 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Planı
Kaynak: URL–29

2.3.2.3. Son Dönem Osmanlı Külliyeleri (1703–1876)

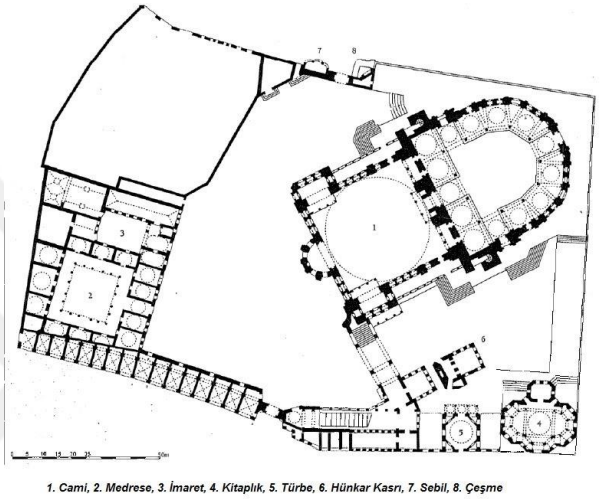
XVIII. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyıl süresince devam eden dışa açılma ve batılılaşma gayretleri, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküntü dönemidir. Bu devirde karmaşık politik hadiseler, toplumsal değişmeler ve ekonomik krizler fazlalaşmıştır. Bu değişim süreci mimarlık alanında öncelikle resmi ve topluma ait yapılarda, ikinci olarak zenginlerin inşa ettirdiği lüks konutlarda ve ticari binalarda, daha sonra da halkın büyük kısmının barındığı sivil mimari yapılarda kendini göstermiştir (Denel, 1982: 3) (Tablo 5).

Klasik dönemde cami etrafında gelişen kültürel ve sosyal binalar topluluğu manasındaki külliye, XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyılda yerini daha çok, geometrik düzeni bozulmuş, herhangi bir simetrik dengeden yoksun yapı topluluklarına bırakmıştır. Cami ve mescit bu topluluklarda artık ya eski önemini kaybetmiş, ya da hiç yapılmamıştır. Bağımsız kütüphaneler, çeşmeler, okullar ve camiye bağlı yalnızca bir ya da iki binayı kapsayan basit külliyeler inşa edilmiştir (örn: İstanbul Küçük Efendi Tekke ve Külliyesi). XVIII. yüzyılda külliyenin fonksiyonel programı önemli oranda yenilenmiş, bazı büyük komplekslerin, ticari/işlevsel program ağırlığı daha net hale getirilerek, klasik külliye olgusu korunmaya çalışılmıştır (örn: Nur-u Osmaniye Külliyesi (Şekil 17), Kavala Ali Paşa Külliyesi) (Cerasi, 1999: 143–144).

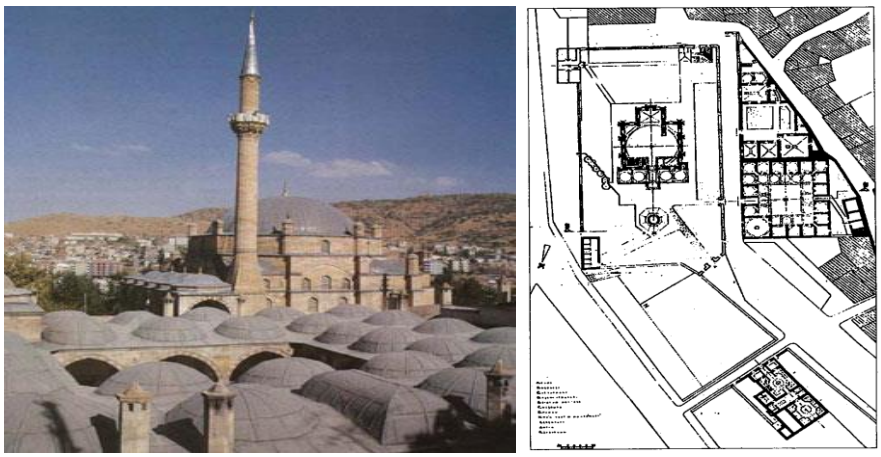
Tablo 5 Son Dönem Osmanlı Külliyeleri

Hatay Karamurat'ta Sadrazam Moralı Hasan Paşa (vakfiye 1704),
İstanbul Çorlulu Ali Paşa (1707–1709)
Üsküdar Yeni Valide Külliyesi (1708–1710)
Aydın Nasuh Paşa Külliyesi (1717)
Üsküdar Ahmediye (1722)
Ebûishak İsmâil Efendi (1725'ten önce)
Halep'te Osman Paşa (1730–1739)
Hekimoğlu Ali Paşa (1734–1735)
Seyyid Hasan Paşa (1735)
Şumnu'da Şerif Halil Paşa (1744)
Hacı Beşir Ağa (1744–1745)
Kahire'de Sultan I. Mahmud (1750)
Nuru Osmaniye (1748–1755)
Aydın'da Cihanoğlu (1756)
Lâleli (1760–1764)
Ayazma (1760–1761)
Sirkeci (1775–1789)
Beylerbeyi (1777–1778)
Yozgat'ta Çapanoğlu (1779)
Gülşehir'de Karavezir (1780)

Emirgân (1781–1783)
I. Abdülhamid, Mihrişah Sultan (1792–1795)
Şah Suştan (1800)
İstanbul'da Selimiye (1801–1805)
İstanbul'da Küçük Efendi (1825)
Bâlâ Süleyman Ağa (1862–1863)
Altunizade İsmâil Zühdü Paşa (1865–1866)
Pertevniyal Vâlide Sultan (1870)
Şeyh Zâfir (1887)
Kütahya'da Molla Bey Külliyesi (1855)

Şekil 17 Nur-u Osmaniye Paşa Külliyesi Plan Şeması
Kaynak: URL–30

Şekil 18 Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve Plan Şeması
Kaynak: Soldaki URL–31 Sağdaki (Yılmaz, 2001) Nevşehir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAZİANTEP'İN TARİHSEL VE FİZİKSEL GELİŞİMİNDE MANZUME VE KÜLLİYE YAPILARI

3.1. Gaziantep İlinin Tarihsel ve Fiziksel Gelişimi

3.1.1. Kentin Tarihsel Gelişimi

- **İlk Çağlar:**

Gaziantep, Kuzey Anadolu'yu güneydeki Ortadoğu ülkelerine bağlayan ana yollar ile Batı Anadolu ve Avrupa'yı doğuya bağlayan tarihi İpek Yolu'nun kesişim noktasında yer alır. Gaziantep'in ilk medeniyetlerin meydana geldiği Mezopotamya ve Akdeniz arasında olması, güneyden ve Akdeniz'den doğuya, kuzeye ve batıya ulaşan yolların kesişim noktasında bulunması, kentin tarih öncesi çağlardan itibaren insan camialarının yerleşim alanı ve uğrak noktası olmasına sebep olmuştur. Yapılan arkeolojik araştırmalar göstermiştir ki, Gaziantep ili insanoğlunun taş devrinden itibaren yerleşip hayatını sürdürdüğü ehemmiyetli topraklardandır (Şekil 19).

İnsanoğlunun avcı toplayıcılıktan üretmeye, göçebe hayattan yerleşik düzene geçtiği MÖ 10.000–5500 seneleri arasında yaşanan Yeni Taş Çağı (Neolitik çağ)'na ilişkin çanak çömleğe, Gaziantep şehir merkezinin batı kısmında yer alan (Sakçagözü) Keferdiz'in doğusunda kaya sığınağı olarak yapılan mağaralarda, 1949 senesinde yapılan kazılarda rastlanmıştır (Köroğlu, 2016: 116).

MÖ 5500–3000 yılları arasında görülen Kalkolitik (Bakır-Taş) yerleşimlerine ise 19. yüzyılda yapılan kazılar neticesinde Karkamış'ta rastlanmıştır. MÖ 3000–1200 yılları arasındaki Tunç çağlarından; İlk Tunç Çağı'na ait bulgulara: Tilmen Höyük, Birecik ve Gedikli'de, Orta Tunç Çağı'na ait bulgulara; Birecik Barajı Nekropolü, Coba, Merkez, Gedikli, Horum, Karahasan, Kırışkal, Şaraga, Tilbaşar, Tilmen, Yarımtepe ve Zincirli Höyüklerinde, Son Tunç Çağı'na ait mimari kalıntılara ise Karkamış ve Tilmen Höyük'te rastlamak mümkündür. Hitit İmparatorluğu olarak adlandırılan bu çağda, Hitit Kralı I. Hattuşili, Halpa (Halep)'e karşı çıktığı bir seferde, Gaziantep Bölgesini Hitit egemenliğine katmıştır (Köroğlu, 2016: 118–120–122–124–126–128) (Şekil 19).

MÖ 1200–600 yılları arası Geç Hitit Beylikleri (Prenslikleri) dönemi olarak bilinmekte olup; bu prensliklerin halkı Hitit, Luvi, Pala, Hurri-Mitanni, Arami gibi farklı kavimlerden meydana gelmekteydi (Köroğlu, 2016: 130). Daha sonraları ise Geç Hitit Prenslikleri teker teker yok olmuştur.

MÖ 550–330 yılları arası Persler Dönemi olarak bilinirken, Makedonya Kralı Büyük İskender (MÖ 333–326) çıktığı Asya seferindeki üç savaş neticesinde; Persler'i mağlup ederek onları Anadolu, Suriye, Mısır ve Mezopotamya'dan çıkarmış; Anadolu'da Pers egemenliğini sona erdirerek yerine Helenistik Kültürün başlamasında etkili olmuştur (MÖ 330–64). Seleukoslar dönemi olarak bilinen dönemde ise İskender'in ölümünün ardından generallerinden Seleukos, Zeugma'nın Fırat Nehri üzerindeki önemli konumunu anlayarak şehre ismini vermiş ve yeni baştan kurmuştur. Bununla birlikte Romalılar da bu bölgeyi önemli görmekte olup, MÖ 64–395 döneminde bölgede Roma İmparatorluğu etkisi vardır. Bizans Döneminde (398–1453), Roma İmparatorluğunun Batı ve Doğu Roma diye ikiye bölünmesinin ardından, Gaziantep Doğu Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır. Ayntâb tarihi ile ilgili bilgi akışı bu dönemde gelmeye başlamıştır. Özellikle Fırat kenarındaki Zeugma önem kazanan şehirlerden olup; Gaziantep'in yönetiminde olduğu devletler içerisinde, günümüze ulaşabilen en fazla yapıt Roma ve Bizans dönemine aittir. Bizans İmparatoru I. Justiniaus (527–565) döneminde Dülük'e yakın bir yerde inşa edilen kalenin, sonraları Ayntâb diye bilinecek kentin ilk merkezini meydana getirdiği ve Ayntâb'ın bundan sonra bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir (Alagöz, 2016: 133–136–138) (Şekil 19).

- **İslamiyet Dönemi (Arap Çağı):**

İslamiyet'in hızlı bir şekilde yayıldığı 7. yüzyıldan itibaren, Müslüman Arap orduları 634'te Hz. Ömer devrinde Suriye'yi ele geçirerek Gaziantep Bölgesine girmiş, bölgede farklı bir devir başlamıştır. 639 'da Antep, Dülük, Merziban, Raban, Tilbaşar kaleleri alınmış, Komutan İyaz'a bağlı İslam orduları Yermük'te Bizans ordularını yenerek, Şam'dan Fırat'a kadar olan bölümü İslam topraklarına katmıştır. Gaziantep'teki Ömeriye (Ömereyn) Camii'nin; bu ismini Hz. Ömer tarafından yaptırılıp, Emevi Halifesi Ömer 'in tamir ettirmesi nedeniyle aldığı rivayetler arasındadır. Caminin bilinen en eski tadilat tarihi 1210'dur (Güzelbey, 1968: 96).

Gaziantep yöresi IX. yüzyıl ortalarına kadar devamlı Arap akınlarına ve Araplarla Bizanslılar arasındaki savaşlara sahne olmuştur. Gaziantep Abbasiler Dönemi'nde Musul ve

Halep'i ele geçiren Hamdaniler'in eline geçmiş, 961'de yapılan büyük mücadele sonucu ise tekrar Bizans'ın eline geçmiştir (Gaziantep Valiliği, 2016: 139) (Şekil 19).

- **Türk-İslam Çağı**

Türklerin Avâsım örgütlenmesinde vazife alarak Gaziantep etrafına gelme olasılığı olmakla birlikte; bu çevrede ilk görünmeleri XI. asrın ikinci yarısında olmuştur. Bu süreç Alparslan'ın komutanlarından Afşin'in, Dülük'e gelerek burayı karargâh haline getirmesiyle başlamış, Süleyman Şah'ın 1084 senesinde Antakya'yı Ermeni Philaretos Brachamios'dan geri alması sonrasında da tamamlanmıştır (Güzelbey, 1968: 96; Çınar, 2012: 134).

Antep, 1150'de çok kanlı mücadelelerle Musul atabeylerinden Nurettin Zengi tarafından alınmıştır. Bölge bir süre Fatımi Devleti'ne, daha sonra ise Haçlı Savaşında tekrar Hristiyanların eline geçmiştir. 1187'de Selehattin Eyyubî şehri almıştır. 1259'da Moğolların hâkimiyetine geçmiş, 1260'da Memluk Sultanlarından Kutuz'un Moğolları yenmesiyle, Halep ve Ayntâb çevresi Memluk Devleti sınırlarına dâhil edilmiştir (Çınar, 2012: 134). Memluk Döneminde Ayntâb bir kalkınma ve büyüme çağı yaşamış; yüzden fazla cami, mescit, medrese, hamam, han inşa edilmiş, ticaretle uğraşanlara ve yolculara hitap eden güzel bir çarşı yapılmıştır. Boyacı Camiinin de Memluk dönemine ait olduğu bilinmektedir. Bu devirde şehir çok hareketli bir kültür merkezi haline gelmiş; bundan dolayı Ayntâb'a "Küçük Buhara" ismi verilmiş, imarından ve refahından ötürü ise "Küçük Şam" diye anılmıştır (Güzelbey, 1968: 97).

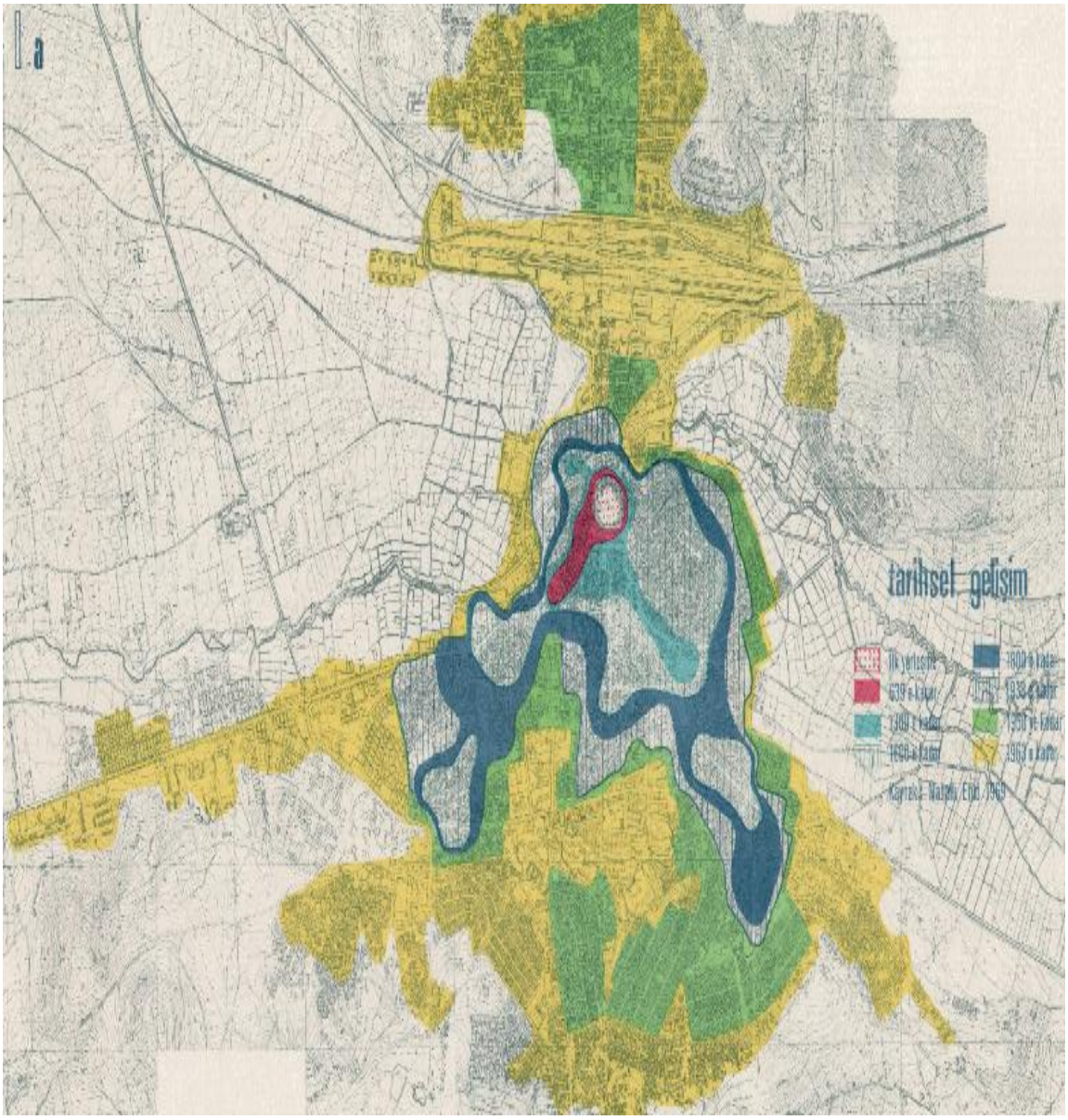
14. yüzyılda Ayntâb ve çevresi Memluk-Dulkadirli mücadelesi sebebiyle istilalara maruz kalmış, 1400 senesinde Timur'un saldırısına uğrayıp tekrar çekilmesi üzerine yeniden Memluk egemenliğine geçmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısında Dulkadirli-Memluklü savaşına Osmanlı Devleti de dâhil olmuş, Osmanlı-Memluklü savaşı sırasında Ayntâb ve çevresi zarar görmüştür (Çınar, 2012: 134).

16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı-Memluk mücadelesine Safeviler de katılmış, Dulkadir topraklarındaki birçok yapıt tahribata uğramıştır. I. Selim'in Çaldıran Savaşında Şah İsmail'in üzerine düzenlediği sefere, tüm çağrılara rağmen katılmayan Dulkadir beyi Alaüddevle kendi sonunu hazırlamıştır. Yeğeni Şahsuvaroğlu Ali Bey'in önderliğindeki Osmanlı ordusuna mağlup olan Alaüddevle öldürülmüş, Dulkadiroğullarının idaresi ise Osmanlı gözetiminde Şahsuvaroğlu Ali Bey'e verilmiştir. Ayntâb, bu karmaşık ortamdan yararlanan Memluklular tarafından 1515 yılında ele geçirilmiştir (Pamuk, 2016: 147–149).

Yavuz Sultan Selim'in günümüzde kendi adını taşıyan Yavuzeli (Cingife) ve Merziban suyu kenarında otağını kurmuş olması ile birlikte, Mısır'ın Antep valisi Yunus Bey, Yavuz'a kalenin anahtarlarını devretmiştir. Yavuz'un 20 Ağustos 1516'da Antep'e girmesiyle kent Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmış, Memluklularla yapılan Mercidabık Meydan Savaşı'ndan sonra kent 1818'e kadar Osmanlı idaresinde kalmış ve Antep halkı Osmanlı ordusu tarafında mücadele etmiştir (Güzelbey, 1968: 97) (Şekil 19).

- **Osmanlı Çağı**

Osmanlı Devleti'nin taşra idaresi köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde olup; bu birimler bazı dönemlerde birbirlerinin yerine de kullanılmıştır. I. Selim'in yaptığı seferlerin sonucunda; Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'ı içeren ve adı sonraları Şam vilayeti diye değiştirilen, o devirde Ayntâb Sancağı'nın da içinde yer aldığı Arap vilayeti tesis edilmiştir (Çakır, 2015: 44). 1531 senesinde Dulkadir Eyalati'nin kurulmasından sonra ise Ayntâb bu eyalete bağlı bir sancak (liva) olmuştur. (Altınöz, 1999: 116). XVI. yüzyılın sonlarında kısa bir süre Halep Eyaleti'ne bağlanan ve daha sonraları mali ve yönetimsel sebeplerle zaman zaman Halep Eyaleti'nin sancaklarından biri olan Ayntâb'ın, Maraş vilayetine bağlılığı 19. yüzyıla dek sürmüştür (Çakır, 2015: 47) (Şekil 19) (Ek 4).

Şekil 19 Gaziantep İlinin Tarihi Gelişimi
Kaynak: (Mahalli Etüd–1969) Hasan Kalyoncu Üniversitesi Kütüphanesi

1610–1838 yılları arasında Antep'te birden fazla halk ve esnaf ayaklanması meydana gelmiş; Osmanlı İmparatorluğu'nun yanlış kararları neticesinde, bu devirde sanayi ve ticarette gerileme olmuş, köylülerin dağlara çekilmesiyle azınlıklar ekonomik olarak hızla güç toplamıştır. İç güvenliği bozulmuş olan Osmanlı idaresindeki Türk olmayan halklar, 16. yüzyıldan cumhuriyet dönemine kadar, 400 yıla yakın bir süre kısa aralıklarla yöreye beklenmedik yağmalamalarda bulunmuşlardır (Gaziantep İl Yıllığı, 2002: 16–17). Yeniçeriler de bu dönemde zaman zaman yağmalama ve uygunsuz tavırları ile senelerce bölgeyi güvensiz ve sıkıntılı hale getirmişlerdir.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Karayazıcı, Canpolatoğlu ve Köse Sefer gibi devrin önde gelen Celali isyancılarına karşı, Antep halkı Osmanlıların yanında yer almıştır. O dönemlerde en sıkıntılı tarihler 1640–1650 yılları arasında olmuştur (Cankabal, 2009: 45). 17. yüzyılın ikinci yarısı ise kent için daha olumlu geçmiştir. Ayntâb'lılar İmparatorluğun 3. büyük kenti olan Halep'e yakın olma durumunu değerlendirmiş, sanayi ve ticareti geliştirip esnaf birliklerini düzenli bir biçimde çalıştırarak ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1648'de ve 1671'de Antep'e gelen Evliya Çelebi'nin kentle ilgili beğeni dolu izlenimleri de bunu ispatlamaktadır.

1832 yılından itibaren 8 sene boyunca, Antep halkı Mısır kuvvetleri ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa karşısında, Osmanlı ordusundan da yardım alamadıklarından, tek başlarına direnmişlerdir (Gaziantep İl Yıllığı, 2002: 17).

1895 tarihli Halep Salnamesi'ne göre Ayntâb'ta 68103 Müslüman, 15389 Hristiyan ve 732 Yahudi nüfusu bulunuyordu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ve Avrupa'daki canlanma ve büyüme hareketi, Ayntâb'ta da hissedilmiştir. Ayrıca kentin fiziki, sosyal ve ekonomik vaziyeti hususunda; 6500 ev, 36 cami, 57 mescit, 21 medrese, 4 tekke, 5 kilise, 13 hamam, 31 han, 31 fırın, 1965 mağaza, 3815 pamuklu dokuma tezgâhı, 40 boyacı, derici ve ayakkabıcı bulunduğuna değinilmektedir (Canbakal [2009: 49], Cuinet [1891: 188]'den aktaran Pamuk 2016: 153).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Ayntâb'da Ermeniler ile Türkler arasında yaşanan tatsız hadiseler neticesinde, 6 Kasım 1895'te can kayıplarının da olduğu Balta Harbi meydana gelmiştir (Pamuk, 2016: 154).

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Ayntâb, nüfus ve yüzölçümü ile Halep vilayetinin önemli kentlerinden biri olmuştur. Verimli arazileri ve canlılığı, taş binalarıyla, Protestan, Katolik, Gregoryen, Musevi, Katolik, Ermeni, Latin, Ortodoks ve Süryani gibi birçok azınlığın içinde yaşadığı bir kent halini almıştır (Pamuk, 2016: 154).

Gaziantep, 1914 yılında Halep vilayetinden ayrılarak bağımsız bir sancak olmuştur. 1918 senesinde İngilizler, 1919 da ise Fransızlar Kilis ve Antep'i işgal etmişler; 1920'de Fransız askerleri Eloğlu'nda bozguna uğratılırken; aynı yıl Karayılan, Karabıyıklı'da bir Fransız birliğini bozguna uğratmıştır. Gaziantep şehir savaşları da bu dönemde başlamış ve Kuvâ-yi Milliye birlikleri ile Fransız birlikleri arasındaki büyük mücadelelerden sonra 6 Şubat 1921'de Kuvâ-yi Milliye birlikleri Fransız kuşatmasını yarıp şehri boşaltmış, 8 Şubat 1921'de

Antep'e "Gazi" lik ünvanı verilmiş, 9 Şubat 1921'de şehir Fransızlara teslim olmak zorunda kalırken, 20 Ekim 1921'de Fransızlarla Ankara Antlaşması imzalanmış ve sonunda 25 Aralık 1921'de Fransız birliklerinin şehri boşaltmasıyla kent verilen büyük kurtuluş mücadelesini kazanarak bağımsızlığına kavuşmuştur.

Gaziantep ve çevresi, tüm bu anlatılanların sonucunda görüldüğü üzere, birçok tarihi olayın orijininde olmuş, fakat neredeyse tarihin her evresinde Halep şehrinin gölgesinde kalmıştır. Ancak değişik medeniyetlerin uğrak yeri olması ve coğrafi konumunun da önemi nedeniyle durumu lehine çevirerek, çoğu zaman üstünlük sağlayabilmiş ve böylece yönetimi altında olduğu devletin kenti tamamen göz ardı etmesi önlenmiştir. Gaziantep genellikle orta ölçekli kentler grubuna giren bir iç bölge şehri olmuş, kentin imar çalışmaları ve gelişiminde padişahların ve ileri düzey devlet adamlarının desteği sınırlı kalmış, kent ekseri kendi halkının katkılarıyla büyüme ve gelişmeye gayret göstermiştir. 20. yüzyılda da bölgesinin en fazla büyüyen ve ilerleyen kentlerinden biri olan Gaziantep'in, zengin ve güçlü bir kültür tarihi bulunmaktadır.

3.1.2. Kentin Fiziksel Gelişimi

Gaziantep külliye ve manzumelerinin anlatımına geçmeden önce bu yapı topluluklarını oluşturan çarşı, han, cami, hamam, kastel, çeşme gibi tarihi yapıların Gaziantep yöresindeki dönemsel gelişimine ve önemine değinmemiz uygun olacaktır. Gaziantep'in geçmişten günümüze uzanan, köklü ve zengin bir mimarisi vardır. Tipik bir İslam şehri olan Ayntâb, Türk-İslam kentlerinin niteliklerini içinde bulunduran ve zaman içerisinde Osmanlı kenti kimliğine bürünmüş bir şehirdir. Antep, planlama kökenli bir kent olmayıp; önceden bir şehir planı hazırlanıp uygulanması gibi bir durumu yoktur. Kent Anadolu şehri ile Arap şehri ortasında bu iki etmenin birleşerek oluşturduğu bir sentez gibidir (Çakır, 2015: 51).

1516–1596 yılları arası Osmanlı Devleti, Türk-İslam Devletleri'nin alışkanlıklarına bağlı kalarak, Antep yerli halkının içişlerine müdahil olmamış, Gaziantep'in ticaret ve sanayisi ilerlemesini sürdürmüş, varlıklı vakıf kuruluşları, sosyal yardımlaşma kurumları, esnaf kuruluşları, medreseler, köy ve oymakları düzenli çalışarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Vakıflar vasıtasıyla Türkler tarafından birçok kitaplık, medrese, hamam, suyolu, kastel, han, çarşı, cami gibi halka hizmet eden bina ve tesisler yapılmıştır. Bu dönemde transit ticaret değer kazanmış, sanat dalları ilerlemiştir (Gaziantep İl Yıllığı, 2002: 16) (Tablo 6) (Şekil 19).

16. yüzyılda Alleben deresi kentin doğal sınırı olma niteliğine sahiptir. Ayntâb kentinin geleneksel dokusunda olan yapılar içerisinde, en çok önem arz eden ve şehrin fiziki sınırlarının oluşmasına yön veren ise kaledir (Şekil 19). Ticari yapılar geçmişte güvenlik ve hareketlilik kaygılarıyla kale çevresinde "Tahta'l Kal'a" denilen mevkide yer almıştır. İslam şehri cami, pazar ve hamam olmak üzere üç temel öğe üzerine kurulmuştur (Keleş [1971: 137]'den aktaran Çakır, 2015: 50–51). Şehrin kuzeyinde yer alan kale, Osmanlı çağında askeri amaçlarla kullanılmıştır. Tahtalı, Alaüddevle, Boyacı camilerinin çevrelediği bölge eski yerleşim bölgesi iken, Şehreküstü Akyol ve Ali Neccar mahallelerinin çevrelediği bölge ise kentin 16.yüzyılda gelişip büyüyen yerleşim yerleri olmuştur. Diğer taraftan şehrin ticari gücünü gösteren Uzun Çarşı (Sûk-i Tavil)[1] ve kentin çeşitli bölümlerine dağılmış pazaryerleri bulunmakta olup (Çakır, 2015: 50–53) (Şekil 19); Antep kenti kale ve çarşı çevresinde büyümüş ve gelişmiştir. En önemli camilerden Tahtalı, Alaüddevle ve Boyacı ticaretin kalbi konumundaki "Uzun Çarşı" etrafındaydı. Çarşı, han, bedesten ve camiler ise birbirine yakın mesafede bulunuyordu (Şekil 19) (Ek 1, Ek 2, Ek 4).

Gaziantep'in mimari yapılanması kuzey Mezopotamya geleneğiyle uyumludur. Yani dini yapılar çevresinde, doğal olarak büyüyen bir gelişim gösterir. Karasal iklimin etkin olması ve yazların fazla sıcak olması sebebiyle, mimari yapılanmada avlu geleneği egemendir (Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, 1997: 79).

Mahalleler çoğunlukla bir mescit veya cami çevresinde oluşmuş ve adlarını da bu yapılardan almıştır. Bu yapılara ek olarak, mahallelerin fiziki gelişiminde medrese, zaviye, hamam, çeşme-kastel ve ticari yapılar ile halkın oturduğu meskenler de önemli rol oynamışlardır.

Bu yapılardan Gaziantep Camileri'nde; hem plan ve mimari, hem de tezyinat yönünden Arap etkisi ile Artuklu, Zengi, Selçuklu ve Memluklu tarzına uygun gelişim görülmekle birlikte, Klasik Osmanlı üslubuna pek rastlanmaz. Oysaki Antep'e yakın olan Halep ve Suriye'de Klasik Osmanlı tarzını yansıtan camiler mevcuttur. Bölgede en eski medreselere Eyyubî döneminde rastlanıyorsa da, Dulkadir Beyliği ve Osmanlı devrinde yapılan medreseler de mevcuttur (Yavuz, 2014: 79). Osmanlı medreselerinin niteliklerine sahip olan Gaziantep medreseleri de vakıflar desteğiyle çalışabilmekte, hayırseverler inşa ettirdikleri caminin avlusuna medrese de yaptırarak, medrese vakıflarını bulundukları caminin vakfiyesine

[1] Gaziantep Şeriye Sicilleri; 1/49,2/7,3/15,4/65,6/52,7/15 ,8/27 ,46/23 ,161/53 ,162/436,163/38,164/2,166/3

bağlamaktaydılar. Gaziantep'teki medreselerin büyük bölümünü, cami avluları çevresinde inşa edilmiş olan tek katlı medreseler oluşturmaktadır (Çam [1996: 472], Aköz, 2014: 65).

Temizlik, İslam dininde olduğu kadar Türklerinde önem verip benimsedikleri bir kavramdır. Ayntâb Kentinde de bu düşünce ile şehirdeki mahalle sayısı ile hamam sayısı arasında bir paralellik olup; çok sayıda hamam yapılmış ve bu hamamlar aynı zamanda vakıflara gelir temin etmiştir. İşçilerin temizlik gereksinimlerinin karşılanması için külliyelerde ilk inşa edilen yapılar da hamamlar olmuştur.

Ayntâb'taki zaviyeleri ise bir tarikatın merkezi konumundaki büyük zaviyeler olarak değil, onlara bağlı zaviyeler şeklinde değerlendirmemiz isabetli olacaktır (Çakır,2015: 96).

Gaziantep'teki mimari eserler Osmanlı Döneminde diğer kentlerde yapılan selatin yapılarıyla karşılaştırıldığında daha mütevazı olup, tamamen yöredeki hayırseverler ve idareciler vasıtasıyla yaptırılmışlardır. Bu yapıtlar, bazen yöreye has olabilen özgün nitelikleriyle de fark yaratırlar.

3.2. Gaziantep Manzumeleri ve Külliyeleri

Gaziantep'teki tarihi yapılar günümüze kadar birçok araştırmaya konu olmuş, bu çalışmalarda tezimizin esas konusu olan manzume ve külliye yapılarına bazı kaynaklarda yer verilmiş (Çam, 2006), fakat bir tanım ortaya konularak gruplama yapılmamıştır. Biz çalışmamızda; Gaziantep'teki cami, hamam, kastel, çeşme vb. birçok anıtsal yapıyı içeren bu yapılanmaları bir bütün olarak ele alıp; Gaziantep manzume ve külliye yapılanmalarını yapılış amacı, içerdiği birimler ve büyüklüklerine göre gruplandıracağız. Bu gruplandırmayı yaparken; dönemin din-eğitim birlikteliğini sağlamak amaçlı inşa edilen; cami, medrese gibi yapılardan oluşan topluluklar ile kimi zaman dönemsel ihtiyaçlardan dolayı bu topluluklara kastel, çeşme gibi eklemelerinde olduğu küçük yapı grupları "Gaziantep Manzumeleri" şeklinde değerlendirilecektir. Caminin yanı sıra, külliye tanımını karşılayan han, hamam, bedesten, arasa gibi ticari ve sosyal birimleri de içinde barındıran daha büyük ölçekli yapı toplulukları ise "Gaziantep Külliyeleri" olarak gruplandırılacaktır (Tablo 8–9) (Ek 4).

Manzume terimi, Osmanlı terminolojisinde külliyeden daha küçük bir yapı grubu için kullanılır (Sözen ve Tanyeli [1986,154]'den aktaran İpekoğlu, (1993: 55). Bununla birlikte, bir velinin türbe çevresinde inşa edilmiş bina grubuna (Akok [1968, 27–58]'den aktaran İpekoğlu, 1993: 55) ve zaman içinde herhangi bir bina etrafında inşa edilen bina

grubuna atıfta bulunulur (Akok [1969, 113–139] ve Karamağaralı [1976, 119–245]'den aktaran İpekoğlu, 1993: 55). Manzume, organizasyonel ve kurumsal oluşumuyla külliyeden farklı olsa da bazen külliye ile eş anlamlı olarak anılır (İpekoğlu, 1993: 55).

Gaziantep manzume ve külliyelerinde bulunan bazı yapıların kitabesi olmadığından, yapım tarihi tam bilinemediğinden; manzume tanımında geçen "zaman içinde herhangi bir bina etrafında inşa edilen-farklı dönemlerde yapılmış yapılar topluluğu" ifadesini tam olarak değerlendiremediğimiz bölümlerde, Gaziantep Manzumelerini büyüklüklerine ve içindeki yapılara göre gruplandırdık.

Külliyenin; cami esas olmak üzere, çevresinde çeşitli sosyal görevi olan binaların düzenlenmesi suretiyle meydana gelmiş binalar topluluğu olduğundan, çalışmamızın 2. bölümünde bahsetmiştik. Fonksiyonu ve yapılış amacı bakımından çok medeni ve çok sosyal bir anlayışla oluşturulan bir mimarlık yapıtı olan "külliyeler", Türklerin dünya mimarlık sanatına verdiği en başarılı eserler arasında yer alır.

Öncelikle şunu belirtmemizde yarar var ki; imparatorluğun başkentlerindeki idareciler Ayntâb'lılara unvan, makam ve gelir bağışlamış, zaman zaman da kentteki ileri gelenlerle ve yöneticilerle irtibat kurmuş, Ayntâblıların gönüllerini kazanarak sultanın ve devletin duacısı olmalarını arzulamış olmalarına rağmen; hiçbir zaman Ayntâb'a özel bir ilgi ve alaka göstermemişlerdir. Hiçbir Osmanlı hükümdarı veya hanedan mensubu kentte kendi güçlerini gösterecek bir imar çalışması yapmak veya vakıf kurmak gibi bir çabada bulunmamıştır. 17. yüzyılın sonuna ulaşıldığında, kente ayak basmış olan iki padişah'tan biri Osmanlı'yı Ayntâb'a getiren I. Selim, diğeri Bağdat'a giderken kentten geçen IV. Murad'dır (Canbakal, 2009: 76–77).

Tüm bunların ışığında; bir sancak statüsünde görünen Ayntâb'ta, İstanbul ve başkenttekiler gibi büyük, ihtişamlı, imparatorluğun gücünü gösteren külliye yapılanması bulunmamaktadır. Ayntâb'taki külliye ve manzume şeklinde değerlendirebileceğimiz yapı toplulukları daha yalın, gösterişsiz ve sade olup; ticaretin öneminden dolayı çarşıda veya İslamiyet'in kabulünden sonra camilerdeki artışla birlikte meydana gelmiş; dini, ticari, sosyal, sağlık, eğitim vb. dönemin ihtiyaçlarını karşılamak üzere genellikle cami çevresinde oluşmuş mütevazı yapı gruplarıdır.

3.2.1. Gaziantep Manzumeleri

(İpekoğlu, 1993: 55) çalışmasındaki **"Manzume terimi, Osmanlı terminolojisinde külliyeden daha küçük bir yapı grubu için kullanılır"** tanımlamasından yola çıkarak; Gaziantep Manzumelerini külliyelere göre daha küçük ölçekli olan ve genellikle cami çevresinde bir ya da iki adet sosyal yapı barındıran küçük kompleksler olarak değerlendireceğiz.

Bu tanımlamalar altında; Gaziantep tarihi kent merkezinde bulunan manzumeleri incelediğimizde karşımıza dört adet manzume çıkmaktadır (Tablo 8) (Bkz. Ek 4).

- Ahmet Çelebi Manzumesi
- İhsanbey (Esenbek) Manzumesi
- Bekirbey Manzumesi
- Kozluca Manzumesi

Gaziantep manzumelerinden; tüm birimleri ile günümüze ulaşanlar varken, bazı birimleri günümüze ulaşamayanlarda mevcuttur. Bunlara ilerleyen bölümlerde yeri geldikçe değineceğiz.

Bu manzume ve külliye yapılarında; Gaziantep dışındaki illerden farklı olarak "kastel" denilen bir yapı grubu gelişmiş olup; bu yapılar birden fazla fonksiyonu içinde barındıran yapılar olarak karşımıza çıkar. Dünyada benzeri olmayan Gaziantep kastelleri, su mimarisinin eşsiz örnekleri olarak bilinir. Türk mimarisinde yalnızca Gaziantep'te olan bu yapılar, kısmen veya tamamen yer altında oldukları için çok fazla dikkat çekmediklerinden, sanat tarihi terimleri içinde fazlaca yer almamıştır. (Gaziantep Valiliği, 2016: 25) (Ek 3).

Arapçadan Türkçeye geçtiği tahmin edilen "kastel" kelimesi, Yâkut'un "Mu'cemu'l-Buldan" adlı eserinde "*Şam lisanında suyun bölümlere ayrıldığı yer; Mağrib lisanında kestâneye benzeyen ve meyvesi yenilen ağaç*" olarak tarif edilmiştir (Yâkutu'l-Hamavî [1957: 347]'den aktaran Çam, 1982: 165). Bu kelimeye benzer bir kelime olan Fransızcadaki Latin menşeli "*castellanus*" ise "*müstahkem şato*" mânâsına gelmektedir (Felix [1934: 271]'den aktaran Çam, 1982: 165). Kastel, halen Kilis'te büyük küçük bütün çeşmeler için kullanılan bir isimlendirmedir. Çam'a göre kastel, Gaziantep'te yeraltı kanalları ile gelen suya ulaşmak için kısmen veya tamamen yeraltında yapılan ve 10–40 basamakla inilen büyük su tesisleri anlamına gelmektedir (Çam, 1982: 165).

XIII. asırdan itibaren Antep kentinin su gereksinimi, kayaların oyulması ile oluşturulmuş kanal-dehliz yapılanması ile giderilmiştir. Bedreddin Ayni, dedesinin H. 731-M. 1330 yılında Antep'te, Halep Kuveyk Kanalının inşası sırasında inşaat nazırı göreviyle çalıştığını belirtmektedir (Altınöz, 1999: 145). Yukarıda bahsedilen ve şehir merkezinden geçen su kaynaklarına sahip olunsa da, tarih boyunca sudan yoksun kalındığı olmuştur. İnsanlar bulunan suyun buharlaşarak veya başka şekillerde yok olmasını engellemek amacıyla; yerin altından açtıkları "livas"[2] denilen sistemden yaralanmak için, bu livasların yakınına veya üstüne evler yaparak kuyular açmışlardır. Bazen bir meydana açılabilen bu sistemden yararlanmak üzere; cami, manzume ve külliye yapılanmalarında bu sistemle bağlantılı olacak şekilde kasteller inşa edilmiştir. Kısmen veya tamamen yeraltında inşa edilen ve ibadet etme, abdest alma, temizlenme, dinlenme, serinleme maksadıyla kullanılan bu su yapıları; halk arasında yeraltı çeşmeleri olarak da bilinen kasteller, genellikle cami ya da külliye ile bağlantılı bir avludan girilecek şekilde yapılırdı (Akgül ve Diğerleri, Helvacıkara, 2012: 54).

Kasteller, arazinin topoğrafik durumuna göre yirmi ile kırk merdiven ile inilen, yerine göre bünyesinde bir veya birden fazla havuzu olan, içinde kayadan oyma çimecek adı verilen gusül havuzları ve tuvaletleri de bulunabilen (Gaziantep İl Yıllığı, 1968: 194) yapılardır. Kasteller, gösterişsiz ve sade tarzları ile evlerin ve diğer yapıların modern anlamda şehir içme suyuna sahip olduğu ve çeşmelerin inşa edildiği döneme kadar ehemmiyetini muhafaza etmiş, livas adı verilen kanallarla belirli bir merkezde (Suburcu) toplanan suyu kente dağıtmışlardır. (Akgül ve diğerleri, 2012: 54)

Arşiv kayıtlarından, "kastel" denilen su tesislerinin genellikle kendi vakıflarının bulunduğu ve "mütevelli" ve "kanevetçi ismi verilen görevlilerce idare edildiği öğrenilmektedir (Çakır, 2015: 109).

[2] **Livas:** Kayadan oyma suyollarıdır.

Tablo 6 Günümüze Ulaşmayan Kasteller (Ek 3)

Abacıoğlu Kasteli (Abacı Bekir Kasteli)
Hacı Nasır Ağa Kasteli
Kabainek Kasteli
KaraYusuf Kasteli
Kürkciyan Mahallesi Kasteli(Kastel-i Cedid)
Mustafa Paşa Kasteli
Sultan Gavri Kasteli
Kadı Kasteli
Kale Kapusu Kasteli (Deveci Kasteli)

Kaynak: (Çakır,2015: 110–113)

Günümüze Ulaşabilen Kasteller:

Kentte 20. yüzyıl başlarına dek 10–12 tane olan su yapıları günümüzde 6 tane kalmıştır (Ek 3).

Tablo 7 Günümüze Ulaşabilen Kasteller (Ek 3)

İmamı Gazali Kasteli
Kozluca Kasteli
Pişirici (Bişirici-Beşinci) Kasteli
Şeyh Fetullah Kasteli
İhsanbey (Esenbek) Kasteli
Mustafa Paşa Kasteli
Ahmet Çelebi Kasteli

Ek 3'te sunulan Tablo 7'deki kastellerin konumunu gösteren şema ile eski yerleşim bölgesi su şebekesi dağılım şemasının birbiri ile örtüştüğü görülmektedir.

Günümüze ulaşabilen ve Ayntâb'ın en eski, önemli ve büyük kastellerinden olan Pişirici Kasteli, Şahinbey İlçesi Suyabatmaz Mahallesi'nde yer alır. XIII. Asrın sonlarında inşa edildiği düşünülen kastel; havuzu, mescidi, ziyaret yeri, çimecekliği ve helalarıyla Gaziantep'teki kasteller içinde en kapsamlısı ve en gelişmiş olanıdır (Tablo 7) (Ek 3) (Resim 75).

Gaziantep'te temiz su kaynağı yerleşimin batısındaki Alleben havzasıdır. Gaziantep yerel mimarisinde ise, pişmiş toprak malzemeden kanalet kullanılması ve tesisatın doğal eğim kullanılarak yapılması önemlidir. Gaziantep Kastellerinde, özellikle su ile temas eden kısımlarda siyah bazalt taş kullanıldığı ve hiçbir şekilde temiz su ile kirli suyun karışmadığı gözlemlenmiştir.

Suyun ve çeşmelerin önemi Osmanlı toplum yaşamında net bir şekilde görülmekte olup, dini ve kültürel açıdan hayırseverler çeşmeler yaptırmışlardır. Gaziantep'te oluşturulan "Livas" sistemi suyun evlere ulaşmasını sağladığından duvar ve meydan çeşmelerine konut alanlarından çok, ticari dokunun fazla olduğu bölgelerde rastlanmıştır.

Vakıf kuruluşları, Antep kentinin su ihtiyacının giderilmesinde önemli olmuş, cami ve medrese inşa ettirenler kurdukları vakıflar vasıtasıyla suyun gelmesine katkıda bulunmuş; cami, mescit ve medreselerin yanına çeşme de yaptırarak[3] halkın sudan faydalanmasını sağlamışlardır (Pamuk, 2014: 16).

(Güzelbey, 1968) çalışmasında suyollarının geçmişi ile ilgili olarak; Romalılar döneminden kalmış olduğundan, Körkün Köyünün batısında ve Oğuzeli Ülümen Köyünün güneyinde olduğu bahsedilen bu yapılanmaların, birer dere içinde olup 7–8 metre derinlikte ve arazi eğimi azalıp düzlüğe çıkana kadar derinliği azalan kuyuların yeraltında birbirleriyle birleştirilmeleri ile oluştuğundan ve bu kuyulara halk arasında kapak ismi verildiğinden bahsetmektedir (Güzelbey, 1968: 193).

Yine (Güzelbey, 1971) çalışmasında; Gaziantep şehir suyunun genel olarak kadı Mahir Efendi vasıtasıyla getirildiğinden, Gaziantep'in eski dönemdeki şehir su şebekesini detaylı açıklayan bir kroki olmamasına karşın, batıdan yani Pancarlı ile Batal sularından tedarik edildiğinin düşünüldüğünden; buralarla bağlantılı Eşek Kasteli denilen yerden Kozanlı istikametine uzanan bir ana kol mevcut olup, Şahveli Camiin suyunun da buradan karşılandığından bahsetmektedir (Güzelbey,1971: 57–58). Bunların dışında ikinci derece önem taşıyan suyolları olarak; Dutluktaki Esenbek Suyu, Mıhçı Zekeriya Suyu, Kanalıcı Suyu, Çerkez Suyu, Kavaklık Deresi, Sacur Suyu'ndan bahsedilmektedir.

Eskiden şehir suyunun dağılımında önem arzeden, Gaziantep manzume ve külliyelerinin bir kısmında yer alan kastellerle ilgili bu genel bilgilendirmeden sonra Tablo 8'de gösterilen Gaziantep Manzumeleri'ne değinecek olursak;

[3] B.O.A. TD.301,S:15; TKGMA. TD.556,S.269-270

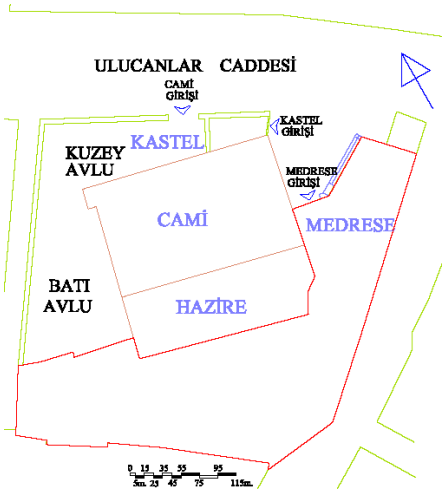
Tablo 8 Gaziantep İlindeki Manzume Yapıları ve İçerdiği Birimlerle Gruplandırılması

MANZUMELER VE İÇERDİĞİ YAPILAR	CAMİ	MEDRESE	MEKTEP	KASTEL	MESCİT [4]	HAZİRE
Ahmet Çelebi Manzumesi	✔	✔		✔		✔
İhsanbey (Esenbek) Manzumesi	✔			✔	✔	
Bekirbey Manzumesi	✔		✔			
Kozluca Manzumesi	✔			✔	✔	

3.2.1.1. Ahmet Çelebi Manzumesi

Manzume; Gaziantep Ulucanlar Mahallesi, Daracık Sokak'ta bulunur (Ek 4). Manzumede kuzey ve batıda yer alan iki avlu mevcut olup; cami, kastel ve medreseye giriş kuzeydeki Ulucanlar Caddesi'nden sağlanmaktadır (Tablo 8) (Şekil 20) (Resim 3).

Günümüze tümüyle ulaşabilen manzume; cami, medrese, kastel ve hazire yapılarından oluşmaktadır. Medrese yapısında ilave ve onarımlar söz konusu olduğundan özgünlüğünü yitirmiş olup, cami ve kastel yapıları da zaman zaman onarımlar geçirmiştir.

Şekil 20 Ahmet Çelebi Manzumesi plan krokisi

[4] Tablo 8' de bahsedilen mescitten kasıt, bağımsız bir mescit olmayıp; bazı kastel yapılarının içinde yer alan mescitle ilgilidir.

Resim 3 Ahmet Çelebi Manzumesi Soldaki 1976, Ortadaki ve Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki G.K. T.V.K.K.B.M. (Tescil Fişi Resmi 1976)

Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Camisi [5]:

Yaptıran ve Yapım Tarihi: Manzumeyi oluşturan yapılardan cami, eski kayıtlarda (Şeriye Sicilleri) banisi olan Hacı Osmanoğlu Şeyh Ramazan Efendi adı ile "Ramazaniye Camisi" olarak geçmektedir (Kitabe:1083/1672). Halk arasında ise eser, caminin bitişiğindeki medreseyi yaptıran (1125/1713), seneler boyu Ayntâb'ın sosyal hayatının en önemli isimlerinden ve ulemadan olan, ayrıca müderrislik de yaptığı söylenen oğlu Seyyid Ahmet Çelebi'nin ismi ile anılmaktadır [6] (Çınar, 1999: 177) (Güzelbey, Nisan 1992: 21) .

Mimari: Dikdörtgen planlı cami, mihraba paralel iki neften oluşur ve iki ayak ile altıya bölünen camide her bir bölüm çapraz tonozla örtülmüştür. Cami planı ve mimarisi bakımından sade ve gösterişsiz iken, ahşap işçiliği ve kalem işleri bakımından oldukça zengindir. Minare caminin kuzeybatı köşesindedir ve tek şerefelidir.

Geçirdiği Onarımlar: 2011 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu tamamlanmış olan caminin; son cemaat yerindeki alüminyum doğramalar kaldırılmış, çatısı yenilenmiş, cephedeki taşlarda bazı temizleme ve yenilemeler yapılmıştır. Cami içindeki ahşap kadınlar mahfili emprenye edilerek boyanmış, duvarlardaki ahşap lambiriler kaldırılmıştır. Cami günümüzde ibadete açıktır.

[5] **Vakfiye:** 1140 H. / 1728 tarihli Arapça bir vakfiyesi vardır. (Güzelbey, 1984,s. 19) (Çam 2006 s.21) **Envanter No**:1A, **Ada:** 440 (12), **Parsel:** 120, Vakfiye**:** 1140 H. / 1727 M., **Kitabe:**1083/1672 M. (G.K.T.V.K.K.B.M.)

[6] Ünvanların taşıdıkları önem zaman içerisinde farklılık gösteriyordu. Şeriye Sicillerinde yer alan Ayntâb halkının ünvanlarını incelersek; yüksek ahlak, ilim, irfan, zenginlik ve soyluluk gösteren "Çelebi" ile ulema ve din görevlilerini ifade eden "Efendi" ünvanlarının önemini yitirerek, dini ve en yüce soyluluğu ifade eden "seyyid" ünvanının yükseldiği görülür. (Canbakal, 2009: 167)

Ahmet Çelebi Medresesi:

Medrese, caminin güneyinde yer almaktadır. 1950'lerde bir takım işlev değişiklikleri nedeniyle yapıya betonarme karkas eklemeler ve kat ilavesi yapılmıştır. Bunun sonucunda, yığma yapı olarak inşa edilen medresenin bir kısmı orijinalliğini korurken; özgün halini yitirmiş olan medrese günümüzde tanınmaz hale gelmiştir (Resim 3).

Medrese günümüzde, özel erkek öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır (Resim 3).

Ahmet Çelebi Kasteli:

Yapım Tarihi: Kastelin yapım tarihi ile ilgili herhangi bir kitabe veya bilgi mevcut olmamakla birlikte; mağara şeklinde yerin oyulması sonucu oluşması ve caminin altında yer alması nedeniyle statik açıdan emniyetli olabilmesi için, caminin inşasından önceki bir tarihte yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

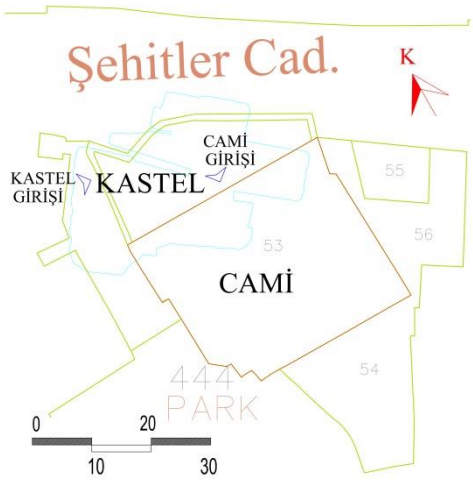
Mimari: Kastele 12 si kesme taştan, 32 si kayadan oyma 44 merdivenle inilir. Ahmet Çelebi Camii'nin kuzey avlusunun altında yer alan, benzer yapılar içinde Gaziantep'te en küçüğü diye nitelendirebileceğimiz kastelde mescit yoktur. Kastelin bir çeşmesi vardır fakat yapım tarihi belli değildir (Güzelbey,1992: 24). Kastelde tuvalet ve çimecek (gusül havuzu) ise bulunmamaktadır (Gaziantep İl Yıllığı, 1968: 194) Orta bölümünde güneyinde küçük bir su kaynağı olan 2.00 m×2.00 m 'lik bir havuz mevcuttur.

Kastel tavanının batı ucuna yakın yerde, kayanın 1.00 m×1.00 m oyulmasıyla oluşturulan bir havalandırma ve aydınlatma deliği açılmıştır. Kastel ayrıca doğudaki giriş merdivenlerinin olduğu kısımdan da bir miktar ışık almasına rağmen, içerisi yeterince aydınlık değildir.

3.2.1.2. İhsanbey (Esenbek) Manzumesi

Şehreküstü çarşısında, Şehitler Caddesi, Kocaoğlan-Ulucanlar Mahallesinde yer alır. Manzumenin caddeye bakan ön avlusu siyah kesme taşla döşenmiş olup; bir kısmı Şehitler Caddesi'ne katıldığından daraltılmıştır. Manzumeye giriş kuzeyden Şehitler Caddesinden sağlanmaktadır (Resim 4) (Şekil 21) (Ek 4).

Günümüze tümüyle ulaşabilen manzume; cami, kastel ve kastelin içinde yer alan mescitten oluşmaktadır.

Şekil 21 İhsanbey Manzumesi plan krokisi

Resim 4 İhsanbey Manzumesi; Soldaki 2005, Ortadaki 2016 ve Sağdaki 2018 (Restorasyon Sonrası)
Kaynak: Soldaki (G.V.İ.K.E., 2005: 57), Ortadaki (V.E.D.B., 2016: 89)

İhsanbey (Esenbek) Camisi [7]:

Yaptıran ve Yapım Tarihi: Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, günümüzdeki cami 17. yüzyıl sonlarında yapılmış olup, mevcut şeklini 1880'li yıllarda almıştır (Çam, 2006: 40).

Caminin yaptıranı belli değildir. (Güzelbey, 1992) çalışmasında caminin; kastel yapıldıktan sonraki bir dönemde, büyük kısmını Esenbek karşılamakla birlikte, halkın kendi arasında topladığı para ile yaptırıldığından bahsetmektedir[8] (Güzelbey, 1992: 71).

Mimari: Cami 16.80 m. × 9.80 m. ölçülerinde ve dikdörtgen planlı olup, mihraba paralel iki neften oluşur. Harim, iki ayak yardımı ile altı bölüme ayrılmıştır ve bölümlerin

[7] **Envanter No**: 11A, **Ada:** 444 (17), **Parsel:** 53 **Kitabe:** Yok

[8] Caminin adı Gaziantep'teki diğer camilerle birlikte ilk defa Şer'i Mahkeme Sicilleri'nde 15 Şaban (1289H.1872M.) bir belgede geçmektedir (Ayrıca Bkz. Şer'i Mahkeme Sicilleri, Cilt:150,s.257). Caminin kesin kanıt olmamakla birlikte Osmanlılardan önceki bir dönemde Ertene Devleti Prenslerinden Esenbek tarafından yaptırılmış olabileceği rivayetler arasındadır (Güzelbey, 1992: 68).

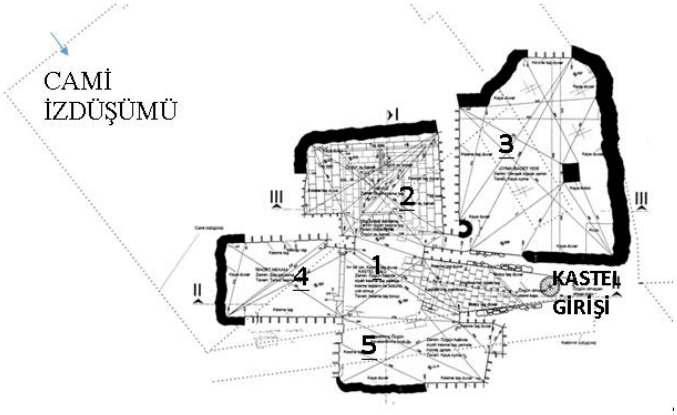
herbirinin üzeri çapraz tonozla kapatılmıştır. Kesme taştan inşa edilen cami ahşap çatılıdır. Son cemaat yeri ise sivri kemerli üç bölme şeklindedir (Resim 4). Harime basık kemerli bir kapıdan girilmekte olup, bu kapıda ve sade bir anlayışla yapılan mihrapta renkli taş işçiliği bulunmaktadır. Minare, caminin kuzeybatı köşesine üç metre kadar uzaklıkta olup; kare kaideli, onikigen gövdeli ve mukarnaslıdır. Şerefe korkuluğu ile külah ise ahşaptandır (Resim 4).

Geçirdiği Onarımlar: Caminin 1719 ve 2006 senelerinde onarım görerek genişletildiği, ayrıca son yıllarda çevresinde Şahinbey Belediyesi tarafından düzenleme yapıldığı bilinmektedir. Camide 2007 yılında Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon sonrası son cemaat yerindeki profiller kaldırılmış, çatı yenilenmiş, duvar ve ayaklardaki siyah beyaz kesme taşlar temizlenmiş, Çürümüş olan minare külahının kaplaması yerine saç kaplama yapılmıştır (Resim 4).Cami günümüzde halen kullanılmaktadır.

İhsanbey (Esenbek) Kasteli [9] :

Yaptıran ve Yapım Tarihi: Kitabesi olmadığından yapan, yaptıran ve yapım tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1557 tarihli Ayntâb Vakıf Defterinde Esenbek Mescidinin ismi geçmektedir (Çam, 2006: 49) (Şekil 21) (Ek 5).

Mimari: Şehitler Caddesinden, caminin batısında yer alan bölümden 25 merdivenle inilen kastelde; mescit, havuz, tuvaletler ve bir de mağara bulunmaktadır (Güzelbey, 1992: 69). Kastel plan olarak beş bölümde incelenebilir (Şekil 22).

Şekil 22 İhsanbey Kasteli Planı
Kaynak: (G.K. T.V.K.K.B.M., G.V.B.M., Rölöve Pr. Hazırlayan: :Piraye Cengiz, Çiğdem Yeşilyurt)

[9] **Envanter No**: 11A, **Ada:** 444 (17), **Parsel:** 53, **Kitabe:** Yok.

1 Nolu Bölüm: Siyah kesme taş merdivenden inince ilk karşımıza çıkan yer; kesme taş duvarlı, siyah kesme taş zemini ve kesme taş tonozu olan kastel holüdür Şekil 22 (1).

2 Nolu Bölüm: Kastel holünün sağ tarafındaki iki bölümden ilki havuz ve oturma sekilerinin olduğu dinlenme bölümü olup; duvarlarının bir kısmı kaya, bir kısmı kesme taş, tavan ise kayadan oymadır. Ortadaki havuzun ve dinlenme bölümünün zemini siyah kesme taştandır. Burada havuza su akıtan özgün bir su kanalı mevcuttur (Ek 3, Ek 4, Ek 5) (Şekil 22 (2).

3 Nolu Bölüm: Kastel holünün sağ tarafında yer alır. Duvarları ve tavanı kaya, zemini topraktır. Dış duvara yakın kısımda kare bir kaya kolonu, köşesinde ise bir kuyu vardır (Şekil 22). İbadet yeri ile dinlenme mekânı kesme taş duvarla ayrılır. Merdivene yakın yerde, ikinci bölüm ile üçüncü bölüm arasında, küçük daire şeklinde kaya bir duvar vardır.

4 Nolu Bölüm: Merdivenin tam karşısındaki bölüm ise zemini şap kaplama ve tavanı tonoz kesme taştan olan ve mihrabı bulunan, mescit denilen ibadet mekânıdır. Bu bölümde de kaya duvarlar ve kesme taş duvarlar vardır (Şekil 22) (4).

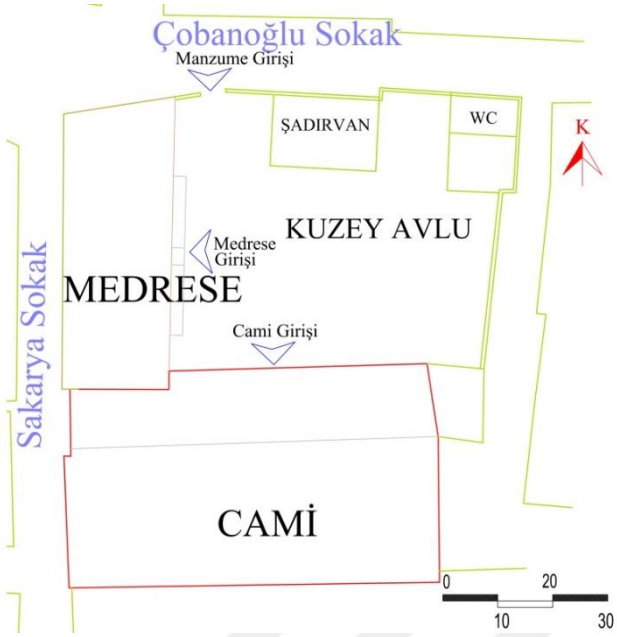
5 Nolu Bölüm: Kastel holünün sol tarafında yine kayadan oyma, kesme taş tavan ve siyah kesme taş zemini olan, tavan kısmında kapatılan havalandırma boşluğu bulunan bir diğer bölüm vardır (Şekil 22) (5). Bu bölüm daha önceleri kullanılan beş adet tuvaletin olduğu yerdir (Ek 5).

3.2.1.3. Bekirbey Manzumesi

Gaziantep merkez Şahinbey ilçesi, Bekirbey Mahallesi, Çobanoğlu Sokak'ta yer almaktadır (Ek 4). Manzume cami ve medreseden (mektep) oluşmaktadır. Bekirbey Kasteli'nin ise daha önceleri mevcutken, doldurulup yok edildiğinden bahsedilmektedir. Manzumenin kuzeydeki avlu girişinin sol yanında Fransız Harbi'nde harap edilen yerde, daha önce su tesisi olduğu bilinmekle birlikte; günümüzde abdest alma muslukları bulunmaktadır (Çam, 2006: 213–214) (Şekil 23) (Resim 5). Günümüzde kuzeydoğu köşede yer alan wc ler ise eski döneme ait olmayıp, betonarme olarak yapılıp manzumeye ilave edilmiştir (Şekil 23) (Ek 6).

Güzelbey, manzume yapılmadan önce Süleyman oğlu Şeyh Ahmet isminde birinin, yer altında Çukurçeşme diye anılan suyun yanına kayadan oydurarak açtırdığı bir mağara ile tapınma yeri, yani mescit yapıldığından bahseder[10] (Güzelbey, 1992: 47).

[10] Eski kayıtlarda Kürtüncüler ve Molla Ahmet Mescidi adı ile de geçmektedir (Çam, 2006: 212).

Şekil 23 Bekirbey Manzumesi Konumu ve Plan Krokisi

Resim 5 Bekirbey Manzumesi Medrese, Cami, Şadırvan; Sol ve Ortadaki 2011 Öncesi, Sağdaki 2018 Şadırvan
Kaynak: Soldaki ve Ortadaki G.K.T.V.K.K.B.M.

Bekirbey Camisi [11] :

Yaptıran ve Yapım Tarihi: Kitabesi okunamayan cami, Vakfiyesine göre Hacı Ali Oğlu Hacı Ebubekir tarafından 1654'ten bir kaç sene önce yaptırılmıştır (G.V.İ.K.E. 2005: 99). Günümüzdeki sahibi "Bekirbey Camii Vakfı"dır.

1545–1648 yılları arasında yerüstüne çıkarıldığı düşünülen mâbedin, yer altından yerüstüne ne zaman ve kim tarafından çıkarıldığı bilinmemekle birlikte; daha sonraları

[11] **Envanter No:** 37A, **Ada:** 801 (300), **Parsel:** 2, **Kitabesi:** Okunamamıştır (G.V.İ.K.E.). **Vakfiyesi:** Bilinmemektedir.

yerüstünde yapılan mescidin Bekirbey tarafından genişletilerek ve gerekli izinler alınarak camiye dönüştürüldüğü Şer'i Mahkeme kayıtlarında geçmektedir[12] (Güzelbey, 1992: 47–48).

Mimari: Kare şeklindeki avlunun güneyinde yer alan cami, dikdörtgen planlı olup, "tek nefli camiler" grubuna girer. Cami dıştan dışa son cemaat mahalli hariç 22.50 × 8.35 m. ölçülerindedir ve harim orta kısımda çapraz tonoz, yanlarda ise beşik tonozla örtülüdür. Yapı taşı olarak yapıldığı dönemine uyumlu olarak kara taş ve sert kalker taşlar kullanılmıştır. Mihrap ve minber ile harimin giriş kapısı üzerindeki ahşap mahfil sade yapılmıştır. Siyah beyaz taşlarla örülü sivri kemer içine yerleştirilen mihrap, dokuz dilimli bir nişe sahiptir. Mihrap kavsarasındaki mukarnaslarda zikzaklı ve burmalı sarkıtlar bulunur. Siyah ve pembe taş kaplamalar ilgi çekicidir.

Minare caminin kuzeybatısındadır ve çokgen bir gövdeye sahip olup, kapalı şerefelidir. Şerefe altında taş işçilikli motif ve süslemeler mevcuttur.

Geçirdiği Onarımlar: Gaziantep savunmasında büyük miktarda zarar gören cami, 2011 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak düz dam çatı ile kapatılmış, son cemaat yeri ile minaresi yenilenmiştir. Daha önceleri pvc doğrama ile kapatılmış olan üç bölmeli ve sivri kemerli son cemaat mahalli, günümüzde ahşap doğrama ile kapatılmıştır (Resim 5) (Ek 6). Caminin ayrıca Antep şehir içi savaşlarının başladığı dönemde, Karayılan ve birliklerinin Bekirbey Camii'nde karargâh kurmasından dolayı Gaziantep için manevi bir değeri vardır (Solmaz, 1963: 34–35). Cami günümüzde ibadete açıktır.

Bekirbey Medresesi (Mektebi):

Bekirbey Medresesi iki katlı olup, kare planlı avlunun batısında yer alır (Şekil 23).

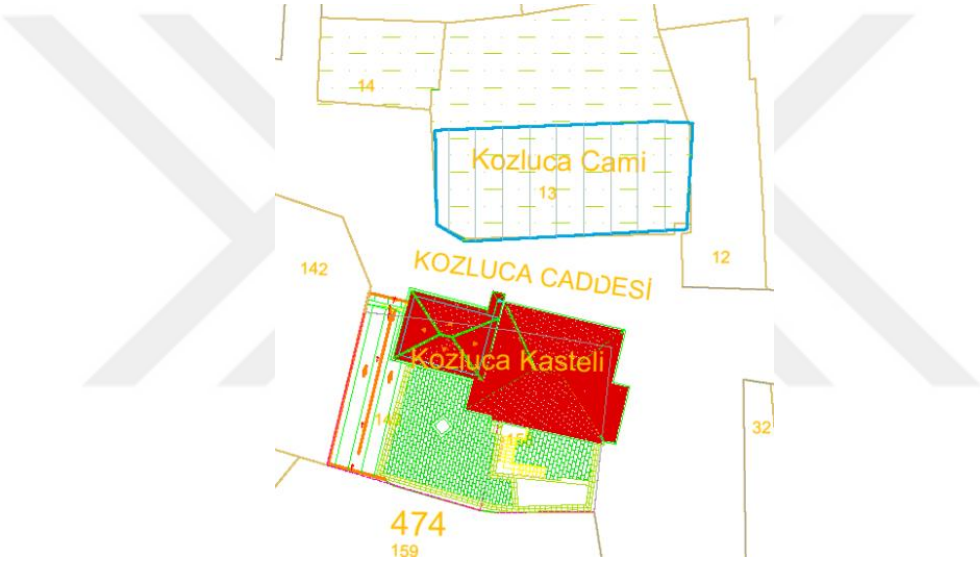
Yapım Tarihi: (Çam, 2006) çalışmasında; harimin kapı kanadı üzerindeki çivilerle yazılmış 1314 (1896–97) yazısından yola çıkarak, caminin bu tarihte bir onarım geçirmiş olabileceğinden ve muhtemelen medresenin de bu tarihte yaptırılmış olabileceğinden bahsetmektedir (Çam, 2006: 215).

[12] (Rebiyülahir sonları 1058. (M.1648) (C:19,S:151) - (7 Cemaziyelahir 1061,(M.1651) (C:20,S:156)- (Cemaziyelahir 1065.(M.1655) (C:24 ,S.126), (C.:115,S.:98) .

Mimari: Medrese, 15.84 x 5.25 m. ölçülerindedir. Medresenin kuzeydeki yol cephesinden de bir girişi olup, esas girişi doğu cephedeki avludandır. Alt katı beşik tonozla örtülü olan medresenin, üst katı ise ahşap sırıklarla taşıtılan döşeme üzerinde bulunan kiremit kaplamalı kırma çatı ile örtülmüştür. Alt kat günümüzde Kadınlar mescidi olarak kullanılmaktadır (Ek 6).

3.2.1.4. Kozluca Manzumesi

Kozluca Mahallesi Kozluca Caddesi'nde yer almaktadır (Ek 4). Manzume, cami ve daha önce içinde mescidi de olduğu söylenen kastelden oluşmaktadır (Şekil 24).

Şekil 24 Kozluca Manzumesi Restorasyon Projesi Vaziyet Planı
Kaynak: (Gören Arşivi)

Kozluca (Cevizlice) Camii [13] :

Yaptıran ve Yapım Tarihi: Caminin yapım tarihi ve yaptıranı kesin olarak bilinmemekte ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Caminin yapımında kullanılan malzemelere bakıldığında 16. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Vesikalara göre (Şer'i Mahkeme Sicilleri) ilk olarak Zaim Ahmet Mescidi olarak inşa edilmiş olup, mescitten camiye dönüşmesinin ise 29 Recep 1108 tarihli tutanakta bahsedildiğine göre 1108–1114 aralığında olması düşünülür (C: 48-A, S: 225) (Güzelbey, 1992: 124).

[13] **Envanter No:**14 A, **Ada:** 820 (320), **Parsel:** 13, **Kitabe:** Yok

Çam'a göre 1543 öncesi Zaim Ahmet Mescidi olarak yapılmış, 1702'de Camiye dönüştürülmüş, 1908'de de yenilenmiştir (Çam, 2006: 318). Günümüzdeki eser, büyük ölçüde 19. asırdan kalmıştır[14].

Cami Halk arasında Müftüler Camii ismi ile de bilinmektedir (Güzelbey, 1992: 125) (Resim 6).

Mimari: Cami tek nefli yapılar grubunda olup, 17.70 m. x 6.00 m. ölçülerinde ve enine dikdörtgen planlıdır. Üst örtüdeki aynalı tonoz duvarlara taşıtılmakta olup, tavanın orta kısmındaki düz ahşap direkler içeriden algılanmaktadır. Tavandaki ahşap kalem işi süslemeleri, Antep'teki diğer camilerde pek görülmediğinden dikkat çekicidir (Resim 7). Son cemaat mahalli olmayan caminin cephesinde siyah kesme taş ve sert kalker keymık taş kullanılmıştır. Caminin kuzeybatı köşesinde bulunan ve eski burmalı minarenin yerine inşa edilen, yöresel mimari özellik taşıyan yeni minare; kesme taştan, kısa boylu, çokgen gövdeli, çini süslemeli, külahsız, şerefe altı mukarnaslı ve kapalı şerefelidir.

Caminin restorasyonu, 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tamamlanmıştır (Resim 6–7).

Resim 6 Kozluca Manzumesi Camii; Soldaki 1976, Sağdaki 2018 (Restorasyon Sonrası)
Kaynak: Soldaki G.K.T.V.K.K.B.M. (Tescil Fişi Resmi)

[14] 1911 yılında onarım görmüş

Resim 7 Kozluca Camisi Restorasyon Öncesi ve Sonrası
Kaynak: Soldaki (V.E.D.B., 2016: 98-99)

Kozluca Kasteli:

Kozluca Caddesinin güneyinde, Kozluca Camii'nin güneybatısında yer alır (Şekil 24).

Yaptıranı ve yapım tarihi: Bilinmemektedir. Fakat 23 Recep 985 tarihli bir satış tutanağında Kozluca Mahallesi'nde Tahtani[15] ve Fevkani[16] olmak üzere iki mescit olduğundan bahsedilmektedir (C:7, : 35) (Güzelbey, 1992: 124).

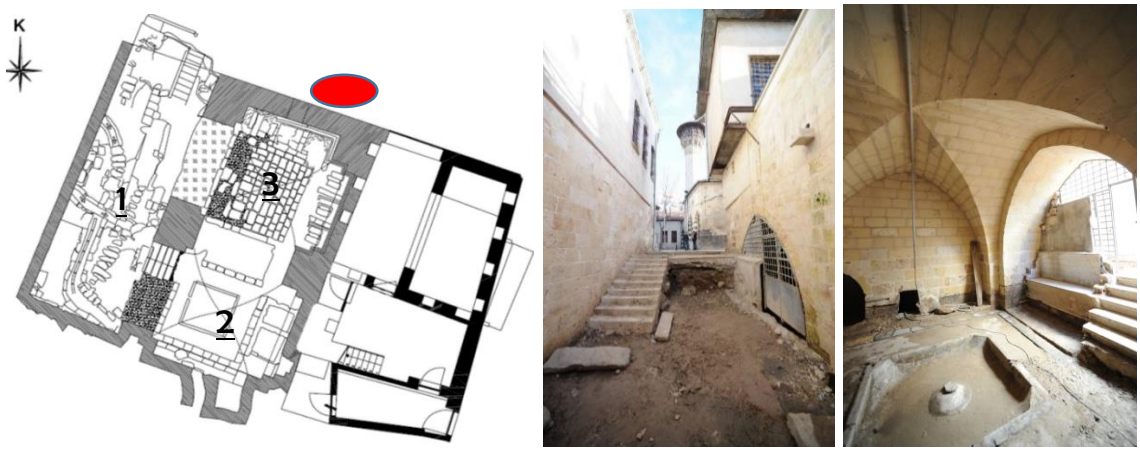
Kozluca Kasteli Mescidi veya Kozluca Mescidi Kasteli olarak bilinen yapının ismi 1543 ve 1574 tahrirlerini konu eden Tahrir Defterlerinde Mahalle isimleri sayılırken "Mahalle-i Mescid-i Kozluca" şeklinde geçmekte olup (Çam, 2006: 403), muhtemelen Kozluca Camiinin su ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır.[17]

Güzelbey'e göre zamanında 15–20 merdivenle inilen çimecek, havuz ve tuvaletlerin olduğu kastelde, sözü edilen mescidin, havuz ve tuvaletlere inilirken sağ taraftaki boş alanda olduğu düşünülmektedir (Güzelbey, 1992: 124). Sonuç olarak kastelin mescit, tuvaletler ve havuz olmak üzere üç bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz (Şekil 25). Bu açıdan Esenbek ve Pişirici Kastellerinde de mescit bulunduğundan, mimari açıdan onlarla benzerlik taşır.

---

15 Kozluca Kastelinin Mescidi
16 Günümüzdeki Kozluca Camii
17 Kastelin camiyi yaptıran Zaim Ahmet tarafından cami ile birlikte yaptırılmış olma ihtimali olduğu gibi (16. yy.), su tesislerinin çoğu zaman hizmet ettiği camiden önce yapıldığını varsayarak, Kozluca Camiinin yapımından önceki bir tarihte yapılmış olması da muhtemeldir (Güzelbey, 1992: 125).

22 Rebiyülahir 1061 günlü mahkeme tutanağında bahsedildiğine göre kastelin suyu, Pişirici Kasteli ile Şeyh Kastelinin suları gibi kentin güneyindeki bir yeraltı kaynağındandan temin edilmiştir (C.10 S.136) (Güzelbey, 1992: 125).

Şekil 25 Soldaki Kozluca Kasteli Rölöve Planı, Ortadaki ve Sağdaki Restorasyon öncesi ve Restorasyon çalışmaları 2015
Kaynak: (Gören Arşivi)

Mimari: 5'i gömme ayak olmak üzere; toplam altı ayak üzerine inşa edilen yapıda, "T" planlı kalınca serbest bir ayak ile bunun kuzey ve güneyine yerleştirilen iki adet "L" planlı ayak, doğuda ise bunların simetrilerini teşkil eden diğer üç ayak bulunur. Kastelin, iki bölümlü iç mekânının üstünde iki adet çapraz tonoz bulunmaktadır (Şekil 25) (2-3). Kastelin yapımında Antep taşı kullanılırken, zeminde bazalt taş kullanılmıştır. Güneydeki mekânın ortasında 1.75 X 1.75 m. ölçüsünde bir havuz bulunmaktadır (Şekil 25) (2). Havuzun yörede çokça kullanılan, suya dayanıklı bazalt taşla çevrelenmiş olduğu görülmektedir. Havuzun doğu ve güney bölümündeki oturma sekilerinin, kastelin ilk inşa edildiği dönemde yerleştirildiği düşünülmektedir (Şekil 25) (Ek 7).

Kozluca Kasteli; kısmen yer üstünde bulunduğu ve kuzey caddeden merdivenle inilerek ulaşılan, batıda kastel girişinin de olduğu Şekil 25'teki 1 nolu bölüme açılan sivri kemer gözlerinden gün ışığı aldığı için, Gaziantep'te bulunan diğer kastellerin aksine karanlık bir mekân değildir. Kuzeyde cadde yönünde bulunan pencerenin, sonraki dönemlerde kastelin havalandırmasını sağlamak amaçlı yapılmış olması muhtemeldir.

Kozluca Kasteli Restorasyon çalışmaları sırasında Mevcut yol kotundan 6 metre aşağıda kırmızı ile işaretlenen yerde özgün akaçlama[18] bulunmuştur (Şekil 25) (2015 Kozluca Kasteli Restitüsyon Raporu).

Kastelin restorasyonu Gaziantep Şahinbey Belediyesi tarafından 2017'de tamamlanmıştır.

[18] Akaçlama: Lağım sularının akıtılması işlevini gören suyollarıdır.

3.2.2. Gaziantep Külliyeleri

Gaziantep külliyelerini incelerken; esas yapı olan camii plan tipolojisine bakarak, ikinci bölümde bahsettiğimiz "erken dönem külliyeleri" grubunda değerlendirebiliriz. Yapıldığı dönemlerde mahallelerin yapılanmasını ve gelişmesini sağlayan bu külliyelerin içerisinde genellikle cami esas yapı olmak üzere; kastel, zaviye, hamam, hazire, türbe yapıları karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra ticari amaçlı inşa edildiğinden; caminin esas yapı olmadığı, han, hamam, arasta, bedesten yapılarının ön planda tutulduğu külliyeler de bulunmaktadır[19]. Gaziantep tarihi kent merkezinde toplam sekiz adet külliye yer almaktadır (Tablo 9) (Bkz. Ek 4).

Gaziantep Külliyeleri;

- Ali Nacar Külliyesi
- Lala Mustafa Paşa Külliyesi
- Hüseyin Paşa Külliyesi
- Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi
- Koca Nakıp Külliyesi
- Şahveli Külliyesi
- Tabak Halil Külliyesi
- Şeyh Fetullah Külliyesi

[19] Ali Nacar Külliyesi ve Şahveli Külliyesi, benim yaptığım külliye tanımlamasına göre han, hamam vb. ticari fonksiyon içeren yapıları barındırmamasına rağmen, bazı kaynaklarda (Çam 2006) külliye olarak kabul edildiğinden külliye gruplamasına dahil edilmiştir.

Tablo 9 Gaziantep İli Külliye Yapıları ve İçerdiği Yapı Birimlerine Göre Gruplandırılmasını Gösteren Tablo (Bkz. Ek 4)

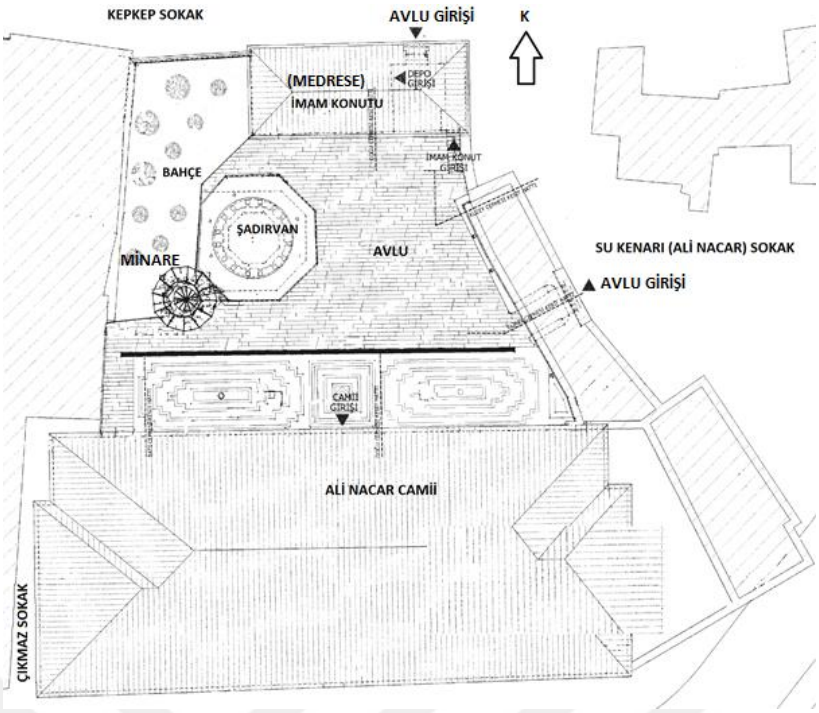
TİCRETLE İLGİLİ BİRİM DAĞILIMLARI	TİCARİ BİRİMLER ANALİZİ				GAZİANTEP KÜLLİYELERİ	KÜLLİYELERİ OLUŞTURAN YAPI BİRİMLERİ												
İÇERDİĞİ BİRİMLER	HAN	BEDESTEN	DÜKKÂNLAR	ARASTA, KAHVEHANE SUSAMHANE v.b.	GAZİANTEP KÜLLİYELERİ	CAMİ	ZAVİYE / DERGÂH	MEDRESE	HAN	BEDESTEN	MEKTEP	HAMAM	KASTEL	ÇEŞME / SEBİL	HAZİRE / TÜRBE	KABALTI	KAHVEHANE	MESCİT
TİCARİ OLMAYAN			✔		ALİ NACAR KÜLLİYESİ	✔		✔						✔				
					ŞAHVELİ KÜLLİYESİ	✔	✔						✔		✔			
	✔		✔	✔	MEVLEVİHANE (TEKKE CAMİ) KÜLLİYESİ	✔	✔		✔					✔	✔		✔	✔
TİCARİ OLAN					ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ	✔	✔	✔				✔	✔		✔	✔		
					TABAK HALİL KÜLLİYESİ	✔						✔						
		✔	✔		HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİ	✔		✔		✔	✔	✔		✔				
	✔	✔	✔	✔	LALA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ				✔	✔		✔						✔
	✔		✔		KOCA NAKİP KÜLLİYESİ			✔	✔			✔						

Not: Kırmızı ile işaretlenenler günümüze ulaşmayan yapı birimlerini, siyah ile işaretlenenler ise günümüze ulaşanları ifade etmektedir.

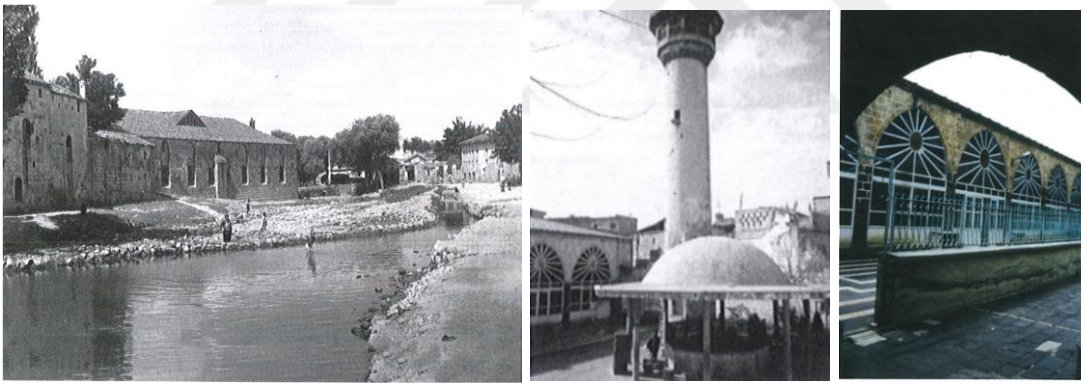
3.2.2.1. Ali Nacar Külliyesi

Konumu: Tabakhanede, Yaprak Mahallesi sınırları içerisinde, Alleben deresinin sol kıyısında, Ali Nacar Sokağı ile Kepkep Sokağın kesiştiği yerdedir (Şekil 26) (Ek 4-8). Külliyenin avlusu çarpık bir plana sahip olup; avlunun güneyinde **cami**, kuzeyinde iki katlı bir **medrese**, avlunun dışına çıkıldığında ise doğu duvarının Ali Nacar Sokağa (Su Kenarı Sokak) bakan bölümünde Kepkep Sokak'tan Dere Sokağa doğru sıralanmış, üstü tonozlarla örtülü **dükkânlar** bulunmaktadır. Camiye ait olan **tuvaletler** avlunun güneydoğu köşesinde olup, kuzeydoğu köşesine yakın bölümünde ise **sebil** bulunmaktadır (Tablo 9). Avlunun doğudan Ali Nacar Sokak (Su Kenarı Sokak) ile kuzeyden Kepkep Sokak 'tan tonozlu kabaltı şeklinde birer girişi vardır. Son cemaat yeri önü zemininin güneydeki kısmı iki renkli taşla, kuzeydeki bölümü ise tek renkli doğal taşla kaplanmıştır (Resim 8). İki zemin kaplamasını ızgara bölmektedir (Şekil 26). Cami ve çevre dükkânların kesin yapılış tarihi bilinmemektedir.

Külliyede Zaman İçerisinde Oluşan Değişiklikler: Avluda üç bölüm şeklinde çapraz tonozla örtülmüş ilave yapının ve batıdaki iki birimin eski su tesisi olduğu anlaşılmaktadır (G.V.İ.K.E., 2005: 112) Ayrıca Çitçi (2009) çalışmasında Ali Nacar Camii yanında eskiden bir su değirmeni olduğundan bahsetmektedir (Çitçi, 2009: 170). Önceden Avlunun batı kısmındaki Minareye oldukça yakın bir konumda, betonarme kolonlarla taşınan betonarme kubbeli sekizgen bir şadırvan mevcuttu (Resim 8). Günümüzde bu şadırvanın yerine, ahşap direklerle taşıtılan, ahşap konstrüksiyon üzeri kiremit kaplamalı şadırvan yapılmıştır. (Resim 8-9). Avlunun batı duvarında ise farklı dönemlerde değişikliğe uğradığı anlaşılan iki tane kapı açıklığını gösteren izler vardır. Önceki dönemlerde imam evinin minareye bitişik iki katlı bir yapı olduğu düşünülmektedir (G.K.T.V.K.K.B.M.) (Resim 8-9). Eskiden caminin kuzeyinde olduğu ve cami ile birlikte yapılmış olduğu düşünülen Allyünnacar Medresesi günümüze ulaşamamış olup, günümüzdeki yapı 19.yüzyıldan kalmadır (Resim 13).

Şekil 26 Ali Nacar Külliyesi Vaziyet Planı
Kaynak: G.V. B.M.'nce hazırlanan plan üzerinden çalışılmıştır (G.K.T.V.K.K.B.M.).

Resim 8 Ali Nacar Külliyesi Soldaki Alleben Tabakhane ve Ali Nacar Camii 1946, Ortadaki Cami –Şadırvan ve Minare 1946, Sağdaki 2006
Kaynak: Soldaki ve Ortadaki (Çitçi, 2009: 20–147), Sağdaki (Çam, 2006: 26)

Resim 9 Soldaki Ali Nacar Camii Avlusundan Batıya Bakış, Ortadaki Cami Son Cemaat Yeri 2005, Sağdaki Ali Nacar Külliyesi Avludan Şadırvan ve Medresenin Görünümü 2018
Kaynak: Soldaki (G.K.T.V.K.K.B.M.) Ortadaki (G.V.İ.K.E., 2005: 112)

Ali Nacar (Allyünnacar Annacar) Camisi [20]:

Gaziantep'in en eski ve büyük camilerinden olan, halk arasında "Annacar" diye bilinen cami, Evliya Çelebi seyahatnamesinde Allyünnacar "Ali Nacar" olarak geçmekte olup (G.V.İ.K.E., 2005:112), eski kayıtlarda ise Ali Neccar ismiyle anılmaktadır. Camiyi kimin yaptığı bilinmemekle birlikte, Ali Nacar isminde bir marangozun yaptırdığı düşünülmektedir.

Mimari: Kıbleye paralel iki nefli, enine dikdörtgen planlıdır. Son cemaat yeri yedi sivri kemerle külliyenin avlusuna açılmaktadır. (Resim 10) (Ek 8). Dış cephede sert kalker taş ve kara taştan yapılan pencere kenarlıkları olmakla birlikte, güney cephedeki pencereler niş içine yerleştirilmiştir. İki renkli olan mihrap keymık taşı ile kara taştan yapılmış olup, boyandığı için orijinalliğini kaybetmiştir. Vaaz kürsüsünün kalem işleri ve ahşap işçiliği dikkat çekicidir. Mihrap çinilerle ve renkli mermerlerle süslenmiştir. Cami üstü, kiremit kaplamalı kırma çatı ile örtülmüştür (Resim 13). Avlunun batı kısmına yakın bir yerde ve caminin 8 m. kadar uzağında olan minare; sekizgen kaideli, kalın silindir gövdeli, şerefesi şemsiye çatı ile örtülü, alt kısmı ise mukarnaslı olarak yapılmıştır. Minare kaidesindeki güneş saati, bölgenin tek örneği olarak bilinmektedir (G.V.İ.K.E., 2005:112) (Resim 8) (Ek 8).

Geçirdiği Onarımlar: Cami avlusunun kuzey kapısında yer alan kitabenin caminin ilk yapılışına değil, önemli ilk onarımına ait olması muhtemeldir. Portalin üzerindeki diğer kitabe ise 1827 m. 1243 h. tarihli olup, vaiz kürsüsü üzerinde 1819, mihrap üzerinde 1817 tarihli yazıtlar mevcuttur. Son cemaat yeri ise 1964'te onarılmıştır (G.K.T.V.K.K.B.M). Cami 1798, 1816 ve 1820'de onarım görmüştür (Yakar, 2014: 36). Cami Vakfına ait doğu duvarına bitişik beşik tonozlu dükkânlar, 1957 yılında ortadan kaldırılmıştır (G.K.T.V.K.K.B.M). Caminin bu yıllarda fazlaca onarıma ihtiyaç duyduğundan yola çıkarak, fiziki şartlarının kötü olmasından dolayı esaslı bir yenileme olabileceğini de varsayarak; Güzelbey (1992: 38)'de bahsedildiği gibi "bugünkünden daha küçük ve minaresi ile bitişik yapıldığı düşünülen" caminin 1798'den itibaren aldığı ekler ve geçirdiği onarımlardan sonra, büyütülerek günümüzdeki şeklini almış olabileceğini tahmin edebiliriz.

Caminin cephesinde Antep savunmasından etkilendiğini gösteren kurşun izleri vardır. Caminin restorasyonu 2009 yılında Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tamamlanmış olup, son cemaat yeri camekânı restorasyon sonrası kaldırılmıştır (Resim 10) (Ek 8).

[20] **Ada:** 464 (172), **Parsel:** 97, **Envanter No:** 47 A, **Kitabe:** 1816 M./1232 H. **Yapım tarihi:** Muhtemelen 1376 H. (14. yy.) (Müezzin mahfiline çıkan merdiven üzerinde hicri 1213 yazılıdır. Fakat bu tarih onarım tarihimi yapım tarihimi bilinmemektedir.

Cami Vakfı: Güzelbey, caminin Kepkepoğlu Hacı Mehmet tarafından onarımından ve Kepkepoğulları'ndan Osmanoğlu Hacı Mehmet Efendi tarafından yeniden yaptırılmasından; ayrıca Şer'i Mahkeme Sicillerinde yazılı belgeye[21] göre Ali Nacar Cami Vakfı'nın "Ali Abit Vakfı" olarak geçtiğinden bahsetmektedir (Güzelbey, 1992: 37–38). Nacar Camii vakıfları, gelir-gider açısından değerlendirildiğinde, büyük cami vakıfları içerisindedir (Pamuk, 2014: 11–12).

Resim 10 Restorasyon Sonrası Caminin Son Cemaat Yerinden Görünüm 2018

Ali Nacar Medresesi:

Daha önce de değindiğimiz gibi Gaziantep'te medreselerin çoğu cami avlusunda inşa edilirdi. Ali Nacar Medresesi de bu grupta yer almaktadır (Resim 11–12–13) (Şekil 26) (Ek 8).

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinin 1760 nolu defter sayfa: 330, sayı: 250'de kayıtlı olan, 13.12.1961 tarihinde kopya edilen ve Behçet Kepkep'te bulunan 2 Rebiyyülevvel 1213 nolu vakfiyede; cami içinde bulunan medrese öğrencilerine günde 24 akça verilmesinden bahsedilmektedir. Bu bilgilerden cami vakfına ait bir medresenin var olduğu anlaşılmaktadır. (Güzelbey, 1992: 38) Bundan dolayı Ali Neccar Medresesinin 14.yüzyılda cami ile birlikte inşa edildiği tahmin edilmektedir. Medrese mevcut durumunu ise 1817'de almıştır (Çakır, 2015: 90) (Resim 11).

[21] 20 Sefer 1297 (M.1879) günlü belge

Resim 11 Külliyenin avlusu, Kepkep Sokakta'ki giriş kabaltısı ve medrese 2018

Avluya giriş; Kepkep Sokak üzerindeki medresenin güneydoğu köşesinde yer alan, bir giriş kabaltısından sağlanmaktadır (Resim 11).

Resim 12 2. Abdülhamit albümünden Külliyenin günümüzdeki Kepkep Sokak'tan Giriş Kabaltısı ve Medresenin Görünümü
Kaynak: (Yakar, 2015: 78)

Resim 12'de muhtemelen külliyenin en eski tarihli ilk medresesi ile medresenin arkasındaki Gaziantep Kalesi, kalenin eteklerindeki mezar taşları ve kale burçlarındaki yıkıntılar görülmektedir. (Yakar, 2015: 78)

Medresenin 2. Abdülhamit döneminde çekilen fotoğrafta görünen orijinal taş bacası, yan yana görülen beşik ve ahşap kırma çatı, çatı saçağındaki işlemeler, kemerli pencerelerdeki kafesler, kuş pencereleri dikkat çekicidir (Resim 12).

Resim 13 Soldaki Ali Nacar Camii ve Medresesi 19.yüzyıl (kırmızı ile işaretlenen yer yeni medresenin üst katı yapılırken inşaat hali), Sağdaki Ali Nacar Medresesi 2018
Kaynak: Soldaki Ali Nacar Camii Tescil Fişi Resmi (G.K.T.V.K.K.B.M.)

Resim 13'te gördüğümüz Kepkep Sokak'tan girişin, medresenin ve üst kata çıkan merdiveninin avludan görünümünün 2018'deki durumuna bakılarak; günümüzde avlunun kuzeyinde yer alan medresenin eski medresenin olduğu yere inşa edildiği söylenebilir (Resim 13). Üst kata çıkan merdivenin dışarıda olmasından yola çıkarak; medresenin ilk katının daha önceden mevcut olduğunu, üst katın sonradan yapıldığını ve bu kata ulaşmak için dışarıdan ayrı bir merdivenin ilave edildiğini düşünebiliriz. Üst katın ilavesiyle, batıda eskiden imam evi olduğu düşünülen yer bu kata taşınmıştır ve günümüzde lojman olarak, alt kat ise depo ve Cami Yaşatma Derneği olarak kullanılmaktadır.

Medrese Vakfı: Gaziantep medreseleri de Osmanlı medreseleri gibi vakıflar sayesinde varlıklarını ve çalışmalarını devam ettirebilmişlerdir. Cami avlusunda tesis edilen medreselerin vakıfları, bulundukları camiye ait vakfiye içindedir.

Ali Nacar Camii medrese Vakfı, Antep içindeki en büyük ve önemli medrese vakıfları arasındadır.

Ali Nacar Sebili [22]:

Günümüzde kullanılmaz durumda olup, pencere içine yerleştirilen bir tekneden oluşan sebil, duvar çeşmesidir. Eserin üzerinde bir kitabesi olup, vakfiyesi yoktur (Çam, 2006: 37).

[22] **Yapım Tarihi:** 1817, **Yapan:** Bilinmiyor, **Yaptıran:** Kepkepzade öncülüğünde belde müftüsü ve halk.

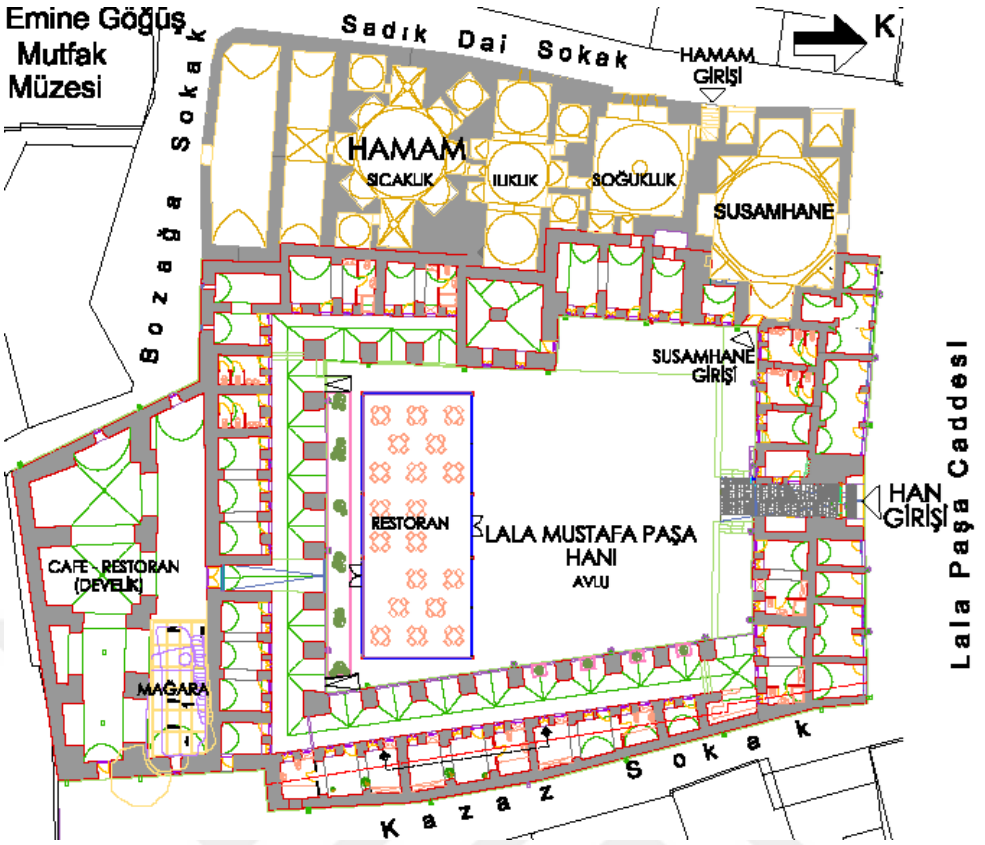
3.2.2.2. Lala Mustafa Paşa Külliyesi [23]

Yaptıran: Lala Mustafa Paşa; Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun üst kademelerinde vazife yapmış bir devlet adamıdır.

Külliyenin Konumu: Kalenin yakınında, Karagöz Mahallesi Kalealtı civarında, Handan Bey Çarşısı'nda yer alır (Şekil 27–28) (Resim 14). Külliyenin güvenliğinin temin edilmesi bakımından kaleye yakın yapılmış olması önemlidir.

Külliyeyi oluşturan yapılar ve Önemi: Külliyenin avlusu dönem dönem yapılan ekleme ve tamiratlardan ve arsanın formundan olsa gerek, çarpık bir plana sahiptir. Külliyenin odak noktasında, onarım ve ilavelerle orijinalliğini yitiren han vardır. Handa yer alan odalar genellikle avluya açılır ve avlunun çevresinde eskiden revaklı geçişler olabileceğini düşündüren sivri kemerler bulunmaktadır. Hanın batı duvarına bitişik yerde, hanın avlusundan da ulaşılabilen susamhane ve Sadık Ali Sokaktan girilen hamam yer alır. Hanın Kuzey cephesinde ise caddeye açılan dükkânlar vardır (Şekil 27) (Tablo 9). Avluda bir de su kuyusu bulunmaktadır. Külliyenin yapılarından Karanlık Bedesten ve Mir-i Miran Mescidi günümüze ulaşamayan yapılar olup, Bedesten (Karanlık Bedesten)'in ise hanın 20–25 m. doğusunda olduğu düşünülmektedir (Şekil 28) (Ek 9).

[23] **Yapım Tarihi:** Külliyenin günümüze ulaşan inşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. Lala Mustafa Paşa'nın külliyeyi 1563–1568 yılları arasında Halep ve Şam'da Beylerbeyi olarak vazife yaptığı dönemde yaptırdığı düşünülmektedir (Özkarcı, 1995: 40).

Şekil 27 Lala Mustafa Paşa Külliyesi Konumu ve Han, Hamam ve Susamhane Plan Şeması
Kaynak: (Kudeb'ten Alınan 2015 Restorasyon Revizyon Projesi esas alınarak oluşturulmuştur.)

Şekil 28 Kent Ticaretinin Genel Dağılımında Lala Mustafa Paşa Külliyesi
Kaynak: Mahalli Etüd, 1969 (Gaziantep Belediyesi)

Şekil 28'de kale çevresindeki ticari dağılımı gösteren haritada kırmızı renk, ticari kullanım alanlarını göstermektedir. Şekilde daire içine alınan yerlerden; soldaki Lala Mustafa Paşa

Külliyesi han, hamam, susamhanenin olduğu bloktur. Sağ üstte işaretlenen kısım ise Karanlık Bedesten'in kaynaklardaki bilgilere göre tahmin ettiğimiz yerini ifade etmektedir (Şekil 28).

O dönemde kentin önemi ticarette ne kadar gelişmiş olduğunun bir kanıtı da Lala Mustafa Paşa'nın Antep'te yaptırdığı bu külliyedir. Külliyenin tamamının ticari yapılardan meydana gelmesi ve Antep'te bu anlamda yapılmış ilk külliye olması önemlidir (Şekil 27–28).

Lala Mustafa Paşa Vakıfları: Lala Mustafa Paşa, Şam'da tesis ettiği vakıf eserleri için Ayntâb kentindeki bazı gelir getiren kaynakları vakfeylemiştir. Bunlar: bedesten[24], han, hamam ve Boyacılar Çarşısındaki beş dükkândır[25]. Külliyedeki gelirlerin; Lala Mustafa Paşa'nın Şam'da yaptırdığı cami, imaret, tekke, han ve hamam için harcadığı düşünülmektedir (Çakır, 2015: 64–65). Bu vakıf mallarının sayısına değinecek olursak; vakfiyede Paşa'nın Antep'te iki han, iki hamam, toplam 26 dükkâna sahip bir çarşı, üç bedesten ve daha birçok yapı vakfetmiş olduğu görülür (Çam, 2006: 96).

Resim 14 Lala Mustafa Paşa Külliyesi
Kaynak: Kudeb Arşivinden 2008

[24] (GŞS,133/94,133/280,7/55,133/23,165/131,166/77)
[25] (VGMA.747,s.247/219)

Lala Mustafa Paşa Hanı (Hışva Han) [26]:

Yaptıran ve Yapım Tarihi: Gaziantep'in en eski hanı olup, yapım tarihinin 1563 olduğu düşünülmektedir. 1560-1570'lerde Lala Mustafa Paşa ve Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilen hanlar, (Lala Mustafa Paşa-İki Kapılı Han), şehrin ticari alandaki gücünü gösteren alanlardan biri olan tekstil sektöründeki gücünü arttırmıştı. Evliya Çelebi'nin Mustafa Paşa Hanı diye bahsettiği Hışva han, ham pamuk konusunda hizmet vermekte olup, boyahanesi de bulunuyordu (Canbakal, 2009: 63).

Mimari: Han, tek katlı hanlar grubunda olup, avluya bitişik ahırı bulunan, Siyah -beyaz kesme taştan yığma sistemde yapılan ve yamuk formundaki avlunun dört tarafında devam eden birimlerden oluşmaktadır. İlk yapıldığı dönemde; avluya açılan odaların yolcuların konaklaması amacıyla, revaka açılan bölümlerin ise depo ve ahır şeklinde kullanıldığı düşünülebilir (Şekil 27) (Resim 14) (Ek 9).

Gaziantep Hanlarının vazgeçilmez unsurlarından olan ve genellikle avlunun arka kısımlarında bulunan ahırların planları enine oluşturulmuştur, sahın sayıları ise bir ila dört aralığında değişmektedir. Avlunun güney kanadının doğuya yakın kısmından, üzeri sivri beşik tonozla örtülü bir geçitle ulaşılan Lala Mustafa Paşa Hanı'ndaki ahırın; yan duvarlarında sivri kemerli derin nişler yapılarak geniş iç mekânlar oluşturulmuş, az da olsa mazgal pencereler açılmıştır (Özkarcı, 2014: 32).

Hanın cephesi ise oldukça sade ve gösterişsiz yapılmış olup; tek süsleme kabaltı şeklindeki giriş kapısının üstünde yer alan siyah-beyaz taşların oluşturduğu kompozisyondur (Resim 14) (Ek 9). İki renkli taş işçiliğinin benzer misallerini Memluklu sanatı etkisinin fazla olduğu Adana ve Diyarbakır'daki (Hüsrevpaşa Hanı 1527) hanlarda görebiliriz (Özkarcı, 2014: 33).

Hanın üst örtüsünde, odalarda genellikle sivri beşik tonoz kullanılmıştır. Memluklu etkisinin yoğun olduğu güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun kullanılan çapraz tonoz, hanın bazı mekânlarında üst örtü olarak kullanılırken, hanın büyük odası ise ortada dikdörtgen kesitli kesme taş ayağa, yan kısımlarda ise duvarlara dayanan ve dört tarafa yelpaze biçiminde açılan yarım çapraz tonozla örtülmüştür (Özkarcı, 2014: 29) (G.V.İ.K.E.). Bu örtü sistemi

[26] **Ada:** 596 (207), **Parsel:** 18, **Envanter No:**42 A, **Yapım Tarihi:** Külliyenin ve hanın günümüze ulaşan inşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmamaktadır. Lala Mustafa Paşa'nın külliyeyi 1563–1568 yılları arasında, Halep ve Şam'da Beylerbeyi olarak vazife yaptığı dönemde yaptırdığı düşünülmektedir (Özkarcı, 1995: 40).

uygulamasının daha gelişmişi çalışmamızın dördüncü bölümünde bahsedeceğimiz Gaziantep Şeyh Fetullah Camii'nde mevcuttur (Ek 18).

Kullanım Durumu: Hışva Hanı 1822 depreminde hasar gördüğünden, 1834'te onarım görmüştür. 1995 yılına dek kısmen han ve depo şeklinde kullanılmış, daha sonraları bazı kısımları yıkılmaya yüz tutmuştur (Çam, 2006: 94–96). 2015 yılında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edildikten sonra 2016 yılında işletmeye açılmış olan han; günümüzde halen dükkân, otel, restaurant-cafe olarak ve ayrıca belediyenin bazı sosyal faaliyetleri için kullanılmaktadır. Susamhane ve develikte restorasyon sonrası ziyaretçilere açılmıştır (Ek 9).

Koruma ilkeleri kapsamında, anıtların yeni fonksiyonları ile birlikte kültürel değerlerini ve tarihi belge özelliklerini kaybetmemeleri gerekmektedir. Lala Mustafa Paşa Hanı da yapılış işlevini devam ettirebildiği için kültürel algısı oldukça olumludur (Yenice, Karadayı; Tok, 2017: 5).

Susamhane:

Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nde yer alan susamhanenin ekonomik yönden önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapının tespit edilebildiği kadarıyla, Osmanlı mimarisinden bugüne ulaşabilmiş tek susamhane olması önemlidir. Bilhassa tahin ve helvanın temel malzemesi olan susamı işleyerek helva, susamyağı şekline getiren imalathanelerin Antep kentinde olduğu açıktır (Altınöz, 1999: 134). Evliya Çelebi de Antep helvasının çok ünlü olduğundan ve Antep'te hiçbir yerde görmediği helvalar yapıldığından bahsetmektedir (Altınöz, 1999: 134). Susamhanenin orta mekânının üzeri, taşkın sivri kemerli tromplar vasıtasıyla duvarlara taşıtılan yaklaşık 10.00 m çapında bir kubbe ile örtülüdür. Geçişler dışında kalan duvar yüzeylerinde sağır sivri kemerlerle hareketlilik sağlanmış olup, eyvanlarda ise sivri beşik tonoz kullanılmıştır (Özkarcı, 1995: 47) (Ek 9).

Lala Mustafa Paşa Hamamı [27]:

Hamam, Hışva Hanı'nın batısında, Handanbey Camii'nin doğusunda yer alır (Şekil 27) (Resim 14).

[27] **Kitabe:** Yok **Ada:** 596 (207) **Parsel:** 8 **Vakfiye:** (Hicri 985) 1577 (G.V.İ.K.E.) **Envanter No:** 44 A **Yaptıran:** Vakfiyesine göre Lala Mustafa Paşa yaptırmıştır (G.K.V.K.K.B.M.)

Yapım Tarihi: Vakfiyesine göre 1577 olup, hamamlar külliyelerin ilk inşa edilen birimleri olduğundan ve vakfiyeler de genellikle yapı bittikten sonra düzenlendiğinden, Lala Mustafa Paşa'nın Halep ve Şam'da beylerbeyliği yaptığı dönemde (1563–1568) hamamı yaptırmış olması muhtemeldir. (Çakır, 2015: 104).

Resim 15 Restorasyon Sonrası Müze Olarak Kullanılan Hamamdan Görünüm 2018

Halk arasında "Paşa Hamamı", "Büyük Paşa Hamamı" diye bilinir. Evliya Çelebi kentteki hamamlardan yalnızca burası hakkında: "Paşa Hamamı âb-ı hevâsı ve binâsı ve bisâtı (döşemeleri) ve esbâbları pâk beyâz, dellâk-ı dilberânlı, hamâm-ı rûşenadır (aydınlık)" diye bilgi vermiştir.[28]. Bu bilgilerden hamamın Antep'in en bilinen ve önde giden hamamlarından olduğunu anlayabiliriz. Vakfiyede Vezir Mustafa Paşa'nın Tahte'l –kal'a'daki büyük hamamı, kale yakınındaki hamamı diye bahsi geçmektedir. Vakfiyelerde Büyük Hamam ve Tüffahi Hamamlarından bahsedilmesi, Paşa'nın kentte birden fazla hamam yaptırdığını gösterir.

Mimari: Eser Osmanlı dönemi hamam mimarisini yansıtır ve hanın batı duvarına bitişiktir. Dıştan yaklaşık 16.00 m. x 43.00 m. ölçülerinde olan hamamın asıl girişi Sadık Ali Sokaktaki sade bir kapıdan, dokuz basım inilerek ulaşılan holden sağlanır (Resim 15). Kuzey güney doğrultusunda uzanan ve tam olmasa da dikdörtgene yakın bir formu olan hamama, sonraki dönemlerde ılıklığın bir halvetine eklenen kapıdan ikinci bir giriş verilmiştir. Soğukluk kare planlıdır ve pandantif geçişli ortasında aydınlatma feneri olan bir kubbe ile örtülüdür. Soyunma kısmından sonra helaların olduğu geçitten kare planlı bir merkez etrafında karşılıklı iki eyvanın bulunduğu ılıklığa geçilir. Ilıklık kısmı, orta bölümünün kubbesinde bulunan aydınlık feneri ve yan eyvan kubbelerinde bulunan kubbelerdeki ışık gözleri ile

[28] Evliya Çelebi Seyahatname IX, s.178–179

aydınlanmaktadır. Ilıklıktan doğrudan geçilen ve yıldızvari bir plana sahip olan sıcaklığın merkezinde sekizgen göbek taşı yer almakta olup, onun etrafında ise dizilmiş sekiz eyvan ve üç halvet bulunur. Sıcaklığın merkezi bölümü, pandantif geçişli ve çeşitli büyüklükte ışık gözlerine sahip bir kubbeyle örtülüdür. Buradan padantifli küçük kubbelerle örtülü eyvanlara geçilir. Merkezi mekânın batı ve doğusunda yer alan eyvanlar, birer ışık gözü bulunan yıldız tonozlarla örtülüdür. Kuzeybatı köşedeki derin nişin batısındaki kapıdan geçilen, üzerinde ışık gözleri bulunan kubbe ile örtülü bir halvet ise Yahudilerin yıkanma sonrası batıp çıktıkları yer "Yahudi Teknesi", mahalli tabirle "kulleytin" adı verilen bölümdür. Hamamda fazla süsleme elemanı bulunmazken, sıcaklık zeminindeki pembe, beyaz, siyah renkli taşlarla oluşturulmuş geometrik desenli süslemeler göze çarpar. Sıcaklığın devamında ise ortada çapraz tonoz, yanlarda sivri beşik tonozla örtülü su deposu yer alır. Sonrasında, güney cepheden de girişi olan, beşik tonozla örtülü külhan bulunur (Özkarcı, 1995: 46) (Şekil 27).

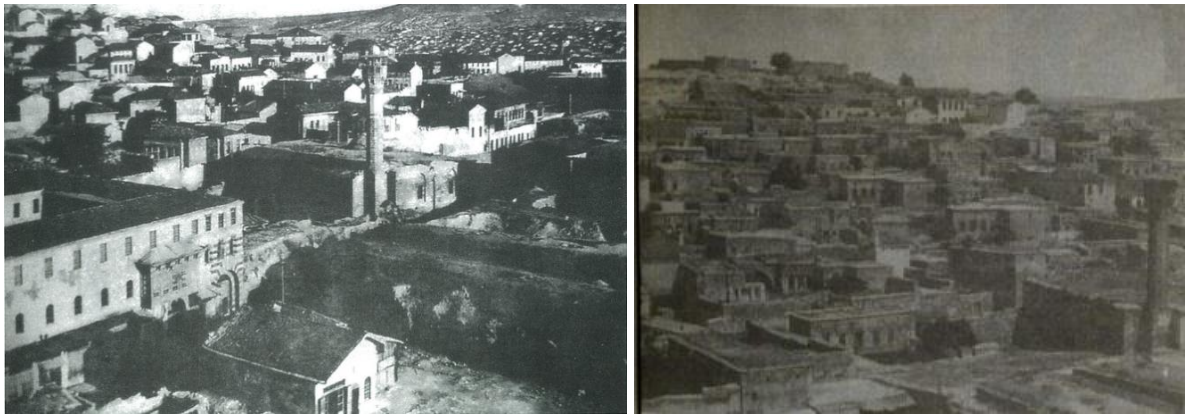
Geçirdiği Onarımlar ve Kullanım Durumu: Hamam farklı dönemlerde ilave ve onarımlar geçirerek günümüze ulaşmıştır. 1950 'lerde kısmen yenilenen hamam, (Çam, 2006: 109) 1985 ve 1992 yıllarında tamir görmüştür (Özkarcı, 1995: 44–45). Bu onarımlarda, cephe duvarlarında yenilenen taşlar vardır. Ayrıca örtü sistemi dışarıdan betonla kaplanmış, hamam iç kısmında bazı yerlerde fayans kaplamaları, bazı birimlerde mozaik ve karo kaplamaları yapılmıştır. Hamam, 2015 yılında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin yapmış olduğu restorasyon sonrası günümüzde "Hamam Müzesi" olarak kullanılmaktadır.

Lala Mustafa Paşa Bedesteni (Karanlık Bedesten-Bedesten-i Atıyk):

Konumu: Günümüze ulaşamayan yapı, Şahinbey İlçesi, Karagöz Mahallesi'nde Lala Paşa Caddesi'nde, Millet Hanının kuzeyinde, Tahtani Cami'nin batısında bulunuyordu. Paşa, bedesteni Şam ve Halep'te beylerbeyi olduğu dönemde (1563–1568) inşa ettirmiştir (Çakır, 2015: 64–65) (Şekil 28) (Resim 16).

Mimari: (Özkarcı, 1985) çalışmasında; bedestenin içinde kuyumcu, manifaturacı ve bakırcı gibi esnafların bulunduğundan, birçok dükkân ile dışarı açılan beş büyük kapısı olduğundan bahsedilmektedir (Özkarcı, 1995: 40). Güzelbey'e göre ise bedesten dört kısım ve 110 dükkândan oluşmakta idi (Güzelbey 1961: 4). Bedestenin kale çevresinde olması, kentte o dönemki ticari faaliyetlerin yoğunluğunu göstermesi ve güvenlik açısından bu bölgede yapılması önem arz etmektedir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında yıkılmış olan bedestenin, harap bir durumda da olsa 1950 'lere dek ulaştığı bilinmektedir.

Resim 16 Soldaki 1890 'larda II. Abdülhamit albümünden Tahtani Cami Millet Hanı ve Karanlık Bedesten, Sağdaki Karanlık Bedesten
Kaynak: Soldaki (Çam,2006:104), Sağdaki (Yakar, 2015: 51)

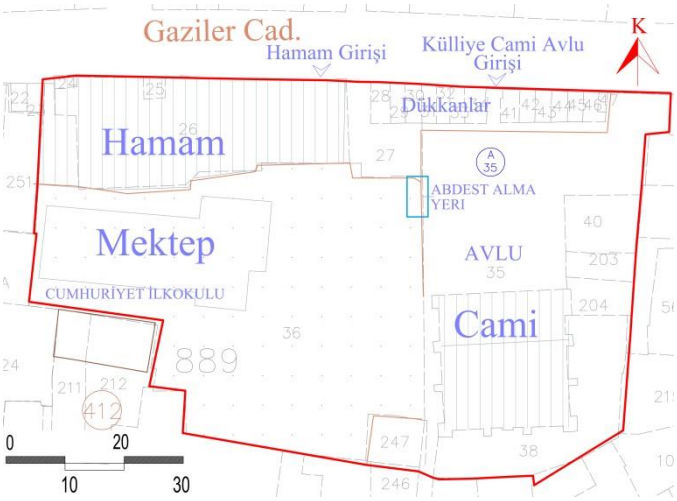
Lala Paşa (Mir'i-Miran Mescidi-Beylerbeyi Mescidi):

Mescidin, Karagöz Mahallesi'nde Millet Hanının kuzeyinde yer aldığı düşünülen Lala Mustafa Paşa Bedestenine, batıdan veya kuzeyden bitişik yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Çam, 2006: 104) (Şekil 28) (Resim 16).

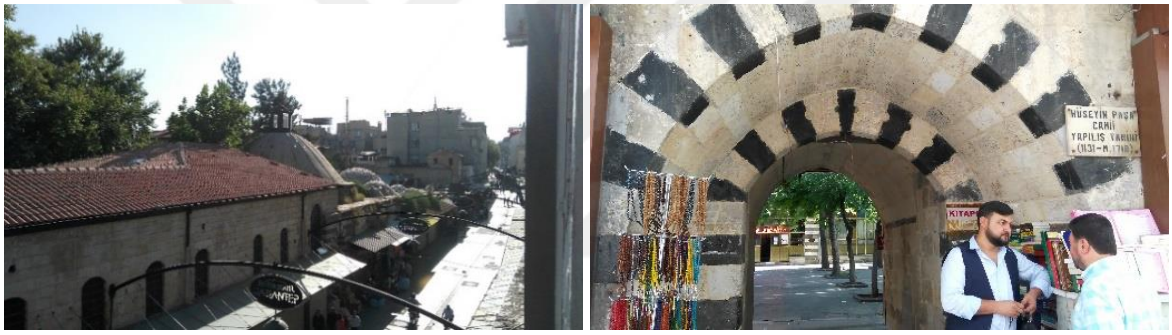
Eserin kitabe ve müstakil vakfiyesi bulunmamaktadır. 1855 tarihli bir Şeriye Sicil Kaydı'nda adı geçen mescitle ilgili olarak, (Çam 2006)'da aktarıldığına göre; Güzelbey, mescidin Lala Mustafa Paşa Vakfına ait bedestenin içinde olduğundan ve yerine belediye tarafından Bakırcılar Çarşısı yapıldığından bahseder. Çam ise bedestenin 1950'lere kadar harap bir şekilde de olsa ulaştığından ve 1855 tarihli belgeden yola çıkarak mescidin bedestenin içinde değil, ona bitişik yapılmış olabileceğinden bahsetmektedir (Çam, 2006: 113) (Şekil 28) (Resim 16).

3.2.2.3. Hüseyin Paşa Külliyesi:

Külliyenin Konumu: Külliye, Şahinbey İlçesi, İsmetpaşa Mahallesi, il merkezinde ticari yoğunluğun fazla olduğu Gaziler Caddesi üzerinde bulunur. Gaziler Caddesi ile Kutlar Sokak arasındaki ada içerisinde, Şıhcan Caddesi ile Yeni Camii Sokak arasında yer alır. (Şekil 29) (Resim 17) (Ek 4).

Şekil 29 Hüseyin Paşa Külliyesi Cami-Hamam-Çeşme-Dükkânlar-Mektep (Cumhuriyet İlkokulu) Şehir İçindeki Konumu
Kaynak: (Kudeb Restorasyon Eylem Planı 2012–2014 Esas Alınarak Hazırlanmıştır.)

Resim 17 Soldaki Gaziler Caddesi Dükkânlar, Medrese ve Hamam, Sağdaki Gaziler Caddesinden Cami avlusuna Giriş Kabaltısı 2018

Yaptıran: Hüseyin Paşa (babası Yusuf Ziyaeddin Ağa), Darendeli olup, Paşa olmadan önce Rakka valisi Maktulzade Ali Paşa'nın kethüdası (yardımcısı) olarak vazifeli iken 1112/1700–1701 tarihinde Antep'te Çıkrıkçı (Hüseyin Paşa) diye bilinen bir cami inşa ettirmiştir. Ali Paşa'nın kızını alıp ona damat olunca ağalıktan Paşalığa yükselmiş, Rakka, Sivas, Musul ve Amasya'da vali olarak görev yapmıştır. 1156'da vefat etmiştir. Hüseyin Paşa Camii; medresesi, mektebi ve bunlara destek olan vakıfları ile bir imaret görünümündedir. Darende'de Medfun Vezi Elhac Hüseyin Paşa Bin Yusuf Vakfı olarak Eylül 1728 yılında kurulan vakfa El Hac Hüseyin Paşa, Abdurrahman Efendi'yi mütevelli olarak tayin etmiştir. Vakfın gelirlerinden medrese ve cami çalışanlarının hizmetlerine karşılık ödenen masrafları karşılanmıştır (Kopar, Özkan, 2014: 201).

Yapan: Hamam; Hacı Osman Ağa ve Taşçı Mehmet, Cami; Antep Hassa Mimar Vekili Hüseyin oğlu Üstad Osman, Medrese; Hacı Osman Ağa ve taşçı Mehmet oğlu Ali tarafından yapılmıştır. Diğer yapıları ise kimin yaptığı bilinmemektedir (Çam, 2006: 53).

Vakfiye: Orijinal Vakfiyesi VGM Arşivi, Haremeyn Defteri 1, s.119'da kayıtlıdır.

Külliyede bulunan yapılar: Hüseyin Paşa'nın inşa ettirdiği külliye, 16.yüzyıldaki şehirsel büyüme devrinde yapılan Lala Mustafa Paşa ve Hüsrev Paşa külliyelerinden sonra, ticari yönden gerçekleştirilen ilk büyük yatırım oldu. Külliye; bir cami, bir hamam, bir medrese ve altındaki on yedi dükkân ile içinde seksenden fazla dükkânı olan Zincirli Bedesten[29] denilen kapalı çarşıdan oluşmaktadır[30] (Canbakal, 2009: 49). Ayrıca Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmamış olup, sonradan yapılarak külliyeye katılan bir çeşme bulunmaktadır (Tablo 9) (Şekil 29).

Avlunun kuzeyinde yer alan dükkânlar, Gaziler Caddesi'nden cephe almaktadır. Dükkânların üst katında yer alan odalar önceki dönemlerde medrese olarak kullanılmıştır. Avlunun kuzeybatı köşesinde 1893 tarihli Rüştiye Mektebi yer almaktadır (Resim 21). Avlunun batısında yer alan, günümüzde Cumhuriyet İlk Okulu olarak kullanılan yerde, 1890 tarihli Abdülhamit albümünde külliyenin medresesinin olduğu görülmektedir. Günümüzde avlunun doğusunda, kuzey avluya açılan tuvaletler ve evler bulunmaktadır. Avlu zemini siyah taş kaplama olup, son cemaat yeri cami girişinin olduğu bölümde renkli taş döşemesi yapılmıştır (Resim 19).

Hüseyin Paşa Camii (Çıkrıkçı Camii) [31]:

Daha önceleri pamuk ve yün eğermek için kullanılan çıkrıkların da imal edildiği, harat denilen ağaç tornacıları önünden geçmekte olan cadde üzerinde bulunduğundan, halk arasında Çıkrıkçı Camii olarak da bilinir (Güzelbey, 1992: 93).

[29] Yeni Bedesten-Karabasamak gibi isimlerle de bilinir.
[30] Hüseyin Paşa'nın vakfiyeleri VA D734/119.1131.1719 tarihli ve D589/161.1141.1728)
[31]**Ada:** 889 (1562) **Parsel:** 35 **Vakfiye:** 1702, 1718, 1720 (3 adet) **Envanter No**: 35A **Yaptıran:** Kethuda Hüseyin Ağa (G.K.V.K.K.B.M.) **Kitabe:** 1704 M./1112 H. (Tescil Fişi). (Yakar, 2014)'e göre caminin yapım tarihi ile ilgili üç kitabe olup, biri harimin giriş kapısında diğer ikisi de minber ve mihrapta yer almaktadır. **Vakfiye:** 3 adet 1702, 1718, 1720 (Tescil Fişi). VGM Arşivi, Haremeyn Defteri 1, s.119'da kayıtlı orijinal vakfiyesi bulunmaktadır (Çam, 2006: 60). **Yapım Tarihi:** 1704 M./1112 H. (G.K..V.K.K.B.M.) (18.yüzyıl) G.D.A.Mim (Tescil Fişi)

Konumu: Gaziler Caddesinden bir giriş kabaltısı ile geçilen genişçe avlunun güneyinde yer alır (Şekil 29).

Mimari: Mihrap yönüne paralel iki nefli olan cami, 18.00*12.00 m. ölçülerinde olup; dikdörtgen planlıdır. Caminin esas mekânı olan harim; pandantifli eşit büyüklükte 6 kubbe ile örtülü olup, çok kubbeli toplu mekân örneğini Gaziantep'te temsil eden tek yapı olması bakımından önem arz eder. Kubbeleri, duvarlardaki gömülü destek ayakları ve ortadaki kare kesitli iki paye ile taşımaktadır. Son Cemaat yeri ise iki ayakla üç açıklık şeklinde düzenlenmiş olup, eş büyüklükte üç kubbe ile örtülüdür. Son cemaat yerinde siyah ve beyaz taşlardan örülmüş olan ayaklar, hafif sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Son cemaat yerinden harime giriş sağlayan dışa çıkıntılı taçkapının, sivri kemer içerisinde ışınsal şekilde açılan, siyah beyaz taş düzeninden oluşan basık kemeri vardır. Giriş kapısı kemerinin üstündeki yazıtın üzerinde bulunan madalyon, yuvarlak ve örgü motiflidir. Harimde renkli taş işçiliğinden örnekler olmakla birlikte, mihrap ve iki yanındaki pencerelerde siyah beyaz taş işçiliği bulunmaktadır. Mihrabın sağ tarafında yer alan, mermer ve karataştan yapılan minberin yan yüzlerinde kara taş ve kırmızı mermerden altıgenler bulunur (G.V.İ.K.E., 2005: 97).

Minare, caminin kuzeydoğu köşesinde olup; çok köşeli, iki şerefeli ve şerefe altı mukarnaslıdır. Korkuluklarda ise rozet ve geometrik süsleme motifleri, çini ve taş bezeme elemanları mevcuttur (Resim 17–18–19).

Geçirdiği Onarımlar ve Kullanım Durumu: Caminin kuzeydoğusundaki minare, Ayntâb'ta Osmanlı üslubunda yaptırılmış ilk minaredir (Canbakal, 2009: 76). Gaziantep savunmasında bir kısmı yıkılmış olan minare, bir süre yangın kulesi şeklinde kullanılmış olup, günümüzdeki biçimini tamirat geçirerek 1950 yılında almıştır (G.V.İ.K.E., 2005: 97). Antep Harbinde yıkılan kubbe ve minare, Ökkeş Patpat ve oğlu Nuri Bahtiyar Patpat'ın çabalarıyla çevre sakinlerinden yardım toplayarak yeniden yapılmıştır (Çitçi, 2009: 141) (Resim 18–19).

Resim 18 Hüseyin Paşa Camii Soldaki (Tescil Fişi Resmi), Ortadaki 2005, Sağdaki 2006
Kaynak: Soldaki G.K.T.V.K.K.B.M., Ortadaki (G.V.İ.K.E.,2005: 97), Sağdaki (Çam, 2006 :56)

Resim 19 Soldaki ve Ortadaki Hüseyin Paşa Camii Kurtuluş Savaşı Sonrası, Sağdaki Cami Avlusu 2018
Kaynak: Soldaki (Yakar, 2015: 318), Ortadaki (Başgelen, 1999: 54)

2002 yılında veya sonrasında yapıldığı sanılan onarımda; taş üzeri toprak tuğla ile kaplanmış olan kubbelerdeki çürüyen saç çatı örüsü yerine kurşun kaplama yapılmış ve son cemaat mahallindeki ahşap doğramalar alüminyum doğrama ile değiştirilmiş, duvarlara yapılan müdahale sonucu, cephelerdeki otlanma ve çiçeklenme kısmen azalmıştır (Resim 18). Günümüzde halen kullanılmakta olan camide, ahşap kadınlar mahfili kaldırılmıştır.

Hüseyin Paşa Hamamı (Çıkrıkçı Hamamı-Tuğlu Hamam) [32]:

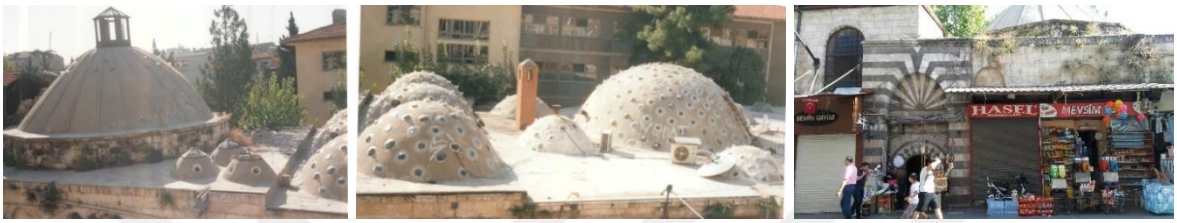
Gaziler Caddesi üzerinde olup, Hüseyin Paşa Camii'nin kuzeybatısında bulunmaktadır (Şekil 29).

24 Hisseden 2/3 Hüseyin Paşa Vakfı, diğer hissesi özel mülkiyettedir (G.K.T.V.K.K.B.M. Tescil Fişi).

[32] **Ada:** 889 (1562), **Parsel:** 26, **Envanter No:** 55A, **Yapım Tarihi:** (18.yüzyıl) Klasik Üslup (1140 h.) 1727–28 m. (Tescil Fişi), **Yaptıran:** Darendeli Hüseyin Paşa.

Kitabe: Kitabesi mevcut olup, Hamam kapısının üzerinde tam okunamayan birinci kitabeyi 1950 'lerde Şakir Sabri Yener 1727–1728 olarak okumuştur. İkinci bir kitabe de kapının sağ tarafındadır ve orada da 1732 yazmaktadır. İki tarih birbirini tutmamakta olup, 1732 eserin vakfiyesindeki tarihtir (Yakar, 2014: 215) (Çam, 2006: 70).

Vakfiye: Müstakil vakfiyesi yoktur. Hüseyin Paşa'nın kendi adına yaptırdığı caminin vakfiyesi içinde yer alır (Çam, 2006, 70).

Resim 20 Soldaki ve Ortadaki Hüseyin Paşa Hamamı Kubbeler ve arkasında bugünkü Cumhuriyet İlk Okulundan görünüm; Sağdaki Gaziler Cad. Hüseyin Paşa Hamamı Girişi 2018
Kaynak: Soldaki ve Ortadaki (Yenice, Karadayı, 2000 Arşivinden)

Kullanım Durumu: Hamam; 1940 yılından sonra mozaik dökümhanesi, 1950'den sonra tekrar hamam, 1966'da ise depo olarak kullanılmıştır (G.K.T.V.K.K.B.M. tescil fişi). Daha sonra hamam yapım amacına aykırı olarak kullanılınca; son olarak Hüseyin Paşa'nın altıncı kuşaktan torunu mütevelli Hüseyin Ragıp Uğural hamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü kontrolünde orijinaline uygun şekilde restore ettirmiş ve Hüseyin Paşa Hamamı Kapalı Çarşısı ismiyle 1971'de "pasaj" olarak kullanıma açılmıştır. Günümüzde çok yoğun kullanımı olmamakla birlikte daha çok depo olarak kullanılmakta olup, oldukça bakımsız bir haldedir.

Mimari: Gaziantep'in orijinal hamamlarından biridir. Klasik Osmanlı Üslubunda yapılmış olup, muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Dış cephede bezeme öğesi olmamasına rağmen hamamın içi genişlik, plan, sanat ve süslemeleri ile tam bir uyum içerisindedir. Hamamda, duvardaki ve kasnaktaki motif ve süslemeleri ile zemindeki renkli taş işçiliği ahenk içinde olup dikkat çekicidir.

Hamama, Gaziler Caddesinden düzgün kesme taşan dışa çıkıntı yapmış sivri kemerli portal içindeki basık kemerli bir kapıdan ulaşılan dehlizden girilir (Şekil 29) (Resim 20). Hamamın soğukluğu kare planlıdır ve büyük kubbesinin ortasındaki tek aydınlatma feneri ile tepeye yakın yerde üçerli gruplar halinde sıralanmış dairesel ışık gözlerinden aydınlatma sağlanır. Soğukluğun orta kısmında yerde oldukça yüksek bazalt taştan dilimli ve tek parça

yapılan bir havuz bulunmaktadır. Soyunma bölümünün doğusundaki bir kapı ile helaların olduğu beşik tonozlu geçide, sonrasında merkezi mekânın çift tarafında simetrik düzenlenmiş iki eyvanlı, güneye açılan tek tepe penceresi ve üç kubbedeki dairesel ışık gözleri ile aydınlatılmakta olan; kışın soyunma yeri olarak kullanılan ılıklığa geçilir. Ilıklığın devamındaki sıcaklığın ortasında; üzerinde fıskiyeli bir havuzun yer aldığı göbek taşı bulunur. Altıgen planlı merkezi mekân ile çevresinde işçilikli ve iyi hesaplanmış, tonozlu altı eyvan ve kubbeli altı halvet vardır. Sıcaklığın merkezi bölümünün üstü içeriye aydınlık veren çok sayıda dairesel ışıkgözüne sahip bir kubbe ile örtülüdür (G.K.T.V.K.K.B.M.) (G.V.İ.K.E., 2005: 121). Sıcaklığın devamında yer alan külhandan sonra, su deposu bulunmaktadır.

Hüseyin Paşa Çeşmesi (Köseç Ahmet Ağa Çeşmesi) [33]:

Hüseyin Paşa Hamamının kuzey duvarı üzerinde yerleştirilen çeşme, Gaziler Caddesi'nin en işlek yerindedir. Köseç Ahmet Ağa tarafından, 1826 M. (1289 H.)'da yaptırılmıştır. Kemerin içinde Osmanlıca yazılı kitabe dışında, birde yeni yazı ile "Hüseyin Paşa Hayratı" yazılı kitabe mevcuttur. Çeşmenin diğer kitabesinde ise 1872 M. (1289 H.) tarihinde onarım geçirdiği belirtilmekte olup, bu tarihte külliyeye katılmıştır (G.V.İ.K.E, 2005: 123). Önceki dönemlerde tamamen yenilenmiş olan çeşme günümüzde halen kullanılmaktadır.

Mimari: Çeşme, sert kalker taş ve kara taştan iki renkli ve gayet sade yapılmıştır. Sivri kemerli bir nişe sahip olan çeşme, yerden yaklaşık 5.00 m. yüksekliğinde olup heybetli bir görünümdedir. Tekne kısmındaki madalyonlar döneminin özelliğini gösterir fakat büyük bir kısmı yol seviyesi altında kalmıştır. Çeşmenin en üst kısmındaki silmenin ortasında, taştan yuvarlak ve kabartma bir süs ögesi mevcuttur.

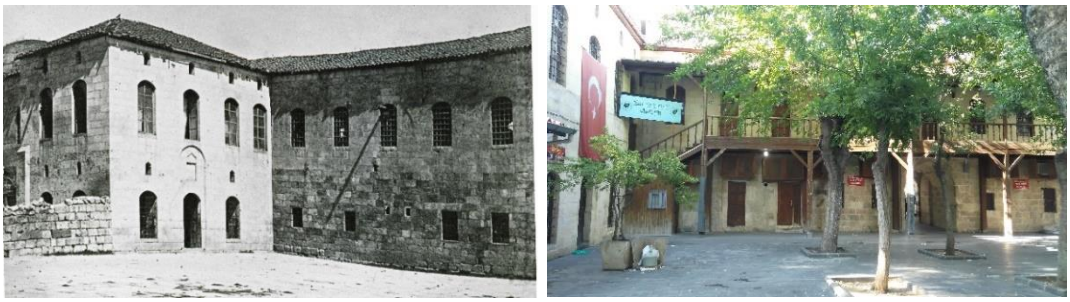
Hüseyin Paşa Mektebi ve Medresesi:

Kitabesi olmayan medrese; 18.yüzyıln ilk yarısında Ammu Mahallesinde yapılan üç medreseden biri olup, (Diğerleri Mihaliye ve Zülkadriye) Antep'te kurulan önemli medreselerdendir. Avlunun batısında, hamamın bitişiğinde günümüzde Cumhuriyet İlkokulu'nun bulunduğu yerde önceleri "sarı medrese olarak da bilinen medrese yer alıyordu. Avlunun kuzeyindeki dükkânların üst katında yer alan odalar da eskiden medrese olarak

[33] **Ada:** 889 (1562), **Parsel:** 24, **Envanter No:** 58 A, **Yapım Tarihi:** 1244 H. 1826 M. (G.V.İ.K.E. s:123) **Kitabe:** Bir tanesi nişin içinde, diğer ikisi nişin üst dış köşesinde yer almak üzere üç kitabesi vardır (Yakar, 2014: 121). **Vakfiye:** Bilinmiyor. **Yaptıran:** Köseç Ahmet Ağa tarafından (G.V.İ.K.E., 2005: 123).

kullanılmaktaydı. 1893 tarihli Rüştiye mektebi ise avlunun kuzeybatısında bulunmakta olup, günümüzde bir sivil toplum kuruluşu tarafından kullanılmaktadır (Resim 21–22).

Cami avlusunda dükkânların üzerindeki medresenin ve Rüştiye Mektebi'nin Restorasyonu 2007 yılında Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılmıştır.

Resim 21 Soldaki Geçmişte Sarı Mektep olarak adlandırılan Ayntâb Rüştiye Mektebi Antep Savunmasında Şeker Olayının Geçtiği Okul II. Abdülhamit Albümlerinde Ayntâb, Sağdaki 2018'deki son durum avludan medresenin görünümü (Restorasyon sonrası)
Kaynak: Soldaki (Yakar, 2015: 6)

Resim 22 Avludan kuzeydeki medresenin Görünümü, Soldaki 2000, Sağdaki 2007 (Restorasyon Öncesi)
Kaynak: Soldaki (Yenice, Karadayı, 2000), Sağdaki (V.E.D.B., 2016: 86)

Zincirli Bedesten (Yeni Bedesten-Karabasamak Bedesteni) [34]:

Zincirli Bedesten, halk arasında Karabasamak Bedesteni olarak da bilinir. 1175 tarihli G.Ş. S. Cilt:125, s:46 da ise Yeni Bedesten adı geçmektedir (Güzelbey, 1969: 179). Hüseyin Paşa bu çarşıyı Çıkrıkçı Camii'ne gelir getirmesi için yaptırmıştır. Caminin Gaziantep'teki diğer vakıfları da Çıkrıkçı (Hüseyin Paşa Hamamı) ve hamama bitişik olan 20 sıra dükkân olup; her üçü de gelir getiren, kıymetli mülklerdendir (Yenice, Karadayı, 2005: 32).

[34] **Ada:** 539 (154), **Parsel:** 40, **Envanter No:** 29A, **Kitabe:** Günümüzde mevcut değildir.

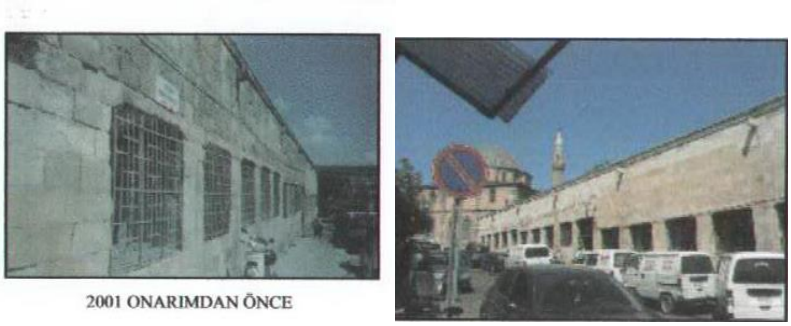
Yapının Konumu: Gaziantep İli Şahinbey İlçesi tarihi il merkezindeki Kalealtı Semti, Şekeroğlu Mahallesi'nde bulunan bedesten, bağlı bulunduğu imaretin yanında değil, uzağında yer alır.

Mimari: Zincirli Bedesten kuzeyden güneye ve doğudan batıya uzanan iki koldan oluşur ve iki kol kuzeydoğu köşede geniş açı ile kesişen L plan formundadır. Bedestenin toplam beş girişi vardır. İç mekân üst örtülerinde yer yer sivri tonoz ve kemerler ve çapraz tonozlar kullanılmıştır (Yenice, Karadayı, 2005: 41). Günümüzde tek katlı olan yapının üzeri saç kaplamalı ahşap çatı ile örtülüdür.

Kullanım Durumu: Tek bir parsel üzerine inşa edilen Zincirli Bedesten'in mülkiyeti Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne aittir. Yapı 1957 yılındaki yangında büyük zarar görmüş, 1965, 1966 yılında geçirdiği büyük onarımdan sonra 2001 ve 2002'de kısmen onarılmış, 2008'e kadar sebze ve et hali olarak kullanılmıştır (Resim 24). 2008 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyonu tamamlanarak yeniden çarşı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Resim 23–24).

Resim 23 Soldaki ve Ortadaki Sebze Hali olarak kullanıldığı Dönemde Zincirli Bedesten, Sağdaki İngiliz İşgali Sırasında Zincirli Bedesten önü
Kaynak: Soldaki ve Ortadaki (Uğurluer, 2016: 52–53) , Sağdaki (Özpalabıyıklar, Akova 2007: 164)

Resim 24 Zincirli Bedesten; Soldaki 2001, Sağdaki 2005
Kaynak: (Yenice, Karadayı, 2005: Ek C6)

3.2.2.4. Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi

Tasavvuf tarikatlarında; tarikat mensuplarının, pirlerin, mürşitlerin, derviş ve muhiplerin içinde barındıkları, hizmet sundukları, ayin yaptıkları tapım ve tören evlerine tekke (Tekye) veya dergâh denir. Tekkelerin küçüklerine zaviye (Şeyh Fetullah Camiindeki gibi), büyüklerine ise âsitâne veya hânkah (hanekâh) denir (Gören Arşivi, Gülbahar: 2010)[35]. Gaziantep'teki Tekke Camii Külliyesi (Mevlevihane)'de Antep'te tek olması yönünden önem arz eder.

O. C. Tuncer ve B. Tanrıkorur, Tekke Camisi'nin mimarisini camiler kategorisinde değil, semahaneler grubunda değerlendirir (Tuncer 1996: 264; Tanrıkorur 1996: 476). Tekke Camisi, oldukça belirli bir "işlev-tasarım etkileşimi" ne sahip bir semahane olarak yapılmış ve bu işlevini yaklaşık 300 yıl devam ettirmiştir (Gören Arşivi, Gülbahar: 2010).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517'de bölgeyi ele geçirmesinden sonra başlayan yapılaşmanın bir ayağı Mevlevihaneler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.[36.]

1638 yılında inşa edilen Antep Mevlevihanesi ile ilgili birçok tarihsel kaynak mevcuttur. Bunlardan en önemlileri üç vakfiyesi ve iki kitabesidir.

Mevlevihane'nin üç kitabesinden sadece ikisi günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan biri semahane kapısı üzerinde, diğeri ise çeşme nişinin içinde bulunur. Semahane kapısı üzerindeki altı satırlık 1048 (M. 1638) tarihli Farsça inşa kitabesinde, Mevlevi dervişlerin ibadeti için Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Gören Arşivi, Gülbahar: 2010).

Antep Mevlevihanesi, mevlevihanelerde olması gereken birimlerin çoğunu bünyesinde bulundurur. Vakfiyesinde "semahane, dokuz derviş hücresi, mescit bir mutfak, havuz ve şeyh için büyük bir oda" birimlerine sahip olduğu belirtilen yapı topluluğunda semahane, derviş hücreleri, şeyh evi ve hizmet birimleri günümüzde de mevcuttur. Mevlevihane'nin günümüze en özgün şekliyle gelen mekânları ise mescit ve semahanedir.

---

[35] Selçuklu ve Osmanlı döneminde çoğunlukla yol üzerlerinde kurulan ve vakıf niteliğini taşıyan; büyük çiftliklere, bağ, bahçe ve arazilere sahip tekke veya zaviyelerde, sadece tarikat üyelerinin değil, gelip geçen yolcuların da bedava konaklama ve barınma gereksinimleri karşılanırdı. Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait belli mimarı bir üslupla yapılan Tekkeler, meydan evi (Sünni tarikatlarda mescid), derviş ve misafir odaları, kütüphane, tarikat ulularının türbeleri (yatırlar), mutfak, kiler (erzak ambarı) gibi birçok birimden oluşurdu. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bölgelerde bulunan tekkelerde ayrıca ahır ve hamam yer alırdı. Tekkelerin meydanları genellikle hizmet postları, çerağ, âlem gibi tarikat malzemeleri, halı ve kilimlerle döşenirdi.(Tekke Camii Sanat Tarihi Raporu (Gören Arşivi- Gülbahar 2010)).

[36] Y. Küçükdağ, Güneydoğu'da yapılan Mevlevihaneleri, Osmanlı devletinin hâkimiyetini güçlendirme politikası olarak değerlendirir (Küçükdağ 2000: 211, 212, 227).

Yaptıran: Yusufoğlu Türkmen Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mustafa Ağa bin Yusuf Vakfiyesi'ne[37] göre yapının banisi Antep Sancak Beyi Mustafa Ağa bin Yusuf olup, mütevelli olarak Mevlevi Şeyhi Şaban Dede oğlu Şeyh Mehmet Efendi'nin tayin edildiği belirtilmektedir (Gören Arşivi, Gülbahar: 2010).

Konumu: Gaziantep İli, Şahinbey İlçesi, Kozluca Mahallesi, Buğday Arastası'nda, Şehitler Caddesi'nin güneyinde yer alır (Şekil 30–31) (Ek 4).

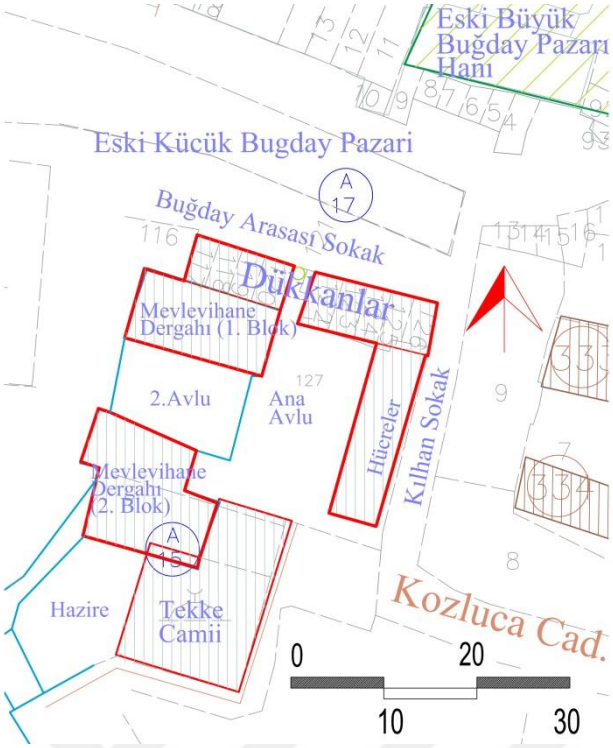
Mevlevihane Dergâhı ve Camii Külliyesi; Şehitler Caddesi, Kılhan sokak ve Karagöz Caddesi arasında kalan ada içerisinde yer almaktadır. Yapı kompleksi ticari aktivitenin ve bu aktivitelere yönelik yapıların (bedesten, tarihi pazarlar, hanlar) yoğun olduğu tarihi bölgede bulunmakta olup; Şehitler Caddesi, Kozluca Caddesi ve Buğday Pazarı Sokağı'yla çevrilidir. Bu sebeple, çeşitli devirlerde geçirdiği değişimlerin yanı sıra; çevresindeki ticari alanlardan da etkilenmiştir. Mevlevihane'nin etrafındaki ticari dokunun gelişimi bazı yerlerde düzensiz bir yapı oluşmasına sebep olmuştur ve bu düzensiz yapılaşma neredeyse tüm yönlerden caminin görünmesine engel olmaktadır (Şekil 30–31).

Avluya ve camiye esas giriş; Buğday Arasası Sokağı'na bakan kuzey cephede, mihrap aksında bulunan sivri beşik tonozlu kapıdan sağlanmaktadır. Kapının hemen üstünde caminin silindirik, bodur ve çardak şeklinde[38] demir profilden basit bir şerefesi olan minaresi vardır. Bu kapıdan girilen ana avlu, L biçiminde olup, kuzeyde Buğday Pazarı Sokağı'na, doğuda Kozluca Caddesi'ne ve batıda Şehitler Caddesi'ne bağlanan üç girişi mevcuttur. Şehitler Caddesi'ne bağlanan girişi L şeklinde bir dehliz olup; önce doğu-batı yönünde sonra da kuzey-güney doğrultusunda devam etmekte ve yapı kompleksinin avlusu, Şehitler Caddesi'ne bağlanan Bay Mustafa Sokağa açılmaktadır (Şekil 30–31) (Resim 25) (Ek 10).

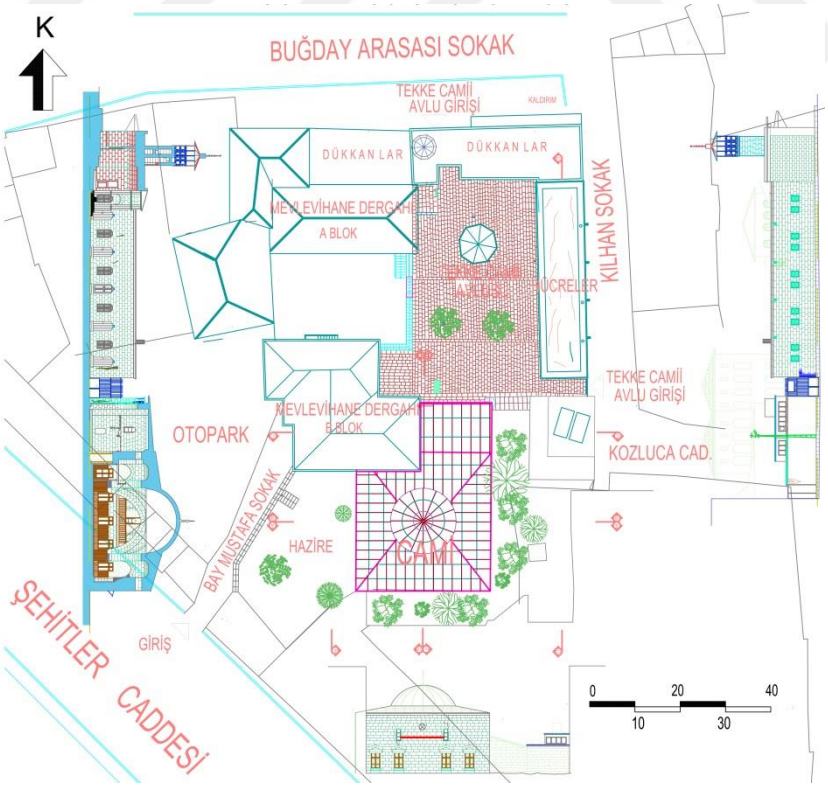
[37] Baninin; "şeyhin oturması amacıyla bir büyük oda, mescit, semahane, dervişler için dokuz oda, bir havuz, meyveli ve meyvesiz bir bahçe" bulunan bir hankâh yaptırdığı belirtilen vakfiyede Mevlevihane'ye gelir getirmesi için tekkenin dışında bir bahçe, bir ahır, yirmi dükkân, un kapanı, boyahaneler, han ve Buğday Arastası'nı vakfeylediği belirtilmektedir. Vakfiyede ayrıca şeyh ve mütevelli, imam, *müezzin*, *Mesnevihan*, *Na'than*, *neccar*, *pazarcı, tabbah*, *ibrikdar*, , *bağban, vekilharç*, *kayyım* ve *ferraş* olan Mevlevihane görevlilerinin vazife ve ücretleriyle ilgili kayıtlar yer almaktadır (Tekke Camii sanat tarihi raporu-(Gören Arşivi-Gülbahar, 2010)).

[38] Bu tip, "sadece şerefeye kadar olanlar" olarak da tanımlanır (Aytaç 1987: 38).

Şekil 30 Mevlevihane (Tekke Camii) Külliyesi Şehir İçindeki Konumu

Kaynak: (Kudeb Restorasyon Eylem Planı 2012–2014 Esas Alınarak Hazırlanmıştır.)

Şekil 31 Mevlevihane (Tekke Camii) Külliyesi Vaziyet Planı
Kaynak: Barış Gören Arşivi

Resim 25 Soldaki Tekke Camii Külliyesi Buğday Arasası Sokak'tan Avlu Girişi 2018, Ortadaki 1997 yılında yapılan ve restorasyon sonrası kaldırılan Abdest Alma Yerleri, Sağdaki Restorasyon Sonrası Avluya Eklenen Sekizgen Şadırvan, Doğudaki Hücreler ve Güneydeki Cami ile Çeşmeden Görünüm 2016
Kaynak: Ortadaki (Gören Arşivi 2010), Sağdaki (V.E.D.B., 2016: 121)

Mevlevihane geçirdiği değişimler sonrası, iki avlulu olan yapısıyla ana avlunun kuzey, güney ve doğusunda yer alan birimlerden oluşmuştur. Ana avlunun güneyinde, Tekke Camii ile son cemaat yerinin batısındaki mescit bulunurken; doğusunda derviş hücreleri ve yanında tuvaletler yer alır. Ana avlunun batısındaki iç avlunun (2. avlu) güneyinde üç katlı selamlık dairesi ve kuzeyinde iki katlı binadan oluşan şeyh evi (günümüzdeki Gaziantep Mevlevihanesi Vakıf Müzesi) vardır (Resim 25–26–27) (Şekil 30) (Ek 10) (Tablo 9).

Resim 26 Soldaki ana avlunun batısındaki şeyh evinin bulunduğu iç avluya giriş, Sağdaki Avluya restorasyon sonrası eklenen sekizgen ahşap şadırvana ve camiye bakış, 2018

Resim 27 Şeyh evi Selamlık Dairesi (Günümüzde Vakıf Müzesi) 2018

Külliyenin Akaratları ve Vakfiyeleri: Külliyenin vakfiyeleri arasında bulunan, ayrıca Tekkeye akarat olarak yaptırılan Buğday Arastası, Tahmis Kahvesi (Resim 28) ve diğer dükkânlar ile bir adayı meydana getiren Mevlevihane, çarşı dokusuyla mahalle dokusu arasında bir konuma sahiptir (Küçükdağ, 1999: 213) (Şekil 30).

Mevlevihanenin akaratlarından 1640'larda inşa edilmiş olan Buğday Arasası Hanı, yangında tamamen yanmış, yeniden yapılmıştır.

Türkmen Ağası ve Sancak Beyi olan Mustafa Ağa tarafından Tekke Camii 'ne (Mevlevihane) gelir getirmesi maksadıyla 1638 yılında yaptırılan Tahmis Kahvesi, iki katlı bir yapıdır.[39] Ayrıca bu kahvenin; eski dönemde toplantıların yapıldığı ve önemli kararların alındığı bir mekân olduğu söylenmektedir.

Resim 28 Tahmis Kahvesi Soldaki 2011 öncesi, Sağdaki Restorasyon Sonrası 2016
Kaynak: V.E.D.B., 2016: 114-115

[39] Kahve, dükkânlar ve han 1901–1903 yılları arasında iki büyük arasta yangını esnasında büyük bölümü yanmıştır (Güzelbey 1992: 130) "Tahmis", kahvenin dövüldüğü yer manasına gelmektedir. Eski devirlerde kahve, cevizden yapılan büyük dibeklerde, kara taş ya da aynı ağaçtan imal edilen aletlerle dövülürdü. 4.Murat'ın Bağdat seferi sırasında burada dinlendiği ve kendisine Tahmis Kahvesinde kahve ikram edildiği rivayetler arasındadır (Anonim).

Külliyenin Geçirdiği Onarımlar, Değişiklikler ve Kullanım Durumu:

31 numaralı Şer'i Mahkeme Sicili'nde yer alan 1635 tarihli bir beratta, semahanede Cuma namazının da kılınmaya başlandığı ifade edilen[40] (Güzelbey, 1992: 130) Tekke Camisi, 1925 senesinden beri varlığını sürdürmektedir. Camide 1976, 1993 ve 1997 yıllarında Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce yaptırılan tadilatlar olmuştur (Tanrıkorur 1996: 476).

Mustafa Ağa'nın vakfettiği dükkânlar ve Mevlevihane'nin büyük bir bölümü, 1901 ve 1903 senelerinde çıkan iki büyük yangında yanmıştır. Bunun üzerine Mevlevihane'nin şeyhi Mehmet Munip Efendi, yanan kısımları ve diğer işyerlerini tekrar yaptırmış, önce bir kira sözleşmesiyle ve ardından yeni bir vakfiyeyle vesikalara kaydetmiştir (Güzelbey 1992: 130).

Mevlevihane, 1886 ve 1903 yılında geçirdiği tadilatlarda yapılan eklemelerle asimetrik bir plan düzenine sahip olmuştur. 1886 yılında üç katlı yapılan selamlık dairesinin bir kısmı mescidin üzerine inşa edilmiştir. Bu durum bazı yönlerden caminin harim kısmının görünmesini engellemekteyse de, bütün olarak bakıldığında yapıya özgün bir görünüm katmaktadır ve yapı dönemi olarak düşünülmelidir.

1886 tarihli kitabede geçen ve daha sonra da Şeyh Mehmet Munip Efendi tarafından 1904 yılında yaptırılan tadilatların, selamlık kısmında ve kuzeydeki işyerlerinde olduğu düşünülmektedir (Çam 1996: 166). (Tanrıkorur 1996)'da çıkan yangından sonra mutfağın ortadan kalktığını aktarmaktadır[41] (Tanrıkorur 1996: 476).

B. Tanrıkorur, semahanenin kubbesi ve mihrabında natüralist tarzdaki kalem işi süslemelerin 1976 yılındaki tadilatta ortadan kalktığını ifade eder (Tanrıkorur, 1996: 476).

1997 onarımında, avlunun kuzeyinde yer alan sekizgen şadırvan kaldırılarak; kuzey duvara bitişik abdest alma yeri yapılmıştır. 2013 yılındaki restorasyon çalışmasında ise bu abdest alma yeri kaldırılarak avluya günümüzdeki ahşap şadırvan yapılmıştır (Resim 25–26) (Ek 10).

Antep Mevlevihanesi 1925 yılında kapatılınca[42] Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresine geçmiştir. Ana avluda kalan mescit, semahane ve derviş hücreleri Tekke Camii'ne dönüştürülmüştür. L biçiminde bir duvarın ayırdığı batıdaki iç avlunun (2. Avlu) (Şekil 30)

[40] Bkz. Güzelbey 1992: 130.
[41] B. Tanrıkorur, Mevlevihane'nin son şeyhi Mustafa Nuri Efendi'nin kızı Nezihe Atay'dan aktarmaktadır (Tanrıkorur 1996: 476).
[42] 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren 677 sayılı *Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlar ile Bazı Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*

güneyindeki 3 katlı bina ile onun karşısındaki iki katlı bina (şeyh evi) ise Gaziantep'in ilk okullarından biri olan İstiklal İlkokulu olarak kullanılmıştır.

İstiklal İlkokulu; yaklaşık 30 yıl şehre hizmet ettikten sonra, 1964 senesinde Şehreküstü Mahallesi'nde yeni yapılan binasına taşınmıştır. Bu tarihten sonra selamlık ve karşısındaki iki katlı bina; sağlık ocağı, mücellithane, dernek binası, cami lojmanı ve Şahinbey İlçe Müftülüğü gibi çeşitli fonksiyonlarda kullanılmıştır. Şeyh Evi (Selamlık Dairesi)'nin restorasyonu 2008 yılında Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce tamamlanmış olup; günümüzde "Gaziantep Mevlevihanesi Vakıf Müzesi" olarak kullanımına devam edilmektedir (Resim 26–27).

Mimari:

Kilis Mevlevihanesi (1525), Halep Mevlevihanesi (1530'lar) ve en son olarak da Antep Mevlevihanesi (1638), belirgin tipolojik benzerlikler taşımaktadır.

Halep Mevlevihanesi, merkezi semahane planıyla ve üzeri minareli cümle kapısıyla Tekke Camisi'ne benzer.

Kilis Mevlevihanesi, başta plan tipi olmak üzere, pek çok mimari ve süsleme öğesiyle Tekke Camisi ile benzerlik taşır.

Tekke Camisi [43]:

Ana avlunun güneyindeki camiye; harimin kuzeyindeki 3 sivri kemerli açıklıklı, üstü betonla örtülü son cemaat yerinden, mihrap eksenindeki basık kemerli kapı ile girilir (Ek 10).

Harim, L biçimindeki dört ayağın taşıdığı iki yüzlü pandantif geçişli (bindirmeli üçgen de denilebilir), kasnaksız bir kubbe ile çevresinde dört yöndeki silme geçişli yatay atkıların örttüğü kare planlı bölümlerin oluşturduğu merkezi bir plan şemasına sahiptir. Köşelerde yer alan küçük alanları 4 yönlü tonoz-kubbeler[44] (Yavuz, 2001: 153–185) örter. Ayaklar örtüye yakın bir seviyede, sivri kemerler aracılığıyla duvarlara bağlanır. Ana kubbede de Köşe kubbelerinde olduğu gibi pandantifler iki-yüzlüdür.[45] Sonuç olarak; ana kubbenin eteğinde, pandantiflerle oluşturulmuş onikigen bir izdüşüm görülebilir.

Caminin karşılıklı duvarlarında bir simetri göze çarpar. Doğu ve batı duvarlarında üst seviyede üçer sivri-teğet kemerli, alt seviyede de beşer dikdörtgen pencere açıklığı vardır.

[43] **Ada:** 473 (317), **Parsel:** 128, **Envaster No:** 15 A. **Yapım Tarihi:** 1048 H.-1638 M**. Kitabe:** 1048 H.-1638 M. **Vakfiye:** 1050 H. 1640 M. Antep Şer'i Mahkeme Sicili'nde (C.159, S. 418'de kayıtlı).

[44] Tonoz-kubbelerle ilgili ayrıntılı terminolojik çözümleme için bkz. Yavuz 2001: 153–185.

[45] Anlatımda bazı bölümlerde Tekke Camii sanat tarihi ve Rölöve-Restorasyon raporundan yararlanılmıştır. (Gören Arşivi-(Gülbahar, 2010)). Tekke Camisi'ndeki pandantifler, oluşum açısından küresel kubbeden oluşmadığından iki yüzlü bir biçime sahiptirler (bindirmeli üçgen).

Resim 29 Soldaki Avlunun güneyindeki Son Cemaat Yeri ve Mescit, Ortadaki Şeyh Evinin Avludan görünümü 2013 Öncesi, Sağdaki Restorasyon Sonrası 2018
Kaynak: Soldaki (Çam, 2006: 154), Ortadaki (V.E.D.B., 2016: 120)

Mihrap duvarındaki sivri-teğet kemerli üst sıra pencereler kuzey duvardakilerle simetriktir. Mihrabın her ki yanında ikişer adet dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Dikdörtgen bir çerçeve içinde yer alan mihraptaki süsleme bordürünün çevrelediği mihrap nişi çokgen kesitlidir. Üç dilimli bir kemerle kuşatılan mihrap kavsarası mukarnaslıdır. Mihrabın batısında, pencere açıklığından çıkılan ahşap köşklü minber ve kuzeybatı köşede bulunan bir merdivenle ulaşılan ahşap mahfil yer alır.

Cami bütünü içinde bulunan mescit, son cemaat yerinin batısında bulunmaktadır. Kare planlı, haç tonoz örtülü olan mescide, doğusundaki son cemaat yerinden ve kuzeyindeki dehlizden olmak üzere iki yerden girilir. Kuzeydeki kapı açıklığı basık kemerli olup, son cemaat yerine açılan giriş açıklığı; batı, kuzey ve güneydeki pencere açıklıklarıyla aynı özelliktedir (Resim 29).

Caminin dış cepheleri, yörenin sarımtırak beyaz kireçtaşından kesme taş tekniğinde yapılmıştır. Cami iç mekânlarında havara denilen daha yumuşak bir taş kullanılmıştır. Son cemaat yerinde kemerleri taşıyan ayaklar ise siyah taştan yapılmıştır.

Camide bezemelerin bir kısmı tahrip olmuştur. Son cemaat yeri kemer dizisinin batı duvarındaki başlangıcında yer alan paye başlığında, yedi yapraklı bitkilerden ve kıvrık dallı palmetlerden oluşan bitkisel bezeme motifi bulunur.

Geçirdiği Onarımlar: Camide 1976, 1993 ve 1997'de G.V.B.M. tarafından tadilatlar yapılmıştır (Tanrıkorur, 1996: 476). Günümüzde son cemaat yerinin üstü betonarme ile örtülüdür. 2013 yılında yapılan restorasyon sonrası; bozulma olan taşlar değiştirilmiş, minare ve cami cephesindeki kirlenmiş taşlar temizlenmiş, son cemaat yerindeki alüminyum doğrama

kaldırılmış, harim içinde yerden 80 cm'ye kadar olan ahşap lambiriler sökülmüş, ahşap kadınlar mahfili sökülüp yerine projesine uygun müezzin mahfili yapılmıştır.[46]

Şeyh Evi:

Şeyh Evi, Tekke Camii avlusunun batısındaki bir iç avlunun kuzey ve güneyine yerleştirilen iki ayrı yapıdan oluşur. Kuzeydeki iki katlı yapının zemin katı bahçeye açılan odalardan oluşur (Ek 10). Sofaya açılan odalardan meydana gelen üst kata iç avlunun doğusundaki bir merdivenden çıkılmakta olup, alt ve üst kat revaklıdır. Güney bölümde yer alan üç katlı yapının plan şemasında, ortadaki merdivenle yanlardaki odalara ve hafif içbükey bir tavanla örtülen üçüncü katta bulunan büyük odaya ulaşılır. Bu odanın doğu kısmının, son cemaat yerinin batı kısmının üzerine oturmuş olması alışılagelmiş bir durum olmadığından ilginçtir. Büyük odanın kuzeyinde ve batısında toplam üç oda yer alır. Kuzeydeki odanın üst örtüsü ayna tonoz olup, üst kat odalarının örtüleri bağdadidir. Çam'a göre burada 1980 'lerdeki tamir öncesi herhangi bir süsleme yoktu (Çam, 2006: 166) (Şekil 31) (Resim 26–27).

Hücreler:

Avlunun doğusunda bulunan beş adet derviş hücresi, Kozluca Caddesi Kılhan Sokak ile sınır oluşturmaktadır. Bunlar doğu batı yönünde sivri beşik tonoz örtülü olan dikdörtgen mekânlar olup, avluya bakan cephelerinde basık kemerli birer kapı ve pencere açıklığı vardır. Sokağa bakan cephelerindeyse ikişer küçük dikdörtgen pencere açıklığı bulunur (Resim 25) (Şekil 31) (Ek 10).

İmam odası, müezzin odası, kadın mescidi, kütüphane ve depo olarak kullanılan bu derviş hücreleri, 1976 yılındaki tadilatta üstüne yapılan beton örtü dışında özgünlüklerini korumakta olup; bu beton örtü ise restorasyon çalışmaları sırasında kaldırılarak yerine projeye uygun çatı örtüsü yapılmıştır.

Çeşme:

Avlunun güneydoğu köşesinde bulunan 1906 (H. 1324) tarihli, sivri kemerli yüksek ve dar bir nişi olan çeşmenin kenarlarında siyah ve beyaz renk taşlar ardışık kullanılmıştır. Saçak hizasında bir silme ile çevrilen çeşme, doğu yönünde ise pahlıdır (Resim29).

[46] Külliyede Reatorasyon sonrası yapılan değişikliklerin anlatımında, yerinde yapılan tesbitler ile bazı bölümlerde rölöve ve restorasyon raporundan yararlanılmıştır (Gören Arşivi-Gülbahar, 2010)).

Çeşmede bulunan 1324 (M. 1906) tarihli kitabe, hem bani adı hem tarih vermesi açısından önemlidir. Kitabeyi yazdıran kişi ise çeşmenin banisi olan Şeyh İsmail Hakkı Dede'[47] dir.

Havuz:

1650 tarihli vakfiyesinden ve Evliya Çelebi'nin izlenimlerinden de varlığını bildiğimiz havuzun, şadırvanın yerinde olduğu ve 1950'lere kadar kullanıldığı düşünülmektedir[48].

Mevlevi Şeyh Mehmet Münip Efendi Ocak Ailesi Mezarlığı:

Hazire Cami ile Mevlevihane dergâhının birleştiği güneybatı köşede yer alır.

3.2.2.5. Koca Nakıp Külliyesi

Han, hamam ve medreseden oluşan külliye, Lala Mustafa Paşa Külliyesi gibi ticari yapı öğesinin öncelikli ve önemli olduğu bir külliyedir. Hamam ve medrese günümüze ulaşamamış olup, sadece han kısmı ayakta kalabilmiştir (Tablo 9) (Şekil 32).

Konumu: Şahinbey İlçesi, Şehreküstü Mahallesi, Şehitler Caddesi ile Yeni Çarşı Sokağı arasındaki alanda olup, hanlar bölgesinde yer almaktadır (Şekil 32) (Resim 30) (Ek 4).

Koca Nakıp (Mecidiye) Hanı [49]:

Hanın Koca Nakıp tarafından yaptırıldığı ve tahıl satış yeri olarak kullanıldığı Şer'i Mahkeme kayıtlarında geçmektedir (Güzelbey, 1969: 181).

Mimari: Osmanlı Mimarisi içinde tek avlulu, iki katlı hanlar grubunda olan hanın, kitabesi olmadığı için yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şer'i Mahkeme Sicilleri'nin 1756 tarihli vesikalarında Nakıp Hanı olarak bahsedilmektedir. Zemin katta çeşitli form ve ebattaki mekânların çevrelediği yamuk formdaki avlu, üst katta ise revaklarla çevrelenmiştir. Revakların arkasında yolcu odaları bulunur. Han, iki cephesinin tümüyle dükkânlarla çevrili olması ve iç kısmındaki düzenlemesi ile diğer hanlardan farklıdır. Oldukça sade inşa edilmiş olan handa, tek süsleme giriş kapısındaki kuşatma kemerinin mukarnaslarla çevrili üzengi

[47] Tanrıkorur, 1996: 475

[48] 1944 doğumlu Coşkun Ocak (Mustafa Ağa b. Yusuf ve Mehmet Munip Efendi vakıfları mütevellisi) çocukluğunda bu havuzun var olduğunu ve eskiden Elmacı Pazarı'nda dükkânı olan Dondurmacı Sadık'ın, içerisine bir büyük kazan yerleştirip süt soğuttuğunu belirtir (Görüşme). Mehmet Munip Efendi Vakfı'na ait Şehitler Cad. 21/G adresindeki dükkânda dondurmacılık ve kadayıfçılık yapmış olan 1927 doğumlu Muhlis Özbademci de 1950'li yıllarda aynı havuzda kazan içerisinde süt soğuttuğunu belirtmektedir (Görüşme) (Gören Arşivi).

[49] **Ada:** 463 (33), **Parsel:** 109, Envanter **No:** 18A, **Yaptıran:** Hacı Osman oğlu Hacı Mustafa Çelebi (Koca Nakıp); Ahmet Çelebi Camisini yaptıran Şeyh Ramazan Efendi'nin kardeşidir.

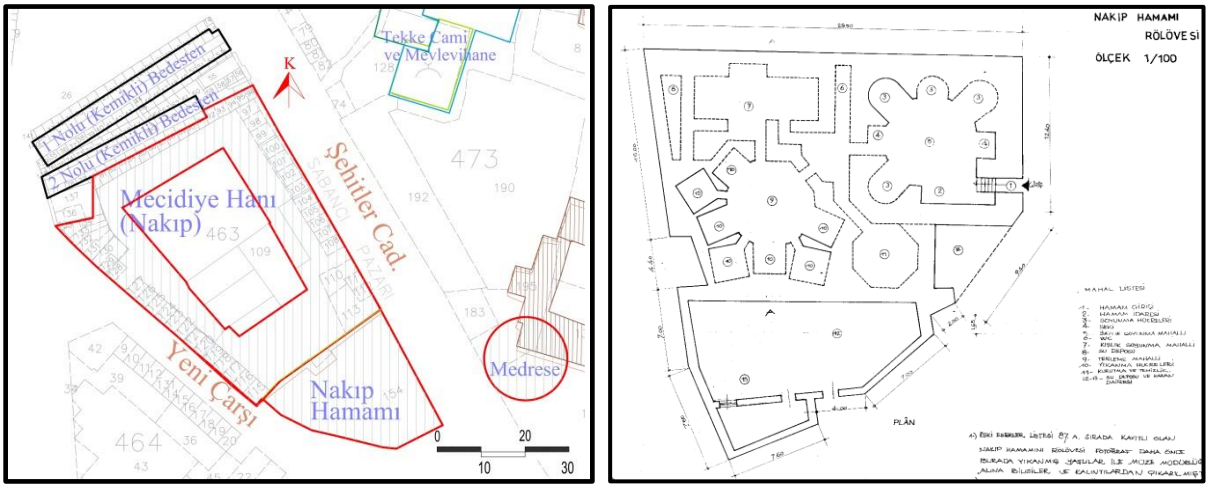
taşlarıdır. Han, sarımtırak renk küfeki taştan yapılmış olup, üst örtü taş konstrüksiyon beşik ve sivri tonoz ile düz dam şeklindedir. Avlu kısmı daha önce otopark olarak kullanılmakta idi. Günümüzde handa restorasyon çalışmaları devam etmektedir (Resim 30).

Resim 30 Nakıp (Mecidiye) Hanı 2017
Kaynak: (Kutsal, Şaşmaz: 2017)

Koca Nakıp Hamamı:

Yeni Çarşı Sokak ile Şehitler Caddesi'nin kesiştiği yerde, hanın güneyinde yer alır. Eski eserler Listesi 87A. sırada kayıtlı bulunan Nakıp Hamamı'nın; daha önce burada yıkananların söyledikleri, fotoğraflar, Müze Müdürlüğü'nden alınan bilgiler ve kalıntılardan yola çıkılarak oluşturulan rölövesi aşağıdaki gibidir (Şekil 32).

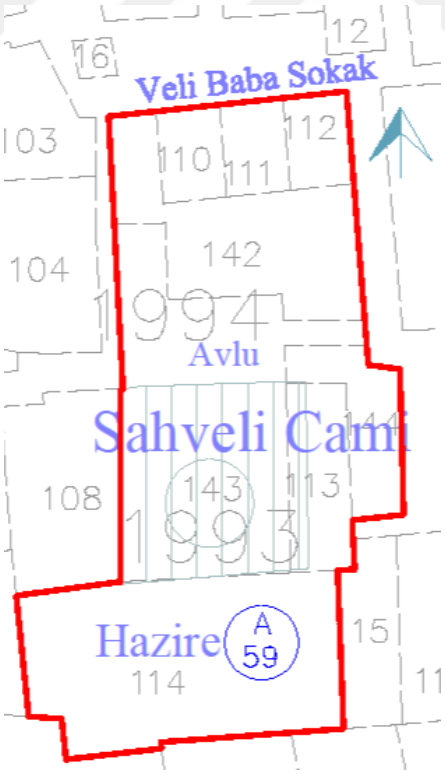
Şekil 32 Soldaki Mecidiye (Nakıp) Külliyesi Şehir İçindeki Konumu (Han, hamam ile daire içine alınan yer medresenin tahmini yeri), Sağdaki Nakıp Hamamı tahmini rölöve planı
Kaynak: Soldaki (Kudeb Restorasyon Eylem Planı 2012–2014 Esas Alınarak Hazırlanmıştır.), Sağdaki (G.K.T.V.K.K.B.M.)

Koca Nakıp Medresesi:

Hacı Osman oğlu Hacı Mustafa; Şehreküstü Mahallesi'nde inşa ettirmiş olduğu hamamın yanında, Yoğurt Pazarı adı verilen yerde, XIII. Yüzyılın ilk yarısında bir de medrese yaptırmış olup medreseye banisinden dolayı Nakîbü'l Eşraf Kaimakâmı Hacı Mustafa Çelebi/Nakıp Medresesi ismi verilmiştir (Çınar, 1999: 175). Dört tarafında çeşitli mermerlerle süslemeler olan bu medresenin, üzerinde sofa bulunan ve "havz-ı rânâ "biçiminde tarif edilen güzel bir havuzu, iki tarafı demir pencereli olan"dershâne-i ziba diye isimlendirilen süslü ve güzel bir ders çalışma yeri, on bir odası, bir mescidi, bir mutfağı, bir helası ile bir kuyusu vardı. Hacı Mustafa Çelebi inşa ettirdiği bu medresenin sürekliliğini sağlamak amacı ile kendi mülklerinden bir takım emlak ve akarını da vakfeylemiştir (Çınar, 1999: 175). (Şekil 32)'de medresenin tahmini yeri kırmızı daire içinde gösterilmiştir.

3.2.2.6. Şahveli (Salihiye) Külliyesi

Konumu: Gaziantep İli, Şahinbey İlçesi, Şahveli Mah. Veli Baba Sokak'ta yer alır (Şekil 33) (Ek 4).

Şekil 33 Şahveli Külliyesinin Şehir İçindeki Konumu

Kaynak: (Kudeb Restorasyon Eylem Planı 2012–2014 Esas Alınarak Hazırlanmıştır.)

Halveti Tarikatı Şeyhlerinden, asil bir ailenin üyesi ve Kaba Nailbül askeri isminde bir zatın oğlu olan Şahveli'nin (Erdoğan, 1965: 127) kardeşi Murat Bey tarafından yaptırılan külliye; cami, türbe, dergâh ve kastelden oluşmaktadır (Tablo 9). Fransız Harbi'nde külliyenin camisi, dergâhı ve türbesi büyük zarar görmüştür. Türbe ve Camiye bitişik olan tekke tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle dergâhın mimarisi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tescili olmayan dergâhın, kitabesi ise Ş. Sabri Yener 1958, s.31'de ve C. C. Güzelbey'in (1984,s.153)'e göre 1046 (1636 /37) tarihini gösterir. Vakfiyesi (v.g.m. a. 2343 fihrist, 167 esas,585 sıra no da kayıtlıdır) (Çam, 2006: 118).

Cami ile birlikte yapıldığı düşünülen kastel ise 1940 'lı yıllarda doldurularak yok edilmiştir. (Mahalle halkından bazıları kastele altmış basamakla inildiğini söylemektedir). Tescili, vakfiye ve kitabesi yoktur (Çam, 2006: 119).

Şahveli (Salihiye-Yukarı Şeyh) Cami: [50]

16.yüzyılın ikinci yarısında mescit olarak yapılmışken, 1590'lı yıllarda minber konularak camiye dönüştürülmüştür. (Çakır, 2015: 82) Fakat günümüzde Şahveli ismi ile bilinen cami; 1920 yılında Kurtuluş Savaşında zarar görüp, 1956'da yeniden yapıldığından orijinalliğini tamamen kaybetmiş durumdadır.

Mimari: Cami kare planlıdır ve mihraba paralel iki nefli olup, iki ayakla dört bölüme ayrılmıştır. Kubbe kasnağında içeriye ışık alan tepe pencereleri vardır. Asma katta kadınlar mahfili yer alır. Cami iç mekânı ahşap lambiri ile yenilenmiş olup, demir profil camekânlı bir son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerine bakan kuzey cephede kuş pencereleri mevcuttur. Minare ise caminin kuzeybatı köşesindedir. Caminin arka bahçesinde (güney) Ekmel Şahveli ile çocuklarının mezarlarının yer aldığı hazire bulunmaktadır (Çakır, 2015: 82) (Resim 31).

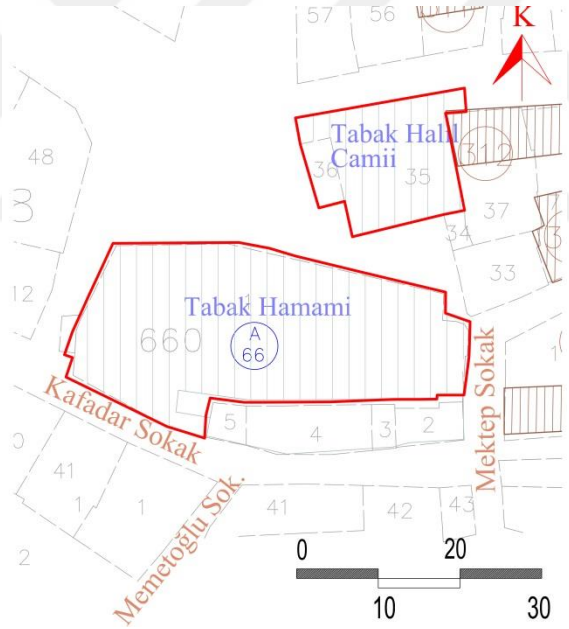
[50] **Ada:**1994, **Parsel:**143, **Envanter No:** 60A, **Yaptıran:** Ekmel Şahveli'nin Antep'e Ağacahöyük köyünden gelerek, camiyi 1635 yılında yaptırdığı söylenmektedir (G.V.İ.K.E., 2005: 126), **Kitabe:** Ş.Sabri Yener 1958, s.30'da ve C.C.Güzelbey'in (1984 ,s.153)'e göre 1046 (1636 /37) tarihini gösterir. **Vakfiye:** Arapça vakfiye Ş.Sabri Yener ve C.C.Güzelbey'in (1984 ,s.150) tarafından okunarak yayınlanmıştır (Çam, 2006: 117), **Yapım Tarihi:** Kapısı üzerinde yer alan kitabede yazıldığına göre yapım tarihi 1635, restore tarihi ise 1956'dır.

Resim 31 Şahveli Camii Soldaki Yoldan Hazireye Giriş Kısmı, Sağdaki Avludan Son Cemaat Mahalline Bakış 2018

3.2.2.7. Tabak Halil Külliyesi

Konumu: Gaziantep İli, Şahinbey İlçesi, Bostancı Mahallesi (eskiden Tışlaki Mahallesi), Kafadar Sokak'ta yer alır. Külliye cami ve hamamdan meydana gelmektedir. Camide yenileme ve eklemelerden söz edebilirken, hamam için aynı şey söylenemez (Şekil 34).

Şekil 34 Tabak Halil Külliyesinin Şehir İçindeki Konumu

Kaynak: (Kudeb Restorasyon Eylem Planı 2012–2014 Esas Alınarak Hazırlanmıştır.)

Tabak (Tabbak) Halil Camisi:

Tabakhane Hamamının kuzeydoğusunda yer alır. Camiye ilişkin ilk sicil kaydı 948/1541 tarihlidir (Çakır, 2015: 79). "Tabakhane Camii" olarak bahsi geçen camiye, Şevval 995/Temmuz 1587 tarihindeki kayıtlara göre, Tışlaki Mahallesinden olan Hâce Halil Bin Mezid, 700 altın vakfeylemiştir (GŞS, 7/174, 7/175). Hâce Halil, Debbağhane Tışlaki Mahallesi

sakini olup, Ayntâb'ın ileri gelen deri tüccarıydı[51]. Buradan yola çıkarak; günümüzde Bostancı Mahallesi'nde bulunan Tabak Halil Camii ile bahsi geçen cami arasında bir bağlantı olduğu düşünülebilir. 1541 senesinden önce yapılmış olan caminin, temmuz 1587'de bağışlanan 700 altınla büyük çaplı bir tadilattan geçmiş olması veya yeniden inşa edilmesi ihtimali olduğundan, adı Hacı Halil olarak da ifade edilmektedir (Çakır, 2015: 79–80).

Mimari: Çam'a göre; Cami eski dönemde dikdörtgen planlı, üstü tonoz örtülü küçük bir yapı olduğu halde, harap olunca 1960 'larda biraz daha büyütülerek betondan yeniden yapılmıştır (Çam, 2006: 148) (Resim 32).

Resim 32 Tabak Halil Camii Soldaki Son Cemaat Yeri, Ortadaki Cami Batı Cephe, Sağdaki cami İçinden Görünüm 2018

Tabak Halil Hamamı [52]:

Konumu: Gaziantep İli, Şahinbey İlçesi Bostancı Mahallesi (eskiden Tışlaki Mahallesi), Kafadar Sokak'ta, caminin güneybatısında yer alır (Şekil 34).

Hamam Şabanoğlu Ömer tarafından, geliri çocuklarına kalmak üzere vakfedilmiştir (G.K.V.K.K.B.M.). Halk tarafından kutsal sayılan bir hamamdır (G.V.İ.K.E., 2005: 136).

Mimari: İri beyaz kesme taştan inşa edilen, yarısı yer altına gömülü olan hamama ve soğukluğa giriş; batıdan sade bir giriş kapısından 20 basamakla inerek ulaşılan, dikdörtgen planlı küçük ön mekândan sağlanmaktadır (Resim 33). Soğukluğun orta kısmı kare planlı olup; batı, kuzey ve güneyde niş diyebileceğimiz küçük eyvanlarla genişletilmiştir. Orta kısmında sekizgen havuz olan soğukluk, üzerinde aydınlık feneri ve fil gözü aydınlatmalar bulunan,

[51] (GŞS, 4/172, 4/230, 4/401, 7/174, 7/175, 7/182, 166/7.)

[52]**Ada:** 660 (216), **Parsel:** 1, **Envanter No:** 67A, **Yaptıran:** Bilinmiyor. Muhtemelen Tabak Halil, **Yapım tarihi:** Bilinmiyor. Evliya Çelebi Seyahatnamesinden yola çıkarak hamamın 17. yüzyılda yapıldığı söylenebilir. (G.V.İ.K.E., 2005:136), **Kitabe:** Yok, **Vakfiye:** Bilinmiyor.

bindirmeli üçgenlerle geçişlerin sağlandığı kubbe ile örtülüdür. Doğudaki genişletme kemeri ile üç tarafı eyvanlardan oluşan iki bölümlü ılıklığa geçilir. İlk bölümün kuzeyindeki beşik tonozlu nişte tuvalet yer alır. Ilıklığın ikinci ve esas mekânının üzeri kuzey ve güneyde beşik tonozla, merkezi mekânı ise pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Sıcaklık ise kare planlı bir merkez etrafında dört eyvan ve dört halvetin sıralandığı haçvari plana sahiptir. Halvetler kubbe ile eyvanlar beşik tonozla örtülüdür. Merkezi mekânın üzeri ise pandantif geçişli kubbe ile örtülmüştür. Onarım sonrası Sekizgen göbek taşı özgünlüğünü kaybetmiş ve hamamın tamamında muhdes zemin ve duvar kaplamaları yapılmıştır. Sıcaklığın devamında su deposu ve külhan yer almaktadır.

Hamam günümüzde yapısal olarak rijitliğini korumakta ve işlevini yerine getirmektedir.

Resim 33 Tabak Halil Hamamı Soldaki ve Ortadaki Hamam Girişi ve Kubbeler 2005, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki ve Ortadaki G.V.İ.K.E., 2005: 137

Hamamda dış çevre duvarlarının, briket duvarlarla eskiye nazaran yükseltildiği görülmektedir (Resim 33).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ

4.1. Külliyenin Konumu ve Tanımı

Tablo 10 Şeyh Fetullah (Şıh Fetullah) Külliyesinin Künyesi

Pafta	20L-IId Ada: 526–528 Parsel:1-2-19-20
Yaptıran	Abdüllatif oğlu Şeyh Fetullah[53]
Yapan	Bilinmiyor
Yapım Tarihi	Kitabesi yoktur. Kesin yapım tarihi bilinmemektedir. 1563 tarihli vakfiyeye göre 16.yüzyıl ortaları olarak geçmektedir.[54]
Envanter No	7A - 78A - 95A
Konumu	Gaziantep İli, Şahinbey İlçesi, Şehreküstü Bölgesi, Kepenek Mahallesi. Şehitler Caddesinden Yazıcık Semtine giden yol üzerindedir.

Şeyh Fetullah Külliyesi; Gaziantep'in Şahinbey ilçesi, Şehitler Caddesi, Şehreküstü Mahallesi (günümüzde Kepenek Mahallesi)'nde yer alır (Şekil 35–36) (Ek 4).

Şekil 35 Şehreküstü Mahallesi ve Şeyh Fetullah Külliyesinin Konumu
Kaynak: URL–32

[53] Yurt Ansiklopedisinde Abdülkerim oğlu Şeyh Fetullah olarak da geçmektedir.
[54] Yurt Ansiklopedisi (1982:3066)'da yapım tarihi 1563 olarak geçmektedir.

Şekil 36 Şeyh Fetullah Külliyesi Koruma İmar Planındaki Durumu ve Şehreküstü Mahallesinden bir bölüm
Kaynak: (G.K.T.V.K.K.B.M.)

Külliye; cami, zaviye, kastel, hazirenin yer aldığı bölüm ile kuzeyde Kepenek Sokaktan girilen hamam ve bu iki bölümün kesiştiği yerde bulunan kabaltıdan oluşmaktadır. Hamamın girişinin ve kabaltıya geçişin olduğu Kepenek Sokak'taki alan, günümüzde Şahinbey Belediyesi tarafından yapılan çevre düzenlemesiyle bir meydan görünümüne kavuşmuştur (Şekil 35–36–37) (Resim 36–37–38) (Ek 4).

Külliyenin cami, kastel ve haziresinin olduğu bölüme; doğudaki Kepenek Sokak'tan, batıdaki Şıh Hamam Sokak'tan ve kuzeydeki meydandan girilen kuzey avludan (Z08) ulaşılmaktadır. Caminin kuzeydoğusunda kastel, doğusunda zaviye bulunmaktadır. Külliyenin haziresi ise zaviyenin doğusunda (Z11) ve caminin güneyinde (Z12) yer almak üzere ikiye bölünmüş durumdadır. Doğudaki hazireye kuzey avludan ulaşılırken, güney bahçedeki hazirenin bulunduğu avluya ise Şehitler Caddesi'nden gelen yolun kabaltıya varmadan hemen öncesinde yer alan Şehreküstü Konakları'nın yanından girilmektedir. Caminin güney bahçesinin batıdaki Şıh Hamam Sokak'tan da çok yoğun kullanılmayan bir girişi vardır (Şekil 35–36–37) (Resim 38-110-111).

4.2. Şeyh Fetullah Külliyesi; Tarihçesi, Vakfiyeleri ve Banisi

Evliya Çelebi'nin Halep sancağına bağlı Gaziantep'e; 1648'de ve bu tarihten birkaç yıl sonra olmak üzere, iki defa gittiği ifade edilmektedir. Bu gezilerinden sonra seyahatnamesinde Gaziantep şehrinde bulunan cami, medrese ve hamamların sayılarından ve isimlerinden bahsederken; Şeyh Fetullah Camii'nden Şeyh Efendi Camii, camiin karşısında yer alan mektep veya medreseden Şeyh (Balı Paşa) Medresesi, hamamdan da Şeyh Hamamı olarak bahsettiği görülmektedir (Öztuna, [1979: 271: 272]'den aktaran Topkaraoğlu 1985: 208).

Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinde, Şeyh Fetullah Camii'nin isminin Aşağı Şeyh Camii olarak geçmesinin sebebi ise yine aynı bölgede bulunan Şah Veli Camii'ne halk arasında Yukarı Şeyh Camii denilmesindendir (Topkaraoğlu 1985: 208).

Külliye; cami, zaviye, kastel, hazire, kabaltı, hamam ve bugüne ulaşamayan medreseden (Bali Bey Medresesi) oluşmaktadır (Ek 24) (Tablo 9–10) (Şekil 35-37). Bir de günümüze ulaşmayan Şeyh evinden bahsedilmektedir. Bunlara ek olarak hamamın yer aldığı Kepenek Sokak'ta hamamın önündeki meydanın doğusunda sonradan betonarme olarak yapılan iki katlı aşevi yer almaktadır.

Şer'i Mahkeme Sicillerinde ve vakfiyede medrese ve evin onarımını Bali Paşa yaptırdığı için bu yapılar Bali Paşa'nın adı ile anılmıştır. Bu iki yapı sonraları, cumhuriyet döneminde Orhaniye İlkokulu'na dönüştürülmüş ve daha sonra yıktırılmış olup, avlusundaki şadırvan da günümüze ulaşamamıştır. Medresenin bir giriş kapısından ulaşılan sağlı sollu iki büyük odadan oluştuğundan bahsedilmektedir (Güzelbey, [1984: 158]'den aktaran Topkaraoğlu, 1985: 208) (Ek 24). 1974 yılı onarımında, kastelin doğu cephesine bitişik olan ev yıktırılarak yerine Kur'an Kursu binası yaptırılmıştır. Cami ile zaviye büyük olasılıkla aynı dönemde yapılmış olup, zaviye caminin doğu cephesine bitişiktir. Hamamın ise, 1559 yılında inşa edildiği tahmin edilmekle birlikte, hamam zaviye ile caminin doğusunda bulunmakta ve üzeri beşik tonozla örtülü bir geçitle caminin ihata duvarına bağlanmaktadır. Şeyh Fetullah Efendi caminin güneyinde, mihrap çıkıntısının doğusunda yer alan hazirenin içinde üzeri açık bir mezarda yatmaktadır. Halk arasında mezarın bulunduğu bu hazire, "Şıh Ocağı" diye de anılmaktadır (Z12) (Resim 105 - 106). Külliyede zaviyenin doğusunda ikinci bir hazire daha bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşı döneminde Antep Fransızlar tarafından kuşatıldığında, savaşta ağır yaralananları tedavi edebilmek amacıyla Şeyh Fetullah Camii hastaneye dönüştürülmüştür. Tedavi edilenlerden bir kısmı şehit olunca bu hazireye (Z11) defnedilmiştir (Şekil 37). Bu şehitlerimizden en bilineni Karayılan'dır.

4.2.1. Şeyh Fetullah Külliyesi Yakın Çevresi Tarihçesi

Şehreküstü Mahallesi

Şehreküstü'nün tarihte ilk defa XV. yüzyılın başlarında Bursa Kalesi'nin doğusunda bulunan çayın ilerisinde bir mahalle adı olarak kullanıldığı görülmektedir (Baykara, 1999: 533). XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Şehreküstü adı, birçok kentte rastlanılan bir mahalle ismidir. Bu isim XVII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli şehirlerinde karşımıza çıkmakta olup, Gaziantep'te dâhil bazı kentlerde günümüze dek ulaşmıştır (Karaman, 2014: 96). Baykara (1999: 533) çalışmasında, Şehreküstü ismi verilen tüm mahallelerin genellikle fiziki bir engelinin mevcut olduğundan bahsederken; Çınar (2000: 50) çalışmasında Şehreküstü'nün bu adı aldığında şehrin kenarında veya dışında, kaleden uzak bir yerde bulunduğunu ifade etmiştir (Şekil 35–36) (Ek 4).

Yener (1971: 31) çalışmasında bahsettiğine göre, o dönem Osmanlıca'yı kullanan aydınlar arasında "Şehreküstü" diye bilinen mahallenin adı; halk arasında Arapça "şehir" sözcüğünü atarak "Şaraküstü" olarak bilinmektedir. Güzelbey (1963: 5) çalışmasında ise "Şar" sözcüğünün bize asırlar öncesinden Gaziantep'in Türklüğünü çağrıştırdığına dair çeşitli rivayetlerin bulunduğunu ifade etmiştir.

Yine Güzelbey (1963:5) çalışmasında Türktepe ve Aydınbaba'da fazla yerleşim yokken; Şaraküstü'de ilk evden sonra başka evlerin de yapıldığını, sonraları ise Beşinci devletli tekyesi-yer altı mescidi ve kastelini (Pişirici), Esenbek'in Esenbek Camii ve Kastelini, Tunuslu Ferruh'un Ağa Camiini, Şeyh Fetullah'ın Camii ve Hamamını, Mustafa Çelebi'nin Nakıp Medresesi ve Hamamını yaptırmış olduğunu ve bunun sonucunda yeni bir "Şar" meydana geldiğini ifade etmiştir.

Çınar (2000: 50–51) çalışmasında; Gaziantep'te 16. yüzyıl öncesinde kale ve çevresinde oluşan yerleşimin 16. ve 17. yüzyıllarda kentin güney taraflarına; Şehreküstü, Şahveli ve Eyüboğlu mahallelerinin olduğu yamaçlara doğru ilerlediğinden bahsetmektedir. Yine aynı çalışmada 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şehreküstü mahallesinin; Arasa ya da Arasta diye bilinen meydanın, Şeyh Fetullah Külliyesi'nin, Boyacıoğlu Camii'nin bunların dışındaki sosyal ve dini yapılaşmanın ortaya çıkardığı canlılıkla kentin en hareketli yerleşim yerleri arasında yer aldığını, hatta 18. yüzyılda Voyvoda Sarayı'nın da burada olması nedeniyle o yıllarda şehrin en değerli mahallelerinden biri olarak kabul edildiğini dile getirmiştir (Çınar, 2000: 50).

Ayntâb' ta her mahallenin kurulması ile ilgili çeşitli hikâyeler de vardır. Baykara 1990'da bahsedildiğine göre o dönemde Şehreküstü'nün hikâyesi ise şu şekildedir: "Şehirde bulunan kalenin zalim bir beyi, Bey'in bir de genç ve yiğit bir oğlu varmış. Oğul babasının hâlini hoş görmez, sırası geldiğinde hareketlerini ve yanlışlarını yüzüne vururmuş. Zamanla baba ile oğul arasında tartışmalar başlamış ve bu durum kavgaya kadar gitmiş. Babasına tahammül edemeyen delikanlı oğul kaleden ayrılmak zorunda kalınca, başına topladığı kimselerle birlikte Şehreküstü'nün bulunduğu tarafta karargâh kurarak mücadelesine buradan devam etmiş. Kaleden ve şehirden ayrılıp bu yerde oturduğu için önce bu hareketine, sonra da oturduğu mahallenin adına Şehreküstü denilmiştir (Baykara, 1990: 128).

Resim 34 1960 Külliyenin Cami, Zaviye Kasteli'nin bulunduğu kuzey avlunun Kepenek Sokak'tan doğu girişi ve Külliyenin Doğu Cephesi
Kaynak: Koçum, 2012: 3

Resim 35 Külliyenin Cami, Zaviye Kasteli'nin bulunduğu kuzey avlunun Kepenek Sokak'tan doğu girişi 1989 ve Külliyenin Doğu Cephesi
Kaynak: (Çam, 1989: 5)

4.2.1.1. Şehreküstü Mahallesinde XVIII. VE XIX. Yüzyıllarda Kurulan Vakıflar

Selçuklulardan itibaren Türk şehirlerinin yerleşim ve şehircilik açısından gelişiminde, vergi muafiyeti ve zorunlu iskânla birlikte vakıflar da önemli rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde, kentlerin kurulup gelişiminde vakıflar aracılığı ile tesis edilip yönetilen imaret mekanizması ön planda tutulmuştur. Çoğunlukla bir cami çevresinde toplanan ve külliye diye isimlendirilen dini, iktisadi, sosyal ve ticari yapılar topluluğu, bir kentin ya da kentin bir semtinin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Antep Kenti vakıflar yönünden hareketli ve zengin bir yapıya sahip olup, kentte sosyal yaşama hizmet amaçlı kurulan avarız, yemek, aşure, haremeyn ve su vakıfları ile dini ve kültürel hizmetler sunmak amaçlı tesis edilen cami, mescit, mektep, tekke ve zaviye vakıfları vardı. Bu vakıflar topluma dini, kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerden önemli hizmetler vermekle birlikte şehrin fiziki yönden gelişimine de büyük katkı sağlamıştır (Çınar, 2000: 55). Ek 12' deki tabloda XVII. yüzyılda Ayntâb şehrinde kurulmuş olan vakıfların listesine ve Ek 13'teki tabloda 18. yüzyılın ilk yarısındaki vakıf muhasebelerine göre, Şeyh Fetullah (Şeyh) Camii'nin gelirleri ve masraflarına yer verilmiştir (Ek 12-13).

Gaziantep Şer'i Sicil Vakfiyeleri ile Vakıflar Genel Müdürlüğü vakfiye defterlerinden, Şehreküstü Mahallesinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda tesis edilen 16 vakıf olduğu saptanmıştır. 5'i kadın, 11'i erkek olan vakıf kurucuları arasından; erkeklerin ünvanlarından beşininki "el-Hac", üçününki "efendi", birininki "seyyid" ve "molla" olup, iki tanesinin ise ünvanı yoktur. Eşraftan olan beş erkek vakıf kurucusu: Sena-zâde es Seyyid el-Hâc Mehmet, Arabzade el Hâc Mehmet Ağa, Firuz-zâde Hacı Ömer Bey, Hacı Şakiroğlu Hüseyin ve Bazzade el-Hâc Ali

Efendi'dir. Kadın vakıf kurucularından ise yalnızca biri hoca ünvanını taşımakla birlikte, kalan dördünün ünvanı ve lakabı yoktur (Karaman, 2014: 97).

Şer'i Mahkeme Sicilleri'nde, külliye için farklı kişilerce farklı zamanlarda düzenlenmiş toplamda on üç adet vakıf ve vasiyetname ile birçok berat kaydı olduğu geçmektedir. Bu kayıtlarda külliyeye arsa, bağ, tarla bağışlanması ile ilgili vakıflardan bahsedilmektedir (Topkaraoğlu, 1985: 208).

Şeyh Fetullah Vakfiyesi; Gaziantep Vakıflar Müdürlüğü Sicil Defterinin 259 ve 271 nolu sayfalarında, 23 Recep 966 tarihli iki vakıfname sureti kaydı yer almaktadır. Aynı defterin 241. Sayfasında Ramazan 971 tarihli Arapça bir vakfiye kayıtlıdır. Vakıf yazısından anlaşıldığına göre vakıf, cami ve öbür kuruluşların giderlerini karşılamak için 1 hamam, 1 ev, 2 dükkân, 3 bağ, 1 bahçe bağışlamıştır (Güzelbey, 1964: 72–73).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 1 Ramazan 971 H. (1564 M.) tarihli arşivi, 2134 nolu defteri 131. Sayfası, o dönemde Şehreküstü olarak bilinen mahalledeki Şeyh Fetullah Külliyesi için düzenlenmiştir. Vakfiye kayıtları incelendiğinde; Şeyh Abdüllatif oğlu Şeyh Fetullah'ın Hz. Ebubekir'in soyundan geldiği ve *"Kim dünyada bir mescid yaparsa Allah ona cennette bir ev kurar"* hadisinden etkilenerek, Şehreküstü Mahallesinde bir cami inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Caminin yanına da ek olarak; fakir çocukların Kur'an-ı Kerim öğrenmeleri için bir mektep, fakir dervişlerin bakımları için bir de zaviye inşa ettirmiştir. Yaptırılan mektep, cami ve zaviyenin giderlerinin karşılanması amacıyla da bazı gayrimenkuller vakfedilmiştir. Bunlar (Topkaraoğlu, 1985: 207):

1.Şehreküstü Mahallesinde bulunan hamam
2.Şehreküstü Mahallesinde bulunan evin tamamı,
3.Demirciler Çarşısında bulunan dükkânın tamamı.
4.Vakfiyede adı açıkça okunamamış olan mahalledeki dükkânın tamamı,
5.Gaziantep'in Alaca karyesinde bulunan yedi yüz ağaçlık bağın tamamı,
6.Gaziantep'e bağlı, ancak vakfiyede adı açıkça okunamamış karyede bulunan bin ağaçlık bağın tamamı,
7.Alaca karyesinde bulunan üç yüz ağaçlık bağın tamamı,
8.Halep'in dışında, Bahire arazisinde bulunan bahçenin tamamıdır.

Topkaraoğlu (1985); bu gayrimenkullerin gelirlerinden de her gün âlim, âmil, kâmil bir şeyhe iki kıta, mütevelliye iki kıta, kâtibe bir kıta, hizmetinde kusur etmeyen ve gevşeklik göstermeyen cabiye bir kıta, nazıra bir kıta, vakfiyede adı okunamayan şahsa da bir kıta, her gün camide gevelemeden ve acele etmeden cüz okuyanların her birine birer kıta, imam ile güzel sesli müezzine birer kıta, Bayram ve Cuma namazlarında hutbe okuyan hatibe bir kıta, cabiye

(tahsildar) yarım kıta, mektepte öğrencilere Kur'an-ı Kerim öğreten muallime (öğretmen) yarım kıta, mimara yarım kıta, geceleri kapıları kapayan ve sabahları açan faraşcıya yarım kıta, kandilciye yarım kıta verilmesi şart koşulduğunu ifade eder. Ayrıca bahsedilen gelirlerin, bu şahıslara dağıtılması sonrasında artan kısmını, vakfın mütevellisinin Gaziantep kadısı denetiminde mektep, cami, zaviyenin bakımı ve tamirine, israf yapmaksızın, gerektiği kadar aktarması istenmiştir (Topkaraoğlu, 1985: 207).

Bu vakıf yazısında dikkat çeken ilginç bir nokta ise Şeyh Fetullah'ın müziksever bir kimse olarak, camiye alınacak müezzinin güzel sesli, usul ve makamı bilen bir kimse olmasını istemesinden bahsetmesidir (Topkaraoğlu, 1985: 208).

Şeyh Fetullah oluşturduğu vakfın müteveliliğine oğlunu getirmiştir. Şeyh Fetullah'ın oğlunun adı ise 1564 tarihli vakfiyede Mevlâna Yahya Çelebi olarak geçmekte olup, 5 Rebiyül-ahir 991 H. (1583 M.) tarihli fermanda ise Bayındır olarak geçtiği ifade edilmektedir. Vakfiyede şart koşulanlar arasında; mütevelli seçiminde görev bitiminde yerine en büyük reşit oğlunun getirilmesi, sonra oğullarının oğullarından en reşit olanı, bu sıralama bitince Gaziantep hâkiminin (kadısı) kendini haramdan korumuş temiz bir kişiyi mütevelli yapması bulunmaktadır. 1583 tarihli ferman Halep, Azez, Kilis, Oğuzeli, Gaziantep, Nizip, Araban'a bağlı on altı köyün ondalığının (öşür) Şeyh Fetullah'a verilmesi ile alakalıdır. Ayrıca vakfiyede; cami, zaviye ve mektebin onarımı mümkün olmayacak derecede harap olması durumunda, vakfedilen gayrimenkullerin gelirlerinin Mekke ve Medine'ye (Haremeyni Şerifeyn) aktarılması, bunun da mümkün olmaması durumunda ise Hz. Muhammed'in ümmetinden yolcu ve fakirlere aktarılmasını şart koşmuştur (Topkaraoğlu, 1985: 207–208) (Ek 14–15).

4.2.2. Şeyh Fetullah Külliyesinin Banisi (Yaptıran)

Şeyh Fetullah'ın Hayatı: Şeyh Fetullah, halk arasında Şıh Fetullah olarak bilindiğinden; cami ile külliye de aynı isimle anılır ve halk arasında "Şıh Fetullah Camii ve Hamamı" olarak bilinir.

Şeyh Fetullah; Gaziantep evliyaları arasında kerametlerinden çokça bahsedilen ve halkın vicdanına en fazla hükmeden ermişlerdendir. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak saptanamamıştır (Ek 14–15). Sicil kayıtlarında, vakıf kurucusu olan Şeyh Fetullah'tan, Şeyh Fetullah Efendi[55] olarak bahsedilmekte olup (Ek 14–15); vakfiyede Şeyh Fetullah hakkında, Hz. Ebubekirî Sıddîk neslinden şerefli neseb sahibi Şeyh Abdüllâtif'in oğlu olarak

[55] GŞS, 163/191

bahsedilmektedir. Diğer taraftan sicillerde, Şeyh Fetullah Sıddîk şeklinde kayıtlar yer almaktadır[56] (Ek 15). 27 Muharrem 956 / 25 Şubat 1549 tarihli bir vesikada, Şeyh Fetullah Efendi'nin Gücüğe ve Bederkend köylerini icareye aldığından bahsedilmekte olup; bu kayıtta Şeyh Fetullah Efendi için "kıdvetü süleha-i salikin"[57] kaydı düşüldüğü görülmekte ve Şeyh Fetullah'ın ileri gelen bir tarikat ehli olduğu bu kayıttan anlaşılmaktadır. O dönemde Pasin sancakbeyi olan Hüsrev Bey'e 100 altın karz-ı hasen borcunu ödediği ile ilgili bilgi bulunmakta olup; Şeyh Fetullah ile sancakbeyi arasında borçlu - alacaklı vaziyeti olması, şeyhin toplumdaki pozisyonunu göstermesi yönünden önemlidir ve bu durum Sancakbeyinin güvenini kazanmış bir kişi olduğunu da göstermektedir. 1 Cemaziyelevvel 968 / 18 Ocak 1561 tarihli kayıt ise Ayntâb sancağı haslarından Şeyh Fetullah için günlük 7 akçe ulufe tayin olunduğu ve bir senelik meblağın Emir Ağa ve Hacı Nasır'dan elden teslim alındığı ile ilgilidir[58] (Çakır, 2014: 230).

Şeyh Fetullah Efendi'nin ismi XVI. Yüzyıl sicil kayıtlarında geçmekte olup, kaynaklarda Şeyh Fetullah'ın kadılık vazifesinde bulunmuş olduğundan bahsedilmektedir (Çakır, 2014: 230). Bu kayıtlarda ayrıca Mevlana Fetullah Efendi'nin 980–983 / 1572–1575 seneleri arasında[59] Ayntâb'da kadılık vazifesini devam ettirdiği yazılıdır. Ayntâb kadısı olan kişinin adı Mevlana Fetullah Efendi bin Mehmed olarak; 17 Muharrem 980 / 30 Mayıs 1572 tarihli vesikada açıkça yazılmıştır[60]. Diğer yandan 3 Rebiülahir 983/ 12 Temmuz 1575 tarihli Ayntâb mukataası ile ilgili kayıtta ise Ayntâb kadısı Mevlana Fetullah'ın arzı yer almaktadır[61]. Sonuç olarak; tüm bu bilgiler ışığında, 1572–1575 tarihleri arasında Ayntâb kadılığı görevinde bulunan şahsın Şeyh Fetullah Efendi olmadığı, Mevlana Fetullah Efendi bin Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Bazı araştırmalarda bahsedildiği üzere Şeyh Fetullah'ın Ayntâb'da kadılık yapması hususunun tartışmalı olduğu aşikârdır. Dönemin sicil kayıtlarında bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamış olsa da, Şeyh Fetullah'ın 1570'lerden önce kadılık yapmış olabileceği ihtimali unutulmamalıdır (Çakır, 2014: 230–231).

Tam olarak hangi tarihte vefat ettiği tespit edilemeyen Şeyh Fetullah Efendi'yle ilgili 4 Cemaziyelevvel 984/30 Temmuz 1576 tarihli kayıtta kendisinden merhum olarak söz edilmektedir.[62] Bu açıklamadan yola çıkarak, Şeyh Fetullah'ın bu tarihten kısa bir süre önce

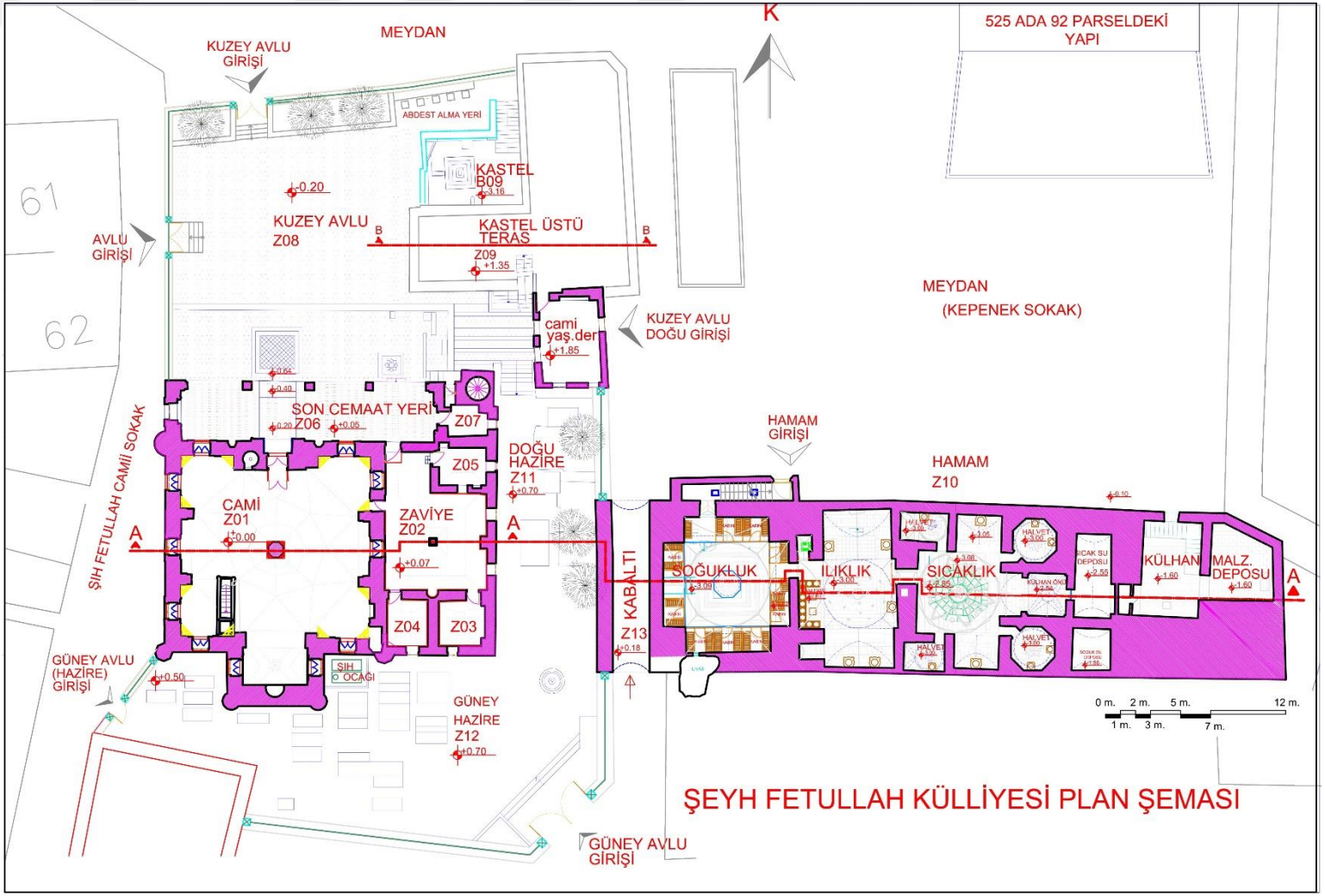
[56] GŞS. 9/103, 42/409, 133/200, 133/228, 162/523.
[57] GŞS, 162/ 523
[58] GŞS, 46/153
[59] GŞS, 6/10, 6/113, 166/76, 42/47
[60] GŞS, 166/76
[61] GŞS, 133/268
[62] GŞS, 133/228

vefat ettiği söylenebilir (Çakır, 2014: 231) (Ek 14–15).

Vakfiye kayıtlarında; Şeyh Fetullah'ın Hz. Ebubekir'in soyundan geldiği ile ilgili bilgi bulunmasının (Topkaraoğlu, 1985: 207) (Ek 15), şeyhin bağlı bulunduğu tarikatın Hz. Ebubekir'e dayandırılmasıyla alakalı olduğu düşünülmektedir (Çam, 1989: 1). Ancak toplumda bazı önemli şahısların soyunun, toplum için değerli kişilere bağlama geleneğinin çoğu zaman tekrarlandığı düşünülürse; aynı durumun Şeyh Fetullah için de geçerli olabileceğinden, böyle bilgilere ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır (Çakır, 2014: 231).

Şeyh Fetullah ile ilgili hususlardan birisi de, şeyhin Ermeniler tarafından saygı duyulan bir kişi olduğundan bahsedilmesidir. Ayntâb hakkında araştırmaları ile tanınan Cemil Cahit Güzelbey'in Gaziantep Evliyaları isimli eserinde belirttiğine göre; Şeyh Fetullah'a Sürpağya (aziz, kutsal) adını veren Ermeniler (Güzelbey, 1964: 66–67), Hamamı ve Şeyh Fetullah Efendinin mezarını kutsal sayar, yılın belirli iki üç gününde hamamda yıkanır ve sonrasında türbe ziyaretine giderlerdi. Bu ziyaretlerinde Ermeniler, kurban kesip yanlarında getirdikleri mumları ve yeşil örtüyü mezara bırakır; ayrıca bu ziyarete çeşitli sağlık sorunları dolayısıyla gelemeyenlere de hamamın suyundan götürürlerdi (Güzelbey, [1964: 66] ve Tanyu, [1967: 207]'den aktaran Topkaraoğlu, 1985: 208).

Güzelbey; Şeyh Fetullah'ın Ermenilerce saygı duyulan bir şahıs olduğunu vurgulamasına rağmen, neden saygı duyulduğu ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Başka bir eserinde ise bunun nedeninin ananelerle ilgili olabileceğini vurgulamaktadır (Güzelbey, [1984:157]'den aktaran Çakır, 2014: 231).

Şekil 37 Şeyh Fetullah Külliyesi Plan Şeması; güney, kuzey ve doğu avludan girilen Cami, Kastel Zaviye ve Kepenek Sokaktan girilen Hamam.

Kaynak: Cami, Hamam ve Kastelin Restorasyon Projelerinden (E-G Mimarlık, Gören: 2008) Yararlanılarak; Şeyh Fetullah Külliyesi Plan Şeması Ayfer Kutsal Şaşmaz tarafından oluşturulmuştur.

ŞEKİL 37 GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ PLAN ŞEMASI

MEYDAN

KUZEY AVLU GİRİŞİ

ABDEST ALMA YERİ

KASTEL B09 -3.16

-0.20

KUZEY AVLU Z08

AVLU GİRİŞİ

B

KASTEL ÜSTÜ TERAS

Z09 +1.35

K

525 ADA 92 PARSELDEKİ YAPI

61

62

cami yaş.der. +1.85

KUZEY AVLU DOĞU GİRİŞİ

MEYDAN (KEPENEK SOKAK)

0.64

0.40

SON CEMAAT YERİ

0.20 Z06 +0.05

Z07

Z05

ŞİH FETULLAH CAMİİ SOKAK

DOĞU HAZİRE Z11 +0.70

HAMAM GİRİŞİ

HAMAM Z10

+0.10

CAMİ Z01 ±0.00

ZAVİYE Z02 +0.07

A

Z04

Z03

KABALTI Z13 +0.18

SOĞUKLUK -3.09

İLIKLIK -3.00

SICAKLIK -2.85

HALVET -3.00

-3.05

-3.08

SICAK SU DEPOSU -2.55

KÜLHAN -1.60

MALZ. DEPOSU -1.60

KÜLHAN ÖNÜ -2.54

SOĞUK SU DEPOSU -1.80

KABİN

LİVAS

GÜNEY AVLU (HAZİRE) GİRİŞİ +0.50

ŞIH OCAĞI

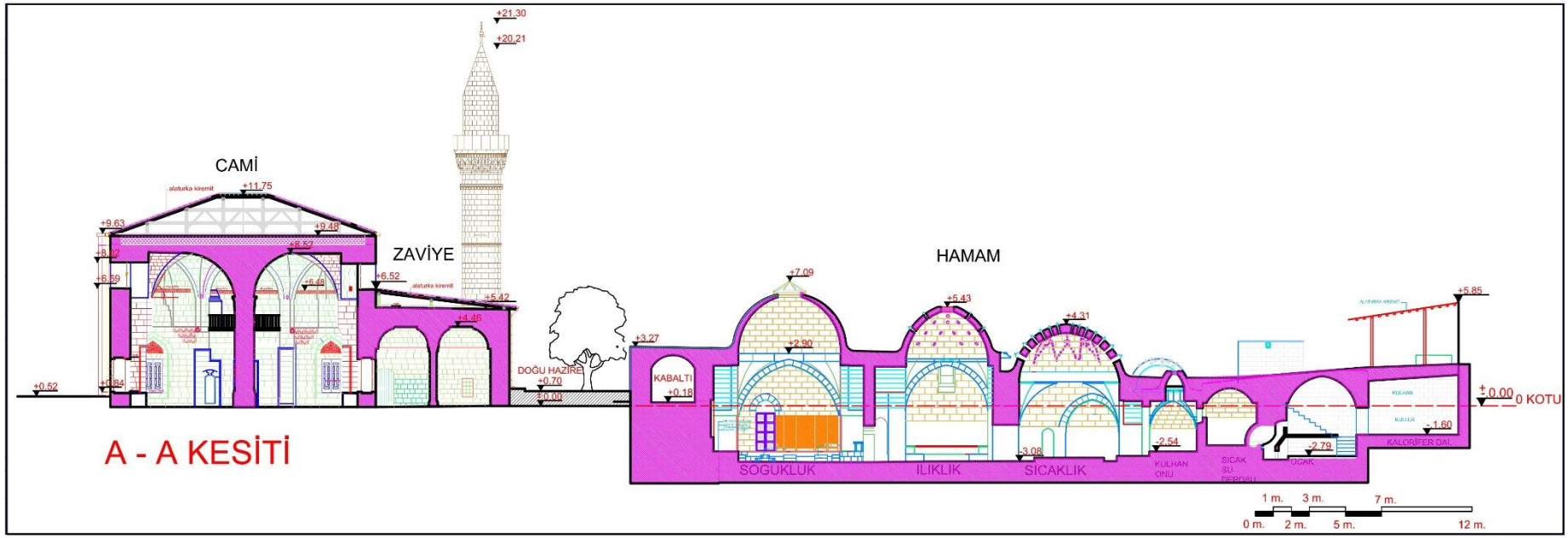
GÜNEY HAZİRE Z12 +0.70

0 m. 2 m. 5 m. 12 m.

1 m. 3 m. 7 m.

GÜNEY AVLU GİRİŞİ

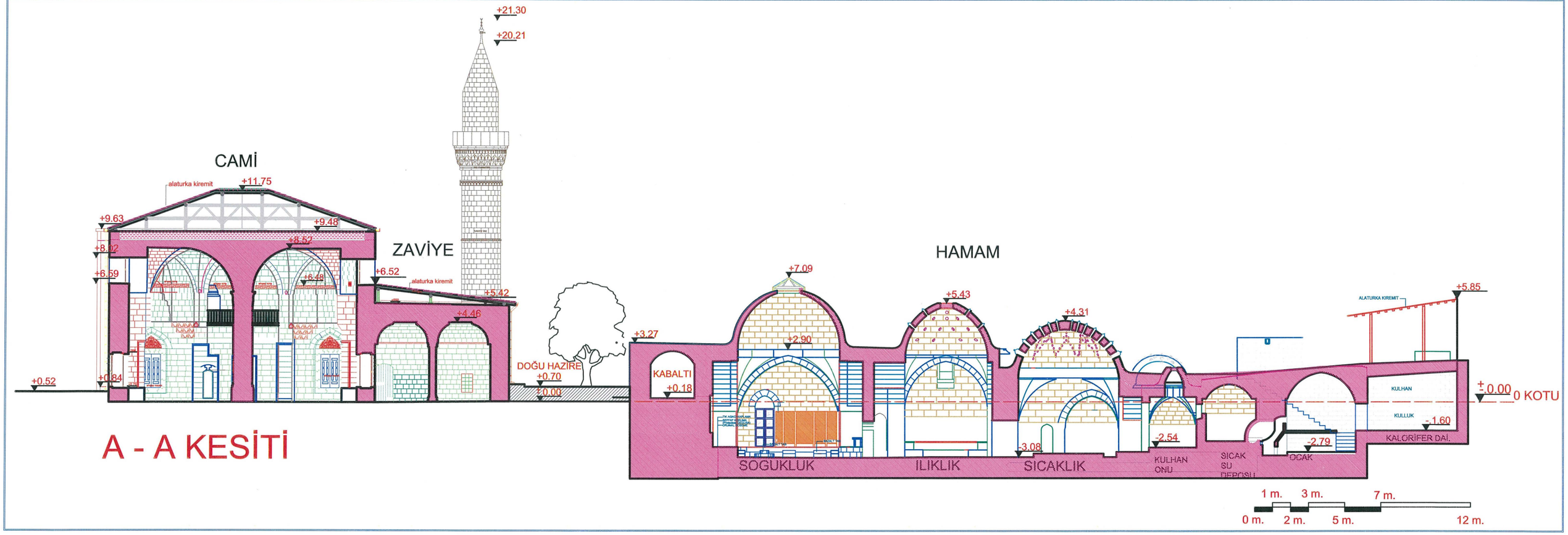
ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ PLAN ŞEMASI

Şekil 37 A Şeyh Fetullah Külliyesi A-A Kesiti; güney, kuzey ve doğu avludan girilen Cami, Kastel Zaviye ve Kepenek Sokaktan girilen Hamam. İle Kabaltı

Kaynak: Cami, Hamam, Kastelin Restorasyon Projelerinden (E-G Mimarlık, Gören: 2008) Yararlanılarak; Şeyh Fetullah Külliyesi'nin kesiti Ayfer Kutsal Şaşmaz tarafından oluşturulmuştur.

ŞEKİL 37 A | GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ A-A KESİTİ

A - A KESİTİ

Resim 36 2016 yılı, kuzeyden Şeyh Fetullah Külliyesi'ne Şehitler Caddesi yönüne bakış
Kaynak: Şahinbey Belediyesi

Resim 37 2017 yılı, doğudan Şeyh Fetullah Külliyesi ve meydana bakış
Kaynak: Şahinbey Belediyesi

Resim 38 2018 yılı, Kuzeydoğudan Meydana ve Şeyh Fetullah Külliyesi'ne Bakış

4.3. Külliyede Bulunan Yapılar

4.3.1. Şeyh Fetullah Camisi[63]

Külliyeyi oluşturan yapılardan Şeyh Fetullah Camii'nin, günümüzde herhangi bir kitabesi mevcut olmadığı gibi, önceden bir kitabesinin olup olmadığı da bilinmediğinden caminin tarihi hakkında vakfiyelerine ve Antep Şer'i Mahkeme Sicilleri'ne başvurulur (Ek 14-15). Evliya Çelebi, Antep Camilerinden bahsederken Şeyh Fetullah Cami hakkında bilgi verse de onun tarihi, kitabeleri ve mimarisi ile ilgili bir bilgi paylaşımında bulunmamıştır (Çelebi, 1984: 146).

Camiin, biri 23 Recep 966 (2 Mayıs 1559), diğeri 1 Ramazan 871 (13 Nisan 1564) tarihli iki vakfiyesi vardır. Güzelbey (1984)'de bahsedilen; "Antep'e bağlı on altı köyün öşürünün Şeyh Fetullah'a verilmesine dair, 5 Rebiülahir 991 (29 Nisan 1583) tarihli bir ferman vardır" (Güzelbey, 1984: 157). Sözü edilen fermanın yazıldığı tarih olan 1583'de, Camiin banisi olarak kabul edilen Şeyh Fetullah'ın hayatta olması, caminin tarihinin çok gerilere gidemeyeceğine işaret etmektedir. (Çam, 1989) ise çalışmasında Şeyh Fetullah Camii'nin yapılış tarihi olarak, birinci vakfiyenin tarihi olan 1559 senesinden kısa bir süre evvel, muhtemelen 1550'li bir yılı kabul eder (Çam, 1989: 35).

Ayrıca Evahiri Cemaziyelevvel 965/18 Nisan 1558 yılında, Bey Mahallesi'nden, Kuyumcu Mehmed Bin Ömerşah; Şeyh Fetullah Mescidi Vakfından 966/1558 tarihinde müddeti tamam olmak üzere 42 altın muamele cihetiyle alınan borcun bahsi geçmektedir (G.Ş.S.,163/182). Bu kayıttan dolayı, caminin daha önceden mescit olarak kullanılmış olabileceği veya camiden bağımsız bir mescidin olduğu düşünülebilir (Çakır, 2014: 234). (Topkaraoğlu: 1985) çalışmasında ise caminin üst örtü sisteminden dolayı ilk yapıldığı tarihlerde tekke olarak kullanılmış olabileceğinden ve zaviyenin de benzer bir örtü sistemi ile örtülmesinin bu ihtimali kuvvetlendirdiğinden bahsetmektedir (Topkaraoğlu, 1985: 209).

Biz tez çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde caminin mimarisini daha detaylı inceleyerek ve karşılaştırmalı çalışma yaparak, eserin yapıldığı dönemle ilgili tahminlerde bulunacağız.

4.3.1.1. Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem

Caminin planı Kare formunda olup, mihrap önü çıkıntılıdır.

[63] **Ada:** 526 (325), **Parsel:** 1, **Envanter No:** 7A

Cami plan şeması açısından;

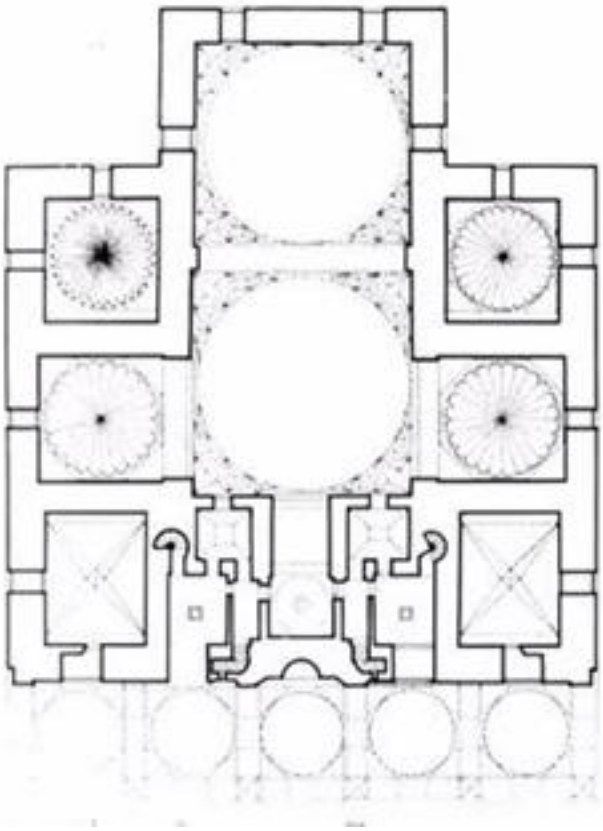
- Merkezi Kubbeli Küp Mekânlı Camiler (örnek: İznik Hacı Özbek Cami)
- Bursa Tipi veya Zaviyeli Camiler diye bilinen ters T plan tipli camiler (örnek Bursa Yeşil Cami) (Şekil 38).

Bu iki gruptan özellikler taşısa da; Osmanlı Dönemi mimarisinde doğup ilerleyen bir harim planı göstermekle birlikte, yine bu tür planlamaya ait olan beşik tonoz veya kubbe şeklinden çok değişik bir tonozla örtülüdür.

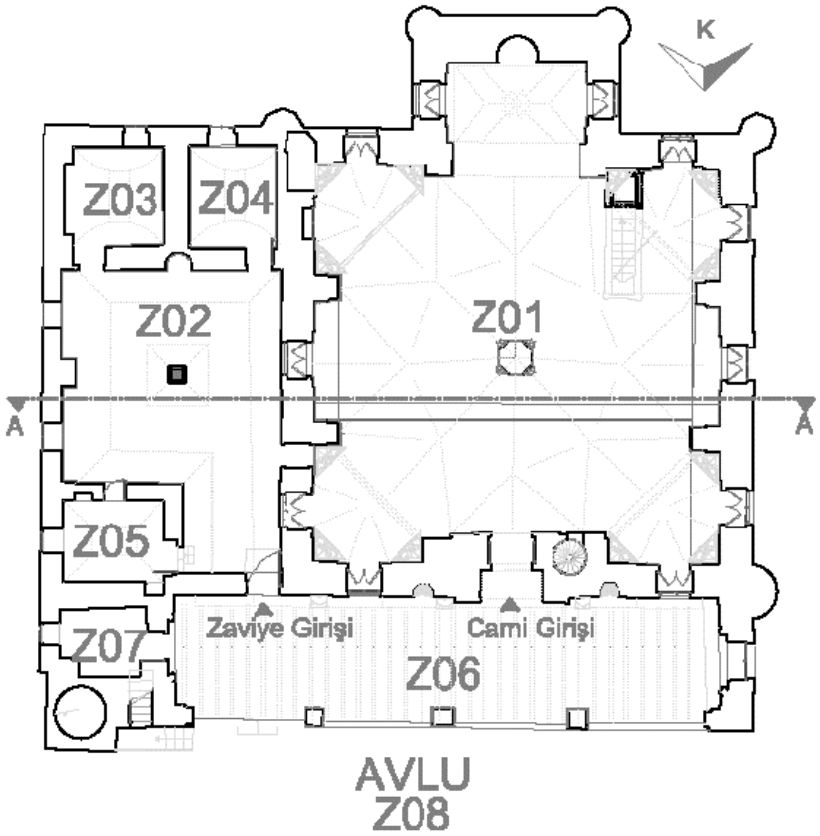
Sonuç olarak; cami özgün üst örtü sistemi ile yukarıda bahsettiğimiz farklı dönemleri yansıtan tiplerden ayrılır.

Ayrıca Gaziantep Camilerinde, genellikle dikdörtgen plan şeması ve üst örtü olarak çapraz tonoz kullanılmış olmasına rağmen; Şeyh Fetullah Camii kare plan şeması, yüksek harim duvarları ve kendine özgü şemsiye (yelpaze) tonoz örtü sistemi ile diğer Gaziantep camilerinden farklı olup, özgün bir eserdir (Şekil 39) (Z01) (Ek 18) (Resim 53).

.

Şekil 38 Soldaki Bursa Yeşil Cami Plan Şeması
Kaynak: https://archnet.org/sites/1916/media_contents/24053

Şekil 39 Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi, Plan Şeması

Z01 Cami, Z02 Zaviye zikir alanı,Z03, Z04, Z05 Zaviye Hücreler, Z06 Son Cemaat Mahalli, Z07 Minare, Z08 Külliye ve Caminin kuzey avlusu (Şekil 39).

Resim 39 Caminin Girişi ve Son Cemaat Yeri Görünümü (Z06) 2018

Resim 40 Caminin Son Cemaat Yeri; Kapı ve Pencereler 2018

Resim 41 Harime giriş kapısı 2018

Camiye, Külliyenin kuzey avlusuna (Z08) açılan son cemaat mahallinden girilir. Düzgün yontulmuş iyi cins kesme taştan yapılan son cemaat yeri (Z06) (Şekil 39); caminin kuzey duvarına bitişik olup, kuzey avluya bakan kısmında ortadaki siyah volkanik taştan üç ayakla, kenarlardaki siyah beyaz taşlardan iki gömme ayak dört sivri kemerle birleştirilmiştir. Birer basit kaideye oturmuş olan tüm ayakların üçü düz silmeli, diğer ikisi ise mukarnaslıdır (Resim 40). Sivri kemerleri doğu batı doğrultusunda ahşap gergi çubukları desteklemekte olup, son cemaat yerinin üzeri kuzey güney doğrultusunda yerleştirilen ahşap kirişler üzerine oturan kiremit kaplamalı çatı ile örtülmüştür (Resim 39–40) (Ek 16–17) (Ek 18) (D09). Ayrıca diğer Antep camilerinde pek görmediğimiz biçimde son cemaat yerinin doğu ve batı cepheleri duvarla kapatılmıştır. Batı cephesinde içerden sivri kemerli bir niş içinde dikdörtgen kesitli bir

pencere yer almaktadır. Pencerenin dış cephedeki sövesi siyah ve beyaz taşlardan yapılmıştır. Pencerenin etrafındaki belirgin silme içten Bursa kemerini anımsatsa da üstteki düz kısımda iki yana fazla çıkıntı yaptığı gözlemlenmektedir (Ek16–17). Duvarın tavana yakın üst bölümünde sivri kemerli iki küçük pencere bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu cephesinde ise, alt katta beşik tonozla örtülü müezzin odasına giriş sağlayan basık kemerli bir kapı ve kapının üstünde bir pencere vardır. Üst kattaki oda ise giriş kapısı kuzeyde olan minarenin pabuçluğuna denk gelmektedir. Pencere ve kapı sivri kemerli bir silme içine alınmıştır. Duvarın çatıya yakın kısmında içten Bursa kemerli, dıştan sivri kemerli iki adet pencere açılmıştır (Ek 16–17). Son cemaat yerinin güney duvarında, mukarnaslı üzengilere oturan, dekoratif fonksiyona sahip dört sivri kemer bulunur (Resim 39–42). Günümüzde bayanlar mescidi olarak kullanılan zaviyeye (Z02) giriş, son cemaat yerinin güney duvarının doğusundaki ilk sivri kemerin içinde yer alan, renkli taş işçilikli basık kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır (Resim 40–72).

Harime (Z01) girişi sağlayan kapı, son cemaat yerinin güney duvarının doğusundan üçüncü kemerin içine yerleştirilmiş olup; üzeri yedi sıra sarkıtlı mukarnaslı ve alınlıklıdır. Giriş portalinin üzerinde, siyah ve kırmızı renkli birbirine geçmeli palmetlerin oluşturduğu basık kemer ve çevresinde birbirine geçmeli renkli taş işçilikli söve bulunmaktadır. Basık kemeri oluşturan palmet dizisi ile mukarnaslı bölüm arasında; eskiden kitabe yazısının olduğu düşünülen yerde, günümüzde mermer bir pano bulunmaktadır (Resim 41). Sivri hafifletme kemeri içine alınan kapının portali ise dıştan ve içten sivri kemerli iki silme içine yerleştirilmiştir. Dıştaki silme portali çevreleyen kemer, içteki silmenin sivri kemerine oldukça yaklaşmış olup, içteki silme kapıyı çevreleyen hafifletme kemerinin biçimini almıştır. Sarkıtlı mukarnaslarla bezenmiş olan kapı portaline genel olarak bakıldığında; taçkapı görünümünün yanı sıra, Memluklu etkisinin yoğun olduğu görülür. Caminin giriş kapısının sağı ve solunda ise birer adet pencere ile beş yüzlü nişleri olan mihrabiyeler bulunmaktadır. Kapının solundaki mihrabiyenin kavsarası üç sıra, sağındaki mihrabiyenin kavsarası ise beş sıra mukarnaslardan meydana gelmektedir (Resim 42). Giriş kapısının Sağ ve solunda yer alan iki adet pencere ise hafifletme kemerli, sivri kemer alınlıklı ve dikdörtgen kesitlidir. Pencerelerin lento, sivri alınlık kemeri, söve kemerleri ile ortalarında kalan alan; dış cephede siyah ve kırmızı, yer yer sarımtırak taşların birbirine geçmesiyle oluşan geometrik motiflerle zenginleştirilmiştir (Resim 40–57).

Son cemaat yerinde olduğu gibi camide de düzgün yontulmuş iyi cins kesme taş kullanılmış olup, ortalama duvar kalınlığı 100–110 cm aralığında değişmektedir. Güneyde mihrap çıkıntısının yer aldığı bölümde ise duvar kalınlığı 140 cm. dir. Pencerelerin harime

bakan taraflarının üst kısımlarındaki sivri hafifletme kemerleri ile lento arasındaki sivri kemerli alınlıklarda bulunan kabartma şeklindeki palmet ve rumi motifler harime zengin bir görünüm katmaktadır (Resim 58).

Resim 42 Solda ve Ortada Mihrabiye ile mukarnaslı üzengiye Oturan Kemer, Sağda Mukarnaslı üzengi 2018

Harimin doğu duvarında zaviyeye açılan üç pencere ile bir kapı bulunmaktadır. Bu duvarın güney ucunda, zaviyenin içinden girilen tekne tonoz örtülü küçük bir itikâf hücresi (Z04) (Şekil 39) bulunmakla birlikte; buraya açılan güney uçtaki son pencere günümüzde kapatılmış olup, kitaplık olarak kullanılmaktadır.

Resim 43 Soldaki Restorasyon öncesi Harim (Z01) girişi ve İbadet Mekânına Girişi Sağlayan Kapının üzerindeki müezzin mahfili 2007, Sağdaki Restorasyon Sonrası 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Harimin giriş kapısının hemen üzerinde yer alan müezzin mahfiline, giriş kapısının batıya yakın kısmında yer alan bir kapı ile ulaşılan, taş basamaklı merdivenler ile çıkılmaktadır. 1974 yılında, caminin onarımı sırasında demir doğramadan yapılan mahfil, günümüzde kaldırılmış olup; sadece giriş kapısının üst kısmında iki ayak arasında ahşaptan küçük bir mahfil yapılmıştır (Resim 43).

Minber ise harimin güneybatı köşesine yakın bir yerdedir. Minberin iki yan kısmında, altta siyah bordürlerle oluşturulan çerçevelerin içinde yer alan kırmızı ve kirli sarı renkli kare ve dikdörtgen biçimindeki panolar iki sıra halinde dizilmiştir. Bu bölümle korkuluk arasında kalan üçgen alanın içinde ise, iç içe farklı renkte panolarla değişik bir kompozisyon oluşturulmaya çalışılmışsa da; alt ve üst kısım arasında bir bütünlük oluşturulamamıştır. İki yandaki merdiven korkulukları kırmızı renkli mermerden yapılmıştır. Köşk kısmına renkli taş işçilikli basık kemerli bir kapı ile geçilmekte olup, tacın iki yanında yer alan sütunlar ise üstte basık kemerin üstünde düz bir şekilde birleştirilmiştir (Resim 44).

Resim 44 Soldaki restorasyon öncesi minber önden görünüm 2007, Sağdaki restorasyon sonrası minber önden görünüm 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Resim 45 Soldaki 2007 Minber yandan Görünüm, Sağdaki 2018

Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Resim 46 Caminin Mihrap Önü Bölümü ve Üst Örtüsü Yıldız Tonoz 2018

Caminin mihrap önü bölümü, ibadet mekânından sivri kemerle ayrılmış olup; mihrap kıble duvarından dışarıya doğru 3.43 m.×4.30 m. çıkıntı oluşturan birbirine paralel aksların çarpı şekli oluşturduğu, kolları sivri köşe oluşturacak şekilde birleşmeyen farklı bir yıldız tonozla örtülmüştür. Yıldız tonozun burada normalden farklı görünümde olmasının nedeni, örttüğü alanın kare değil dikdörtgen olmasından kaynaklanmış olabilir. Yıldız tonozun tam orta kısmında ise kabartma şeklinde bir sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır (Resim 46). Mihrap süslemelerinden cami malzeme ve teknik süsleme bölümünde detaylı olarak bahsedilecektir.

Cephe:

Şeyh Fetullah Camii'nde en hareketli, süslemeli ve renkli cephe; daha önce de bahsettiğimiz gibi son cemaat mahallinin yer aldığı kuzey cephedir. Batı ve doğu cephede zemin hizasına yakın seviyede siyah beyaz taşlarla örülmüş söveye sahip 3'er adet pencere

bulunmaktadır. Batıdaki pencereler dışa açılmakta olup, doğudakiler camiye bitişik olan zaviyeye açılmaktadır. Batı ve doğu cephede, tabi zeminden 5–6 m. kadar yükseklikteki birer adet tepe penceresi dışa açılmaktadır. Güney cephedeki en önemli hareket mihrap çıkıntısıdır. Mihrap çıkıntısının batı ve doğu yanında birer tane ve güney cephede iki tane olmak üzere, zemin seviyesinde pencere bulunmaktadır. Zemin seviyesindeki tüm pencerelerin harime bakan kısımlarında birbirine geçme siyah ve kırmızı taşlardan oluşan söveler, bunların üzerinde sivri hafifletme kemerleri ve rumi motiflerle süslenmiş sivri kemerli alınlıklar vardır. Pencerelerin daha önce bahsettiğimiz son cemaat yerine açılanlar hariç; doğuda zaviyeye açılan (Resim 71), batıda ve güneyde dış cepheye açılan kısımları ise, siyah beyaz taşların sıralanması ile oluşan söveleri ve düz atkı kemerleri ile cephelere az da olsa canlılık katmaktadır. Bu pencerelerin tümünde siyah boyalı lokma demirden parmaklık bulunmaktadır. Mihrabın en üst noktasındaki fil gözü pencere; içeriden yuvarlak görünümlü iken, dışarıdan küçük kare bir pencere olarak görünmektedir. Bu pencerelerin ve son cemaat yerinin kattığı hareketlilik dışında cepheler sağır ve monoton olup, köşelerdeki ribat mimarisini çağrıştıran yuvarlak ve altıgen köşe kuleleri biraz hareket katmaktadır. Bu kuleler aynı zamanda tonozun ağırlığını karşılamak amacıyla köşelerde istinat payesi şeklinde düşünülmüştür ve mihrap önü ile ana mekânın köşelerinde bulunmaktadır (Resim 47–48). Bunlardan, caminin güneybatı köşesindeki ve güney cephede caminin zaviye ile birleştiği köşede olanlar altı kenarlı, mihrap çıkıntısında yer alan iki paye ile batı cephedeki son cemaat yeri ile caminin kesiştiği yerde yer alan üç paye ise daireseldir. Fakat bu istinat payeleri batı ve güney cephedeki tek düzeliği ve sıkıcılığı yok edememiştir (Resim 47–48–73).

Resim 47 Şeyh Fetullah Camisi Batı Cephe Soldaki 2007, Sağdaki 2018

Kaynak: (Gören Arşivinden)

Resim 48 Şeyh Fetullah Camisi Kuzeybatıdan Görünüm 2018

Resim 49 Şeyh Fetullah Camisi ve Zaviyesi Güney Cephe, 2018

Caminin üst örtüsünün, eskiden tüm eski Antep camilerinde olduğu gibi düz dam olduğu düşünülmekle birlikte; günümüzde ahşap oturtma çatı konstrüksiyonu üzerine alaturka kiremit kaplamalı çatı uygulanmıştır (Resim 48-49).

Taşıyıcı Sistem:

Harim (Z01), Ters T plan tipine sahip olan camilerde üst örtü olarak kullanılan beşik tonoz veya kubbe şeklinden çok farklı bir üst örtüye sahiptir. Caminin üst örtü sisteminin ilk örneklerini Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da kümbet, ribat gibi yapılarda görebilmekteyiz. Cami olarak ise bu üst örtü sistemi sadece Şeyh Fetullah Camii'nde bulunmaktadır (Şekil 37–37 A–39) (Ek 18).

Yelpaze tonozun, Anadolu'daki türbe ve kümbetlerdeki uygulanış biçimini Gilan I Türbesi'nde görebiliriz (Resim 64). Bu örnekte de görüldüğü gibi; bu tür yapılarda yükseklik fazla tutulmamış, bu sistem genelde iki katlı yapıların alt katında üst katı sağlam bir şekilde taşıyabilmek adına ve tavanı aynalı tonozu çağrıştıran düz biçimiyle tercih edilmiştir. Yelpaze tonozun bu uygulanış biçiminden farklı olarak, bu Şeyh Fetullah Camii'nde tavan yüksekliği daha fazla (en yüksek noktada 8.52 m.) tutulmuştur (Ek 18) (Resim 53–55).

Harimin kare planlı ve ortada sekizgen ayak üzerinden yelpaze gibi açılan tonozlarla örtülü esas bölümü, yaklaşık 12.56 m. × 12.00 m. ebatlarındadır. Şeyh Fetullah Camisi, ortadaki sekizgen taş ayağa oturan ve yelpaze şeklinde açılan tonozları ve askı kemerlerine bağlanan örtü sistemi ile dikkatleri üzerine çekmektedir (Resim 52–53–54–55) (Ek 18).

Yelpaze şeklinde açılan tonozlar; tam ortadaki volkanik siyah taştan sekizgen ayaktan çıkarak, yan duvarlardaki siyah beyaz taşlardan örülmüş sekiz adet gömme ayağa bağlanmaktadır. Harimin dört tarafında yer alan ikişerli gömme ayak ve bu ayakları birbirine bağlayan üç sıra mukarnas üzengilere oturmuş askı görevi yapan sivri kemerlerle, tonozların yan duvarlara bağlanması sağlanır. Sekizgen formun oluşmasında köşelerdeki bindirmeli mukarnas geçişlerle üzengilere oturan manastır tonozları ile doğu-batı, kuzey-güney doğrultudaki sivri kemerler ve ayrıca dört köşedeki sivri kemerlere paralel düzlemde ayakları birbirine bağlayan gergi çubukları etkilidir.

Ortadaki sekizgen ayak merkez kabul edilirse; bu ayaktan kenarlara doğru baklava dilimi, yelpaze veya şemsiye şeklinde açılan tonozlar, farklı eksende iki sekizgeni oluşturmuştur. Baklava dilimlerinin tam ortasından geçen birinci sekizgen, ortadaki ayaktan açılarak ve yükselerek giden aksların en tepe noktada birleşmesi ile meydana gelen üçgenlerin birleşmesi ile oluşur. Bu sekizgenden kenarlardaki gömme ayaklara doğru daralarak inen aksların oluşturduğu üçgenler ise ikinci sekizgeni aynı zamanda plan düzleminde baklava dilimini ve sekiz kollu yıldız şemasını oluşturur (Resim 53) (Ek 18) (D01). Plan düzleminde bu sekiz kollu yıldızın dışbükey köşelerinin birleştirilmesi ile oluşan sekiz adet üçgen, üçüncü boyutta bakıldığında yarım çapraz tonoza karşılık gelir (Ek 18) (D02). İkinci sekizgenin köşelerine denk gelen bu üçgenlerin alt kotunu gömme ayaklarla doğu-batı, kuzey-güney doğrultularında oluşan sivri kemerler taşır. En tepe noktadaki kotu ise birinci sekizgenin köşelerine yani yıldızın iç bükey köşelerine asılmıştır. Bu sebeplerden caminin taşıyıcı sistemine yelpaze veya şemsiye tonoz isimlerin yanı sıra, asma tonoz da denilebilir.

Resim 50 Manastır Tonozu, Sivri Kemer ve Yepaze Tonozun Gömme Ayağa Bağlanması, Gergi Çubukları 2018.

Resim 51 Dört köşede bulunan manastır tonozu, bindirmeli mukarnas geçişi ve gergi çubuğu görünüm 2018.

Resim 52 Sekiz Kollu Yıldızı Oluşturan Yelpaze Tonozun Sivri Kemere Bağlanması ve Üç Kollu Kabartma Pervane Motifi 2018

Kare plan düzlemine sahip olan harimde, üst örtü sekizgen forma dönüşürken dört köşede yer alan, bindirmeli mukarnaslar üzerine oturan her bir dilimi bir silindir parçasını ifade

eden manastır tonozları (Ek 18) (D03), geçiş elemanları oluşturacak şekilde dizayn edilmiştir (Resim 50–51). Bu parçaların duvardaki başlangıç yerlerinde dik köşelerden çokgene geçişi sağlayan bindirmeli mukarnaslar yer almakta olup (bindirmeli üçgen ya düz olur ya da mukarnaslı olur), birleşim yerlerinde sekiz kollu yıldızın yarısı kabartma şeklinde yapılmıştır. Normalde mukarnaslar daha küçük ebatlı olurken, burada iri motifler kullanılmıştır. Manastır tonozunun (D03) şemsiye tonozla kesiştiği yerde (D02), gömme ayakları birleştiren ahşap gergi çubukları ile dört cephedeki sivri kemerlerin bütünleşmesiyle oluşan ikinci sekizgen, harimin kare plan düzleminden sekizgene dönüşen üst örtü plan şemasını ortaya çıkarmıştır (Ek 18).

Sivri kemerler D02 ile D03 döşemelerini ayırmakta, sivri kemerler ile gömme ayakların birleşim yerinde de gergi çubukları bulunmaktadır (Resim 50–51–53) (Ek 18).

Cami tavanı diğer Antep camilerine göre yüksek tutulduğundan, genellikle sivri kemerler kullanılmıştır. Harim bugüne kadar başka hiçbir camide uygulanmayan bu örtü sistemi ile özgün bir taşıyıcı örtüye sahiptir (Ek 18) (Resim 53–54–55).

Mihrap çıkıntısı ise harimden bir sivri kemerle ayrılmış olup, üstü birden fazla tonoz parçasının birleşmesi ile oluşan yıldız tonozvari bir örtü sistemi ile örtülüdür (D04). Yıldız tonozda merkezden gelen çizgiler uçlarda bir noktada birleşerek yıldızın kollarını ve köşelerini oluştururken burada çizgiler birbirine paralel gitmektedir (Ek 18) (Resim 46) (Şekil 39). Dolayısıyla yıldızı andıran dört kolda akslar birbirine paralel gittiğinden çarpı işaretini andıran bir görünüm vardır. Buradaki örtünün tam olarak yıldız tonozu yansıtamaması daha önce de belirttiğimiz gibi kare bir mekân yerine dikdörtgen bir mekânın üzerini örtmesinden olabilir. Yıldızın kolları üçgen köşeler oluşacak şekilde birleşmediğinden, fakat yıldız tonozu ve kırma çatıyı da andırdığından bu sisteme yıldızvari tonoz, dört kollu tonoz, kırma tonoz gibi isimler verebiliriz. Bu tonozun tam merkezinde, kabartma şeklinde sekiz kollu bir yıldız motifi bulunmaktadır (Ek 18) (Resim 46).

Şeyh Fetullah Camii'nde köşelerde taşıyıcı ayak olarak çokgen ve yuvarlak köşe kuleleri mevcuttur. Bu kuleler duvarlara gelen yükü azaltmak için kullanılan istinat payeleri olup; batı, güney cephede ve mihrap önünde dışarıya çıkıntı yapacak şekilde düzenlenmiştir (Şekil 39) (Resim 48–49).

Resim 53 Şeyh Fetullah Camii Harim ve Üst Örtü Sistemi
Kaynak: URL - 33

Resim 54 Harimin içinden görünüm
Kaynak: (Çam, 1989: 21–23)

Genel olarak harimin yüksek yapılması, sivri tonoz kullanılması ve sekiz kollu yıldız şeklinin oluşması gotik mimari örneklerini de çağrıştırır. Harimin taşıyıcı sistemi, asma tonoz gibi düşünebileceğimiz, bir ağaç gövdesi (ortadaki tek ayak)ve ona asılarak açılmış dalları çağrıştıran (şemsiye-yelpaze) bir görünümdedir (Ek 18) (Resim 56).

Resim 55 Asıl İbadet Mekânı Z01
Kaynak: URL 34

4.3.1.2. Şeyh Fetullah Camii Malzeme Teknik ve Süsleme

Cami, düzgün yontulmuş iyi cins kesme taştan, son cemaat yerindeki üç ayak ve harimde ortada yer alan tek sekizgen ayak siyah bazalt taştan yapılmıştır. Siyah bazalt taşın ayaklarda kullanılma nedeni, taşıyıcı özelliği daha fazla olduğundan rijitliği sağlamak amaçlı olabilir. Son cemaat yeri ve cami içinde bazı ayaklar ise siyah beyaz taşlardan iki renk olacak şekilde örülmüştür. Bunun dışında her yerde sarımtırak renk taş kullanılmıştır. Caminin süslemeleri; sarımtırak renkteki taşlar üzerine oyma, kabartma tekniği kullanılarak ya da mozaik tekniğinde renkli taşlarla, mermer panolar kullanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca süslemelerde simetrik bir anlayış içinde düzenlenen; çapraz işaretleri, çarkıfelek, palmet, rumi, kıvrık dal, çiçek, yaprak gibi bitkisel motifler, yıldız, lale, ok başı, zencirek, kemer, avlu döşemesinde ve cami içi süslemelerde yer alan baklava dilimi, harimin üst örtüsünde üç kollu yıldız veya pervane gibi geometrik süslemeler, badem, "S" kıvrımları, zikzak ve yivler gibi çeşitlilik söz konusudur.

Caminin kuzey avlusunun zemininde (Z08), renkli taşlarla oluşturulmuş geometrik desenli kompozisyon vardır (Resim 39). Son Cemaat yerinin orta bölümünde, harime giriş kapısının önündeki geometrik desenli renkli taşlarla oluşturulan göbekte; dört köşesinde çarkıfelek motifleri bulunan kare bir çerçeve içinde yer alan iç içe üç adet onikigen kompozisyon ve merkezinde on iki adet ok başı veya kalem ucunu andıran motiflerle çevrili on iki kollu yıldız motifi bulunmaktadır (Resim 56).

Resim 56 Soldaki Avlu (Z08) Renkli Taş İşçilikli Zemin Döşemesi 2007 Öncesi, Ortadaki ve Sağdaki Son Cemaat Yeri önü Renkli Taş İşçilikli Zemin Döşemesi 2018

Kaynak: Soldaki (Gören Arşivi, 2007 öncesi)

Son cemaat yerinde; harime giriş kapısının üzerinde, aralarında gittikçe daralan bir boşluk bulunan iki iri kaval silmenin oluşturduğu kuşatma kemeri, çift çerçeve halinde giriş kapısını taçlandırmaktadır. Altta kaval silmelerle ayrılan çerçevelerin ortalarında kare ve dikdörtgen şeklinde panolar bulunmaktadır. Giriş kapısının dış kenarlıklarında; kapı kemerine kadar, renkli taşlar zikzak oluşturacak şekilde birbirilerine geçmiş biçimdedir. Giriş kapısının üst kısmındaki basık kemeri oluşturan pembe[64] ve siyah palmetler, tek sıra halinde düzenlenmiştir. Kapı giriş kemerinin üstünde bulunan köşelik ve alınlık ince siyah şeritlerle çerçeve içine alınmış olup, kitabe yazısının olduğu düşünülen mermer panolu alanın içi boştur (Resim 40–41) (Ek 17).

Son cemaat yerinin (Z06), güney duvarında bulunan mihrabiyelerin niş kavsaralarında mukarnaslar bulunmakta olup, sivri kemerlerin üzengi taşlarında da üç sıra halinde sıralanan mukarnaslara yer verilmiştir. Bu mukarnaslar, ortada sarkıtlı ve diğer yerlerde ok başı ya da üçgen prizmalara benzer şekillerden oluşmuştur. Batı yöndeki mihrabiyede yer alan mukarnaslar altı sıra halinde olup; uçları dilimli topuzlu sarkıtlar, badem şekilleri ve küçük kemerlerden oluşmuştur. Doğu yönündeki mihrabiye ise daha sade olup; burada dört sıra halinde mukarnaslar bulunmaktadır ve üstten üçüncü sırada ok başı ve iki yanında badem şekilleri ile en alttaki sırada, kemercikler içerisine minyatür çiçeklere benzer şekiller oyulmuştur (Resim 42).

[64] Caminin süslemelerinde pembe renk diye bahsettiğimiz taşların rengi farklı kaynaklarda kırmızı veya gülkurusu olarakta geçmekte olup, aslında hepsinde aynı renkten bahsedilmektedir.

Resim 57 Renkli Taş İşçilikli Pencere Alınlık ve Söveleri ve Son Cemaat Yeri Doğuya Bakış 2018

Dokuz sıra taştan oluşan harime giriş kapısı nişinin kavsarasında da mukarnaslara yer verilmiştir ve en üst uçtaki tek mukarnas parçası ok başı şeklinde olup; alt sıradakilerin üst kenarları kemerlidir ve sathi görünümlüdür. Sonraki sırada, arka kısımları armudi ve uç kısımları ters konmuş bir laleyi andıran sarkıtların bulunduğu mukarnaslar gelmektedir (Resim 40–41). Harime girişteki taçkapının üzerinde yer alan mukarnaslı sarkıtların yüzeyleri burgulu olup; en üstte içe doğru niş yapan çiçek yapraklarını hatırlatan üç parçalı yüzey ve devamında artan kavisteki kabartmaların olduğu sıra yer alırken, bir altta dört adet burgulu küçük laleli sarkıtlar bulunmaktadır. Bir sonraki sırada ise yüzeylerinde kırık çizgilerle meydana getirilen, üzerinde geometrik bezemelerin de yer aldığı, ok başını andıran motiflerle bölünen kabaralı bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün altında; iki kenarda, araları kemerli mukarnas parçaları ile donatılmış, üçüncü sıradaki laleli sarkıtlara göre oldukça iri laleli sarkıtlar bulunur. Bir alt sırada ise yüzeyleri burgulu, küçük mukarnaslı, uçları küçük laleli sarkıtlar yer almakta olup; ok başı motifli mukarnas parçaları bulunan sarkıtların arka kısımları üçgen prizmaya benzer biçimdedir. En alt sıranın ortasında, konsol gibi duran büyük bir mukarnas parçası ve yan kenarların her birinde ortadakine benzeyen daha küçük boyutta mukarnas parçaları yer alır (Resim 40–41).

Harimden son cemaat yerine açılan pencerelerin, dış cephedeki alınlık ve sivri hafifletme kemerli sövelerinde, birbirinden farklı, çok renkli taş düzenlemeleri yapılmıştır.

Burada pembe ya da gülkurusu renginde taşlarla siyah taşlar bir arada kullanılmıştır. Lento ve sivri alınlık kemerinde kilit taşı gibi taşların birbirine kenetlenmesi söz konusu iken, lento ile söveler arasında kalan alınlık kısmında, doğudaki pencere üstünde sekiz kollu yıldız ve haçvari şekiller; batıdaki pencere üstünde ise kelebek motifini andıran desenler mevcuttur. Pencere korkulukları ise siyaha boyanmış lokmalı demirdendir (Resim 57).

Harimin iç süslemelerine bakacak olursak; üst örtüsü şemsiye tonozu oluşturan tonozların kesişim noktalarında, üç kollu pervaneye benzer taş kabartma motifler yer almaktadır (Resim 52–55). Şemsiye tonoza geçişi sağlayan yarım kubbelerin (manastır tonozu) iç yüzlerine kabartma tekniğinde birer adet Mühr-i Süleyman motifi işlenmiştir. Mühri Süleymanların daha yukarısında, en üst noktada ise yarım bir yıldız motifini, dört baklava dilimini veya bir çiçeğin dört yaprağını andıran motif kabartma şeklinde işlenmiştir (Resim 50–58). Harimin örtüsüne geçişlerde ve kubbe kemer üzengilerinde de mukarnaslar yer almaktadır. Burada yer alan mukarnaslar, istiridye kabuğu şeklindedir (Resim 51-58).

Harimin üst örtüsünü taşıyan sekizgen kesitli olan tam ortadaki tek pâye tamamen siyah renkli kesme taşlardan yığma tekniğinde yapılmıştır ve kaide kısmının dört köşesinde ters konmuş konik taş şekillerine yer verilmiştir. Baş kısmındaki ise mukarnas yapraklarından oluşan kabartma süsleme ayağa hareket katmıştır (Resim 54–55). Ayrıca harimde sekiz adet siyah beyaz taşlardan örülmüş gömme ayak yer almakta olup, manastır tonozlarının yer aldığı dört köşede, mukarnaslı geçişi olan ikişer ayak üstte sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmıştır.

Harimin zemine yakın seviyesinde; doğu ve cephede üçer adet, kuzey ve güney cephede ikişer adet, mihrap önü bölümünün doğu ve batısında birer adet dikdörtgen kesitli pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerden doğu cephesinde yer alan üç pencere ve bir kapı ise zaviyeye açılmaktadır (Resim 71). Bu üç pencereden bir tanesi sonradan kapatılarak dolap haline getirilmiştir. Pencerelerin harime bakan yüzlerinde pembe renk ve bazalt taşlarının "S" kıvrımlı kilit sistemi ile dönüşümlü yerleştirilmesi sonucu oluşan atkı ve söveler, harime zengin bir görünüm katmaktadır. Pencere alınlıklarında ise sivri kemerli bir kompozisyon içerisinde simetrik düzenli palmet, rumi ve kıvrık dallı süslemelere yer verilmiş olup; geçme tekniğinde yapılan rumili süslemedeki kıvrık dallar, ikişerli olarak yer yer birer adet düğüm şekli ile ortalarından birleşmektedir. Düz yüzeyli oyma-kabartma ve yuvarlak sırtlı oyma tekniğiyle yapılmış olan süslemelerde, iki kanatlı rumiler kıvrık dallara bağlanmakta ve kıvrık dalların düşey eksende birleştiği yerlerde tepelik rumiler yer almaktadır. Bu süsleme, zemin seviyesindeki tüm pencerelerde mevcuttur (Resim 58–59).

Mihrapta niş kemer köşeliklerinde bulunan birer kabara üzerindeki kırık çizgilerden oluşan geometrik bezemeden başka girift süslemelere yer verilmemiş olup; çarkıfelek, zikzaklı hatlar, yivler, kelebeği andıran motifler gibi basit geometrik şekiller söz konusudur. Mihrabı örten tonozun ortasında yer alan sekiz kollu kabartma yıldız motifi, yarım kubbelerdeki yarım yıldız kabartma motiflerinin bütün hali şeklindedir. Mihrap tezyinatında dikdörtgen bir düzen içerisinde dikey eksene göre bir simetri anlayışı hâkimdir. Boyutları ve süslemeleri açısından abidevi bir görünüm sergileyen mihrabı üstten sınırlayan harim örtüsü kemeri ile mihrap tacı arasında kalan boşlukta yer alan filgözü pencerenin kenarlarına mazgal motifleri açılmıştır. Mihrabın tepelik tacında ve mihrabı en dışta iki taraftan sınırlayan iki yan kuşakta, alt kısımlarda uç kısımları mihrap nişine göre ve yere paralel olarak dış taraflara dönük vaziyette düzenlenen palmet motifli süslemeler bulunmaktadır. Bunlardan mihrap tepelik tacını meydana getiren tek sıra şeklinde dizilen palmet süslemeleri, iki yandakilerden daha büyüktür ve iki boğumlu gövdeleri vardır (Resim 46–59).

Her ikisi de siyah olan ve dıştaki daha kalın olmak üzere, iç içe iki silme mihrap kuşatma çerçevesini oluşturmaktadır. Mihrapta yer alan renkli taş düzenlemeleri, dıştan içe doğru şöyle anlatılabilir: Renkli taş kompozisyon, düşey eksene göre renk ve şekil bakımından simetrik olarak yerleştirilmiş olup, sağlı sollu en alttan yukarıya doğru yapılacak sıralamaya göre; en altta silmelerin hemen yanında, merkezi beyaza yakın renkte ve çark kolları siyah taş kaplamadan bir çark-ı felek motifi bulunmaktadır. Bunun üstünde siyah silmelerle çerçevelenmiş bir dikdörtgen, onun üzerinde ortasında pembe taş kaplamadan bir yıldız şekli bulunan siyah, beyaz ve pembe taşlardan oluşan bir kare pano bulunurken; bu panonun yukarısında yine siyah silme çerçeveli içi boş bir dikdörtgen pano vardır. Dikdörtgen panonun yukarısında; zemini siyah, kolları beyaz taş kaplamadan başka bir çark-ı felek motifi yer alır. Bir üstte, alttaki dikdörtgen panoların bir tekrarı yapılmış olmakla birlikte, mihrap kuşatma çerçevesinin tepe noktasının üst köşe sınırını oluşturan kare panoların içerisinde başka bir çark-ı felek şekli, ortada içi boş bırakılmış bir pano ile iki yanında içinde pembe yıldız bulunan siyah ve beyaz motiflerle çevrelenmiş kare bir pano bulunmaktadır (Resim 46–59).

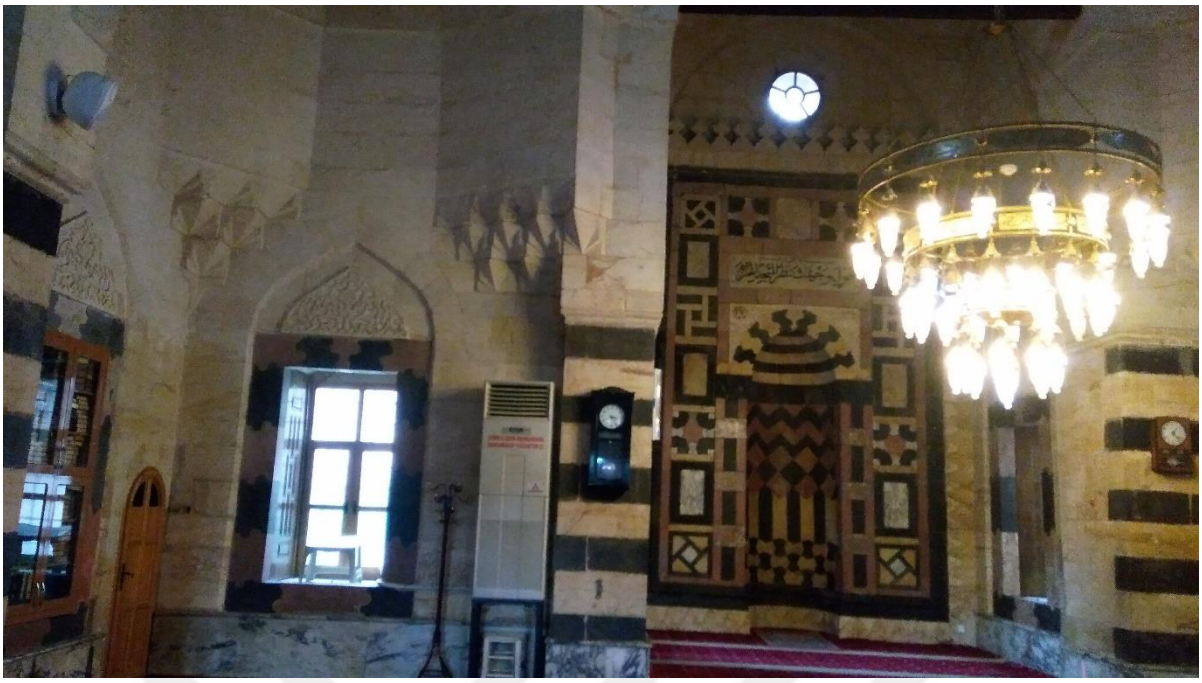
Mihrabın köşeliklerinde yer alan kabaralarda, merkezi programlı geometrik düzenleme yapılmış olup; kırık hatlardan meydana gelen geometrik süslemenin ortasında birer tane Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Mihrap nişi köşeliklerinde, kabaradan geriye kalan boş yüzeylerde dal, yaprak ve uçlarındaki lalelerden meydana gelen bitki dalı motifleri yer almaktadır. Yarım daire şeklindeki mihrap nişi yüzeyinde ise, en alt üç sırada dikey ve yatay sıralanmış kelebek motifleri, sonrasında uzunlamasına siyah beyaz taş kaplama şeritleri sıra ile

dizilmiş olup; bunun üstünde siyah ve pembe taşların baklavalı ve zikzaklı şekilde dizilmesi ile oluşan bir kompozisyon vardır. En üstte siyah taşlardan mukarnaslı bir kuşak, mihrap nişi ile kavsarayı ayırmaktadır. Dış yüzeyi kavisli olan mihrap kavsarasının; iç yüzeylerinde ise düzgün siyah ve beyaz taşlar, dönüşüm yapacak biçimde şeritler halinde yer almaktadır (Resim 46–59). Mihrap renkli taş işçiliği ile Memluk sanatını çağrıştırsa da; çarkıfelek motifleri, zikzak motifleri, kelebek motifleri gibi düzenlemeler Memluklu dışında başka tesirlere açık olduğunun bir göstergesidir.

Mihrapta yer alan kelebek motifi düzenlemesine, Harput Arapbaba Mescidi mihrap süslemesi örnek verilebilir (Bakırer, 1976: 190).

Resim 58 Cami İçi Süslemeler; pencere söveleri ve alınlıkları, mukarnaslar, Mühr-i Süleyman Motifi 2018

Resim 59 Mihraptaki Renkli Taş İşçiliği ve Harimin Köşelerindeki Mukarnaslar ve Rumi Süslemeleri 2018

Mihrapta olduğu gibi, renkli taş işçiliği ile dikkat çeken minberde de, Memluklu dışında Selçuklu, Osmanlı gibi birçok süsleme sanatının izleri görülür. Minber yan aynalıklarında alt iki sırada renkli dikdörtgen ve kare panolar ile siyah bordürler ve üstte iç içe geçen üçgenlerden oluşan bir düzen olup, muntazam bir kompozisyon oluşturulamamıştır. Süslemelerde, siyah, beyaz, sarımtırak, pembe renkli taşlar kullanılmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz pencere kenarlarında ve nişlerinin dış çerçevelerinde tekrar edilen; pembe ve siyah taşların uçlarından geçmeli olarak bir araya getirilmiş olduğu görünüm, minberin esas kapı kemer alınlığında da mevcuttur. Minberin kapı tacında, iki sıra halinde mukarnas yapraklar bulunmaktadır. Buradaki mukarnaslardan alt sıradakilerin uçları yukarı doğru kıvrık vaziyette olup, üst sırasındakilerden orta kısımdakiler içe doğru oylumludur. Minber dizaynında renkli taşlar yanında mermer de kullanılmıştır (Resim 44–45).

Caminin süslemelerinin yapılış tarihi ve ustası hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte; Beylikler, Artuklu, Memluklu, Selçuklu ve Osmanlı'dan etkilenildiğini gösteren izler taşımaktadır.

Resim 60 Şeyh Fetullah Camii Minaresi (Şekil 39) (Z07);Soldaki 2007 öncesi, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki, Gören Arşivinden

Caminin kuzeydoğu köşesinde bulunan tek şerefeli, bodur minaresi (Resim 60), son cemaat yerinin doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olup (Şekil 39) (Z07); yüksek kare pabuçluktan köşelerde yer alan üçgen pahlarla oluşturulan sekizgen üzerinde yükselen silindirik gövdeye geçilmektedir. Minarenin cami kadar süslemeli ve özgün bir yapıda olmaması, camiye sonradan eklenmiş olabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Silindirik gövdeye geçişte, küçük nişlerden oluşan bilezik, gövdenin tam orta yerinde zencerek motifli bir bilezik ve şerefeye yakın yerde sivri kemer motiflerinin kabartma şeklinde görüldüğü bir silme mevcuttur. Silindirik gövdenin avluya bakan cephesinde, içi sülüs yazılı bir rozet bulunmaktadır. İki sıra silme, iki sıra mukarnas ve tekrar bir sıra silmeden oluşan şerefe altı ile gövdeden şerefeye geçilmekte olup; Şerefe korkulukları, petek ve konik külâh, taştandır (Resim 60) (Topkaraoğlu, 1985: 211).

Bütün süslemeleri oyma taş tekniğinde yapılmış olan minarenin, şerefe altı mukarnaslarla teçhiz edilmiştir. Şerefe korkuluğu süslemesiz ve taştan olup; Korkuluğun hemen altında çevreyi tek sıra halinde dolaşan ters ve düz dizilmiş üçgenlerden oluşan mukarnaslar, bunun alt sırasında ise, yine tek sıra halinde iri ve oylumlu mukarnas parçaları bulunmaktadır. Korkuluk altında bulunan bir konsol izlenimi veren iri mukarnasların üst

kısımları çıkıntılı olup, buradaki şekiller geniş ve dilimli mukarnas yapraklarından oluşmaktadır (Resim 60).

Kuzey avludan minareye giriş sağlayan merdivenin önündeki zeminde, kare bir alanda içten dışa doğru genişleyen iç içe yıldızlardan oluşan küçük bir kompozisyon mevcut olup; dışta beyaz bir kare çerçeve içinde yer alan programın zemin rengi siyah, kare bölümün göbeğindeki sekiz köşeli iç içe bulunan yıldız şeklindeki taşlar ise dışta beyaz, merkezde ise pembe renk hâkim olacak şekilde dizilmiştir (Resim 56).

4.3.1.3. Caminin Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar

2008 Yılı Öncesi Yapılan Değişiklikler:

2008 yılı öncesinde caminin esaslı bir tamir görüp değişikliğe uğradığı hususunda herhangi bir kitabe veya vesika olmadığı gibi, teknik bir aksaklık ve herhangi bir işaret de mevcut değildir. Eserin başka hiçbir camide tatbik edilmeyen şemsiye tonozunun aslî şeklini olduğu gibi koruması ciddi bir restorasyona uğramadığı kanaatlerini kuvvetlendirmektedir. (Çam, 1989) çalışmasında; Camide en ufak bir tamir izi veya dilatasyon mevcut olmadığını ifade etmekte ve 15 Ramazan 1005 (3 Mayıs 1597) tarihli ve Şer'i Mahkeme Sicillerinin 9. cilt 1103. sayfasında yer alan halkın "Caminin yıkılmaya yüz tuttuğundan tamir edilmesini istemeleri" şeklindeki kayıtın, yapının ve tonozun asli şeklini bozmayan basit bir tamir ile ilgili bir müracaat olduğunu dile getirmektedir (Çam, 1989: 35). Çam, yine aynı eserinde Caminin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki eski bir rölöve planında; son cemaat yerinin önünde 1.50 m. kadar geride alçak bir duvarın olduğu, burasının ise üstü açık, ikinci bir son cemaat mahalli durumunda olabileceğini ifade edip bu gibi alçak bir duvarla çevrilmiş üstü açık ikinci bir son cemaat mahalline; Gaziantep'te Ağa, İhsanbey, Hacı Nasır ve Alaüddevle Camileri'nde rastlanıldığını dile getirmektedir.

Cami 1974 yılında "Şeyh Fetullah Camii Onarma ve Yaşatma Derneği" tarafından tamir edilmiştir. Bu tamir sırasında; son cemaat yeri camekânla örülmüş, ahşap müezzin mahfili demir doğrama olarak yenilenmiş, minarenin çürüyen taşları değiştirilmiş, avlu ve şadırvan yeniden düzenlenmiş, duvarlarda muhdes boya, sıva ve kaplamalar yapılmıştır (Topkaraoğlu, 1985: 212).

2008 Yılında Yapılan Restorasyon[65]

Harimde Yapılan Değişiklikler:

Harimde yer alan pencere altlarındaki yaklaşık 50 cm. yükseklikteki mermer kaplamalar, 2008'deki restorasyon sırasında sökülmüş; altında bulunan taşlara restorasyon projesine uygun işlemler uygulanarak, bugünkü durumunu almıştır. Ana ibadet mekânındaki kesme taşların durumuna göre; taş değiştirme, derz açma, derz yapma ve çürütme işlemi uygulanmıştır. Cami ana mekânındaki pencereler özgün halinde olup; bütünlüğünü koruduğundan değiştirilmemiş, bakım yapılıp cilalanmıştır. Ana giriş mekânı kapısı üzerindeki boyalar özenli bir biçimde sökülerek üzeri cilalanmıştır. Harimdeki muhdes demir profilden yapılmış üst kat (mahfil katı) kaldırılarak; yukarıya çıkış merdiveni orijinal şekli ile korunmuş, çıktığı kotun önüne restorasyon projesine uygun olarak ahşap parmaklıklı daha küçük bir mahfil katı yapılmıştır (Resim 43). Bütün pencerelerin etrafı, minber, mihrap ve tüm mukarnaslar temizlenmiş, mihrap ve minberdeki taşların üzerindeki boyalar sökülmüş, mevcut taşların durumuna göre gerekli düzenlemeler yapılıp bugünkü durumuna gelmiştir (Resim 44–45–59).

Caminin mevcut döşemesi korunmuştur. Cami mekanının ortasında bulunan ayak üzerindeki niteliksiz derzlemeler sökülmüş, restorasyon projesinde belirtilen işlemler uygulanmış, günümüzdeki şeklini almıştır.

Dış Cephelerde Restorasyon Sonrası Yapılan Değişiklikler:

Caminin son cemaat yerindeki muhdes demir doğramalar sökülerek günümüzdeki halini almıştır (Resim 39–40) (Resim 17). Bütün cephede gerekli taşlar değişmiş, derz açma, derz yapma, çürütme işlemleri yapılmış ve tüm yüzey temizlenmiştir. Ahşap olan döşeme sökülerek kesme taş yapılmıştır. Ahşap kirişlemelerde tadilat ve bakım yapılmıştır.

Güney, kuzey, doğu ve batı cephelerindeki kir ve yosunlanmalar gerekli yerlerde raspa yapılarak temizlenmiştir. Mevcut özgün silmeler onarım görmüştür. Duvarlarda; derz açma, derz yapma, bozulan taşları çürütme yöntemi ile yenileme gibi işlemler yapılmış, kirlenme ve yosunlanmalar temizlenmiş, yüzeylerde gereken yerlere raspa yapılmıştır. Sonradan yapılan

[65] Bu bölüm, restorasyon projesi ve raporundan, ayrıca yerinde yapılan tespitlerden yararlanılarak hazırlanmıştır (Ek 20).

taşlar sökülmüş, yerine uygun kesme taş yapılmıştır. Güney cephedeki ve batı cephedeki demir doğramalar sökülmüş, restorasyon projesindeki detay uygulanmıştır.

Cami ahşap çatı konstrüksiyonunun bakımı yapılmış, Mevcut Marsilya tipi olan çatı örtüsü, alaturka kiremit olarak değiştirilmiş ve oluklar yenilenmiştir (Resim 61).

Resim 61 Cami ve Zaviyenin Çatısının Restorasyon Öncesi ve Sonrası Görünümü; Soldaki Restorasyon Öncesi, Sağdaki Restorasyon Sonrası 2018
Kaynak: Soldaki Gören Arşivinden, 2007 Öncesi

Minarenin dış cephesine ait gövde, şerefe ve petek kısmında oluşan kirlenmeler ve yine cephede oluşan yosunlanmalar temizlenmiştir. Minare cephesinin güneyinde yer alan özgün giriş kapısı bakım görmüştür. Minare kaide ve gövdesi temizlenmiştir (Resim 60-86).

4.3.1.4. Şeyh Fetullah Camii Karşılaştırmalı Çalışma

Şeyh Fetullah Camii'nin, kitabesinin olmamasından dolayı yapım yılının tam bilinmemesi ve başka hiçbir camide bulunmayan bir taşıyıcı sisteme sahip olması, bizi eserin dönemi ve mimarisiyle ilgili tahminlerde bulunmaya itmektedir.

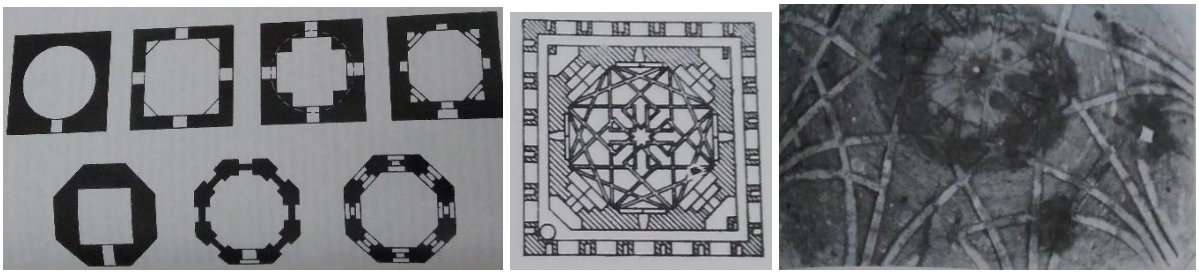
Şeyh Fetullah Camiini diğer yapılardan ayıran özelliklerini **Güzelbey (1984: 156–157) çalışmasında şu şekilde sıralamıştır:**

1) Birçok camilerimiz ilkin mescit olarak hizmete girmiş, sonradan minber konarak Cuma ve Bayram namazları kılınan cami durumuna getirilmiştir. Güzelbey (1984: 156) caminin bu şekilde bir evre geçirdiğini saptayamadığını ve caminin yapılış biçiminde minberin de olduğunu ifade etmektedir.
2) Bu cami diğer camiler -Örneğin Ayşe Bacı, Boyacı, Kılınçoğlu, sonradan yapılan

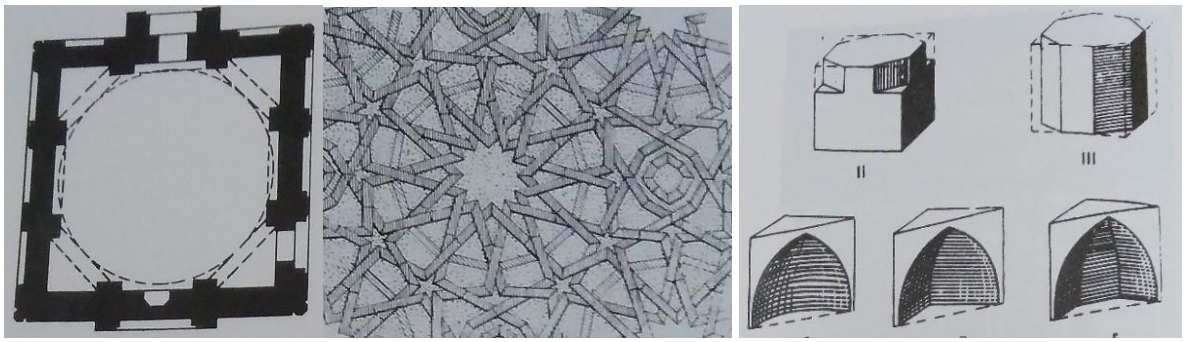
Yeşil Camii- gibi bir genişletmeden geçmemiştir, ilk yapısal durumunu korumuştur.

3) Kimi camilerimizde Arap ve Osmanlı etkisi bulunduğu halde, bu camide böyle bir durum söz konusu değildir. Ünlü Türk mimarlarından Sedat Çetintaş'a göre, bu camii Selçuklu mimarisinin etkisindedir. Bu durum özellikle kapısında ve pencerelerinde açıkça görülür.
4) Şeyh Fetullah Camii bir bakıma, türü kendine özgü bir mimari biçimine sahiptir. Orta yerinden yığma bir sütun, tavanı sütunla birleştikten sonra şemsiye gibi açılan tonozlardan oluşmaktadır. Fakat tonozlar düze yakın bir biçimdedir.
5) Bütün camilerimiz kutsal bulunmakla birlikte; bu tapınak, kurucusunun kişiliği nedeniyle, daha etkili ve belirgindir. Halk bilincinde ayrı bir yeri vardır. Gaziantep Savaşı'nda hastane olarak kullanılıp, düşman toplarının mermilerine karşı dokunulmazlık kazanması, bu bilinçteki kutsallık duygusunu güçlendirmiştir.
6) Caminin son bir özelliği de Savunma Savaşının şehitliklerinden birisi olmasıdır. Savaş kahramanlarından Karayılan'ın mezarı buradadır. 25 Aralık Kurtuluş günü törenlerinden birisi burada yapılır (Güzelbey, 1984: 156–157).

Bu farklara ek olarak; caminin zaviyeli oluşu, diğer yapıtlardan kendini ayırmasına neden olmaktadır. Zaviyeli camilerin genel özelliklerini; (Eyice, 1963:5) çalışmasında: Bu tip binalar esas itibariyle bilhassa erken misallerde aynı aks üzerinde birbirini takip eden her biri bir kubbe ile örtülü iki ayrı mekândan ve bunlardan cümle kapısı tarafında olanın iki yanına bitişik, yine kubbeli, nadir hallerde tonozlu küçük hücrelerden meydana geldiği şeklinde ifade etmektedir. Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi'nde de benzer bir durum söz konusudur (Şekil 37-39).

a. **b.** **c.**

d. **e.** **f.**

Şekil 40 Sekizgen ve kare formun kullanımı, Kare formdan sekizgene geçiş, Geometrik formların çeşitliliği ve tromplar, köşe doldurmaları

Kaynak:

a. Türkistan'da XI. ve XIII. yüzyıllarda yapılmış türbe ve kümbetlerin plan şemaları (sekizgen ve kare formların kullanılması) (Cezar, 1977: 327).

b. Sultan Sancar Türbesi Kubbe bağlantısı (Cezar, 1977: 319).

c. Merv'deki Sultan Sencer Türbesi kubbe bağlantısının içten görünüşü (Cezar, 1977: 321).

d. Alemdar Türbesi Planı (Cezar, 1977: 308).

e. Nahcivan Mümine Hatun Kümbetinde çini süsleme deseni (Cezar, 1977: 340).

f. Türkistan'da XI. ve XIII. yapılarında tromplar ve köşe doldurmaları (Cezar, 1977: 168).

Plan açısından, kare form ve kareden sekizgen geçişi sağlayan geçiş elemanlarıyla; Şeyh Fetullah Camiinin en önemli özelliği, formu, taşıyıcısı ve süslemeleri ile farklı geometrik şekillerin kullanılması (Şekil 40'taki gibi), farklılık yaratmak için özel bir arayışın olmasıdır (Resim 53–63) (Şekil 39) (Ek 18).

Geometri ve form açısından Türkistan'da, Nahcivan'da ve Merv'de gördüğümüz birçok örnekte (türbe, kümbet gibi örneklerde); plan ve süsleme bakımından kare, sekizgen, çokgen, yıldız formunun kullanılmasının; cami ile benzerlik çağrıştırmasının nereden kaynaklandığı bilinmemekle birlikte; yapanın veya mimarının bu bölgelerin mimarisinden etkilenmiş olabileceği ya da o dönem eserlerinin bir devamı şeklinde yapılmış olabileceği tahmin edilebilir (Şekil 40–41) (Resim 62–64). Bu anlamda; kare formdaki merkezi kubbeli Alaüddevle Camii hariç, diğer Gaziantep camilerinin çoğunda kullanılan dikdörtgen form ve çapraz tonoz örtü sisteminden çok farklı bir anlayışta yapılması, eseri özgün kılmaktadır.

Şekil 41 Nahcivan Mü'mine Hatun Tütbesi alt kat rölöve planı ile alt kat ayak ve örtü
Kaynak: (Yazar, 2007: 413–426)

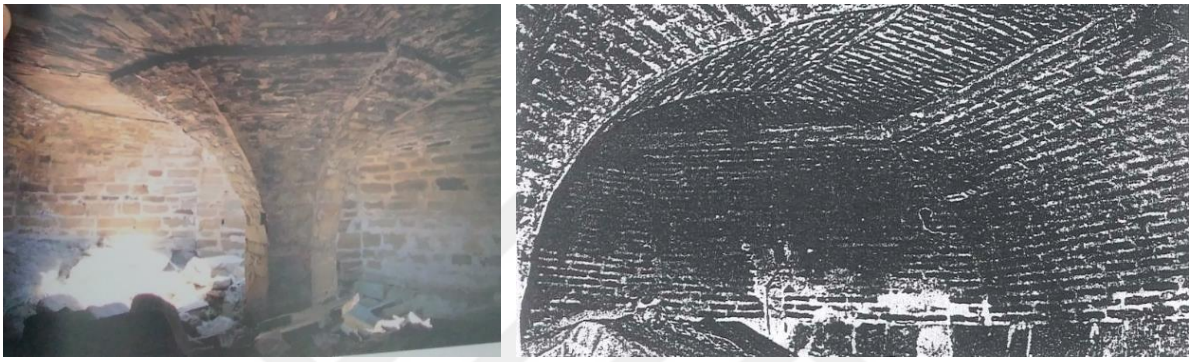
Resim 62 Nahcivan Mü'mine Hatun Türbesi alt kat ayak ve örtü
Kaynak: (Yazar, 2007: 425)

Resim 63 Soldaki Mardin Kasımiye Medresesi 2017 (benzerini Resim 93'te hamamda görüyoruz), Ortadaki Çifte minareli medrese eyvan tonozu, Sağdaki Şeyh Fetullah Camii mihrap önü üzeri eyvan tonozu 2018
Kaynak: Soldaki (Kutsal, Şaşmaz, 2017), Ortadaki Sözen ve Diğerleri, 1975: 104

Şemsiye tonoz örneğini; ortasında ongen bir ayak bulunan, ongen planlı Nahçıvan Mümine Hatun Türbesi'nde görebiliriz (Şekil 41) (Resim 62). Burada üst örtü ortadaki ayak

etrafında 36° açı ile dönen beşik tonozla örtülmüşken (Yazar 2007: 148), Şeyh Fetullah Camii'nde ise 50° den büyük bir açı ile dönen baklava dilimi şeklindeki beşik tonozlarla örtülmüştür. Mümine Hatun Türbesi'nde (1186) tonozlar ayakla birlikte açılarak giden kaburga şeklindeki kirişlerle bölünmüşken, Şeyh Fetullah Camii'nde bu kirişlere rastlanmaz. Ayrıca Mümine Hatun Türbesi'nde yükseklik çok düşük olduğundan tonozlar baklava dilimi şeklinde yere doğru inerken, Şeyh Fetullah Camii yüksek bir yapı olduğundan tonozlar inerken sivri kemerlere bağlanmaktadır (Resim 61–62)

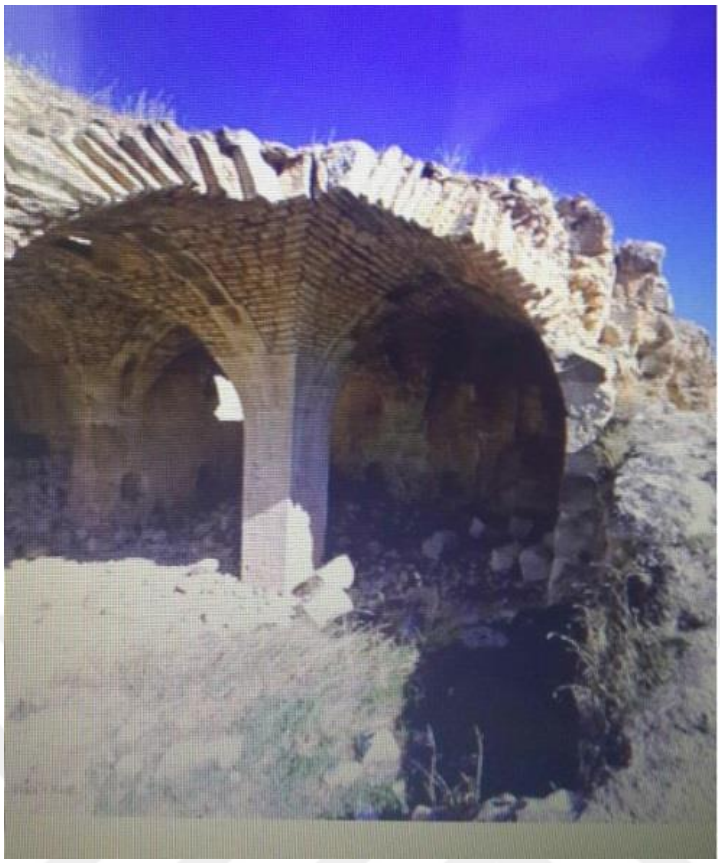
Resim 64 Soldaki Harabe Gilan I Numaralı Türbe, alt kat ayak ve örtü, Sağdaki Kemah Mengücek Gazi türbesi, gömütlüğün kırılarak dönen aynalı beşik tonozu

Kaynak: Soldaki (Yazar, 2007: 461), Sağdaki (Bakırer' den aktaran; Yavuz, 1983: 138)

Nahçıvandaki Türk eserlerinden, ortada tek ayak üzerine taşıtılan Mümine Hatun Kümbeti'nin alt katı ile benzerlik gösteren yapılara; Harabe Gilan I numaralı Türbe'nin alt katı ve Kemah Mengücek Gazi Türbeleri örnek verilebilir (Resim 64). Gilan I Türbesi'nin bir zaviyeye ait olma olasılığının yüksek olduğundan bahsedilmektedir (Yazar, 2007: 148). Gilan I Türbesi'nde ortadaki çokgen kesitli taşıyıcı tek ayak, Şeyh Fetullah Camii'ndekine benzer şekilde yelpaze gibi açılarak gitmektedir. Fakat üst örtü, Şeyh Fetullah Zaviyesi'nde değineceğimiz aynalı beşik tonozu çağrıştırmakta olup, türbenin yüksekliği Mümine Hatun Türbesi'nde olduğu gibi düşüktür.

Caminin ve zaviyenin plan şemasına ve taşıyıcı sistemine Azerbaycan'da rastlanması, Anadolu ile Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki kültürel bağlantıların fazlalığına veya bu türbelerin mimarlarının Anadolu'ya gelmiş olmasına bağlanabilir (Çam, 1989: 7), (Sözen, 1970: 177–178; 1975: 341).

Rumkale'de yer alan ribatta da, Şeyh Fetullah Camii'ndekine benzer, ortada tek kolon üzerinden yelpaze şeklinde açılarak giden tonozlara sahip bir örnek mevcuttur (Resim 65).

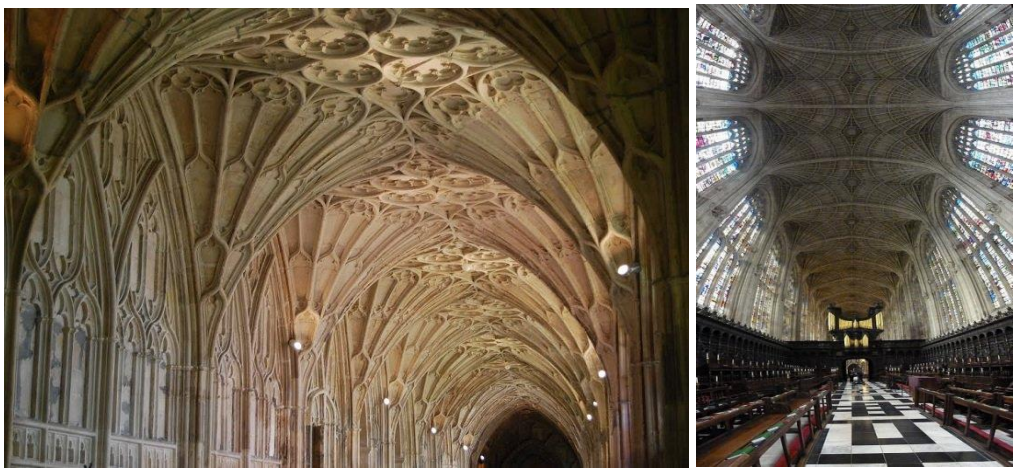
Resim 65 Rumkale'de görülen Şemsiye Tonoz örneği 2017

Kaynak: (Ali Öztekin Arşivi, 2017)

Bunların dışında Harran ve Ravenda İç Kale Mescitlerinin de Zengiler döneminde yapıldığı kaynaklarda geçmekle birlikte (Boran, 2001: 257), caminin ribat mimarisini çağrıştıran bazı yönlerinden dolayı, Zengiler Dönemi ile bir bağlantısı olabileceği düşünülebilir.

Şemsiye tonozun en geç örneği ise 19. Yüzyılda İstanbul Merdivenköy Bektaşi Tekkesi'nde uygulanmıştır (Topkaraoğlu, 1985: 214).

Yelpaze tonoz ayrıca yurtdışındaki örneklerde Gotik üslupta kullanılan; kamburların hepsinin aynı eğriye sahip olup, vantilatör benzeri şekilde eşit aralıklarla yerleştirilmiş olduğu tonoz şeklidir. Leedy (1980) çalışmasında, yelpaze tonozu Fransa ve diğer gotik mimari merkezlerine karşıt olarak İngiltere'nin geliştirdiğini ifade etmektedir. Bu tasarım faktörünün başlatılması ve yaygın hale getirilmesi İngiltere ile kuvvetli bir biçimde ilişkilidir. Bununla ilgili en eski örnek, 1351 yılından kalma Gloucester Katedrali manastırlarında görülebilir (Resim 66). Dünyadaki en büyük yelpaze tonoz örneği ise 1515 senesinde yapımı tamamlanan Cambridge'deki King's College Chapel'de görülür (Resim 66).

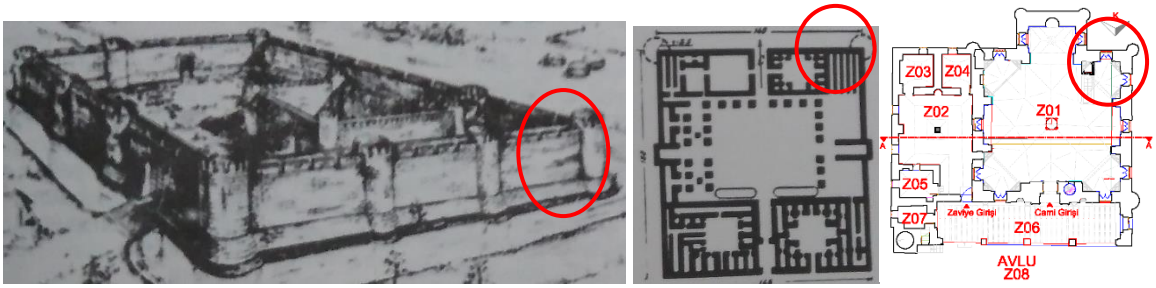
Resim 66 Soldaki İngiltere Gloucester Katedrali (1351), Sağdaki Cambridge Üniversitesi'nin King's College Chapel Yelpaze Tonozu
Kaynak: Soldaki URL 35, Sağdaki URL 36

Şemsiye tonozu hatırlatan Yurt dışı yapıtlarından Gotik mimariye sahip olan ve sekizgen olarak tasarlanan örneklerden biri de, Kanada Parlamentosundaki Konfederasyon salonudur (Resim 67). Fakat bu yapıdaki üst örtü sistemi bir merkezi taşıyıcıdan kaburga (nervür) şeklinde açılarak giden kollar şeklinde iken, Şeyh Fetullah Camii'nde, ortada tek ayak ve ona asılarak açılan yelpaze (şemsiye) tonozlar baklava dilimi şeklinde olup, yıldız ve sekizgen formunu oluşturur. Sivri kemerler ise her iki yapıda da mevcuttur.

Resim 67 Kanada Parlamentosundaki Konfederasyon Salonu
Kaburgalı Yelpaze Tonoz Örneği
Kaynak: URL 37

Çalışmamızın **4.3.2.4** başlığı altındaki "Şeyh Fetullah Zaviyesi karşılaştırmalı çalışma" bölümünde değineceğimiz ribat mimarisinde, köşe kulelerinin olduğu bazı örneklere rastlanmaktadır. Şeyh Fetullah Camisinde de köşelerde çokgen ve yuvarlak köşe kuleleri bulunduğundan, ribat mimarisini çağrıştırmaktadır (Şekil 42) (Resim 48–49).

Şekil 42 Soldaki Moyuncur Kağan Kalesi rekonstrüksiyonu Kırmızı ile işaretlenen yerler köşe kuleleri, Ortadaki Kazakistan'da Tarik-As Külliyesi Kırmızı ile işaretlenen köşe kuleleri, Sağdaki Şeyh Fetullah Camii plan şeması

Kaynak: Soldaki ve Ortadaki (Cezar, 1977: 171)

Şeyh Fetullah Camiinde Güneyli Etkiler:

XII. yüzyıldan itibaren Anadolu Beylikleri; Zengi, Eyyubî ve Memluklularla yoğun kültürel ve siyasi ilişkiler içinde olmuşlardır. Bunun sonucu bu devletler hüküm sürdükleri yerlerde, Anadolu'da kendilerine ait mimari unsurları ve motifleri kullanmışlardır. "Güneyli Etkiler "olarak da adlandırabileceğimiz bu unsurlar XIII. - XVIII. yüzyıllar arası yapılan Gaziantep camilerinde olduğu gibi Şeyh Fetullah Camii'de de taçkapı, pencere, mihrap, kemer, minare gibi elemanlarda; malzeme ve teknik ile birlikte süsleme, motif ve kompozisyon gibi birçok alanda etkili olmuştur (Yıldız, 2016: 85–88).

Şeyh Fetullah Camii taçkapısındaki mukarnaslı kavsaralar ve taçkapı yanındaki mihrabiyeler, XVI. yy. Osmanlı mimarisini yansıtır gibi görünse de; detaylara dikkatli bakıldığında kalın iki kaval silme içine yerleştirilen taçkapı kavsarası, içindeki kare ve mermer dikdörtgen panolar halinde siyah ve gülkurusu taşların ve kavsarayı çevreleyerek tepe noktasına kadar siyah ve sarımtırak renkli taşların dönüşümlü olarak dizilmesi ile oluşan sivri kemerler, mukarnasların arasında yer alan geometrik motifler, kaval silmeler ile çok renkli taş uygulamaları, güneyli etkileri yansıtan unsurlardır. Camide dönemsel açıdan, ağırlıklı olarak Selçuklu, Zengi, Eyyubî, Memluk üslubunu yansıtan öğelerin Osmanlı üslubu ile bir araya gelmesi sonucu oluşan bir sentez mevcuttur (Yıldız, 2016: 89–90) (Resim 40).

Şeyh Fetullah Camii'nin mihrap nişindeki siyah, sarımtırak ve kızıl renklerde

dönüşümlü olarak dizilmiş taşlar kullanılarak elde edilen süsleme ve kompozisyonlar Eyyubî, Memluk mihrap süslemelerini andırır. Ayrıca çok renkli mermer malzeme ile süslenmiş olan mihraplar; Suriye'de Zengi mimarisinde ve Eyyubî mimarisinde de görülmektedir (Yıldız, 2016: 92) (Resim 46–59).

Caminin son cemaat yerinde yer alan sivri hafifletme kemerli düz alınlıklı pencerelerdeki siyah ve gülkurusu renklerin dönüşümlü kullanılmasıyla oluşturulan taş işçiliği; Halep, Şam, Filistin ve Kahire'de görülen Memluklu eserlerinin atkı biçimlerini anımsatmaktadır (Yıldız, 2016: 93). Caminin minaresinin alt bölümündeki zencirek şeklindeki motiflerle, gövdenin üst bölümünde yer alan zikzak motifli bilezikler; dönem yapılarından farklı nitelikte olup, güneyli etkileri taşımaktadır (Yıldız, 2016: 95) (Resim 60).

Genel olarak Zengi, Eyyubî, Memluk üslubu etkisinin yoğun olduğu camide; malzeme, teknik ve süsleme açısından çok renkli taş ve renkli mermer kaplamaların kullanıldığı görülmektedir. Süslemelerde farklı geometrik şekillerin kullanıldığı görülmekle birlikte; kullanılan yıldız, çarkıfelek motifleri, saç örgüsü kuşakları, palmet gibi motifler, Selçuklu ve Osmanlı tarzından çok, Anadolu coğrafyası dışında karşımıza çıkan, güneyli etkilerin yansımasıdır. Ayrıca süslemelerde çokça kullanılan çarkıfelek motifi, Büyük Selçukluların Ribat-ı Şerif eserindeki tromp süslemesinde de mevcuttur (Yıldız, 2016: 97).

Şeyh Fetullah Camii pencere alınlıklarında bulunan sivri uçlu haçvari şekiller ve sekiz kollu yıldızlar da Anadolu ve Anadolu haricindeki İslam Sanatı örneklerinde rastlanılan geometrik motiflerdir. Türk-İslam Sanatında altı ve sekiz kollu yıldızlar XII. yüzyıldan başlayarak yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır (Yıldız, 2016: 98). Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Şeyh Fetullah Camii de, birçok Gaziantep Camii'nde olduğu gibi mimari unsurlar ve süsleme yönünden güneyli etkileri bünyesinde bulunduran ayrıca Beylikler ve Osmanlı Sanatı ile de yoğrularak kendine has bir özellik kazanan dikkat çekici bir eserdir.

4.3.2. Şeyh Fetullah Zaviyesi

14. yüzyıldan itibaren, Sufizmin yükselişi ve kurumların iç içe girmesi ile birlikte, Timurlu döneminde tarikatların ihtiyaçlarına cevap veren büyük külliyeler yapılırken; Osmanlı Dönemi'nde zaviyeli camiler adı verilen bir yapı tipi ile karşılaşılmaktadır (Eyice, 1963'den aktaran Yazar, 2007: 143). Anadolu'da medreselerde genellikle açık avlu-eyvan şeması tercih edilirken, zaviyelerde ise Şeyh Fetullah Zaviyesi'nde olduğu gibi kapalı avlulu plan şeması kullanılmıştır.

Şeyh Fetullah Zaviyesinin de cami gibi, herhangi bir kitabesi yoktur. Şeyh Fetullah Camisi'nin doğu tarafında camiye birleşik olan zaviyenin, Abdüllatif oğlu Şeyh Fetullah tarafından, 16. yüzyılın ortasında yaptırıldığı düşünülmektedir. Gerek yapının inşai ve teknik özelliği, gerekse vakfiyeler (Topkaraoğlu,1985:211)[66], eserin büyük bir ihtimalle bitişiğindeki Cami ile birlikte yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, zaviyenin cami bittikten sonra yapılmış olabileceğini akla getiren rivayetler de vardır. Bunlara değinecek olursak; (Güzelbey 1964: 68)'de bahsedildiğine göre "cami yapılıp bittikten sonra ustabaşı: Mekke yolunda karataştan yapılmış bir sütun var. Elimize geçse idi buraya dikseydik iyi olurdu diye konuşur. Ertesi gün ustabaşı sözünü ettiği sütunu münasip gördüğü yerde dikili olarak görür. Bu sütun halen caminin doğu kısmındaki tekye bölümündedir." (Güzelbey, 1964: 68–69). Kuzey ve doğu cephede duvar kalınlığının camiden az olması, caminin doğu duvarındaki zaviyeye açılan siyah lokma demirli pencerelerin diğer dış cephe pencereleri ile aynı süslemelere sahip olması bu düşünceyi doğrular nitelikte olup; zaviyenin cami bittikten sonra yapılmış olması bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Burada Şeyh Fetullah Camii'nin mimarisi ve taşıyıcısı ile eşini başka hiçbir camide görememezden dolayı; ihtimaller dahilinde caminin ilk yapıldığı dönem belki de tekke olarak yapılmış olabileceği, fakat daha sonra cami olarak kullanılmaya başlayınca, kısa bir süre sonra bir zaviyenin ilave edilmiş olabileceğini belirtmek isterim.

(Topkaraoğlu 1985)'te 1564 tarihli vakfiyede, zaviye ile ilgili "Birde zaviye bina edüp onu mürşidlerin fukarasına vakfetmiştir." ifadesinin yer aldığından bahsetmiş olup; bunu Şeyh Fetullah'ın inşa ettirmiş olduğu zaviyeyi fakir dervişler için ayırdığı ve masraflarının, oluşturduğu vakfın gelirlerinden karşılanmasını istediği şeklinde yorumlamıştır (Topkaraoğlu, 1985: 211).

4.3.2.1. Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem

Zaviyede orta bölümdeki zikir alanı (Z02) L şeklinde bir plana sahip olup (en geniş yeri 6.80 m.× 6.48 m.); buradan basık kemerli birer kapı ile iki adet güneyde, bir adet kuzeydoğuda olmak üzere, üzeri tekne tonozla örtülü 3 adet derviş odasına (hücreler veya çile odası olarak da bilinir) (Z03-Z04-Z05) (D06, D07, D08) geçilir. Zikir meydanı (Z02) (D05), yekpare taş ayak üzerine oturan, manastır tonozunun üst bölümünün yatay bir düzlemde kesilmesi ile oluşan aynalı beşik tonozla örtülüdür. (Şekil 39) (Ek 18) (Resim 68–69).

[66] 1564 tarihli Vakfiye, Gaziantep Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi

Güneydeki odalar (Z03, Z04), birer pencere ile dışarıya açılırken, kuzeydoğudaki odanın (Z05) ise doğu cephede bir penceresi dışarıya, güneydeki pencere ile batıdaki kapısı ise zikir meydanına açılır. Zaviyenin; biri doğu cepheden caminin içinden, diğeri dışardan basık kemerli kapı ile kuzeydeki son cemaat yerinden olmak üzere iki girişi vardır. Zaviyenin; doğuda iki pencere ile dışa açılan ortadaki zikir meydanı (Z02), günümüzde bayanlar mescidi olarak kullanılmakta ve cuma namazı için de ibadete açılabilmekte olup; güneydeki iki hücre depo olarak, kuzeydoğudaki hücre ise imam-müezzin odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 39) (Resim 68–70–72). Zaviyenin yüksekliği en tepe noktada 4.46 m. olup; cami kadar yüksek olmadığından ortam çok ferah değildir. Doğuda sivri hafifletme kemerlerinin altındaki duvarda yer alan iki adet pencere, mekâna loş bir aydınlık vermektedir. Zaviyenin doğu cephesindeki iç mekândan görünen hafifletme kemerleri; hem yukarıdan gelen yükü azaltmakta, hem de duvar kalınlığını azaltarak içeriye daha fazla ışık girmesini sağlamaktadır (Resim 68).

Resim 68 Zaviyeden Görünüm; Soldaki 1989, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki (Çam, 1989: 34)

Resim 69 Zaviye Ortadaki Tek Ayak ve Başlık Kaidesi, Aynalı Beşik Tonoz 2018

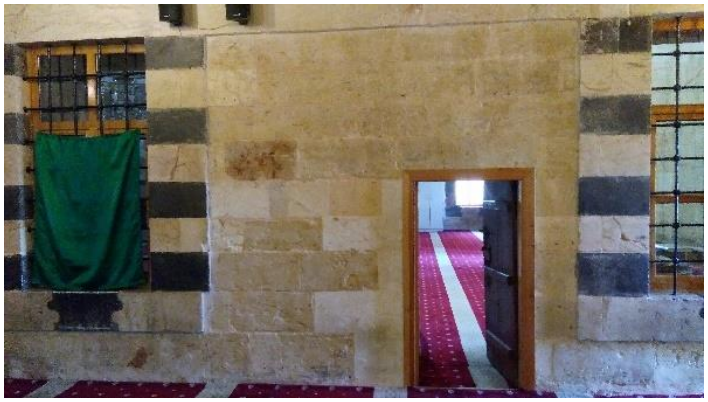
4.3.2.2. Şeyh Fetullah Zaviyesi Malzeme ve Teknik Süsleme

Camiden farklı olarak, zaviyede fazla süsleme görülmez. Süsleme mahiyetinde olmak üzere; son cemaat yerinden zaviyeye girilen kapı üstündeki, dış cephede kemer kavsine dik olarak yerleştirilen sarı ve siyah taşların geçmeli olarak sıralanmasıyla oluşan basık kemer vardır. Ayrıca iç mekânda zikir meydanındaki volkanik siyah taştan yapılan yekpare ayağın yüzeyleri yivli silmelerle hareketlendirilmiştir. Ayağın yatay silmeli başlık ve kaidesi, oldukça sadedir. Zikir meydanının güney duvarının ortasında ise yarım daire kesitli ve beş sıra mukarnas kavsaralı bir mihrap yer almaktadır (Resim 70).

Caminin doğu cephesinden harime açılan siyah lokma demirli üç pencerenin, siyah ve beyaz renkli taş söveleri, zaviyeye ayrı bir hareket katmaktadır. Bunlardan ikisi zikir meydanına (Z02), bir tanesi ise güneydeki çile odasına (Z04) açılmakta olup; çile odasına isabet eden pencere günümüzde kapatılarak dolap haline getirilmiştir (Şekil 39).

Resim 70 Soldaki Harimden Zaviyeye Giriş (Z01) 2007, Sağdaki Zaviye (Z02) (günümüzde bayanlar mescidi) 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Resim 71 Harimden Zaviyeye bağlantı sağlayan kapı ve pencerelerin zaviyeden görünümü (Z02) 2018

Resim 72 Zaviyeye Giriş Kapısı; Soldaki İçeriden, Sağdaki Dışarıdan Görünüm 2018

4.3.2.3. Zaviyenin Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar [67]

2007 tarihli resimlerde zaviyenin doğu ve güney cephesindeki taşlarda bir bütünlük olmadığı, çok fazla bozulma olduğu görülmektedir (Resim 73). Cepheler, Restorasyon çalışmaları sırasında hazırlanan projeye uygun olarak taş değiştirme, yenileme gibi çalışmalar sonucunda günümüzdeki halini almıştır. Güney cephedeki çatıya yakın kısımda yer alan üçgen şekilli çürümüş teneke parçası kaldırılmış ve yerine üçgen kalkan duvar örülerek, üzerine zaviyenin tek yöne eğimli çatısı yerleştirilmiştir. Restorasyon projesindeki önemli müdahalelerden biri; zaviyenin çatısının eğiminin %24'ten %13 e düşürülerek caminin doğu cephesinin kısmen açığa çıkarılmasıdır. Çatının kaplaması ise Marsilya tipi kiremit iken, alaturka kiremit olarak değiştirilmiş, oluklar yenilenmiştir (Resim 73).

Doğudaki bahçe; zaviye cephesinin çevresinde hafredilip bahçe kotu düşürülerek, zaviyenin doğu cephesinin yeraltında kalan kısmı açığa çıkartılmış, etrafı siyah ferforje korkulukla çevrilmiştir (Resim 73–104–105).

[67] Bu bölüm, restorasyon projesi ile raporundan ve yerinde yapılan tespitlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Resim 73 Cami ve Zaviyenin güney cephesi ve Güney Hazire; Soldaki 2007, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

4.3.2.4.Şeyh Fetullah Zaviyesi Karşılaştırmalı Çalışma

Harimin üst örtüsünde olduğu gibi, zaviye de ortada tek ayak üzerine oturan bir örtü sistemine sahiptir (Ek 18) (D05).

Bu örtü sisteminin benzeri, bir zaviyeye ait olma olasılığı yüksek olan Gilan I Numaralı Türbe'nin (12. Yüzyıl eseri) alt katında görülmektedir (Resim 64); Bu benzerlikten yola çıkarak; Şeyh Fetullah Zaviyesi'nin örtü sistemine 45˚ açı ile bir ayak etrafında dönen aynalı beşik tonoz diyebiliriz (Yazar, 2007: 148) (D05) (Ek 18).

Zaviyenin, tekke mimarisindeki taşıyıcı sisteminin en geç örneği, daha önce de bahsettiğimiz gibi, 19. asırda Barok tarzda yapılmış olan İstanbul Merdivenköy Bektaşi Tekkesi'nde görülmektedir (Topkaraoğlu, 1985: 214).

Resim 74 Mardin Deyrülzafaran Medresesi Düz Tavan Geçişi
Kaynak: URL – 38

Şeyh Fetullah Zaviyesi'nde, ortadaki ayak başlığı ile yanlarda kavisle duvarlara bağlanan yer arasındaki bölümde, düz tavan geçişi vardır (D05) (Ek 18). Zaviyede gördüğümüz bu aynalı tonozdaki düz tavan geçişinin benzeri; düz bir tavanla büyük açıklığın geçildiği

Mardin Deyrülzafaran Medresesi'nde görülmektedir (Resim 74). Fakat tabii ki zaviyenin üst örtüsünün, sadece bahsettiğimiz düz tavan kısmı bu yapıya benzetilebilir. Zaviyenin üst örtüsü aynalı beşik tonoz tanımı altında; genellikle türbe ve kümbetlerde yoğun gördüğümüz aşağıda bu tanımı karşılayan örneklerle birlikte incelenecektir.

Güney Azerbaycan, Nahcivan ve Anadolu'da alt katının ortasında örtüyü destekleyen bir ayak bulunan yapılara, ilk gösterebileceğimiz örnek, Meraga Kümbet-i Surh'tur. Şeyh Fetullah Zaviyesi ile taşıyıcı sistem ve üst örtüsü açısından benzerlik gösteren eserlere; Nahçıvandaki Türk yapıtlarından ortada tek ayak üzerine oturan ve yanlarda duvarlara bağlanan üst örtüsüyle Mümine Hatun Kümbeti'nin alt katı, Harabe Gilan I numaralı Türbe'nin alt katı ile Kemah Mengücek Gazi Türbeleri örnek verilebilir. Bir zaviyeye ait olma olasılığının yüksek olduğu düşünülen Gilan I Türbesi'nin alt katının üst örtüsü, ortada tek ayak etrafında 45˚ açı ile dönen aynalı beşik tonozdur (Yazar, 2007: 148) (Resim 64). Gilan I Türbesi'nde ortadaki çokgen kesitli taşıyıcı tek ayak, Şeyh Fetullah Camiindekine benzer şekilde yelpaze gibi açılarak gitmekte iken; türbenin üst örtüsü Şeyh Fetullah Zaviyesi'nde olduğu gibi ortada tek ayak etrafında 45˚ açı ile dönen aynalı beşik tonozdur. Yalnız Şeyh Fetullah Zaviyesi'nde, ortadaki tek ayak çokgen kesitli değil, karedir.

Üst örtü aynalı beşik tonoz olan zaviyede (Z02) (Şekil 39), (D05) (Ek 18), ortadaki ayak ve başlığı ile çevresinde yandaki duvarlardan kavis yaparak gelen kısım arasında, düz geçilen bir tavan açıklığı mevcut olup; benzerini Mardin Darüzzeferan Medresesi ve Gaziantep Pişirici Kasteli'nde gördüğümüz bu tavan şeklinden ötürü, külliyenin ve dolayısıyla zaviyenin, Pişirici Mescidi ve Kasteli ile aynı tarihte yapılmış olabileceği veya etkileşim içinde inşa edilme ihtimali bulunduğunu kendi kişisel görüşüm olarak belirtmek isterim (Resim 75).

Resim 75 Pişirici Mescidi ve Kasteli Üst Örtü; Soldaki 2007, Ortadaki ve Sağdaki 2018, **Kaynak:** Soldaki (Akova, 2007 :170)

Türklerde Ribat ve Zaman İçindeki Gelişimi:

Gaziantep'te Şeyh Fetullah, Tekke Camii ve Şirvani Camii tekkeleri dışında günümüze ulaşabilen bir tekke yoktur. Şeyh Fetullah Tekkesi'nin ise hangi tarikata bağlı olduğu bilinmemektedir.

Ribatlar, başlangıçta askeri amaçla kurulmuş ve güvenliği sağlamak amaçlı yapılırken, İslamların yaşamına, tasavvuf akımının tarikatlar vasıtasıyla girmesiyle, mahiyetleri değişmeye başlamıştır. Genel olarak ribatlar, konaklama ihtiyacının yanı sıra sınır boylarında dini yaymak amacıyla yapılan yapılar olmuştur.

Dervişlik akımının gelişerek yaygın hale gelmesi ile birlikte, artık ribatlar bir şeyh ile ona mensup kişilerin bir arada toplandığı bir yer manasını taşımaya başladı. Bunun sonucunda ribattan tekke, zaviye, hânakâh (hankâh) gibi manalar anlaşılmaya başlandı. Ribatlar askeri cihat olarak değerlendirilebiliyorken, artık birtakım İslam yazarlarının manevi cihatta bulunduklarını beyan ettikleri, sûfilerin bir araya geldikleri bir yerdi.

Mısır, Suriye ve Filistin'de ribat kelimesi; dervişlerin kullanımına tahsis edilmiş zaviye (tekke, hânakâh) ve yolcuları, hacıları, kimsesizleri ağırlayan misafirhane manasında kullanılmaya başlandı. Arapça kökenli olan ribat kelimesi, Maveraünnehir ve İran'da XI. asırdan itibaren kervansarayın eş anlamlısı şeklinde kullanılmış olmakla birlikte; Türkistan ve İran'da ise bu durum Karahanlılar ve Selçuklular Dönemi'nde teşekkül etmiştir (Cezar, 1977: 171) (Şekil 42).

XIII. yüzyıldan itibaren İslam dünyası sınırlarında Horasan, Maveraünnehir, Güneydoğu Anadolu, Mağrib'te yapılmaya başlanan ribatlarda konaklanmaya başlandı. Tarihteki ilk tarikat yapılarının Şeyh evleri menşeili olarak yapıldığını düşünürsek, Osmanlı Devri tekkeleri içinde köklü bir geleneğe bağlanan örnekler mevcuttur. Anadolu'da klasik döneme ait ender bir örnek olan ve tevhidhaneye açılan derviş hücreleri şeklindeki planlamasıyla Şeyh Fetullah Camii Tekkesi, Osmanlı öncesi Anadolu mimarisinde kullanılan kapalı avlulu hankâh tasarımının, başkent üslubu haricinde yaşadığının bir göstergesidir (Tanman, Parlak, 2011: 378).

Çalışmamızda ribatlarla ilgili bilgilendirme yapmamızın sebeplerinden biri de; Şeyh Fetullah Camii karşılaştırmalı çalışma bölümünde bahsettiğimiz, ribat mimarisinde görülen, cephelerdeki köşe kulelerinin benzerlerinin Şeyh Fetullah Camii'nde de görülmesidir. Bu bölüme cami ile ilgili bölümde kısaca değindik fakat tekkelerle ribatlar arasında daha güçlü bir

bağ olduğu için, detaylı anlatımı zaviye bölümünde yapmayı uygun gördük. **Burada vurgulamak istediğim;**

Özellikle cami cephesindeki ribat mimarisini yansıtan izler (köşe kuleleri), kastelin tuvaletlerinin çok sayıda olmasının birçok kişiye (dervişlere) hizmet etme gayesi ile yapılmış olabileceği, yine hamamın tekkede kalanların temizlik ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı yapılmış olabileceği, zaviye ve medresenin mevcut olması, **sonuç olarak;** Şeyh Fetullah Külliyesi'nin, Şehreküstü Mahallesi'nde belki de ilk yerleşimlerin oluşmasına zemin hazırlamak ve tabii ki dini yaymak amaçlı yapılmış bir ribat olabileceği ihtimalidir.

4.3.3. Şeyh Fetullah Kasteli [68]

Külliyenin diğer yapılarında olduğu gibi, kastelin de yapım tarihi bilinmemektedir. Fakat cami, medrese, zaviye ile hamamın bulunduğu bir külliyede tuvaletler ve abdest alma ihtiyacının karşılanması amacıyla yapıldığından, bu yapılarla birlikte yapılmış olması muhtemeldir. (Çam, 1989) çalışmasında kastelin XVI. yüzyıl ortalarında cami ve diğer yapılarla birlikte 1550'li yıllarda yapıldığından söz etmektedir (Çam, 1989: 47).

Çalışmamızın 3. bölümünde "kastel" tanımını ortaya koymuş ve Gaziantep Kastellerinden bahsetmiştik. Bu bilgilerin ışığında inceleyeceğimiz, günümüzde hala faaliyetini sürdüren Şeyh Fetullah Kasteli, incelendiği dönemde "Şeyh Kasteli" olarak da geçmektedir[69] (Çakır, 2014: 236). (Çam, 1982) çalışmasında kasteli, yeraltı kanalları ile gelen suya ulaşmak amacıyla toprak altında yapılan ve 10-40 merdivenle inilen büyük su tesisleri olarak tanımlamıştır (Çam, 1982: 165). Şeyh Fetullah Kasteli'nin sivri kemerinin üstten 120 cm. si yer üstünde kaldığından, kastel "kısmen yer altında inşa edilmiş kasteller" grubuna girmektedir. Yaklaşık 2.40 m. si yeraltında bulunan kastele, doğu avludan kuzey ve güneyde yer alan on ikişer rıhtlı iki merdivenle inilmektedir.

4.3.3.1. Şeyh Fetullah Kasteli Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem

Şeyh Fetullah Kasteli; caminin vakfiyesinde eskiden medrese odaları olarak kullanıldığından bahsedilen, kuzey avlunun doğusunda yer alan ve 2008 restorasyonu öncesi

[68] **Ada:** 526 (325), **Parsel:** 1, **Envanter No:** 7 A
[69] (G.Ş.S., 42/218, 42/369)

cami görevlileri tarafından kullanılan üç odası mevcut iken, günümüzde teras olarak kullanılan bölümün (Z09) altında yer almaktadır (Şekil 37) (Resim 36-38) (Ek 19) (B09).

Kastelin batısında iki havuz ile bir çeşme, doğusunda ise tuvaletler ve günümüzde abdest alma yerleri mevcuttur (Ek 19) (B09). Antep'teki diğer kastellerde görülen çimeceklik günümüzde mevcut değildir. L ye yakın bir plan tipine sahip olan kastelin güneybatı ve kuzeybatı bölümünde yer alan iki adet havuza, batı yönden gelen su akmaktadır. Kuzeybatıdaki havuzun ve kenarlarında dinlenmek isteyenler için yapılmış olan oturma sekilerinin olduğu bölümün üzeri tamamen açık olduğundan, kastelin batı yarısı doğu yarısından daha aydınlıktır. Eski dönemlerde su içme, abdest alma ve çamaşır yıkama gibi ihtiyaçlar için kullanılan bu havuzların suyu, kuzeyde ince bir kanalla birleşip borularla doğudaki tuvaletlerin olduğu kısma akıtılmaktadır.

Kastelin merdivenle inilen güneybatı ve kuzeydoğu bölümünün üst kısmı günümüzde açık teras şeklindedir. Doğuda bu bölümün bitişiğinde ise, altından külliyenin kuzey avlusuna girilen, günümüzde Şeyh Fetullah Camii ve Kur'an Kursu Yaptırma ve Yaşatma Derneği olarak kullanılan bir oda yer almaktadır (Şekil 37) (Resim 38).

Taşıyıcı Sistem:

Yüksekliği 3.20 m. ile 3.50 m. arasında değişen kastelde; en büyük açıklık batıdan doğuya 13.40 m. kuzeyden güneye 15.00 m. dir. Kastelde yaklaşık 2.37 m.× 4.20 m. ebatında bir kolu kısa L şeklinde olan büyükçe bir ayak ile 0.52 ×1.15 m. ebatında dikdörtgen bir taşıyıcı ayak bulunur.

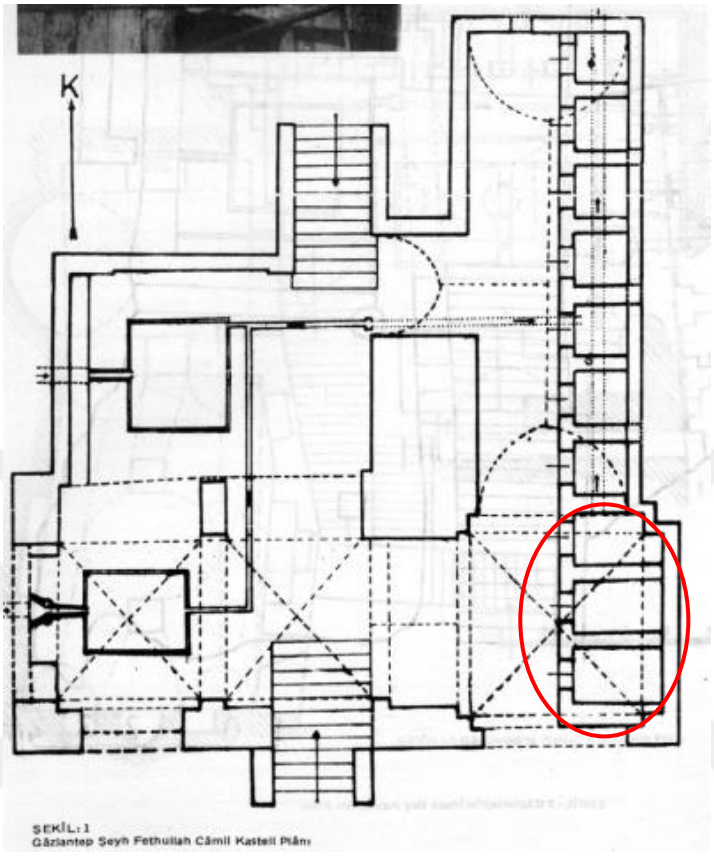
Üst örtü: Kastelin güneyindeki havuzlu mekân ile merdivenle ulaşılan geçiş alanı ve abdest alma yerinin üzerini örten 3 adet çapraz tonoz, kastelin doğusundaki tuvaletlerin üst kısmını kuzey güney doğrultusunda örten 1 adet beşik tonoz, kuzey merdiveninden inişin hemen önünde tuvaletlere geçişin olduğu kısımda bir adet eğik tonoz ve yedi adet sivri kemerden oluşmaktadır. Üst örtü taşıyıcı sistem şeması ve kesiti (Ek 19-19 A) 'da verilmiştir.

4.3.3.2. Kasteldeki Onarımlar ve Restorasyon sonrası yapılan değişiklikler:

2008 Restorasyonu Öncesi:

(Topkaraoğlu, 1985) çalışmasında kastelin üst örtüsünün betonarme malzeme ile yenilendiğinden, ayrıca 1974 senesinde geçirdiği onarımla az da olsa dış görünümünün bozulduğundan, Şeyh Fetullah Camii Onarma ve Yaşatma Derneği tarafından kastelin

bitişiğindeki evin yıktırılarak yerine betonarme iki katlı bir yapı inşa edildiğinden bahsetmektedir (Topkaraoğlu, 1985: 212).

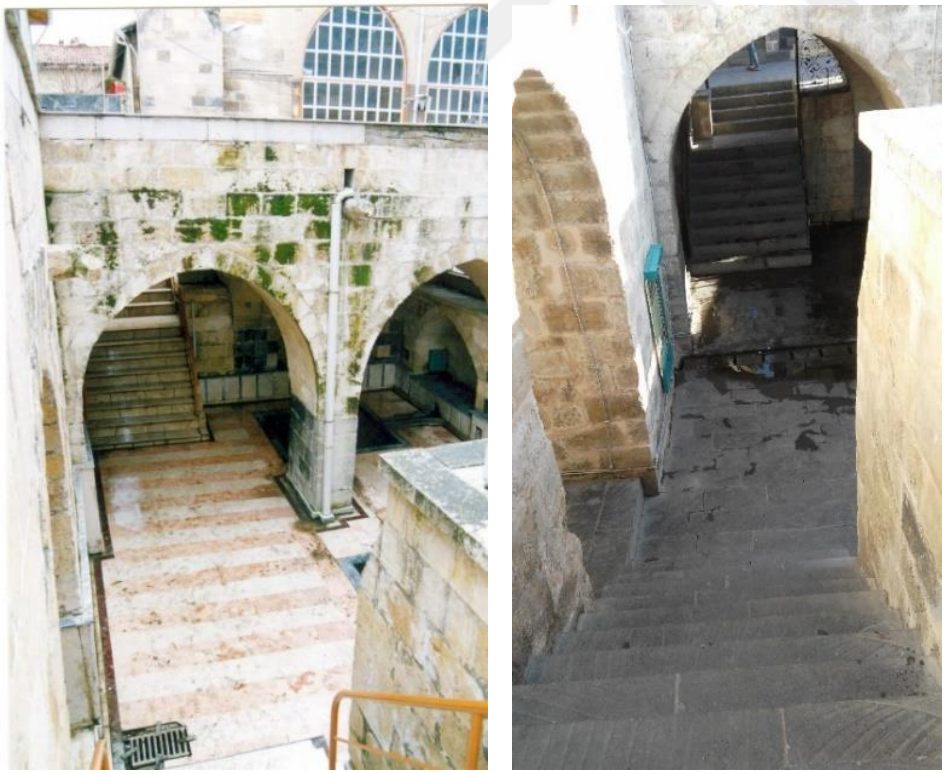
Şekil 43 Kastelin havuzlu mekânı plan
Kaynak: Çam, 1982: 171

Kastelin 1982 yılına ait planında (Şekil 43) kırmızı ile işaretlenen yerdeki tuvaletler restorasyon çalışmaları sırasında kaldırılmış olup, günümüzde bu wc lerin yerinde abdest alma yerleri bulunmaktadır (Resim 76–79–80) (Ek 19).

Kastelin dıştan görünümü ile kastelin havuzlu mekânına ait 1982 ve 1997 yılındaki fotoğraflarından; avluya bakan kısımlarla, kastel iç kısmındaki duvarlarda muhdes sıva-boya ve mozaik kaplamalarının olduğu görülmektedir. Kastelin 1997 fotoğrafında (B09) (Ek 19); zeminde eski karo kaplamalar, duvarlarda muhdes beyaz sıva-boya ve kaplamalar, yer yer yosunlanmalar görülmektedir (Resim 76). 2007 tarihli fotoğrafta ise; kastel içinde (B09) zemin ve duvarlarda mermer kaplama yapıldığı, duvarlardaki yosunlanmanın devam ettiği görülmektedir (Resim 77–79–80–81).

Resim 76 Şeyh Fetullah Kasteli 1997 (B09)
Kaynak: Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, 1997: 94

Resim 77 Kastelin Kuzeyinden Güneyine Bakış; Soldaki 2007, Sağdaki 2018 (B09)
Kaynak: Soldaki G.V.İ.K.E., 2005: 51

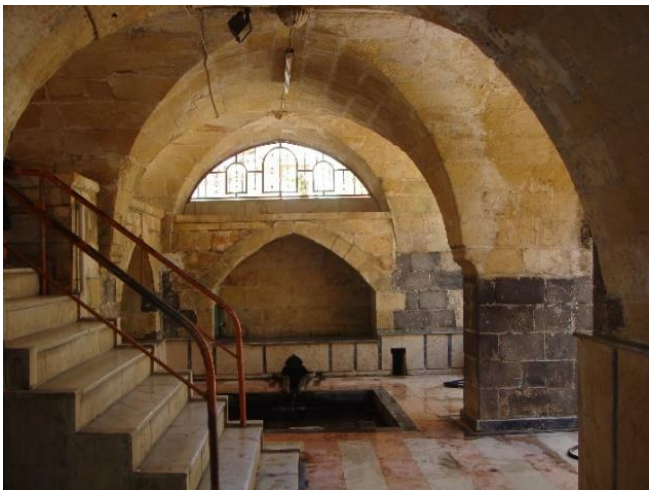
Resim 78 Kuzey Avluda Bulunan Kastelin 1982 ve 2007 deki Görünümü (Z09)
Kaynak: Soldaki (Çam, 1982 İstanbul Milletlerarası Türkoloji Kongresi), Sağdaki (G.V.B.M., 2007)

Resim 79 Soldaki Şeyh Fetullah Kasteli 2007, Sağdaki (B09) (Ek 19) 2018
Kaynak: Soldaki (G.V.B.M., 2007)

Resim 80 Kastelde Tuvaletlerin Olduğu Kısım (B09) 2007
Kaynak: G.V.B.M.

Resim 81 Şeyh Fetullah Kasteli Çapraz Tonoz, Sivri Kemerli Oturma Sekileri, Taşıyıcı Ayaklar 2007
Kaynak: G.V. B.M.

2008 Restorasyonu ve Sonrası:

2008 yılındaki restorasyonda kasteldeki (B09) bölümünde, 2007 resimlerinde görünen mermer kaplamalar kaldırılmış, yerine bazalt taş kaplama yapılmıştır (Resim 79–80–82) (Ek 19). Ayrıca duvarlardaki muhdes kaplamalar kaldırılarak doğal taş görünümü ortaya çıkmış, kastel günümüzdeki halini almıştır (Resim 82).

Resim 82 Kastelin Batı, Güney Duvarı ve Havuzun Restorasyon Sonrası görünümü 2018

Restorasyon çalışmalarında, tuvaletlerin üstündeki terasta bulunan sundurma kaldırılarak, terasın etrafındaki parapetin üzerine bazalt harpuşta eklenmiştir (Z09) (Şekil 37) (Resim 78–83). Terastaki mevcut döşeme sökülerek, yerine siyah bazalt taş kaplama yapılmıştır.

Külliyenin Cami, Zaviye ve Kastelinin bulunduğu kuzey avlunun doğu girişinin 2018'deki durumu Resim 38'de görülmektedir. Avlunun kuzeyindeki şadırvanın, kastel

üzerindeki 3 medrese odasının ve kastel üzerindeki sundurma profil çatının restorasyon sonrası kaldırıldığı görülmektedir. (Resim 78–83).

Restorasyon sonrası; kastel cephesi ile giriş kapısının üzerinde yer alan, günümüzde Şeyh Fetullah Camii ve Kur'an Kursu Yaptırma ve Yaşatma Derneği olarak kullanılan tek oda üzerindeki muhdes sıva ve boyalar kaldırılmış olup, özgün taş malzeme açığa çıkmıştır (Resim 83).

Resim 83 Avludan Kastel görünümü 2018 (Restorasyon sonrası)

Kastel üstündeki terasın eskiden sıcak yaz günlerinde veya cami yetersiz kaldığında Gökmescit (Fevkani) olarak kullanıldığını düşünmekteyim (Resim 83).

Resim 84 Soldaki Restorasyon Öncesi 2007, Sağdaki Restorasyon Sonrası 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Resim 85 Avluda kaldırılan şadırvan yerine yapılan abdest alma yerleri ve kastele kuzeyden iniş, 2018

Kuzeydoğudaki cami avlusu giriş kapısının restorasyon sonrası kaldırılarak, kuzeybatıya yakın bölüme alındığı ve avluda kastele kuzeyden inilen merdiven önüne abdest alma yerlerinin eklendiği, zemin kaplamasının ise mermer yerine bazalt taş yapıldığı görülmektedir (Resim 84–85).

4.3.4. Şeyh Fetullah Medresesi

Ayntâb daki cami ve medreselerin işleyişinin sürekli ve düzgün bir olabilmesi için, vakıf sistemi büyük önem taşımaktadır. Medreselerin vakfiyeleri ise bulundukları caminin vakfiyesi içinde yer almıştır. Hayırseverler; yaptırmış oldukları caminin avlusuna medrese de yaptırarak, dini alanda hizmet verirken, eğitim alanında da hizmet vermeyi amaçlamışlardır (Aköz, 2014: 65).

Günümüze ulaşamayan, fakat Şeyh Fetullah Külliyesi'nde önceden olduğu bilinen medresenin de külliyenin diğer yapıları gibi yapım tarihi belli değildir.

Evliya Çelebi, Antep Medreselerinden onar, on beşer hücreli medreseler olarak bahseder. Antep Medreseleri genellikle cami avlusu çevresinde dizilmiş odalardan ve dershaneden oluşur (Çınar, 1999: 174).

Yine Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yüzyılın ikinci yarısında kentteki meşhur medreselerden sözederken, Şeyh Fetullah Medresesi'nden Bali Paşa'nın Bey Medresesi diye bahseder[70] (Çınar, 1999: 174). Bali Bey ismi ayrıca XVI. yüzyıldaki 956/1549 yılına ait bir sicil kaydında geçmekte olup, caminin yapım tarihine yakın bir tarihte bu kişiden bahsedilmesi medresenin banisinin o olabileceğini akla getirmektedir. Bali Bey'in, meşhur Mihaloğlu

[70] Evliya Çelebi Seyaharname, IX, İstanbul 1935, s. 354–355.

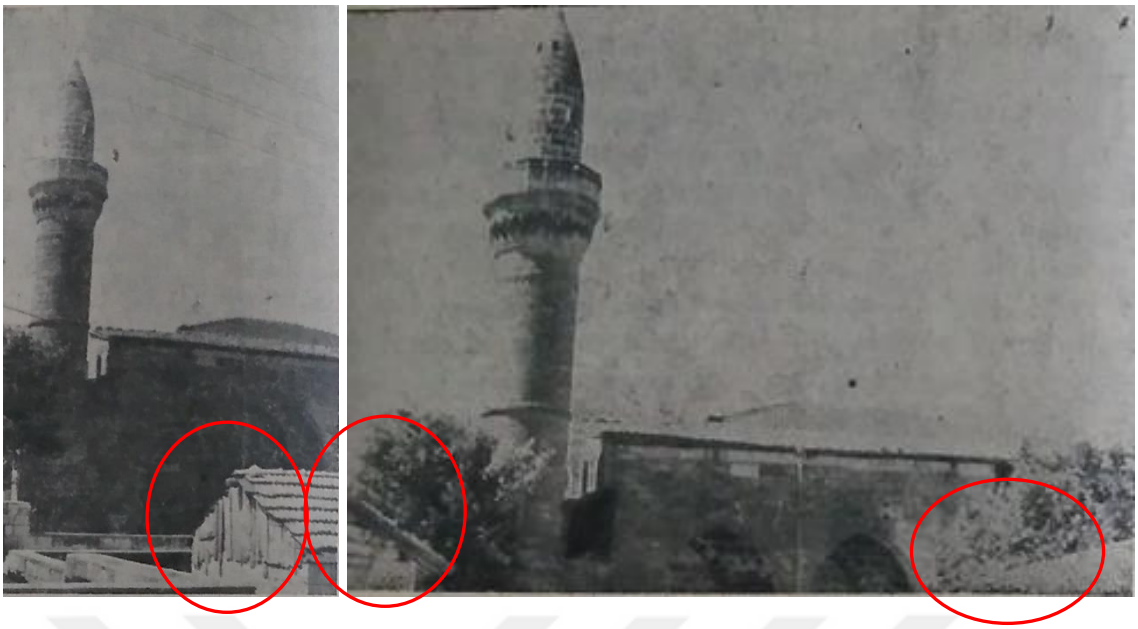
ailesinin üyesi olduğu söylense de (Çam, 2006: 144) bu şahısla ilgili ulaşılabilen kesin bir bilgi yoktur (Çakır, 2014: 235).

Anadolu'nun farklı yerlerinde, cami avlusu çevresinde dizilmiş medreselere misal gösterebileceğimiz bu medresenin, cami avlusunun doğu, batı ve kuzeyinde sıralanmış odalardan oluştuğu düşünülmekle birlikte, bu medreselerin hücre sayısı ve dershane durumu ile alakalı kesin bir bilgi yoktur (Yavuz, 2014: 79). Ayrıca bazı kaynaklarda medresenin külliyenin diğer birimleri ile aynı tarihte yapılmış olmayabileceği görüşü de bulunmaktadır.

Günümüze ulaşamamış olsa da, bir medresenin var olduğunu Şeyh Fetullah'a müderrislerin rehberi denilmesinden de anlayabiliriz. C.C. Güzelbey'in verdiği bilgiye göre; Bali Paşa Medresesi, cami avlusu içinde bulunmaktaydı ve caminin tam karşısında yer alıyordu. Daha sonraları bir dönem Orhaniye Mektebi ve son olarak da C.H.P. bucak merkezi olarak kullanılmış olup; bir giriş ile sollu sağlı iki odadan oluşan medrese, daha sonraları ortadan kaldırılmıştır (Güzelbey, 1984: 158). 1963 yılı resimlerinde önde kastel duvarı ve yanında daha önceden avlunun doğusunda, kastelin üstünde yer aldığı düşünülen medrese ile avlunun kuzeyinde bulunduğu düşünülen beşik çatılı medrese (Bali Bey Medresesi) görülmektedir (Resim 86).

(Çam 1889)'da Şeyh Fetullah Medresesi'nin; kuzey, batı ve doğu kanatta sıralanan tek katlı odalardan oluşan hücrelerden meydana geldiğinden bahseder. Medresenin doğudaki bölümü, kastelin tuvaletlerinin olduğu bölümün tam üstünde, cami avlusundan 5-6 basamakla çıkılarak ulaşılan odalar şeklindeydi. Nusret Çam'a göre bu odalar, 1973 yılında halen mevcut iken, sonraları tamir edilerek yenilenmişti (Çam, 1989: 49) (Resim 78–86). Topkaraoğlu ise bu odaların kastelin doğu cephesine bitişik ev olduğundan ve 1974 senesinde yapılan onarımda yıkıldığından bahsetmektedir (Topkaraoğlu, 1985: 208).

Bu farklı bilgiler dolayısıyla, medresenin kapsamı ve büyüklüğü hakkında kesin bir bilgiye ve öngörüye ulaşmamız mümkün olmamaktadır. Fakat Gaziantep külliyelerinde medrese varsa; genellikle tek katlı olup, cami avlusunda dizilmiş odalardan oluştuğu daha önce de belirttiğimiz gibi kaynaklarda geçmektedir. Resim 86'dan medresenin kastelin üstünde olan bölümü ve kuzey avluda caminin tam karşısında olan bölümünden çok küçük de olsa görünüm vardır. Ben tez çalışmamda bu resimden, okuduğum kaynaklardan ve kendi öngörülerimden yola çıkarak, medresenin tahmini yerini restitüsyon öneri planımda belirtmeye çalışacağım (Ek 24).

Resim 86 Soldaki Medresenin Avlunun kuzeyinde yer alan bölümünün beşik çatısından görünüm, Sağdaki avlunun doğusunda kastelin üstünde yer alan medresenin beşik çatısından ve kuzeydeki bölümünün çatısından küçük bir görünüm
Kaynak: Solmaz, 1963: 24–40

4.3.5. Şeyh Fetullah Hamamı [71]

Külliyenin cami, zaviye, kastel ve haziresinin yer aldığı bölümün doğusunda yer alan hamam; caminin doğu cephesinde bulunan bahçe duvarına üzeri beşik tonozla örtülü, kabaltı adı verilen bir geçitle bağlanmaktadır. Hamama günümüzde bir meydan görünümünde olan Kepenek Sokak'tan girilmektedir (Resim 36–38–88–98–99) (Şekil 37) (Z10).

Külliyenin diğer yapıları gibi, hamamında kitabesi olmadığından yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Külliye yapılanmasında hamamlar; genellikle ilk inşa edilen yapılar olduğundan, Şeyh Fetullah Hamamı'nın da külliyenin ilk yapılarından olması muhtemeldir.

(Topkaraoğlu, 1985) çalışmasında; hamamın 1559 senesinden önce Şeyh Fetullah tarafından yaptırıldığını, 1564 yılındaki vakfiye ile de cami, zaviye ve mektebe vakıf olarak bırakıldığını belirtmektedir (Topkaraoğlu, 1985: 212). XVII. yüzyılda Antep'e gelen Evliya Çelebi ise hamamdan, Şeyh Hamamı olarak bahseder (Altınöz, 1999: 144).

Ayrıca daha önce de bahsettiğimiz üzere; hamamı kutsal sayan Ermenilerin, Şeyh Fetullah'a "Sürp Ağa" diye hitap ettikleri ve senenin belli üç gününde, Ermenilere tahsis edilen Şeyh Fetullah Hamamı'na yıkanmaya gidip aynı zamanda Şeyh Fetullah'ın türbesini ziyaret

[71] **Ada:** 528 (327), **Parsel: 1**, **Envanter No:** 78 A.

ederek, yeşil örtü ve mumları mezara bırakıp kurban kestikleri, hasta olanlara da bu hamamın suyundan götürdükleri rivayet edilir (Topkaraoğlu, 1985: 208).

4.3.5.1. Şeyh Fetullah Hamamı Plan ve Cephe Özellikleri ile Taşıyıcı Sistem

Hamam, dış görünüşü yönünden sade ve gösterişsiz olup, planı ve örtü sistemi bakımından incelenmeye değer bir yapıttır. Vakıflar Genel Müdürlüğünün mülkiyetinde olan eser, bütünlüğünü koruyarak günümüze ulaşabilmiş olup; çalışır vaziyettedir (Resim 36–38–98–99).

Klasik Osmanlı hamamlarının plan şeması ile uyumlu olan hamam; soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve hemen sıcaklığın devamında yer alan su deposu ile külhandan meydana gelmektedir (Şekil 37-37 A) (Z10) (Şekil 44).

Günümüzde hamamın soğukluğuna; kuzeyde Kepenek Sokaktan, nişli düz atkı kemerli bir kapıdan on iki basamakla inilerek ulaşılır (Resim 36-38). Bundan dolayı hamamın büyük bir bölümü yerin altındadır. Ortasında sekizgen bir havuz bulunan soğukluğun merkezi bölümü kare planlı olup, dört tarafı nişlerle eyvan şeklinde genişletilmiştir. Köşelerdeki gömme ayaklar üstte sivri kemerlerle birbirine bağlanarak ve bindirmeli üçgen geçiş elemanları ile (88–89–90) (Şekil 37-37A–44) merkezi bölümün üstündeki konik fenerli sivri kubbeyi taşır.

Resim 87 Soldaki Hamam Girişi 2005, Sağdaki Malzeme Deposu –Külhan Girişi 2008
Kaynak: Soldaki (G.V. İ.K.E. 2005: 154), Sağdaki (G.V. B.M.)

Resim 88 Kepenek Sokaktan Hamam girişi, restorasyon öncesi 2008
Kaynak: G.V. B.M.

Resim 89 Hamam (Z10) Soğukluk; Soldaki Restorasyon Öncesi 2008, Sağdaki Restorasyon Sonrası 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Resim 90 Soğukluk, Fenerli Kubbe 2008

Kaynak: G.V.B.M.

Soğukluktan doğudaki bir kapı ile geçilerek ulaşılan ılıklık; bir merkez etrafında kuzey, güney ve batıda yer alan beşik tonozlarla örtülü üç eyvandan ibaret olup, merkezdeki bölüm, dairesel ışık gözlerinin olduğu kubbe ile örtülmüştür. Bu bölümün güneybatı köşesinde traşlık, kuzeybatı köşesinde ise hela yer alır. Tıraşlık ve helanın olduğu mekânlar, mukarnaslı bingilere oturan birer kubbe ile örtülmüştür (Şekil 37-37A–44) (Resim 91–92).

Soğukluk ve ılıklığın tavan kotu, sıcaklık ve külhan bölümlerinden yüksek tutulmuştur (Resim 98).

Resim 91 Ilıklık**;** Soldaki 2008, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki: G.V.B.M.

Resim 92 Ilıklık bindirmeli üçgen geçişli dairesel ışık gözlü kubbe Soldaki 2008, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Ilıklıktan sonra geçilen sıcaklık; kare planlı bir merkez etrafında kuzey ve güneyde yer alan iki eyvan ve dört köşede yer alan, ikisi sekizgen planlı, ikisi dikdörtgen planlı dört halvet hücresinden oluşmaktadır. Sıcaklığın ortasında, Sekizgen göbek taşının bulunduğu merkezi bölümün üzerini örten kubbede (Resim 94–95–96), çeşitli büyüklükte dairesel ışık gözleri bir araya gelerek yıldız şeklini oluşturmuştur (Resim 97). Göbek taşının ortasında yuvarlak bir havuz bulunmaktadır. Halvetlerin üstleri de mukarnas geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Dikdörtgen planlı halvetlerin kubbeleri, sekizgen planlı halvetlerin kubbelerinden daha küçüktür ve sekizgen planlı halvetlere göre daha fazla sayıda cam fanuslu ışık gözleri vardır. (Resim 100). Sıcaklıkta kuzey ve güneyde yer alan iki eyvanın üstü ise beşik tonozla örtülüdür (Resim 95–96–97) (Şekil 37–37 A– 44).

Resim 93 Hamam Sıcaklık; Eyvan Tonozu 2018

Sıcaklığın; külhan önü diye adlandırılan, ortasında aydınlatma feneri olan dört kollu yıldız tonoz ile örtülü doğu eyvanından (Resim 93), su deposuna ve oradan da içinde kaynağı belirsiz su bulunan külhana geçilir (Şekil 37–37 A–44).

Resim 94 Sıcaklık; Soldaki Eyvan, Sağdaki Göbek Taşı 2008
Kaynak: G.V.B.M.

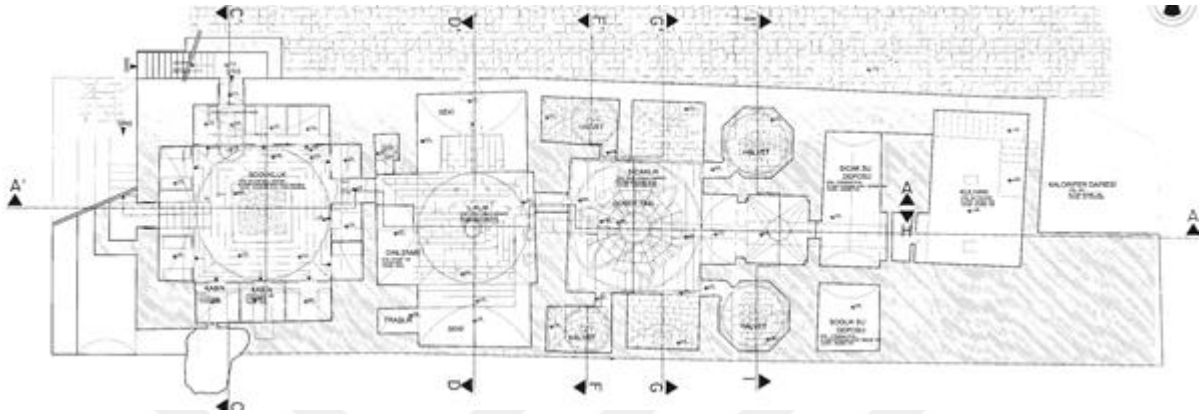
Resim 95 Sıcaklık Göbek Taşı 2008
Kaynak: G.V.B.M.

Resim 96 Sıcaklık Göbek Taşı; Soldaki 2008, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

2008 yılında restorasyon çalışması için çizilen restitüsyon projesinden de anlaşıldığı üzere (Şekil 44); Hamamın eskiden iki girişi olduğu ve diğer girişinin hamamın batısında yer alan kabaltıdan, güney ve doğu yönünde L şeklinde inen bir merdivenle sağlandığı düşünülmektedir (Şekil 44). Günümüzde mevcut olan Kepenek Sokaktaki girişin, 1974 yılında

da olduğunu düşünürsek, hamamın kabaltıdan olan ikinci girişinin 1940 -1950 arası veya öncesi mevcut olduğunu varsayabiliriz. Günümüzde kabaltıdan olan giriş kapatılmış olduğundan; hamama sadece Kepenek Sokak'tan girilmektedir (Şekil 37). Tez çalışmasında sunduğum restitüsyon öneri planında, hamamın kabaltıdan girişi gösterilmiştir.

Şekil 44 Hamam Restitüsyon Projesi ve Hamamın Kabaltıdan girilen Diğer Girişi
Kaynak: (G.V.B.M.) E-G Mimarlık

Resim 97 Sıcaklık Soldaki Eyvan 2016, Sağdaki Kubbe Üzerindeki Yıldız Şeklinde Işıklandırma 2018
Kaynak: Soldaki V.E.D.B., 2016: 38

Cephe:

Hamamın güney cephesi arka taraftaki yapılara, batı cephesi ise kabaltıya bitişiktir. Doğu cephesi, külhanın malzeme deposuna baktığından, hamamı temsil eden karakteristik bir cephe özelliği yoktur.

Yaklaşık üç metresi yeraltına gömülü olan hamamın görünen tek cephesi, günümüzde bir meydan görünümünde olan ve hamam girişinin de olduğu, kuzeydeki Kepenek Sokak'a bakan cephesidir. Sadece bu cepheden soğukluk, ılıklık ve sıcaklık üst örtüleri ile algılanmakta olup, hamamı temsil eden tek karakteristik cephe bu cephedir. Bu cepheden; soğukluğun 3.50 m., ılıklığın 2.70 m., sıcaklığın 1.60 m. yükseklikteki bölümleri görünmektedir. Hamama Kepenek Sokak'tan, batıdaki kabaltıya yakın yerdeki cephede çıkıntı oluşturan bölümden, nişli ve düz atkı kemerli bir kapı girilmekte olup; cephe sağır bir görünümdedir. Külhana dışarıdan, doğuya yakın uç kısmında bulunan bir giriş kapısı ile girilir. Bu cepheden ayrıca soğukluğun sivri ve konik ışıklıklı kubbesi, ılıklığın cam fanus ışık gözleri olan kubbesi, sıcaklığın üzerinde, cam fanus ışık gözlerinin birleşerek yıldız şeklini oluşturduğu kubbeleri görülmektedir (Şekil 37) (Resim 36–98).

Resim 98 Hamam ve Kabaltıdan görünüm 2008
Kaynak: G.V.B.M.

Resim 99 Restorasyon sonrası hamam cephe, 2018

4.3.5.2. Malzeme ve Teknik Süsleme

Hamamda çok fazla süsleme öğesi bulunmamaktadır. Genellikle bindirmeli üçgen geçişli ve sivri kemerlere taşıtılan, ışıklıklı veya ışık gözlü kubbeler bulunmaktadır. Sıcaklığın kubbesinde cam fanustan altı kollu yıldız motifi oluşturan ışık gözleri vardır.

Dikdörtgen planlı halvetler ile traşlık ve wc de mukarnaslı geçişler vardır (Resim 100). Mukarnaslar Şeyh Fetullah Camii'ndeki köşelerdeki manastır tonozlarının geçişleri gibi iridir.

Sıcaklığın, bindirmeli üçgen geçişli kubbesindeki yıldız şeklinde ışıklandırma ile günümüzde siyah beyaz mermerlerle kaplanmış olan göbek taşı, sıcaklığa bir hareket katmaktadır.

4.3.5.3. Hamamın Geçirmiş Olduğu Onarım ve Restorasyonlar [72]:

Soğukluğun; bindirmeli üçgenlerle geçilen konik fenerli kubbesinde ve duvarlarında, restorasyon öncesi görülen muhdes boya ve kaplamaların restorasyon sonrası kaldırıldığı görülmektedir (Resim 89-90).

Soğukluğun yenilenen soyunma kabinleri sökülebilir olup; suya dayanıklı malzemeden yapılmıştır. Soyunma kabinlerine ulaşmak için tek parça bazalt taştan merdiven yapılmıştır.

Özgün döşeme açığa çıkartılmış, bozulmuş olan yerler yeniden düzenlenmiştir. Soğukluğun üzerindeki fenerin yerine, alüminyum doğramalı cam feneri yapılmıştır.

Hamamdaki tüm filgözü ışıklandırmalar, elden geçirilerek yenilenmiştir.

Tüm dış duvarlar raspalanarak temizlenmiş, gerekli görülen yerlerde çürüyen taşlar değiştirilmiştir. Hamamın üstündeki tüm dam ve kubbelerin üstü horasan harcı ile sıvanmış ve gerekli su yalıtımı yapılmıştır.

Soğukluk, ılıklık ve sıcaklıktaki muhdes seramik kaplamaların restorasyon sonrası kaldırılarak yerine mermer kaplama yapıldığı, muhdes boyaların ise kaldırılarak doğal malzemenin açığa çıkarıldığı gözlenmektedir (Resim 89–90–91–92–93–94–95–96).

Sıcaklıktaki göbek taşındaki kaplamalarda restorasyon projesine uygun olarak temizleme ve gerekli müdahaleler yapılmıştır (Resim 96–97).

[72] Bu bölüm, restorasyon projesi ve raporundan ve yerinde yapılan tespitlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Resim 100 Sıcaklık ve Halvet; Kubbeler 2018

Resim 101 Soğukluk, Ilıklık, Sıcaklık, Halvet Üst Kubbe ve Işıklandırmaları, 2008
Kaynak: G.V.B.M.

4.3.5.4. Şeyh Fetullah Hamamı Karşılaştırmalı Çalışma

Hamam plan şeması yönünden klasik Osmanlı hamamlarına benzemektedir.

Dikdörtgen planlı halvetlerde mukarnaslı geçişler vardır (Resim 100). Mukarnaslar Şeyh Fetullah Camii'ndeki köşelerdeki manastır tonozlarının geçişleri gibi irice yapılmıştır.

Sıcaklık eyvanı üzerindeki yıldız tonoz, Şeyh Fetullah Camii karşılaştırmalı çalışmada da değindiğimiz Mardin Kasımiye Medresesi'nde görülen yıldız tonozla benzerlik göstermektedir (Resim 63–93).

4.3.6. Şeyh Fetullah Külliyesi Kabaltı [73]

Kabaltı kelimesindeki "kab" oda, "kabaltı" ise oda-altı anlamına gelmektedir (Bolak ve Uluoğlu, 2009: 71). 17. Yüzyılın ikinci yarısına ait Gaziantep Şeriye Sicilleri kayıtlarında, evlerin niteliklerine ve satış fiyatlarına değinilmektedir. Bu belgelerde "kabaltı" sözcüğü yerine, "altı kaba çatılı beyt" ifadesi geçmektedir (Kıvrım, 2009: 74). Gaziantep'te, dar

[73] **Envanter No:** 95 A, **Ada- Parsel:** 526 Ada 1 Parsel ile 528 Ada 1 Parsel arasında yer almaktedır (Şekil 45).

sokaklarda yolun üstüne yapılmış, altı yol olan yapılara "Kabaltı" (kapalı yerin altı) ismi verilmektedir. Geçiş maksadıyla yapılan ve genellikle kemerli olarak inşa edilen kabaltılar, yolun iki tarafındaki evin yol üstünde birleştiği yerdedir. Evin kabaltının üstündeki bölümü genelde oturma odasıdır ve sokağın genişliğine göre bir ya da iki penceresi vardır. (G.V.İ.K.E., 2005: 171).

Örgü teknikleri kullanılarak inşa edilmiş, eğrisel yüzey ya da yüzeyler, bazen sivri kemerli, basık kemerli veya yuvarlak kemerli olup, üst örgü sistemi beşik tonoz, çapraz tonoz şeklinde karşımıza çıkar. Evlere girişte yapılan sahanlıklar, bazen sokak üstlerinde altta bir geçit bırakarak yapılmış odalar, özel kullanım alanları ile ortak kullanım alanlarının ara kesitlerinde nasıl bir yapılanma olduğunun göstergesidir. Kabaltı yazın sıcaktan korunmak amaçlı kullanılabilen, kısa bir zaman için de olsa serinliğinden, gölgesinden yararlanılan, soluklanılan üstü kapalı geçitlerdir.

Şıh Hamamı Kabaltısı beşik tonozlu olup, üzerinde herhangi bir yapı bulunmaması bakımından bu yönüyle yukarıdaki tanımdan ayrılır. Külliyenin cami, zaviye ve kastelinin olduğu bölümün doğusunda yer alan bahçe duvarını, hamamın batı duvarına bağlar (Şekil 37-37 A) (Z13). Hamamın eskiden kabaltıdan girilen bir girişinin olması da Külliyenin cami, kastel, medrese, haziresinin olduğu bölümden hamama direk girişi sağlamak amaçlı yapılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir (Şekil 44–45) (Resim 98-102). Buradan yola çıkarak Şeyh Fetullah Külliyesi'ndeki kabaltının, külliye için bağlayıcı bir unsur olarak yapıldığından söz edilebilir.

Ayrıca bu kabaltının; Şehitler Caddesi'nden gelen yolu, Kepenek Sokak ve Sergi önü Sokak'a bağlayan yol üzerinde yer alan kapalı bir geçit şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 45 Kabaltının Kent plandaki ve 2005'teki görünümü
Kaynak: G.V.İ.K.E.2005:171

Resim 102 Kabaltı Kepenek Sokaktan Restorasyon Sonrası görünüm 2018

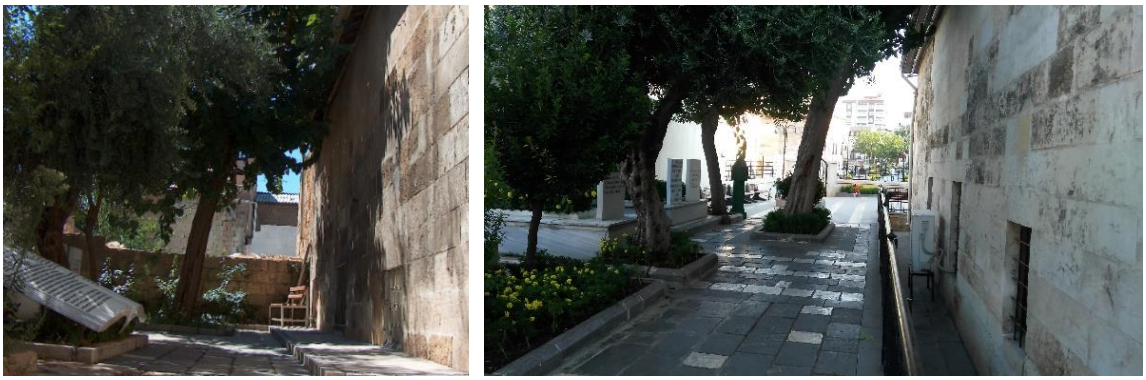
4.3.7. Şeyh Fetullah Külliyesi Hazire ve Avlular

Külliyenin haziresi, doğuda (Z11) ve güneyde (Z12) olmak üzere ikiye bölünmüştür (Şekil 37). Doğudaki hazirede, Kurtuluş Savaşında Fransız kuşatmasında büyük mücadele verirken şehit olan, o dönem hastane olarak kullanılan Şeyh Fetullah Camii'ne getirilen Karayılan ve arkadaşlarının mezarları bulunurken; güneydeki hazirede, mihrap çıkıntısının doğusunda "Şıh Ocağı" da denilen Şeyh Fetullah'ın üzeri açık türbe şeklinde mezarı vardır. Güney haziredeki diğer mezarlar ise büyük olasılıkla ona yakın olan dervişlerinin mezarlarıdır. Hazirelerin üzerindeki mezar taşları okunduğunda; yazılan bilgilerin çok eskiye dayanmadığı anlaşılmakta, yirminci yüzyılın başlarında yazılmış olabileceği düşünülmektedir (Resim 104–105–106).

Resim 103 Kuzeyden Doğu Hazireye Bakış; Soldaki 2007 Restorasyon Öncesi, Sağdaki 2018 Restorasyon Sonrası

Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Resim 104 Doğu Hazire (Z11); Soldaki 2007 öncesi, Sağdaki 2018

Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

4.3.7.1. Şeyh Fetullah Külliyesi Hazire ve Cami Avlularındaki Değişiklikler

1960, 1989, 2007, 2016, 2018 yılı resimlerine bakıldığında külliyenin bu zaman aralığında zaman zaman tamir ve onarıma maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Cephedeki boya ve kaplamalar, çatı şekilleri, bahçe duvarları arasındaki farklılıklar açıkça görülmektedir (Resim 34-35-36-38-103-104-105).

Resim 105 Şıh Ocağı'nın da bulunduğu güneydeki hazire (Z12) 2018

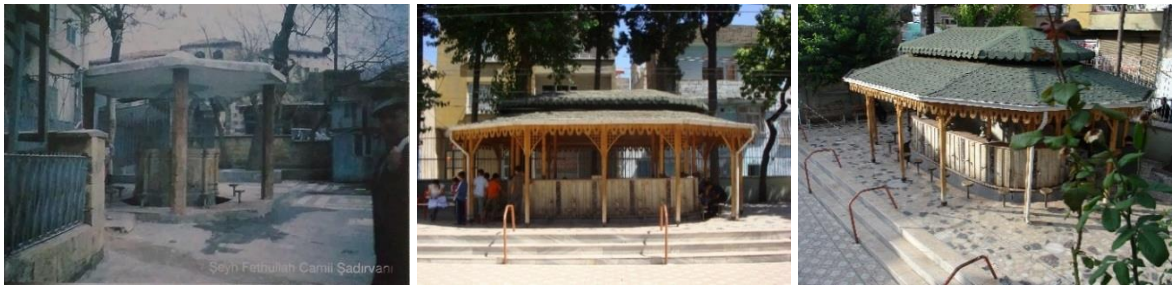
Resim 106 Güneydeki bahçeden hazireye, Şehreküstü Konakları ve Şehitler Caddesi tarafına bakış 2018

Antep Savunmasında; Fransız kuşatması karşısında kahramanca savaşan Karayılan'ın mezarının yer aldığı doğudaki hazirenin (Resim 103–104) 2007 yılı resimlerinde, zaviyenin doğusunda yer alan yan bahçeden, üst katı yıkılmış olan 2 numaralı parseldeki yapının kalan küçük bölümü görünmektedir (Resim 104). 2018 resimlerinde ise zaviye ile kabaltı arasında, külliyenin ön ve arka avlusunu ikiye bölen 2 nolu parselin üzerindeki yapının yıkılarak, külliyenin doğu ve güney bahçeleri arasındaki bağlantının kurulduğu, güney bahçenin de genişletildiği görülmektedir (Resim 73–104–105–106) (Şekil 37) (Ek 22).

Doğudaki bahçenin, zaviye cephesinin çevresinde bahçe kotu düşürülerek Zaviyenin doğu cephesinin yeraltında kalan kısmı açığa çıkartılarak etrafı ferforje korkulukla çevrilmiştir (Resim 104–105).

Caminin doğu avlusunun güneyinde ve kuzeyinde yer alan özgün bazalt taş döşeme korunmuş, ancak bu kısımda yapılan beton kaldırımlar sökülmüştür. Caminin güneyinde bulunan hazirenin mermer kaplama olan döşemesi sökülüp, yerine bazalt taş yapılmıştır. Böylece tüm avlu döşemeleri bazalt taş kaplama olarak yapılmıştır.

Avlunun kuzeyindeki şadırvan kaldırılmış, şadırvanın bulunduğu bölümündeki özgün düşeme izi olmayan mevcut karo sökülerek yerine bazalt taş kaplama yapılmıştır. Mevcut şadırvan kaldırılarak yerine; avlunun kuzeydoğusundaki kastele inen kuzey merdiveninin önüne, abdest alma yerleri yapılmıştır (Resim 84–85–107) (Şekil 37) (Z08). Mevcut bahçe duvarlarının yerine, her babanın içinde aydınlatma elemanı olan, lokma demirli, babalı duvar sistemi yapılmıştır.

Resim 107 Soldaki Betonarme Şadırvan 1997, Ortadaki ve Sağdaki Ahşap Şadırvan 2007
Kaynak: Soldaki (G.Antep İl Turizm Müd.1997: 86), Ortadaki (G.V. B.M., 2007), Sağdaki (Gören Arşivi)

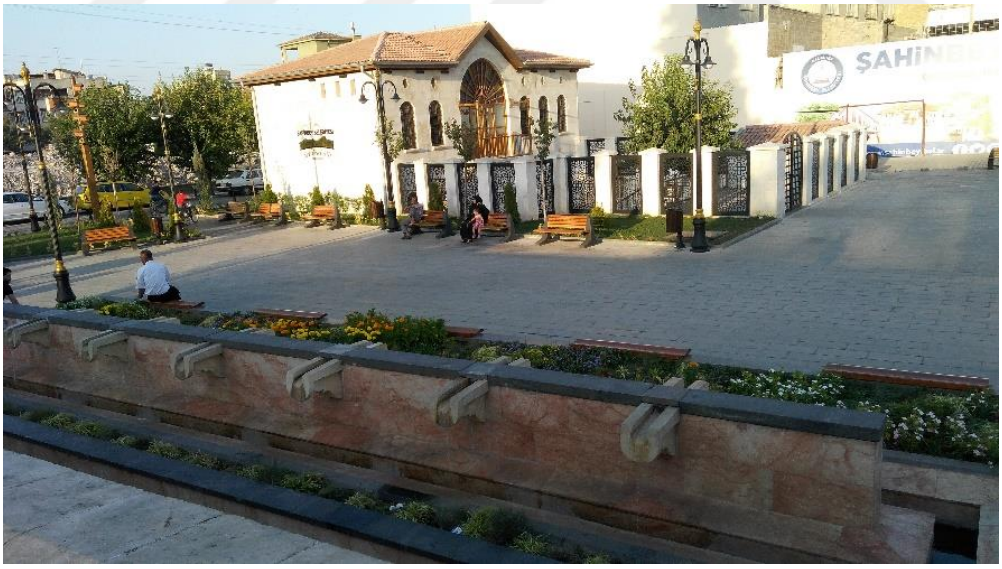
Şeyh Fetullah Külliyesi çevresinde, Şehitler Caddesinden Kepenek Sokak'a bağlanan bölgede park ve yol çalışması değişiklikleri yapılarak günümüzdeki şekline kavuşmuştur (Şekil 37) (Ek 22). Ek 22'de bahsi geçen parsellerden bazıları plan değişikliği yapılarak külliyenin

haziresinin de bulunduğu güney bahçesine katılmış ve bahçe genişletilmiştir. Bu genişletmeden sonra, güney doğu köşeden, kabaltının yanından külliye bahçesine giriş sağlanmıştır (Resim 73–105–106) (Şekil 37).

4.3.7.1.1 Külliye Çevresindeki Meydan Çalışmaları ve Bahçe Dış Duvarlarındaki Değişiklikler:

Resim 108 Çevre Düzenlemesinde Külliye Avlusunun ve Hamamın açıldığı Kepenek Sokaktaki meydanda yer alan; 525 ada 92 parseldeki yapının 2016 fotoğrafı
Kaynak: (Gaziantep Şahinbey Belediyesi)

Resim 109 Kepenek Sokak Şeyh Fetullah Külliyesi Kepenek Sokak'taki Meydan ve 525 ada 92 parseldeki yapının yapılan çevre düzenlemesi sonrası durumu 2018

Yapılan restorasyon ve sokak sağlıklaştırma çalışmaları sonucu; Şeyh Fetullah Camii (Şıh Hamam) Sokağına bakan, caminin arka bahçesine güneybatı köşesinden bitişik olan; Şeyh evi diye adlandırılan evin ve avluya batıdan girişin 2013 ve 2018'deki durumu aşağıda görülmektedir (Resim 110–111).

Resim 110 Caminin güney batı köşesine bitişik olan Şeyh Evi diye adlandırılan ev; soldaki 2013, Sağdaki 2018
Kaynak: Soldaki Şahinbey Belediyesi

Resim 111 Batı cephe; Soldaki 2007, Sağdaki Şıh Hamam Sokak'tan Avluya Giriş 2018
Kaynak: Soldaki G.V.B.M.

Kuzeydeki meydandan avluya girişin günümüzdeki görünümü ise Resim 112'de verilmiştir (Şekil 37).

Resim 112 Kuzeydeki meydandan avluya giriş 2018

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Değerlendirme ve Sonuç

Bu tez çalışmasında, Gaziantep İlinde yer alan Manzume ve külliye yapıları; bir tanım ortaya konularak ve yerinde yapılan tespitlerle gruplandırılmaya çalışılmıştır. Genellikle şehrin doğusunda bulunan az da olsa batısında da yer alan bu yapılanmaların Gaziantep'in geleneksel dokusunda geniş bir alan kapladığı görülmektedir (Ek 4).

Kastel, kabaltı gibi birçok tarihi yapıyı içinde barındıran Şeyh Fetullah Külliyesi'nin; tanıtılması, belgelenmesi, korunarak gelecek nesillere özgün bir şekilde aktarılması amacıyla yapılan bu tez çalışması; Anadolu'da bulunan birçok külliye yapıları ile ilgili çalışma yapılmasına da örnek teşkil etmesi adına önemlidir.

Çalışmamızda; Dünya Kültür mirasında ve Türk Mimarisinde önemli bir yere sahip olan külliye yapılarının geçmişten günümüze gelişimi, farklı kültürlerin etkileşimi ile geçirdiği devirler incelenmiştir. Külliye yapılarının dini, sosyal ve kültürel hayata dair ne kadar önem arz ettiği, aynı zamanda toplumdaki yardımlaşma ve dayanışma duygularını pekiştirmek için inşa edilen bu yapı topluluklarının, geçmişten günümüze mimari anlamda katkıları ve önemi; Gaziantep'teki yapılanmasıyla ve farklılıkları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda;

Gaziantep'in tarihi ve fiziki gelişimi ve bu gelişimde yer alan Gaziantep Manzume ve Külliyeleri'nde yer alan anıtsal yapılardan günümüze ulaşan veya ulaşmayanlar tablo halinde gösterilmiş (Tablo 8–9); yapılar genel başlıklar altında tarihsel, mimari, dönemsel açıdan incelenmiştir.

Tez çalışmamızın esas konusu olan ve Gaziantep tarihi dokusunda; Ulucanlar Mahallesi, Bekirbey Mahallesi, Kozluca Mahallesi, Yaprak Mahallesi, Karagöz Mahallesi, İsmetpaşa Mahallesi, Şahveli Mahallesi, Tışlaki Mahallesi, Kepenek Mahallesi gibi çok geniş bir alanda bulunan (Ek 4) Gaziantep Manzume ve Külliyeleri incelenmiş; kentin ve mahallelerin fiziki gelişiminde bu yapıların, bir bütün olarak düşünüldüğünde ne kadar önem arz ettiği vurgulanmıştır. Külliyelerin devamını ve ilerlemesini sağlayan vakıflara yeri geldikçe değinilmiştir. Sadece Gaziantep'e özgü bir yapı grubu olan kastellerden (Ek 3), Gaziantep Manzume ve Külliyeleri'nde yer alanlar; toplumsal, sosyolojik açıdan önemi üzerinde durularak, mimari açıdan incelenmiştir. 2. Bölümde incelediğimiz Beylikler, Osmanlı gibi

çeşitli dönemlerin hiçbirinde rastlamadığımız bu yapı grubunun, sadece Gaziantep Manzume ve Külliyeleri'nde yer almasından doğan farklılık açıkça vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca Kastel yapılarının, Gaziantep içindeki eski dönem su şebekesi üzerindeki dağılımı Ek 3'te gösterilmiştir.

4. Bölümde ise tüm bölümlerde yer alan bilgilerin ışığında; Gaziantep'in en eski ve önemli yerleşim yerlerinden; Şehreküstü Bölgesi, Kepenek Mahallesi'nde yer alan; bu bölgenin oluşumu ve gelişiminde çok önemli katkısı olduğunu düşündüğümüz **Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi** tarihsel, toplumsal, dönemsel ve mimari açıdan incelenmiştir. Bunun yanı sıra;

- Mimari açıdan yelpaze tonoz olan taşıyıcı sistemi ile dünyada cami olarak tek örnek olan Şeyh Fetullah Camii'nin taşıyıcı sistem plan şeması ilk defa bu çalışmada oluşturulmuş, hangi dönemem ait olduğunu belirlemek adına karşılaştırmalı çalışma yapılmış, farklılığı ve özgünlüğü ortaya konulmuştur. Caminin geçmişten günümüze geçirdiği onarımlar ve restorasyondan bahsedilmiştir. Aynı şekilde Şeyh Fetullah Zaviyesi de taşıyıcı sistemi bakımından başka zaviyelerle kıyaslanmış, erken dönem cami tipolojisinde yer almasının önemi vurgulanmıştır. Zaviyenin geçirdiği onarımlar ve günümüzdeki kullanımından bahsedilmiştir.
- Sadece Gaziantep yöresinde yer alan kastel yapılarından olan; tamamen değil kısmen yer altında olması ile diğerlerinden ayrılan Şeyh Fetullah Kasteli'nin, taşıyıcı sistem şeması ilk defa bu çalışmada oluşturulmuş, geçirdiği onarımlar ve restorasyona değinilmiş, günümüzde halen aktif olmasına yer verilmiştir. Şehreküstü Bölgesinde yer alan Pişirici Kasteli, Esenbek Kasteline yakın olması ve muhtemelen hepsinin Esenbek Suyu denilen koldan beslenmelerinden ve kastellerin geçmişteki şehir su şebekesini anlamak bakımından önemi vurgulanmıştır.
- Cami, zaviye, kastel, hamam ve hamamla cami arasında yer alan kabaltı yapılarından meydana gelen Şeyh Fetullah Külliyesi'nin; doğu haziresinde başta Karayılan olmak üzere, Gaziantep'in kurtuluşunda şehit düşen çok sayıda şehit mezarı olması bakımından, kent için manevi değeri vurgulanmışt

Sonuç olarak; "güneyli etkiler" diye adlandırabileceğimiz; Artuklu, Zengi, Memluklu tesirinin de görüldüğü Şeyh Fetullah Külliyesi;

- İlk Dönem Osmanlı külliyelerinde camiinin, tipolojik olarak genellikle külliyenin merkezinde ve Osmanlıların yerleşim ve gelişim siyasetine uygun olarak çoğunlukla zaviyeli olarak inşa edilmiş olması,
- İlk şehir külliyelerinin, yerleşmelerin çekirdeğini oluşturması, etraflarında yeni semtler oluşmasına öncülük etmesi,
- İlk devir külliyelerinde Külliyenin hamamının genellikle diğer yapılardan uzağa inşa edilmiş olması,

özelliklerini taşıdığından; ayrıca kaynaklarda ve vakfiyelerinde 1550 'li (16.yüzyıl) yıllarda yapıldığı bilgisi yer aldığından İlk Dönem Osmanlı Külliyesi olarak nitelendirilebilir. Ancak 4.bölümde Şeyh Fetullah Külliyesi karşılaştırmalı çalışmada da bahsettiğimiz üzere;

Artuklu, Zengi, Eyyubî, Memluklu, Selçuklu, Beylikler Dönemlerinden de izler taşıması, ribat mimarisini çağrıştırması, taşıyıcı sistem ve form açısından Türkistan, Merv, Nahcivan'daki eserlerle benzerlik göstermesi ayrıca; Salt Araştırmanın Ali Saim Ülgen ve ailesini kaynak gösterdiği, Ek 23'te sunduğumuz Gaziantep Şeyh Fetullah Camii rölöve planı, kesit, görünüş paftasında Hicri 608 (M.1212) tarihi bulunduğundan, külliyenin; 16. Yüzyıl öncesi (11. - 16. yüzyıl aralığında) yapılmış olma ihtimali değerlendirilmeli ve konunun netlik kazanması için detaylı araştırmalar yapılmalıdır.

Sonuç olarak:

- **Bu çalışmada ilk defa Şeyh Fetullah Külliyesi'nin yapıldığı dönemle ilgili, kaynaklarda geçen tarihlerden farklı bir tahminde bulunularak değerlendirme yapılmıştır.**
- **İlk defa cami, hamam, kastel, zaviye, hazire, kabaltı tüm birimleri bir araya getirilerek Şeyh Fetullah Külliyesi plan şeması (Şekil 37) ve kesiti (Şekil 37 A) oluşturulmuş, bunlara günümüze ulaşamayan medrese de eklenerek külliyenin restitüsyon öneri planı çizilerek sunulmuştur (Ek 24).**
- **İlk defa Şeyh Fetullah Camii ve Kasteli taşıyıcı sistem şeması oluşturulmuştur (Ek 18-19).**
- **Bu çalışma ile ilk defa Gaziantep Külliye Ve Manzumelerinin konumunu gösteren kent planı oluşturulmuştur (Ek 4).**

5.2. Öneriler

- Tarihi ve geleneksel dokudaki her yapıt, yaşayan birer hazinedir. Tek tek önem arz eden bu anıtsal yapıların bir araya gelerek oluşturduğu külliye yapılanmaları da bu bağlamda çok değerli birer kuruluştur. Bu kuruluşlar; dini, eğitimsel, kültürel ve sosyal birlikteliği sağlayacak yapı birimlerinin bir araya gelerek oluşturduğu bir bütün olması nedeniyle, korunması ve yaşatılması gereken değerli yapıtlardır. Genellikle ilk yerleşimlerin ve yaşam alanlarının cami, medrese han, hamam gibi toplumu birleştiren ortak alanlarda oluşması da şehirsel ve kültürel anlamda bu eserlerin bulunduğu çevrenin tarihin en eski sahnelerine tanıklık etmeleri sonucunu doğurmuştur. İşte bu nedenlerden dolayı bu eserleri çevreleriyle bir bütün olarak koruyup yaşatmak gerekmektedir. Koruma İmar Planları düzenlenirken geleneksel bölgede doku ile uyumsuz yükseklikte ve plansız yapılaşmaya neden olabilecek her türlü düzenlemeden kaçınılmalıdır. Anadolu'da ve Gaziantep'te yer alan manzume ve külliye yapılarına da büyük şehirdekiler kadar önem verilmeli, korunmalı ve belgelenmelidir.
- Tarihi yapılar restore edilirken herhangi bir bölümün yıkılmamasına veya eklenti yapılmamasına, kullanılan yapı malzemelerinin özgünlüğünün bozulmadan, yapılacak müdahalelerin minimum düzeyde olması ve gerektiğinde yapıya zarar vermeden sökülebilecek şekilde yapılmasına özen gösterilmelidir.
- Yapılan restorasyon çalışmaları titiz bir şekilde takip edilmeli, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve ilgili kurumlar koordineli olarak sorumluluk bilinci ile çalışmalıdır.
- Kent geleneksel dokusu tüm gayretlere ve çıkarılan koruma yasalarına rağmen yok olma tehlikesi ile kalabilmektedir. Teknoloji ve modernleşmenin yaygınlaşmasından dolayı geleneksel malzemelerin kullanımının azalması bu konuda bilinçli ustaların yetişmemesi bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tarihi dokudaki kültürel değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için eski yapı malzemeleri üzerine çalışabilecek yapı ustalarını eğitecek kurs ve kurumlar açılmalıdır.
- Gaziantep'e özgü olan kastel yapılarının orijinalliğini kaybetmeden mevcut kültür yaşamımıza kazandırılması için ilgili idarelerce daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.
- Şeyh Fetullah Külliyesi restore edilirken; yapıldığı dönemde içinde bulunan yapılardan, caminin kuzey avlusunda ve kastelin üstünde yer alan, geçmişte medrese odaları olduğu düşünülen medrese yapıları, yerinde yapılmamıştır. Biz çalışmamızda bu yapıları da resimlerden, yapılan çalışmalardan ve izlerden yola çıkarak restitüsyon öneri planında

tahmini olarak yerleştirmeye çalıştık. Bu yapıların yeri ve büyüklüğü daha detaylı araştırmalarla, tam olarak belirlenip rekonstrüksiyon şeklinde yerinde yapılmalıdır.

- Taşınmaz Kültür Varlıklarımız arasında yer alan külliye yapılarına günümüzde yeniden önem kazandırılması, tarihi yapıların korunması, milli birlik beraberlik, yardımlaşma ve dayanışma kültürünün arttırılarak yaşatılması için önem arz etmektedir. Bu nedenle; geleneksel dokuda gerektiğinde yeni işlevlendirmeler verilerek terk edilmişliğin önüne geçilmeli, artan nüfustan dolayı oluşan ulaşım ve otopark sorunları çözümlenmeli, bu bölgeleri turizme daha fazla açarak yaşanıla bilirliğinin arttırılması için gerekli tüm çalışmalar yapılmalı, külliye ve manzume yapılarını çevresi ile birlikte özgün bir şekilde korumaya yönelik tedbirler alınmalıdır, Kurumların bu hususta gerekli imar ve koruma yasalarını en etkin şekilde çıkarması, uygulaması ve uygulanabilirliğini kontrol etmesi, ayrıca bu konuda toplumu eğiterek algı oluşturması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akgül, H., Akpınar A., Çınar H., Dağıstan A., Dereli T., Durmuşoğlu A., Yılmazkaya D. (2012). Kaleler, Kasteller-Su Yolları. M. E. Özmen (Ed.), *Belgelerle Gaziantep* (ss. 28–54). İstanbul: T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalk. İd. Başkanlığı, Bilnet Matbaacılık.

Akok, M. (1968). Haci Bektas Veli Mimari Manzumesi. *Turk Etnografya Dergisi, 10*, (27–58) .Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Akok, M. (1969). Diyarbakır Ulu Cami Mimari Manzumesi, *Vakıflar Dergisi*, 8, (113–139).

Akova, A. (2007). Gaziantep'te Anıtsal Yapılar: "Geleneksel Dokunun Hafızası". 1. Baskı

Özpalabıyıklar, S. (Ed.),"*Gaziantep Dört Yanı Dağlar Bağlar"* (ss. 164).İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akozan, F. (1969). " Türk Külliyeleri", Ankara: *Vakıflar Dergisi*, 8, (303–308).

Aköz, A. (2014) "XIX. Yüzyıl Antep Medrese Vakıfları", İ. Altınöz (Sempozyum Koordinatörü), *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, C.1. (ss.65–78). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Vakıflar Gen. Müd. Ortak Yayın-Mavi Ofset.

Alagöz, U. (2016). Persler (Bizans) Dönemi. E. Özuslu (Ed.), *Şehr-i Ayntâb-ı Cihan Gaziantep*, (ss.132-140) Gaziantep: T.C. Gaziantep Valiliği.

Altınöz, İ., (1999). Dulkadir EYALETinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl). Y.Küçükdağ (Ed.), *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep* (ss.89–146). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları.

Altun, A. (2006). Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar. *Vakıflar Dergisi*,10 (229-233).

Arseven, C.E. (1983). Sanat Ansiklopedisi, cilt l-ll. İstanbul: M.E Bakanlığı.

Aru, K.A. (1949). *Türk Hamamları Etüdü*. 1941, Doçentlik Tezi, T.A.O. İstanbul.

Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*, 11,89. İstanbul: Remzi Kitabevi

Aslanapa, O. (1993). *Türk Sanatı*. 3. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aytaç, İ. (1987). "Gaziantep Camilerinin Türk-İslam Sanatındaki Yeri" *Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu (*ss. 32–40). Gaziantep: Gaziyurt Matbaası.

Ayverdi, İ. (2006). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. Kubbealtı İktisadi İşletmesi 2. Baskı, İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş.

Bakırer, Ö. (1976). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu Mihrapları, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Bakırer, Ö. (1981). Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, Cilt: 1,2. ODTÜ Ankara.

Baltacı, C. (1976). XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri. İstanbul.

Başgelen, N. (1999). Dünya kültür mirasında Gaziantep. N. Başgelen (Ed.), *Geleneksel ve Mimari Değerleri :Dinî ve Sosyal Amaçlı Yapılar* (ss. 54). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Ofset Yayınevi.

Baykara, T. (1990). "Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar, İzmir: Ege Üniversitesi Yayını.

Baykara, T. (1999). "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir? *Osmanlı* Cilt 5 (528-535), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Bolak Hisarlıgil, B., & Uluoğlu, B. (2009). Geleneksel Anadolu yerleşmelerinde "ara" ların hermeneutik-fenomenolojisi. İTÜ DERGİSİ/a, 7(2).

Boran, A. (2001). *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Canbakal, H. (2009). *17. yüzyılda Ayntâb Osmanlı kentinde toplum ve siyaset* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cantay, G. (2002). *Osmanlı külliyelerinin kuruluşu* (Vol. 258). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Cerasi, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti* Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ceyhan, S. (1988). *Osmanlı İlk Devir Bursa Külliyeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi: 28 İstanbul: Baha Matbaası.

Cezar, M. (1985). Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, MSÜ. Yayını, İstanbul.

Cezar, M. (1998). "Osmanlılarda 18. Yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı"*, 18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*. (Sempozyum Bildirileri, 20–21 Mart 1997), İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 3

Cuinet, V. (1891). La Turquie d'Asie: géographie administrative, tome II, Paris.— 1896. *Syrie, Liban, Palestine: Géographie administrative.*

Çakır, İ.E. (2014). "Şeyh Fetullah Efendi Vakfı", İ. Altınöz (Sempozyum Koordinatörü), *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, C.1. (ss.229–239). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Vakıflar Gen. Müd. Ortak Yayın-Mavi Ofset.

Çakır, İ.E. (2015). *16.Yüzyılda Ayntâb Şehri*, 1.Baskı, B. Pamuk (Ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Çam, N. (1982). Gaziantep'te" Kastel" Adı Verilen Su Tesisleri, 20-25 Eylül 1982

Milletlerarası Türkoloji Kongresi tebliği, İstanbul. http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1484/%C7am.pdf?sequence=1, (15.10.2017).

Çam, N. (1989). *Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1076, Tanıtma Eserler Dizisi: 26, 1. Baskı Ankara: Sevinç Matbaası.

Çam, N. (1996). Gaziantep (Mimari). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIII.

Çam, N. (2006). *Türk kültür varlıkları Envanteri Gaziantep 27*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVII. Dizi-Sayı 10

Çelebi, E. (1935). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz 1093/682 (Cilt IX). Ankara: Maarif Vekâleti.

Çelebi, E. (1984). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Cilt IX-X) Üçdal Neşriyat, İstanbul

Çelebi, E. (2005). *Seyahatname*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,

Çınar, H., (1999). "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıflar", Y. Küçükdağ (Ed.), *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep,* (ss. 173–186).

Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları.

Çınar, H., (2000*). "18.Yüzyılın İlk Yarısında Ayntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çınar, H. (2012). Ayntâb'tan Gaziantep'e İdari, Sosyal ve Ekonomik Hayata Genel Bir Bakış. M. E. Özmen (Ed.), *Belgelerle Gaziantep,* (ss. 131–153). İstanbul: T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalk. İd. Başkanlığı, Gap Kültür Yayınları Bilnet Matbaacılık.

Çitçi, A.E. (2009). *İlk Çağdan Günümüze Gaziantep Tarihi*, Birinci Basım, Gaziantep: Damla Matbaası.

Denel, S. (1982). *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim Nedenleri*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi 1. Baskı O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

Erdoğan, Ş. (1965). *Şahveli*, Gaziantep Kültür Dergisi, C.8 S.127 (7)-128 (8)-130 (17) Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

Esin, E. (1993). Muyanlık Uygur Buyan yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ve Medreselerine Gelişme", *Malazgirt Armağanı,* (75–102) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eyice, S. (1963), "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İstanbul: *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1–2: 1–80.

http://dergipark.gov.tr/iuifm/issue/881/9774

Felix, G. (1934). Dictionaire lllustre Latin-Français, "castellanus " maddesi, Paris.

Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü (1997),*"Gaziantep",* Gaziantep: Gaziyurt Matbaası

Gaziantep İl Yıllığı, (1968). Gaziantep'i Tanıtma İl Yıllığını Hazırlama ve Yayınlama Derneği 1968 Yılı Yönetim Kurulu.

Gaziantep İl Yıllığı, (2002). Osmanlı *İdaresinde Antep* (1516–1919) (ss. 16–20), Gaziantep.

Gaziantep Valiliği İl Kültür Envanteri, (2005). Gaziantep İl Özel İdare Müdürlüğü Tarafından Basılmıştır. Baskı ve Hazırlık: Dolphın Ajans.

Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü *(V.E.D.B.),* (2016). *Vakıf Eserlerimizin Dünü Bugünü*, Özcan Damla Matbaacılık. Sahibi: Vkıflar Genal Müd. Adına İsa Güven

Gaziantep Valiliği, (2016). *Şehr-i Ayntâb-ı Cihan Gaziantep*, Bugünkü Gaziantep E. Özuslu (Ed.), Gaziantep.

Grabar, O., ve Yavuz, N. (1998). İslam sanatının oluşumu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Güzelbey, C.C. (1961). *Bedesten ve Gaziantep Bedestenleri*, Gaziantep Kültür Dergisi, Cilt:4, Sayı:40, S:76(4). Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

Güzelbey, C.C. (1963). Şaraküstü, Gaziantep Kültür Dergisi, Cilt:6, Sayı:67, S:149(5). Gaziantep: Işık Matbaası

Güzelbey, C.C. (1964). Gaziantep Evliyaları, Gaziantep Kültür Yayınları, Gaziantep: Güneş Matbaası.

Güzelbey, C.C. (1968). *Gaziantep İl Yıllığı1968.* Turizm Bölümü (ss. 193). Gaziantep'i Tanıtma, İl Yıllığını Hazırlama ve Yayınlama Derneği, Gaziantep Valiliği.

Güzelbey C.C. (1968). *Gaziantep İl Yıllığı 1968.* Tarih Bölümü (ss. 91–99). Gaziantep'i Tanıtma, İl Yıllığını Hazırlama ve Yayınlama Derneği, Gaziantep Valiliği.

Güzelbey, C.C. (1969). *"Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler"*, A, Cilt:12 Gaziantep Kültür Dergisi, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

Güzelbey, C.C. (1971*). Gaziantep Suyu*, Gaziantep Kültür Dergisi, Cilt:13, (s:57 (9),58, 66, 67 (19), 68 (20), 69 (21)). Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

Güzelbey, C. C. (1984). *Gaziantep camileri tarihi*, Gaziantep: Oya Matbaası.

Güzelbey, C. C. (1992) *Gaziantep Camileri Tarihi*, Gaziantep: Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayın No: 1

Hasol, D. (2002). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* 8.baskı Haziran İstanbul: Yem Yayınları.

İpekoğlu, B. (1993). Terminology Relating to 'Buildings that have Combined Functions' in Anatolian Seljuk Architecture. *CİLT.13 SAYI.1–2, 53–65.* Ankara: *METU Journal of Faculty of Architecture.*

İslam Ansiklopedisi, cilt 26: 542.

http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260354.pdf

Karamağaralı, H. (1976) Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (21), 119–245.

Karaman, O. (2014). XIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Gaizntep Şehreküstü Mahallesinde Kurulan Vakıflar. İ. Altınöz (Sempozyum Koordinatörü), *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, C.1. (ss. 95–102). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Vakıflar Gen. Müd. Ortak Yayın-Mavi Ofset.

Kaymaz, N. (2009). Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü'd-Dîn Keyhüsrev ve Devri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Keleş, R. (1971). Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi, s.137 Ankara.

Kıvrım, İ. (2009). 17. Yüzyılda Gaziantep'te Ailenin Yaşadığı Mekân: Ev (Özellikleri Ve Fiyatları). Hütad, (10).

Koçum, A. (2012). *50 Yıl Evvel Hoşgörü Şehri Gaziantep*, İlke Matbaacılık: Gaziantep.

Kopar, M., Özkan, S. H. (2014).Gaziantep'te Osmanlı Döneminde Kurulup Günümüzde Varlığını Devam Ettiren Vakıflar İ. Altınöz (Sempozyum Koordinatörü), *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, C:1. (ss. 199–206).

Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Vakıflar Gen. Müd. Ortak Yayın-Mavi Ofset.

Köprülü, M. F. (1997). Artuk Oğulları, Artuklular. *İslâm Ansiklopedisi*, 617–625.

Köroğlu, S. (2016). Tarih Öncesi Devirler T.C. Gaziantep Valiliği. E. Özuslu (Ed.), *Şehr-i Ayntâb-ı Cihan Gaziantep*, (ss.109–132) Gaziantep.

Kuban, D. (2002). Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kuran, A. (1969). *Anadolu medreseleri 9. CİLT (Vol. 1).* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını

Kuran, A (1996). "Osmanlı Külliyelerinde Yerleşme Düzeni-Bir Tipoloji Denemesi", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan,* (39–44) İstanbul: Eren Yayıncılık

Küçükdağ, Y. (1999) *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Valiliği, Gaziantep İl Özel İdaresince Bastırılmıştır. Gaziantep: Arsan Basın Yayın, Reklamcılık.

Küçükdağ, Y. (1999-2000). *"Antep Mevlevihanesi ve Vakfiyeleri"* Y. Küçükdağ (Ed.), Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (ss. 211–242), Gaziantep.

Leedy, W. C. (1980). Fan vaulting: A study of form, technology, and meaning (p. 234). London: Scolar Press.

Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: T.T.K. Basımevi.

Özkarcı, M. (1995). "Lala Mustafa Paşa Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*, XXV.

Özkarcı, M. (2014). Gaziantep Hanlarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi, İ. Altınöz (Sempozyum Koordinatörü), *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri,* C.1 (s.23-56). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Vakıflar Gen. Müd. Ortak Yayın-Mavi Ofset.

Özmen, M. E. (2012). Nüfus-Tarihsel Gelişim. M. E. Özmen (Ed.), *Belgelerle Gaziantep*, (15–17). İstanbul: T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalk. İd. Başkanlığı, Bilnet Matbaacılık.

Özpalabıyıklar, S. (2007). Gaziantep "Dört Yanı Dağlar Bağlar", 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özsabuncuoğlu, İ.H., Özsağır A., Uğur A. (1999). *"Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep"*, Y. Küçükdağ (Ed.). s.(31–47), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları.

Öztuna, Y. (1979). "Ayntâb - Gaziantep", *Büyük Türkiye Tarihi*,.(ss. 271-272). İstanbul : Ötüken Yayınevi

Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I.II. III. Cilt, Ankara: M.E. B

Pamuk, B. (2014). "Ayntâb Şehir Hayatında Vakıflar (XVI Yüzyıl) İ. Altınöz (Sempozyum Koordinatörü" *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri,* C.1 (s.7–16). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Vakıflar Gen. Müd. Ortak Yayın-Mavi Ofset.

Pamuk, (2016). "Türk-İslam Hakimiyetinde Ayntâb", E. Özuslu (Ed.) *Şehr-i Ayntâb-ı Cihan"*,. (ss.140–173). Gaziantep Valiliği.

Papila, A. (2000). *18. yüzyıl Osmanlı külliyelerindeki üslup değişiklikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Ramazanoğlu, G. (1998). Orta Asya'da Türk Mimarlığı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Eserleri.

Reyhanlı, T. (1976). ''Osmanlı Mimarisinde imaret: Külliye Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları, c. 15/1-2, Ankara 1976, s. 121-141.

Solmaz, M. (1963). Karayılan, Gaziantep Kültür Derneği, Kitap ve Broşür Yayınları, Sayı: 35, Işık Matbaası.

Sözen, M., (1969-70). Eine Moschee von seltenem Typ in Anatolia: Die Şeyh Fetullah Moschee in Gaziantep, Anatolica, Sayı: 3 s. 177–187

Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1986). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Sözen, M., Arık R., Asova K., Bilge A., Çelik Z., Nayır Z., Ödekan A. (1975). *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan,* (Vol. 18). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Tanman, M. B., Parlak S. (2011), "Tekke" ,TDV İslam Ansiklopedisi. C:40. S:370–379

http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400208.pdf

Tanyu, H. (1967). Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara.

Tanrıkorur, B. (1996). Barîhûda. "Gaziantep Mevlevihanesi" 475–477. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III.

TDV İslam Ansiklopedisi, Sultan Kayıtbay Külliyesi (ss.507–508)

http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370309.pdf

Tokay, H. (1994*). "Osmanlı Külliyelerinin Temel Özellikleri ve Günümüz Ortamında Değerlendirilmeleri"*. Basılmamış Doktora Tezi, MS Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Topkaraoğlu, N. (1985). Gaziantep Fetullah Camii ve Zaviyesi, *Vakıflar Dergisi*, C. XIX; (207-222). Ankara

http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1460/Topkarao%20lu.pdf?sequence=1, (30 Ekim 2017).

Tuncer O.C., (1996). "Kilis Mevlevihanesi" Konya: *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* II, 259–281.

Uğurluer, M. (2016) *Fotoğraflarla Gaziantep'te Ticaret Esnaf ve Meslek* .Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Gazi Kültür A.Ş. GNG OfsetMatbaacılık VE Ambalaj San. Ve Tic. A,Ş, 1. Baskı :Gaziantep

URL–1

http://www.mardinhotel.com/eminuddin-kulliyesi-maristan/ (soldaki resim)

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27618 (sağdaki resim)

URL–2 http://arkeolojihaber.net/2016/06/28/9-maddede-anadolu-da-inanc-tarihi/

URL–3

http://www.kadimdostlar.com/topic/74585-anadoluda-erken-turk-beylikleri-doenemimimarisi-camiler-medreseler-thifahaneler-mezar-anytlary-kumbetler-medreselerkoepruler/

URL–4 http://www.guncelkpssbilgi.com/hunad-hatun-kulliyesi-ve-medresesi/

URL–5

http://www.konyakultur.gov.tr/index.php?route=modules/towns&town_id=35 (soldaki resim)

https://www.pinterest.co.uk/pin/331225747575067139/ (sağdaki resim)

URL–6 http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/hanlar-bolgesi-orhan-gazi-kullliyesi-ve-cevresi/

URL–7

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=16895

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=16895

URL–8 http://murathudavendigarcamii.com/icerik.asp?haberID=114

URL–9

http://www.sehrinesesver.com/sehir/toplumu-ve-dogayi-ilmek-ilmek-dokumus-birkent-bursa/

URL–10 https://gezipgordum.com/yesil-camii-ve-kulliyesi/

URL–11

http://www.sehrinesesver.com/sehir/toplumu-ve-dogayi-ilmek-ilmek-dokumus-birkent-bursa/

URL–12 http://gezilecekyerler.com/fatih-camisi-ve-kulliyesi/

URL–13 https://archnet.org/sites/2842/media_contents/7771

URL–14 http://www.tatildunyasi.com/Deut_detay.aspx?item=634

URL–15 https://archnet.org/sites/3643/media_contents/8637

URL–16 http://www.hayalleme.com/sehzade-camii/

URL–17 http://camiiler.com/istanbul-sehzade-camii/

URL–18

http://www.egitimkutuphanesi.com/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi-istanbul-kanunisultan-suleyman-tarafindan-mimar-sinana-yaptirilmistir/

URL–19

http://guncelrestorasyonlar.blogspot.com.tr/2011/01/suleymaniye-kulliyesi_472.html

URL–20–21 http://www.serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/semsi-pasa-kulliyesi-745741

URL–22 https:// archnet.org/sites/1999/publications/1484

URL–23 https:// archnet.org/sites/1999/publications/1484

URL–24 http://www.sinanasaygi.org/eserler.asp?action=eserDetay&ID=316

URL–25 tarihturistlik.wordpress.com/2011/10/18/sokullu-mehmet-pasa-kulliyesi-kirklareli/

URL–26 http://www.sinanasaygi.org/eserler.asp?action=eserDetay&ID=178

URL–27 http://gizlenentarihimiz.blogspot.com.tr/2009/06/sultan-ahmet-camii.html

URL–28 https://archnet.org/sites/8357/media_contents/49293

URL–29 https://tr.pinterest.com/pin/626633735622455693/

URL–30 https://okuryazarim.com/gec-donem-osmanli-mimari-planlari/

URL–31
http://www.damatibrahimpasagenclik.org/?pnum=9&pt=Damat+%C4%B0brahim+Pa%C5%9Fa+K%C3%BClliyesi

URL–32 https://earth.google.com/web

URL- 33
http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=41012&sessionid=2d870cc4eb4b7bbdd796e82484a37183 22:40 21 mart

URL–34

https://www.yenisafak.com/ramazan/tek-direk-ustunde-yukselen-cami-2172559 22:38 21 mart

URL–35 Soldaki https://okuryazarim.com/tonoz-nedir-ve-cesitleri-nelerdir/

URL–36 http://milliyetsanat.com/haberler/sanat-terimi/tonoz/200

URL–37 http://www.wikiwand.com/tr/Kanada_Parlamentosu

URL–38

https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/02/Deyrulzafaran-Manast%C4%B1%C4%B1r-20-1.jpg

Ülken, H. Z. (1971). "Vakıf sistemi ve Türk Şehirciliği". *Vakıflar Dergisi IX*., s.13-37. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Yakar, H.İ. (2014). *Gaziantep Kitabeleri* – 1.Bir Şehrin Hüviyeti, 1. Baskı Gaziantep Üniversitesi Yayınevi, Ankara: Sonsöz Gazetesi Matbaacılık.

Yakar, H.İ. (2015). *II. Abdülhamit Albümlerinde Ayıntâb Rumkale ve Halfeti,* Şehitkâmil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep

Yakar, H.İ., Dai A. (2015). *Gaziantep Savunması Hatıralar Belgeler*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. Sanatra Ajans Reklam. Ankara: Epa Mat. Basım Yay.

Yâkutu'l-Hamavî, (1957). Mu'cemu'l-Buldân, kastel maddesi, c. 4, Beyrut.

Yavuz, A.Tükel. (1983). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tonoz ve Kemer*. Ankara: Kelaynak Yayınevi ve Matbaası.

Yavuz, A Tükel, (2001) "Açıklık ve Mekan Örtüleri Terminolojisi" *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I, (Mimari ve Mimari Süsleme),* (23-24 Kasım 2001), Ankara: Türk-İng. Kül. Der., Hac. Üni. ve Ank. Üni., 2001: 153-185.

Yavuz, N. (2014). "16. Yüzyılda Antep'te Eğitim İle İlgili Vakıf Müesseseleri", (79–88). *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri*, (Sempozyum Koordinatörü: İsmail Altınöz), Gaziantep.

Yazar, T. (2007). "*Nahcivan'da Türk Mimarisi* (Başlangıcından 19.Yüzyılın Sonuna Kadar)", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VI. Dizi-Sayı 67: Ankara

Yener, S. (1971). *"Gazianteplilerin Türkçeciliğinden Örnekler"*, Gaziantep Kültür Dergisi, Cilt:13, s:31(7) ,32(8), 34(10)

Yenice, Karadayı, T. (2005). *Gaziantep Zincirli Bedesten'in Restorasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Yenice, Karadayı, T.; Tok, B. (2017). *Performance-Based Evaluation of the Reuse of Historic Buildings for Cultural Sustainability.* ICSD İnternational Conference on Sustaınable Development

19-23 April 2017,Sarajevo

Yetkin, S.K. (1980). "Şemsi Paşa Külliyesi", İstanbul: *Sanat Dünyamız*, VII/19

Yıldız, Ş.Ö. (2016) "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler" *Sanat Tarihi Dergisi* (85-110) Cilt/Volume: XXV, Sayı/Number:1

Yılmaz, A. (2001). *Osmanlı Mimarisinde Külliye Olgusu ve Atik Valide Külliyesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi, (1982), C:4 Anadolu Yayıncılık A.Ş.: İstanbul

Bilgilendirme Notu:

- Tez çalışmasında 2018 tarihli Gaziantep İli'ndeki yapılarla ilgili resimlerde kaynak gösterilmemiştir. Kaynak gösterilmeyen bu resimler, yapıların günümüzdeki mevcut durumlarını ifade etmektedir ve fotoğraflar Ayfer Kutsal Şaşmaz tarafından çekilmiştir.

- Kaynak olarak (Gören Arşivi) diye belirttiğim resim ve metinlerde, mimar Barış H. Gören'den bahsedilmektedir.

EKLER:

EK 1. Gaziantep Tarihi Resimleri

Gaziantep Kent Dokusu

Kaynak:. Başgelen 1999

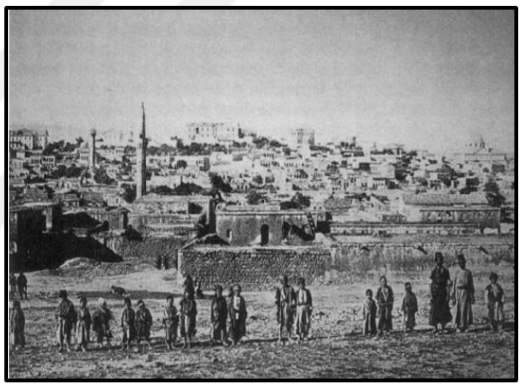
Kurtuluş Savaşı Sonrası Gaziantep'in görünümü

Kaynak:Yüce 2010

Alleben Deresinden Ali Nacar Camisi Minaresi

Kaynak: (G.V.G.M.A.)

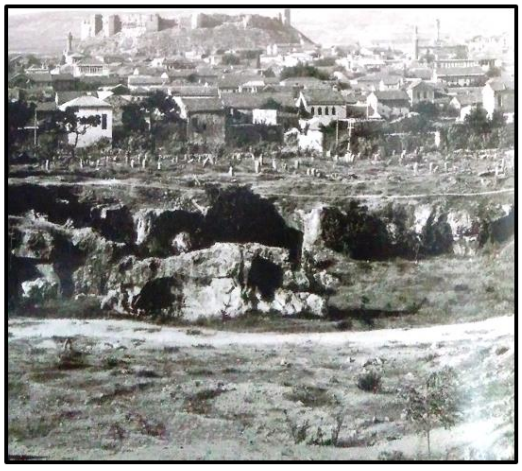
Gaziantep 19.yüzyıl Kent Dokusu

Kaynak: (Yüce,2010)

Gaziantep Atatürk Bulvarı ve Kent Dokusu

Kaynak: (Başgelen, 1999)

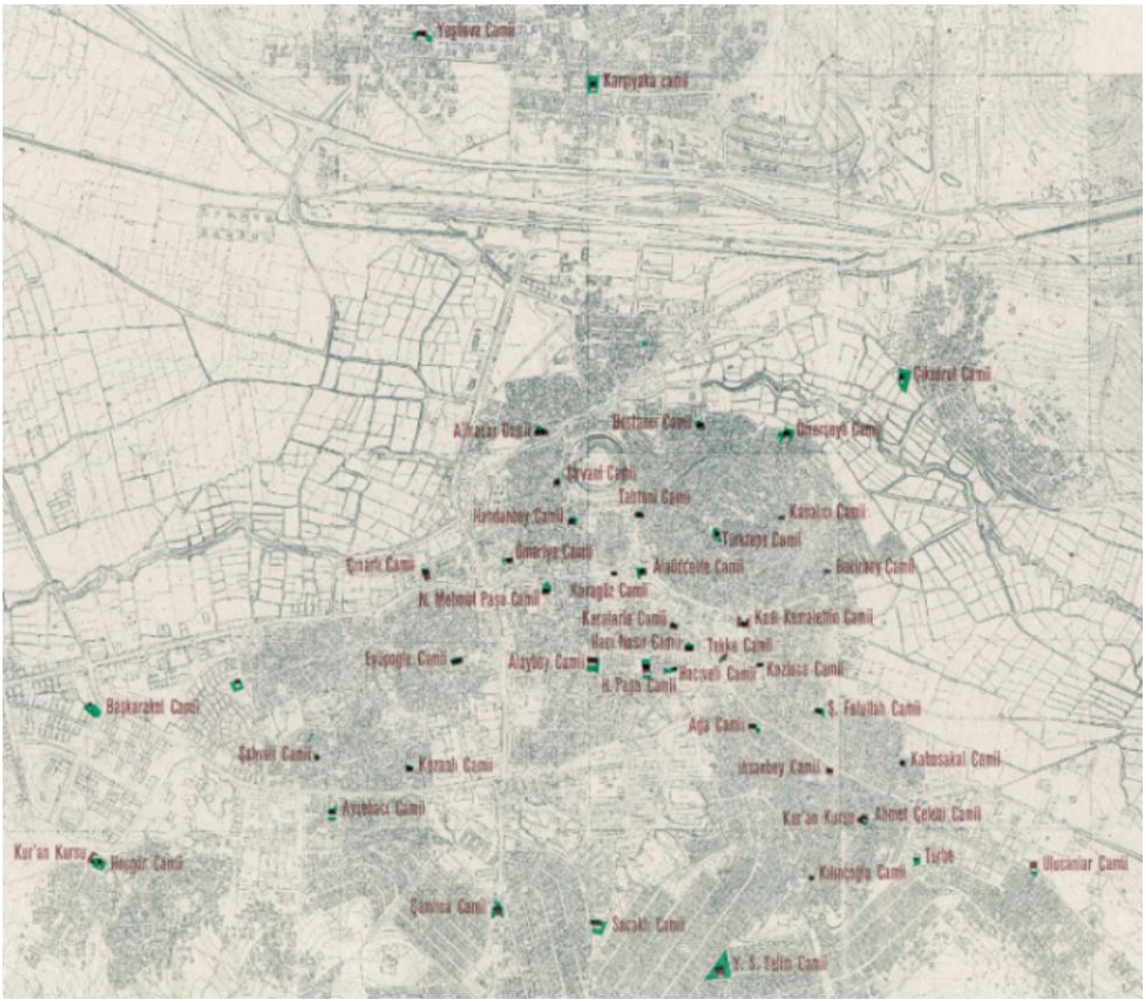

Gaziantep Kalesi ve Çevresi Kent Dokusu

Kaynak: (Pekdoğan,2016)

Resim 1. 1. Eski Gaziantep Resimleri

EK 2. Gaziantep Dini Tesisler Haritası

Gaziantep Dini Tesisler Haritası

Kaynak: (Havuçcuoğlu, 2017; Mahalli

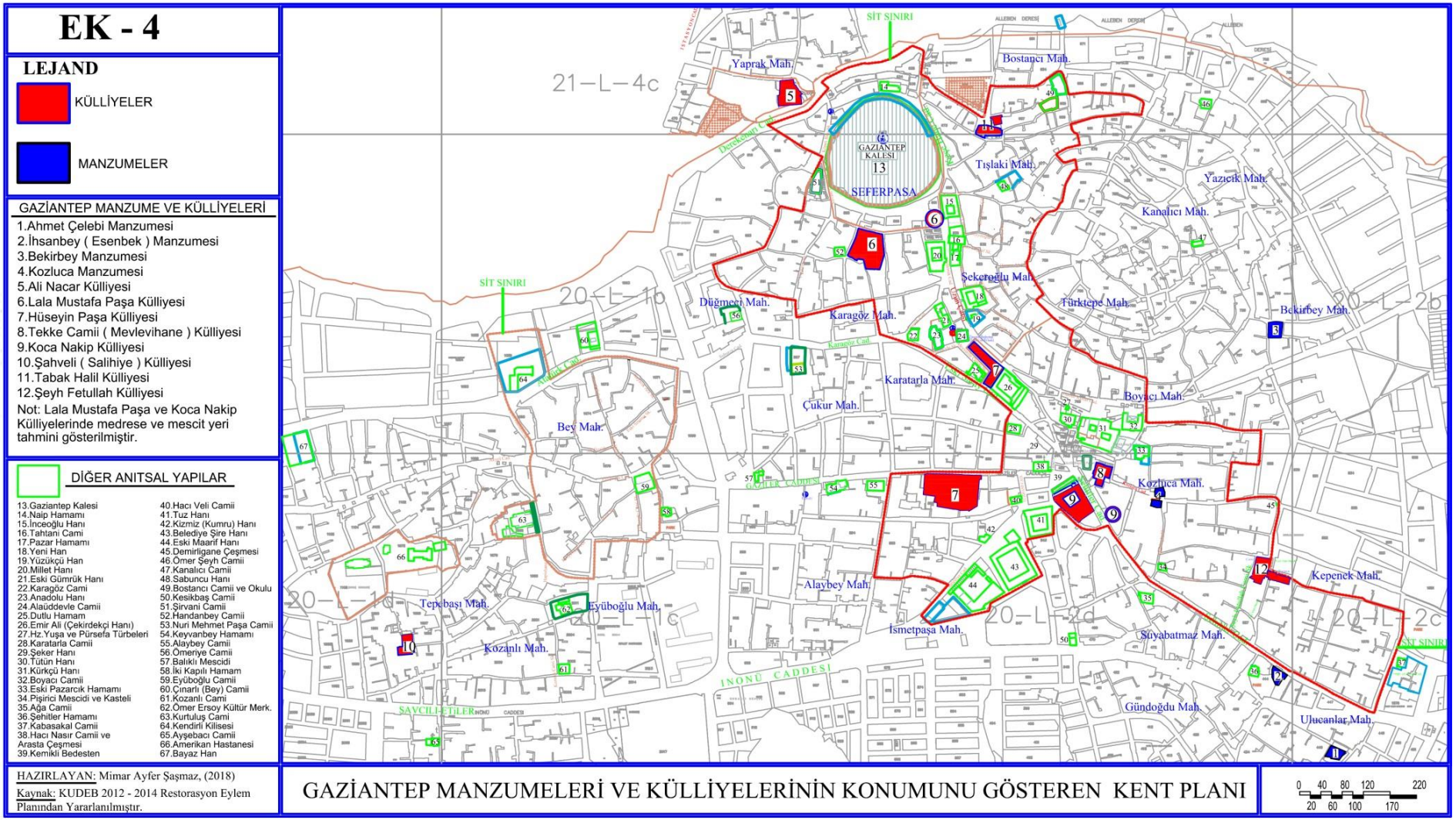
Şekil 2. 1. Gaziantep Dini Tesisler Haritası
Kaynak: Mahalli Etüd 1969 (Gaziantep Belediyesi)

EK 3. Gaziantep Kastelleri Şehirdeki Dağılım Şeması ve Konumları

Şekil 3. 1. Gaziantep Kastellerinin Şehir İçindeki Konumunu ve Suyun Dağılımını Gösteren Plan Şeması
Kaynak: Sağdaki Mahalli Etüd 1969 (Gaziantep Belediyesi) ve Şahinbey Belediyesi

Ek 4. Gaziantep Külliye ve Manzumelerinin Kent İçindeki Konumunu gösteren Plan

Şekil 4. 1. Gaziantep Külliye ve Manzumelerinin Kent İçindeki Konumunu gösteren Plan
Kaynak: Kudeb 2012-2014 Restorasyon Eylem planından Yararlanılarak Ayfer Kutsal Şaşmaz Tarafından Oluşturulmuştur.

EK - 4

LEJAND

KÜLLİYELER

MANZUMELER

GAZİANTEP MANZUME VE KÜLLİYELERİ

1.Ahmet Çelebi Manzumesi
2.İhsanbey (Esenbek) Manzumesi
3.Bekirbey Manzumesi
4.Kozluca Manzumesi
5.Ali Nacar Külliyesi
6.Lala Mustafa Paşa Külliyesi
7.Hüseyin Paşa Külliyesi
8.Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi
9.Koca Nakip Külliyesi
10.Şahveli (Salihiye) Külliyesi
11.Tabak Halil Külliyesi
12.Şeyh Fetullah Külliyesi

Not: Lala Mustafa Paşa ve Koca Nakip Külliyelerinde medrese ve mescit yeri tahmini gösterilmiştir.

DİĞER ANITSAL YAPILAR

13.Gaziantep Kalesi
14.Naip Hamamı
15.İnceoğlu Hanı
16.Tahtani Cami
17.Pazar Hamamı
18.Yeni Han
19.Yüzükçü Han
20.Millet Hanı
21.Eski Gümrük Hanı
22.Karagöz Cami
23.Anadolu Hanı
24.Alaüddevle Camii
25.Dutlu Hamam
26.Emir Ali (Çekirdekçi Hanı)
27.Hz.Yuşa ve Pürsefa Türbeleri
28.Karatarla Camii
29.Şeker Hanı
30.Tütün Hanı
31.Kürkçü Hanı
32.Boyacı Camii
33.Eski Pazarcık Hamamı
34.Pişirici Mescidi ve Kasteli
35.Ağa Camii
36.Şehitler Hamamı
37.Kabasakal Camii
38.Hacı Nasır Camii ve Arasta Çeşmesi
39.Kemikli Bedesten
40.Hacı Veli Camii
41.Tuz Hanı
42.Kızmiz (Kumru) Hanı
43.Belediye Şire Hanı
44.Eski Maarif Hanı
45.Demirligane Çeşmesi
46.Ömer Şeyh Camii
47.Kanalıcı Camii
48.Sabuncu Hanı
49.Bostancı Camii ve Okulu
50.Kesikbaş Camii
51.Şirvani Camii
52.Handanbey Camii
53.Nuri Mehmet Paşa Camii
54.Keyvanbey Hamamı
55.Alaybey Camii
56.Ömeriye Camii
57.Balıklı Mescidi
58.İki Kapılı Hamam
59.Eyüboğlu Camii
60.Çınarlı (Bey) Camii
61.Kozanlı Cami
62.Ömer Ersoy Kültür Merk.
63.Kurtuluş Cami
64.Kendirli Kilisesi
65.Ayşebacı Camii
66.Amerikan Hastanesi
67.Bayaz Han

HAZIRLAYAN: Mimar Ayfer Şaşmaz, 2018

Kaynak: KUDEB 2012 - 2014 Restorasyon Eylem Planından Yararlanılmıştır.

GAZİANTEP MANZUMELERİ VE KÜLLİYELERİNİN KONUMUNU GÖSTEREN KENT PLANI

0 m. 40 80 120 220 m.
20 60 100 170 320

EK 5. Gaziantep İhsanbey Kasteli Restorasyon Öncesi ve Sonrası Görünüm

İhsanbey Kasteli Sonradan kapatılan havalandırma boşluğu 1990

Kaynak:g.k.t.v.k.k.b.m

İhsanbey Kasteli Restorasyon öncesi ve sonrası

Kaynak:V.E.D.B.,2016:90-91

Resim 5. 1. İhsanbey Kasteli Havalandırma Boşluğu ve Havuzlar
Kaynak: Üstteki G.K.T.V.K.K.B.M., Alttaki Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü

EK 6. Gaziantep Bekirbey Manzumesi; Cami, Medrese Eski ve Yeni Resimleri

Resim 6. 1. Bekirbey Camisi, Medresesi Eski ve Yeni Resimleri
Kaynak: Üstteki Resimler Soldan Sağa Karayılan,1963: 20-28 ; G.K.T.V.K.K.B.M., G.V.B.M.

EK 7. Gaziantep Kozluca Manzumesi; Kozluca Kasteli Resimleri

Resim 7. 1. Kozluca Kasteli Restorasyon Öncesi ve Sonrası Resimler

EK 8. Gaziantep Ali Nacar Camii Külliyesi Eski ve Yeni Resimler

Resim 8. 1. Ali Nacar Külliyesi Eski ve Yeni Resimler

EK 9. Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi; Eski ve Yeni Resimler

Hışva Han Avlu G. M.M.Arşivi 1956

Kaynak:Ağar,2010 :16

Hışva Han 2008

Kaynak:KUDEB Arşivinden

Hışva Han 2017

Hışva Han Avlu G. M.M.Arşivi 1956

Kaynak:KUDEB Arşivinden

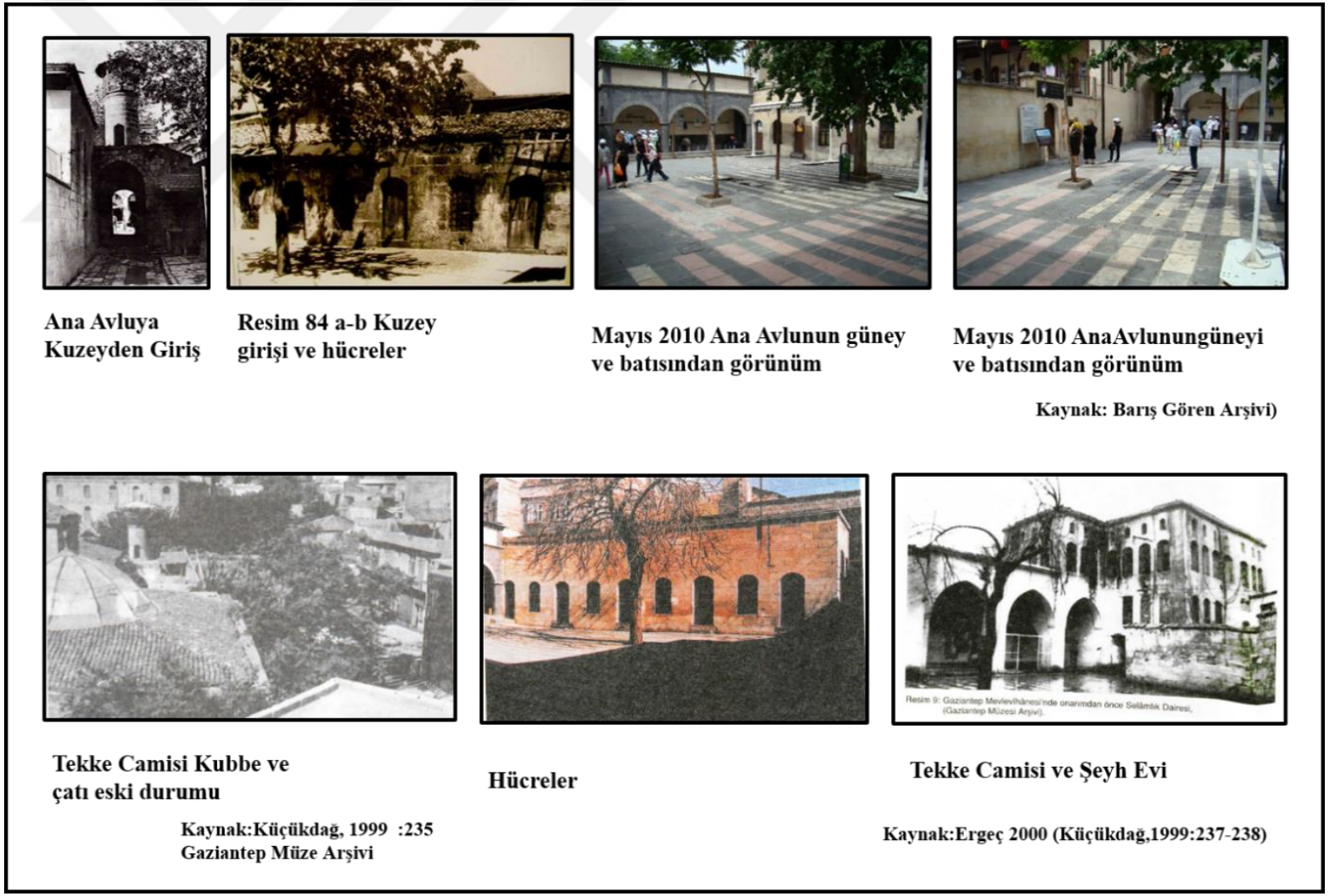
Hışva Han AvluAvludan Kuzeye Bakış 2017

Hışva Han Restoran (Develik) 2017

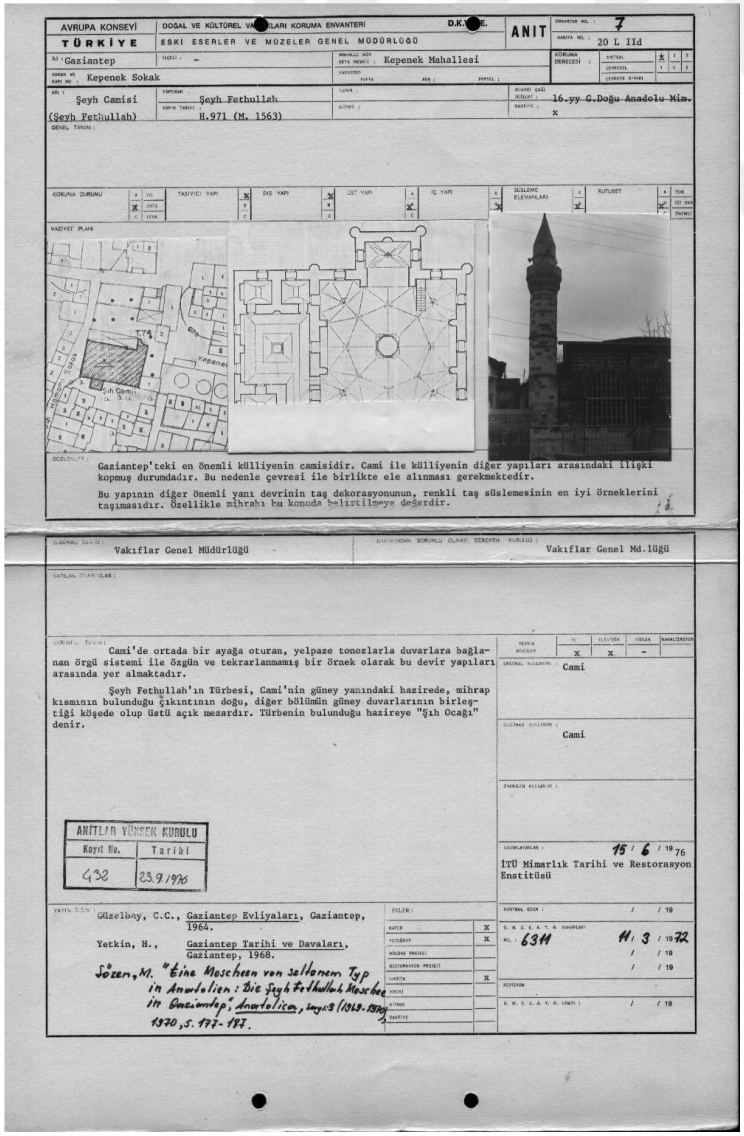
Resim 9. 1. Lala Mustafa Paşa Külliyesi Eski ve Yeni Resimler

EK 10. Gaziantep Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi Eski ve Yeni Resimler

Resim 10. 1. Tekke Camii (Mevlevihane) Külliyesi Eski ve Yeni Resimler

EK 11. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii ve Hamamı Tescil Fişi (G.K. T.V.K.K.B.M.)

AVRUPA KONSEYİ — DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ — D.K.V.K.E. — ANIT

TÜRKİYE — ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

İli: Gaziantep — İlçesi: – — Mahalle adı veya mevkii: Kepenek Mahallesi — Envanter No.: 7 — Harita No.: 20 L IId

Sokak ve kapı no.: Kepenek Sokak — Koruma derecesi: 1 2 3

Adı: Şeyh Camisi (Şeyh Fethullah) — Yapanı: Şeyh Fethullah — Yapım tarihi: H.971 (M. 1563) — Kitabesi: — Bulunduğu şehir: 16.yy G.Doğu Anadolu Mim. — Kartpostal: x

Genel tanım:

Koruma durumu: İyi / Orta / Kötü — Tasfiyeci yapı — Dış yapı — Üst yapı — İç yapı — Süsleme elemanları — Mutfak — Tuvalet — Yok / Var / Önemli

Vaziyet planı

Gaziantep'teki en önemli külliyenin camisidir. Cami ile külliyenin diğer yapıları arasındaki ilişki kopmuş durumdadır. Bu nedenle çevresi ile birlikte ele alınması gerekmektedir.

Bu yapının diğer önemli yanı devrinin taş dekorasyonunun, renkli taş süslemesinin en iyi örneklerini taşımasıdır. Özellikle mihrabı bu konuda belirtilmeye değerdir.

Düşünce tarihi: Vakıflar Genel Müdürlüğü — Bakımından sorumlu olması gereken kuruluş: Vakıflar Genel Md.lüğü

Yapılan onarımlar:

Evrimi - Tarihçe:

Cami'de ortada bir ayağa oturan, yelpaze tonozlarla duvarlara bağlanan örgü sistemi ile özgün ve tekrarlanmamış bir örnek olarak bu devir yapıları arasında yer almaktadır.

Şeyh Fethullah'ın Türbesi, Cami'nin güney yanındaki hazirede, mihrap kısmının bulunduğu çıkıntının doğu, diğer bölümün güney duvarlarının birleştiği köşede olup üstü açık mezardır. Türbenin bulunduğu hazireye "Şah Ocağı" denir.

Tevsi: — Bütünü: x — Elemanı: x — Parçası: — — Mahallesinin

Orijinal kullanışı: Cami

Güncel kullanışı: Cami

Önemli kullanışları:

ANITLAR YÜKSEK KURULU

Kayıt No.	Tarihi
432	23.9.1976

Hazırlayanlar: 15 / 6 / 1976 — İTÜ Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü

Yazın özeti: Güzelbey, C.C., Gaziantep Evliyaları, Gaziantep, 1964.

Yetkin, H., Gaziantep Tarihi ve Davaları, Gaziantep, 1968.

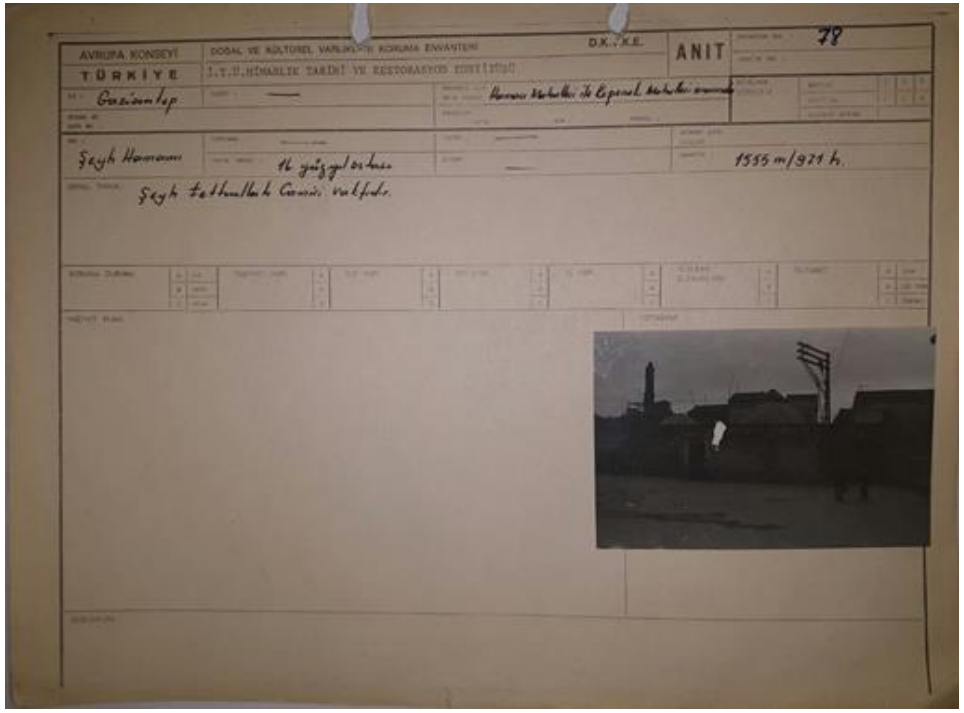
Sözen, M. "Eine Moscheen von seltenem Typ in Anatolien: Die Şeyh Fethullah Moschee in Gaziantep", Anatolica, Bd. 3 (1969-1970), S. 177-187.

Fişler: Rapor x — Fotoğraf x — Röleve projesi — Restorasyon projesi — Harita x — Kroki — Kitabe — Maketler

Kontrol eden: / / 19

S. H. E. G. A. Y. N. kaydları: No.: 634 — 11 / 3 / 1972 — / / 19 — / / 19

Revizyon — S. H. E. G. A. Y. N. çıktı: / / 19

AVRUPA KONSEYİ — DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ — D.K.V.K.E. — ANIT — 78

TÜRKİYE — İ.T.Ü. MİMARLIK TARİHİ VE RESTORASYON ENSTİTÜSÜ

İli: Gaziantep — Hamam Mahallesi ile Çeşmeli Mahallesi arasında

Şeyh Hamamı — 12 gözlü/ortası — 1555 m/971 h.

Şeyh Fethullah Camisi Vakfıdır.

Ek 12 Tablo 12. 1 18. Yüzyılın İlk Yansında Antep Şehrinde Kurulmuş Olan Vakıflar

Sıra	Vakfın Kurucusu	Vakfiye Tarihi	Vâkıfın Mesleği	Vakfın Tevliyeti	Vakfın Hizmet Alanı	Vakfın Gelir Kaynakları	Vakfın Harcama Alanları
1	Haşan Ağa b. Hacı Yusuf Ağa	1700	-	Para vakfı mütevellisi	Avânz, nüzül gibi vergiler	Vakfedilen 100 kuruş.	Vâkıfın, Tarla-i Atik'deki hânesine isabet eden avânz vd.
2	Hacı Ümmü Gülsüm binti Ömer	1702		Mescid mütevellisi	Mescid	1 bab şirûgan masarasmın 1/2 hissesi.	Balkulağı Mescidi'nin masrafına harcanması.
3	Hadice binti Şeyh İsmail	1703	-	Cami mütevellisi	Cami	Şehreküstü mahallesindeki ev.	Şeyh Camii görevlileri.
4	Seyyid Hacı Mustafâ b. Seyyid Zeynelâbidin	1703		Evlâdı	Aşure yapmak	Suyukansı denilen yerde bostan ve 8 ceviz ağacı.	Her sene Muharrem'de aşûre pişirilerek fakirlere yedirilmesi.
5	Mehmed b. Sübhanverdi	1703		Kardeşinin oğlu	Sebil	Değirmicem'de ceviz ağacı, bağ, 3 m asara kazanı.	Taht-ı kale'de yaptırdığı sebilin su doldurucusuna (âb- keş'ine)
6	Hacı îsmihan Hatun	1704	-	Evlâdı	Hatm-i Şerif okunması	1 dükkân ve 2 kazan.	Her sene vâkıfin ruhu için Kur'anı- Kerim okutulması.
7	Emine binti Hacı Receb	1706		Evlâdı	Vâkıfın kendisi ve torunu	200 maşara bostan.	Emine,torunun kendisine bakması şartı ile vakfetmiş.
8	Behisni zade Mevlânâ Seyyid İbrahim b. Hüseyin	1706		Evlâdı	Yemek yedirmek	8 dükkân, 1 masara, 2 don kazanı ve 3 teşt.	Her sene Teşrin-i evvel'de fakirlere yemek yedirilmesi.
9	Hacı Ali b. Mehmed	1707	-	Cami mütevellisi	Cami	2 dükkân.	Alaybeyi Camimin revgan (yağ) ve hasırına harcanması.
10	Ayn Zeliha binti Hacı Yusuf	1707	-	Kız evlâdı	Aşûre yapmak	Bostan	Her sene Muharrem'de aşûre pişirilerek fakirlere yedirilmesi.
11	Hacı Mâhir Abdullah Efendi	1710	Kadı	Evlâdı	Su yolu	Arasa'daki dükkânlan ve değirmenler.	Arasa'da yaptırdığı havuz ve şehre akan suyun yollan.
12	Emine binti Hamiş	1713		Cami mütevellisi	Cami hatibi	Cevizlice'deki evi.	Cevizlice mahallesinde Vâiz Mehmed Ali'nin yaptırdığı Caminin hatibine.
13	Hüseyin b. Hacı Haşan	1714		Evlâdı	Aşûre pişirilmesi	Ehl-i Cefa'daki evi ve Leylancık'daki 200 dut ağacı olan bahçesi.	Her Muharrem'de fakirlere yemek yedirmek ve Zağ vadisi yolunda yaptırdığı musluk.

14	Emine binti Kazgöz Osman	1716		Kardeşinin oğlu	Yemek yedirmek ve musluk suyu	Babilge'de bahçe ve ceviz ağacı.	Her sene Muharrem'de aşûre pişirilerek fakirlere yedirilmesi
15	Hüseyin Ağa (Paşa) b. Yusuf Ağa	1719, 1721	Kethüda , Paşa	Evlâdı	Medrese, Cami,' Muallimhâne (Mekteb).	Hamamının 1/3'ü, 17 bâb harrat (doğramacı) dükkânı vd. emlâki.	Ayntâb'daki medrese, cami ve mekteb ile Darende'deki medresenin görevlileri vd. masraflar.
16	Hacı Ömer b. Hacı Ali	1720		Azadlı kölesi	Yemek yedirmek	Hacer köyünde 500 nar, 400 elma, 50 ceviz ağacı bulunan bostan ve 500	Her sene Receb ve Muharrem'de 5 çeşit yemek pişirilerek fakirlere yedirilmesi
17	Hacı Osman Ağa b. Ahmed	1721		Evlâdı	Medrese, Hela ve Musluk	Değirmen ve dükkânlar.	Medresedeki görevliler, Alaüddevle Camii havuzu, hela ve musluk vd.
18	Hacı Ali b. Mehmed (Ayşe Bacıoğlu vakfi)	1722		Evlâdı	Cami	Arasa'da bir kısmı hisseli 30 dükkân, Yüzükçü Ham'nda 24/2 kırat hisse vd. emlaki.	Molla Ahmed ve Kurb-ı Kozanlı mahalleleri yakınında yaptırdığı caminin masrafları.
19	Hancı zâde Hacı Ramazan b. Mehmed Abdullah	1724		Kızının çocukları	Yemek yedirmek ve kurban kesmek	Dükkân ve bostan.	Her Kurban Bayramında 1 koyun kurban kesilmesi ve Muharrem'de de 5 çeşit yemek
20	Hacı Mustafa Çelebi b. Hacı Osman	1726	Nakibül eşraf kâimma	Evlâdı	Medrese	Hamam ve Yeni Han'ın 1/3 hissesi vd. dükkân ve emlâki.	Medresede görevli olan müderris vd. görevliler ile talebe.
21	Seyyid Ahmed Çelebi b. Şeyh Ramazan Efendi	1728	Müderris	Evlâdı	Medrese ve Cami	Kitap, dükkân, bağ, bahçe vd. emlâki.	Medrese ve Ramazaniye Camii görevlileri ve talebe.
22	Basmacı zâde Hacı Ömer b. Hacı	1728	Müderris	Evlâdı	Medrese ve mekteb	Çukur mahallesindeki ev, Zincirlikuyu'da 2 bakkal,	Çukur mahallesinde yaptırdığı medrese ve yanındaki
23	Mehmed b. Hacı Osman	1730		Evlâdı	Yemek yedirmek	3 tam ve 1 hisseli dükkânı ile bostanlan.	Her Muharrem'de 5 çeşit yemde yapılarak fakirlere yedirilmesi ve artan gelirin de aile arasında taksimi.

24	San Hacı Ömer Ağa b. Hacı Ali	1731		Evlâdı	Medrese	Servetinin 1/3'ü (7827 kuruş) vefatından sonra vakfedilmiş.	Boyacı oğlu Camii yanma yapılmış olan medresenin masraftan.
25	Hacı Ömer b. Osman b. Yusuf	1732	Müftü	Kardeşinin oğlu	Kardeşi ve oğullan	Arasa'da çeşitli dükkânlar, ev, değirmen hissesi, bağ ve bahçe.	Vâkıfın vefatından sonra kardeşi ve onun evlâdına tahsis edilmiş.
26	Hacı Mehmed b. Molla Haşan	1733		Evlâdı	Mahalle tekâlifi	Ammu mahallesindeki ev.	Ammu mahallesinde hissesine düşen tekâlifin (verginin) ödenmesi.
27	Hacı Halil Ağa b. Hacı Ömer	1733	Yeniçeri	îbn-i Eyyüb para vakfı mütevellisi	Avânz ve tekâlif	130 kuruşluk para vakfı	îbn-i Eyyüb mah. oturan Hacı Bekir ve Hacı Mehmed'in hânelerine düşen avânz ve tekâlifin ödenmesi.
28	Hacı Süleyman b. Hacı Mehmed	1733		Kız evlâdı	Cami, mescid ve yemek yedirmek	Attar pazan, Keçehâne vd. yerlerdeki çeşitli dükkânlar.	ömeriye Camii ve Debbağ Efendi Mescidi görevlileri ile Muharrem'de fakirlere yemek yedirilmesi.
29	Safiye binti Seyyid Hacı Mustaf	1733		Kardeşi	Cami ve yemek yedirmek	100 maşara hazravat (sebze) bostanı	Şeyh Ömer ve Emir Ağa camilerinin aydınlatılması ve her Rebiülevvel'de fakirlere 4 çeşit yemek yedirilmesi.
30	Hacı Abdülkâdir b. Hacı Ahmed	1734		Evlâdı	Musluk	3 hazravat (sebze) dükkânı.	Güllülü'de yaptırdığı musluğa su taşıyana (âb-ı keş'e).
31	Torun zâde Hacı Ali b. Abdülkâdir	1734		Evlâdı	Talebe, medrese ve yemek yedirmek	Kitaplar, bostanlar, zeytin ağaçlan, tarla ve ev eşyası.	Kitapların talebeye ve zeytinlerden elde edilen yağın medreselerin çerağma verilmesi, her Muharrem'de de fakirlere yemek yedirilmesi
32	Kadı zâde Hacı İsmail b. Hacı Mehmed Sâlih	1736		Cariye - müdebbire	Cariyesi	Dükkân, bostanlar, bağ ve masara kazam.	Gürcü asıllı müdebbiresi Asiye binti Abdullah ve onun evlâdı ve belli günlerde fakirlere yemek yedirilmesi.
33	Emine binti Hacı Zeynüddin	1737		Kardeşi	Yemek yedirmek	2 helvacı dükkânı, 2 dut ve 15 ceviz ağacı bulunan	Her sene Receb'de börek ve bal helvası yapılarak fakirlere yedirilmesi.

34	Hacı İsmail b. Mehmed	1737	-	Hacı Haşan Efendi	İlim erbâbı ,	Kitaplar ve Hacı İsmail'in servetinin 1/3'ü.	Kitapların talebelerden ihtiyacı olana verilmesi.
35	Kadı-zâde Hacı İsmail b. Hacı Mehmed Sâlih	1738	((	Kız kardeşi	Kız kardeşi ve onun evlâdı	Tarla-i Atik mahallesindeki ev ve bostan.	Kız kardeşi Safiye'nin evde oturması, bostanın gelirine de tasarruf etmesi.
36	Hacı Cemile binti Hacı Ali	1738	-	~	Cami	2 bostandan hisse	Alaybeyi Camii imamı.
37	Hacı Mehmed b. Hacı Osman	1739	Kazancı Şeyhi - Esnaf	Evlâdı	Mescid	Helvacı Pazar'ında 1 kazancı dükkânı.	Hâtuniye ve ömeriye mescidlerinin hasır ve kandil masraftan.
38	Seyyid Ahmed b. Seyyid Ebubekir	1739	-	Evlâdı	Cami	Dolap ve 1 kahvehâne.	Çırçır Çeşmesi yanına yaptırdığı caminin imam ve hatibine.
39	Hacı Ahmed b. Dulkadir	1741		Evlâdı	Yemek yedirmek	Arasa'da 1 nalband dükkânı.	Her Muharrem'de aşure ve pirinç pilavı yapılarak fakirlere yedirilmesi.
40	Hacı Veli b.Hacı Ali	1741	Marang oz-Esnaf	Evlâdı	Yemek yedirmek	Mervana'da içinde erik ve şeftali ağacı olan bahçe.	Her Muharrem'de aşure ve pirinç pilavı yapılarak fakirlere yedirilmesi
41	Vâiz Mehmed Efendi	1741	Vâiz	Evlâdı	İlim erbâbı	98 cilt kitap.	Kitapların isteyene ödünç verilmesi.
42	Hacı Emrullah Efendi b. Abdülaziz Efendi	1742	Kadı	Mektebinin Hocası	Kastel ve Mekteb	Dükkânlar ve 200 kuruş para.	Hüseyin Subaşı Kasteli ve onun yanında yaptıdığı mektebin masrafları.
43	Hacı Hüseyin	1743	-	Evlâdı	Yemek yedirmek	Arasa yalanında 1 boyahâne.	Muharrem ve Receb aylamda fakirlere yemek yedirilmesi.
44	Hacı Hızır b. Hacı Ali Salih	1743		Felek-zâde Osman Ağa	Cami, tnescid ve Yemek yedirmek	125 maşara bostan.	Muharrem'de aşûre yapılması, Kayseri ve Tabak Efendi mescidleri ile Cami-i Atik'e Ramazan'da bervat mumu alınması.
45	Molla Mehmed b. Yakub	1743	1	Evlâdı	Talebe, Cami ve yemek yedirmek	Kitap, ev, eşya, bağ, bahçe.	Kitap talebeye, Ayşe Bacı Camii'ne yağ, Kurban Bayramında kurban kesilmesi, Receb'de 3 çeşit yemek.

46	Ayşe binti Hacı İsmail	1744		Evlâdı	Cami	Çukur mahallesindeki ev.	Hflsâmeddin Mescidi'nin aydınlatılması ve artan gelirin vâkıfın evlâdına tahsisi.
47	Halil Beşe b. Hacı Ömer	1745	Yeniçeri	Cami mütevellisi	Cami	Tel far köyünde 40 dip incir olan bahçe.	Ağa Camii'nin tamirine ve aydınlatılmasına harcanması.
48	Mustafa b. Mehmed	1745	• -	Cami mütevellisi	Cami	Kürkçüyan mahallesindeki ev.	Evin gelirinin Hacı Nasır Camiinin tamirine harcanması.
49	Hadice binti Hacı Halil	1745	-	Evlâdı	Cami	Dükkânlar, bostan ve tarla.	îkiz oğlu Camii ferraşına ve tamirine.
50	Ayşe binti Halil	1748	-	Torunları	Aşûre yapmak	2 Marangoz dükkânı.	Muharrem'de aşûre pişirilmesi.

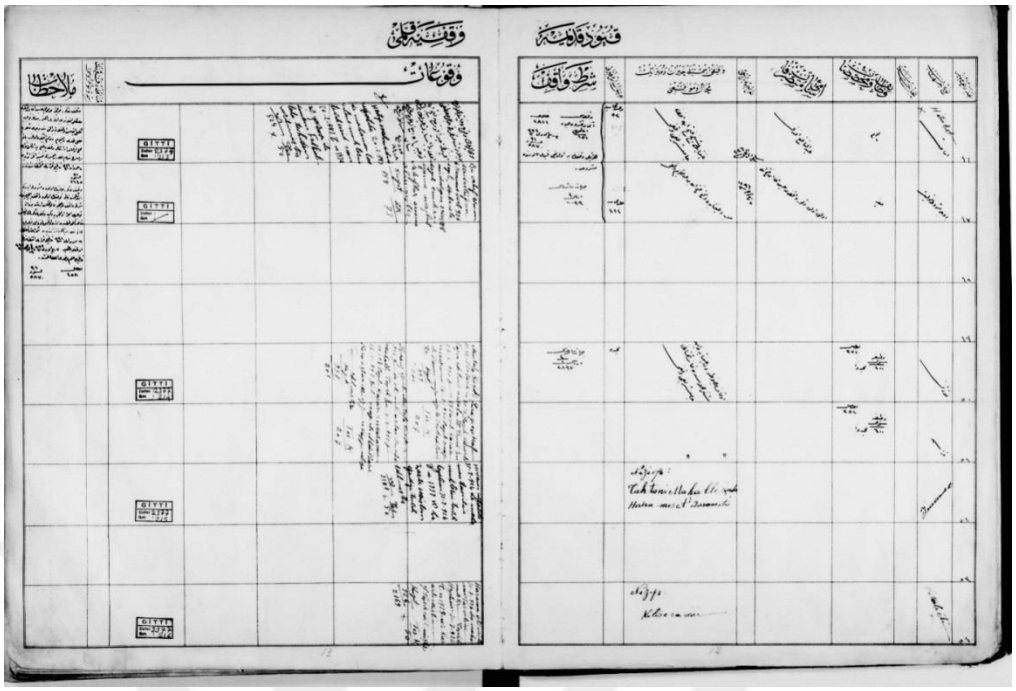
Kaynak: (Çınar, 2000: 385-389)

Ek 13 Tablo 13. 1. 18. Yüzyılın İlk Yansında Vakıf Muhasebelerine Göre Şeyh Fetullah (Şeyh) Camii'nin Gelirleri ve Masrafları

Cami	Gelir Kaynakları ve Muhasebe Yılı	Yıllık Gelir/ Guruş	Yıllık Toplam Gelir/ Guruş	Görevliler ve Diğer Masraf Kalemleri	Yıllık Masraf / Guruş	Yıllık Toplam Masraf/ Guruş
Şeyh Fetullah (Şeyh) Camii[74]	Şeyh Hamamı	162	221	Şeyh imam	24	347,5
	1 ekmekçi dükkânı -Şehreküstü	26		Hatip	18	
	1 bakkal, dükkânı - Arasa	12		Müezzin	6	
	1 eskici dükkânı - Arasa	3		Mütevelli	12	
	1 berber - Şehreküstü	4		Ferraş	12	
	Nurvana'da erik bahçesi - 1/3	4		Cüzhân	12	
	Halep'te Hünkâr bahçesi	10		Câbi	15	
				Tamir	224,5	

[74] GŞS, 62/189.

Ek 14. Ş.MS, Cilt: 155 S. 169

Çevirisi:

Esami-i mutasarrıfan: Abdünnafi efendi

Tevcih tarihi: fi 19 Zilhicce sene 226

Mahall ü mevakii: Ayntâb'da Şeyh Fetullah Efendi Cami-i şerifi vakfı

Atik esas defteri: Maraş muhasebe 52

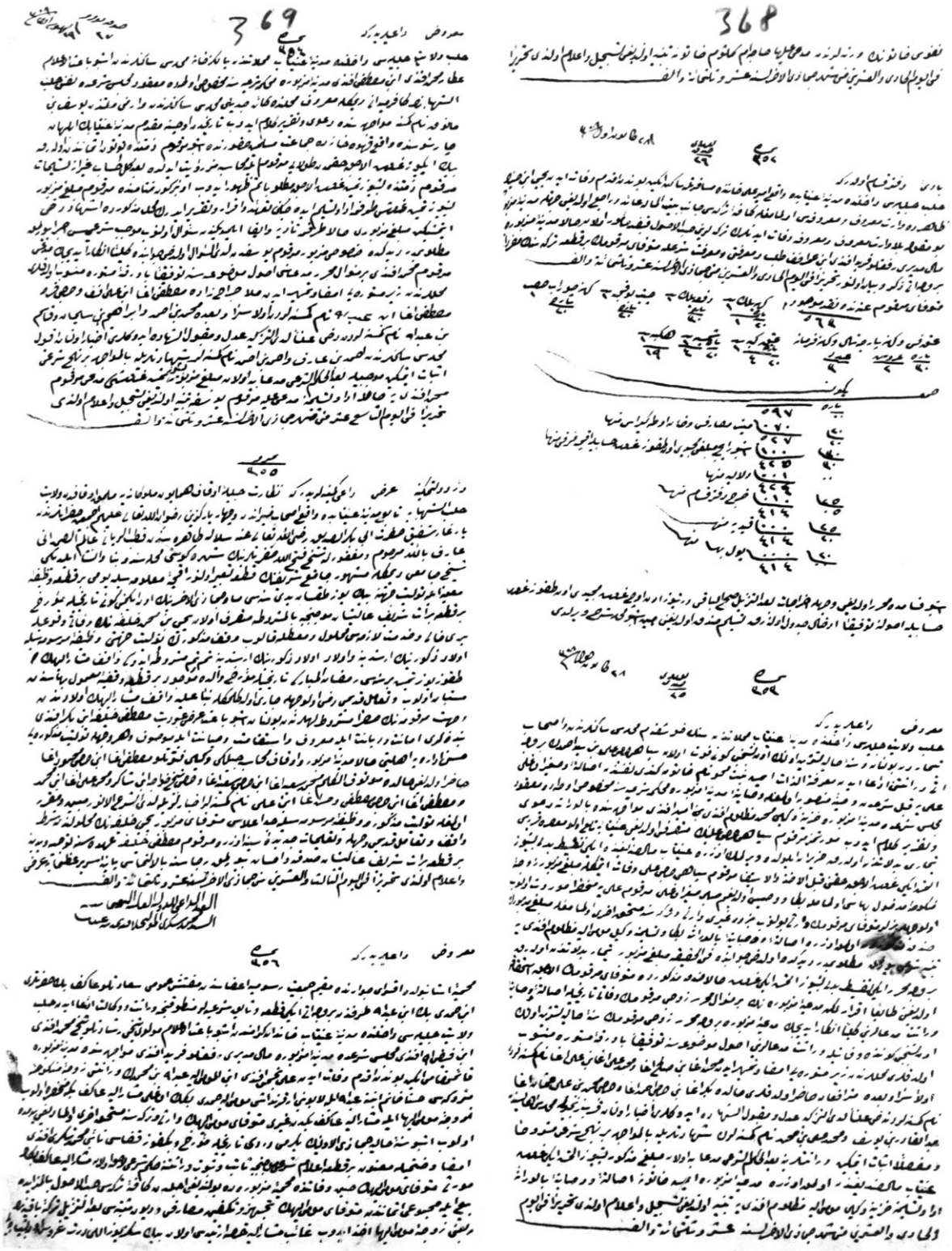
Şart-ı Vakıf: Vakfiyesi……müceddid..... 151. Hülasa 2811 3 Rebiülevvel sene 334 31 kuyud 587. Her iki vakfın bir olduğu kaydı balasında meşruhdur.

Vukuat: Muma ileyhin vuku-i vefatıyla mahlulunda ve bila berat mutasarrıfı hacı Mustafa Efendi'nin ahiren fevtinden Fetullah Efendi'ye ba-işaret-i aliyye-i nezaret-penahiye tevcih fi 5 Rebiülevvel sene 333 ve fi 7 Şubat sene 330 kuyud 30, 8408

Mülahazat: Vakf-ı mezhur tevliyeti muma ileyh Hüseyin Ağa'dan sonra Mustafa Efendiye tevcih olunarak henüz muamele-i tevcihiye tekemmül etmemiş olmakla beraber altı seneden beri sükûnu halel-i tarive'l-yevm devam etmekte olmasına binaen mahalli evkaf idaresince vakfa vaz'-ı yed olunması şura-yı evkafın makam-ı nezaret-i celilenin tensibine efzan eden 2 Haziran sene 331 tarihli kararı iktizasındandır. 31 kuyud 2645

Kaynak: G.K.A.

Ek 15. Şer'i Mahkeme Sicilleri Cilt. 155 S. 369 Numara 355

Der devlet-mekine arz-ı dai kemineleridir ki nezaret-i celile-i evkaf-ı hümayun-ı mülukaneye mülhak-ı evkaftan vilayet-i Halebü'ş-şehba'ya tabi medine-i Ayntâb'da vaki ashab-ı kübradan ve çehar-ı yar-ı güzin rıdvanü'l-lahi teala aleyhum ecmain hazretlerinden yar-ı gar-ı şefik hazreti EbiBekr Es-sıddık radıyallahuteala anhu sülale-i tahiresinden kutbu'r-rabbani alimü's-samedani arifu billah merhum u mağfuru lehu Şeyh Fetullah hazretlerinin Şehreküstü mahallesinde bina ve inşa eylediği Şeyh Camii demekle meşhur cami-i şerifinin kıta tabir olunur akçe-i malumesiyle yevmi bir kıta vazife-i muayyene ile tevliyet cihetine bin yüz doksan yedi senesi mah-ı Cemaziyelahir'inin on ikinci günü tarihiyle müerrih bir kıta berat-ı şerif-i ali-şan mucebincebi'l-meşruta mutasarrıf olan Yahya bin Mehmet Halife'nin vefatı vukuuyla bir hali ve hidmet-i lazimesi mahlul ü muattala kalıp rüfeka-i mezkurun tevliyet ciheti vazife-i mersumesiyle evlad-ı zükurunun erşedine ve evlad-ı evlad-ı zükurunun erşedine sümme ve sümme maşrut ettiği vakıf-ı müşarun ileyhin dokuz yüz yetmiş bir senesi Ramazanü'l-mubareki tarihiyle müerrih valide mevcut bir kıta vazife-i mamul-ı bahasından müsteban olup ve teamül-i kadimi rıza ol veçhile cari ola gelmekle binaen aleyh vakıf-ı müşarun ileyhin evladından ve cihet-i merkumenin muzırran maşrut-ı lehlerinden bulunan iş bu bais-i arz-ı ubudiyet Mustafa Halife ibn-i Bekir Efendi bendeleri emanet ve diyanet ile maruf ve istikamet ü sıyanet ile mevsuf ve her vechle tevliyet-i mezkur-ı veliyy-i hüsn-i iradeye ehliyeti hala medine-i mezbur ve evkaf muhasebeciliği vekili fütüvetli Mustafa Ağa ibn-i Hacı Mahmut Ağa hazır olduğu halde mevkufü'l-mükellim Mehmet Said Ağa ibn-i Hacı Said Ağa ve Hacı Şeyh Hoca bin Şakir ve Mehmet Ali Ağa bin Mehmet ve Mustafa Ağa ibn-i Hacı Mustafa ve Hasan Ağa ibn-i Ali nam kimseler ihbarıyla lede'ş-şer'il-enver mübeyyin ü mukarrar olmakla tevliyet-i mezkur ve vazife-i mersumesiyle cedd-i a'lası mütevaffa-yı mezbur Yahya Halife'nin mahlulünden şart-ı vakıf ve taamül-i kadimi vechle ve talimat-ı cedide-i seniyye üzere merkum Mustafa Halife uhdesine tevcih ve yedine bir kıta berat-ı şerif-i ali-şan-ı sadaka ü eman buyrulmak ricasına bi'l-iltimas paye-i serir-i uzmaya arz u i'slam olundu. Tahriren fi'l-yevmü's-salis ve'l-ışrin fi Cemaziyelahir li-sene aşar u selas-mietü ve elf

El-abdu'd-daili'd-devletü'l-aliyyetü'l-Osmaniyye

Es-Seyyid Mehmet Şükrü el-müvella hilafeten bi-medine-i Ayntâb

23 Cemaziyelahir 1310

Ek 16. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yeri Batı ve Doğudan Görünüm

Son Cemaat Yerinin Batısından Görünüm

Kaynak:Karayılan ,1963:S:20-28 Kaynak:Çam,1989:10 **2017**

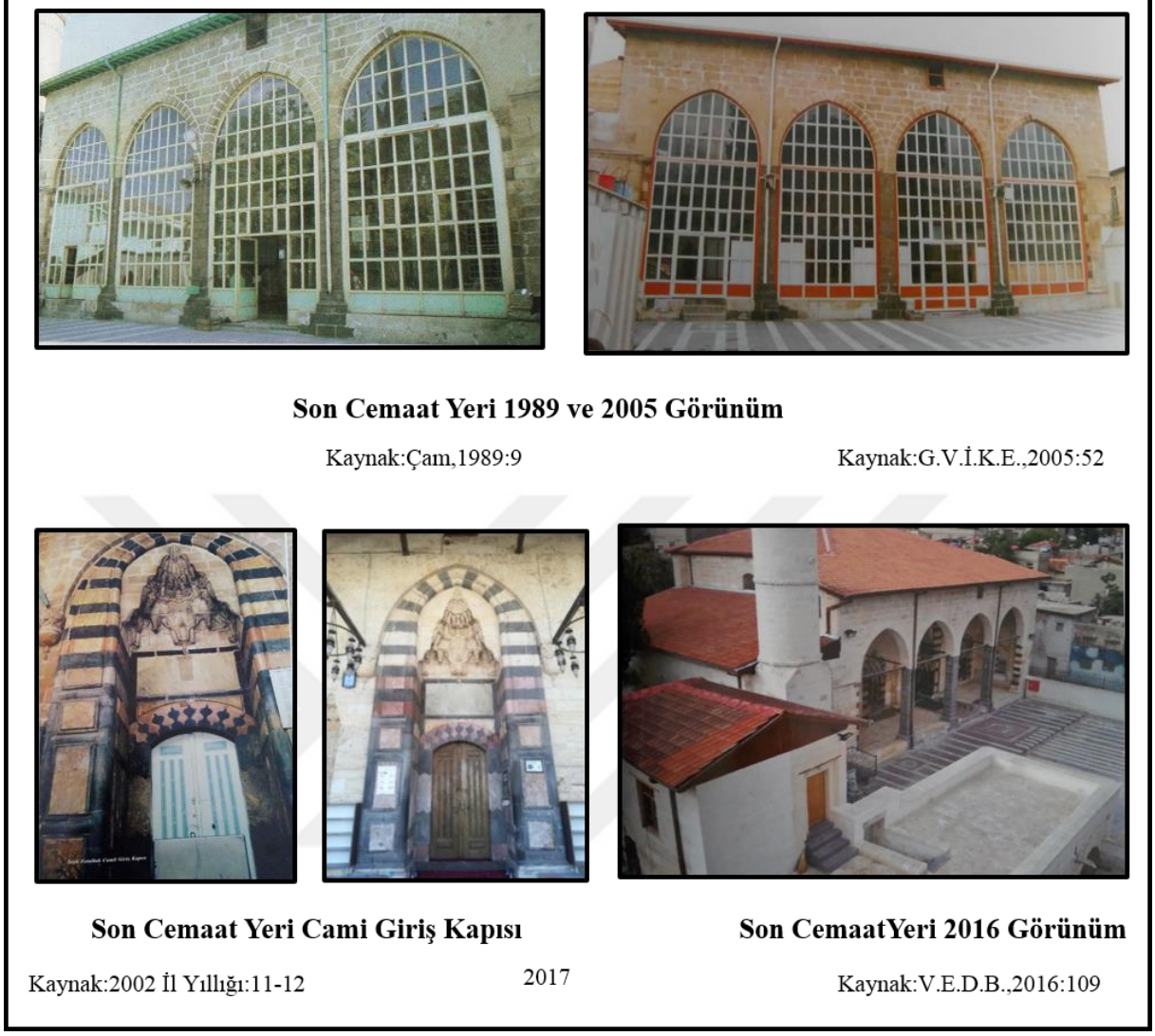

Son Cemaat Yerinin Doğusundan Görünüm

Kaynak:2007 G.V.B.M. **2017**

Resim 16. 1. Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yeri Eski ve Yeni Fotoğraflar

Ek 17. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yeri Kuzeyden Görünüm

Son Cemaat Yeri 1989 ve 2005 Görünüm

Kaynak:Çam,1989:9

Kaynak:G.V.İ.K.E.,2005:52

Son Cemaat Yeri Cami Giriş Kapısı

Kaynak:2002 İl Yıllığı:11-12

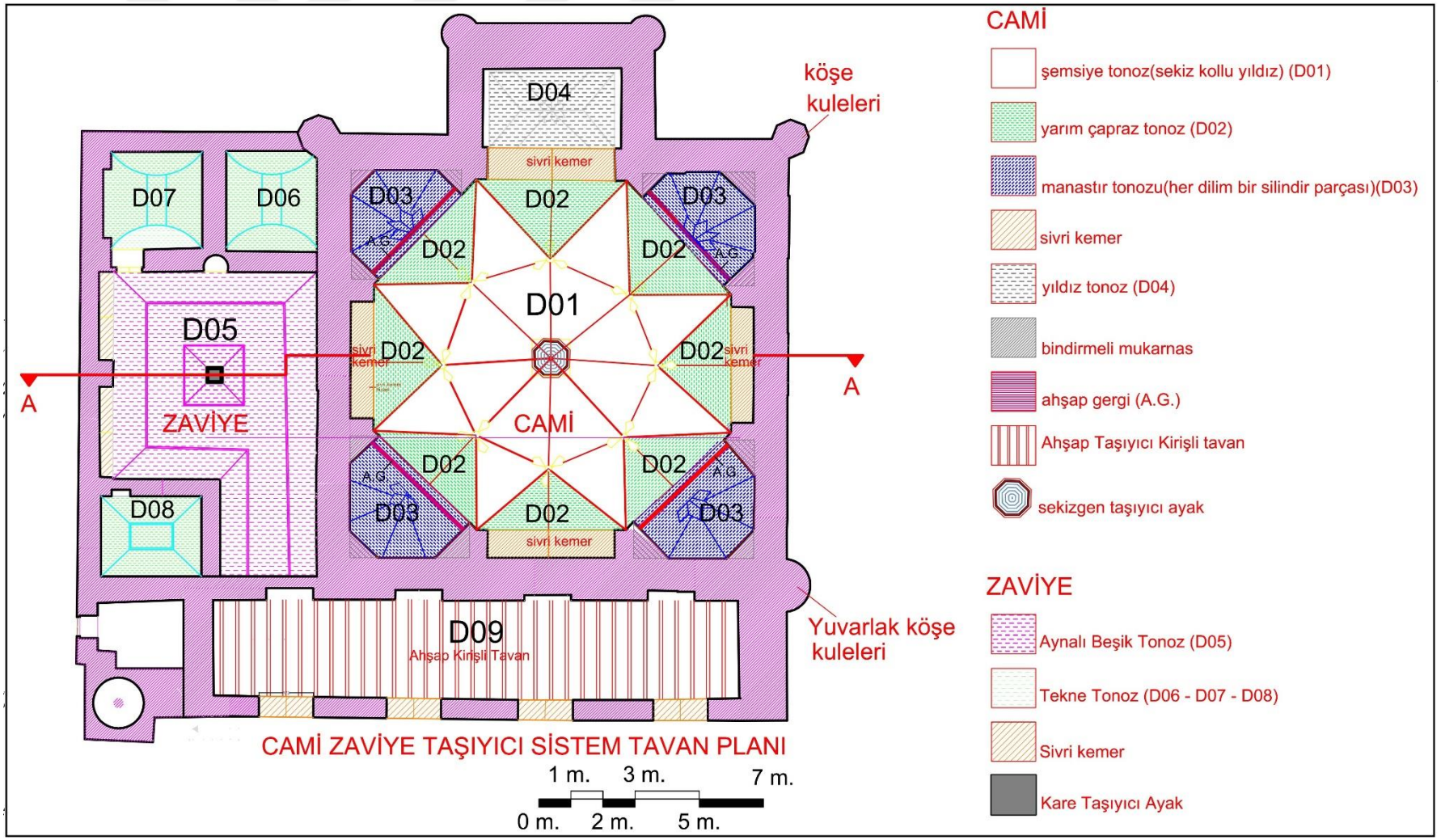
Son CemaatYeri 2016 Görünüm

Kaynak:V.E.D.B.,2016:109

2017

Resim 17. 1. Şeyh Fetullah Camii Son Cemaat Yeri Eski ve Yeni Fotoğraflar

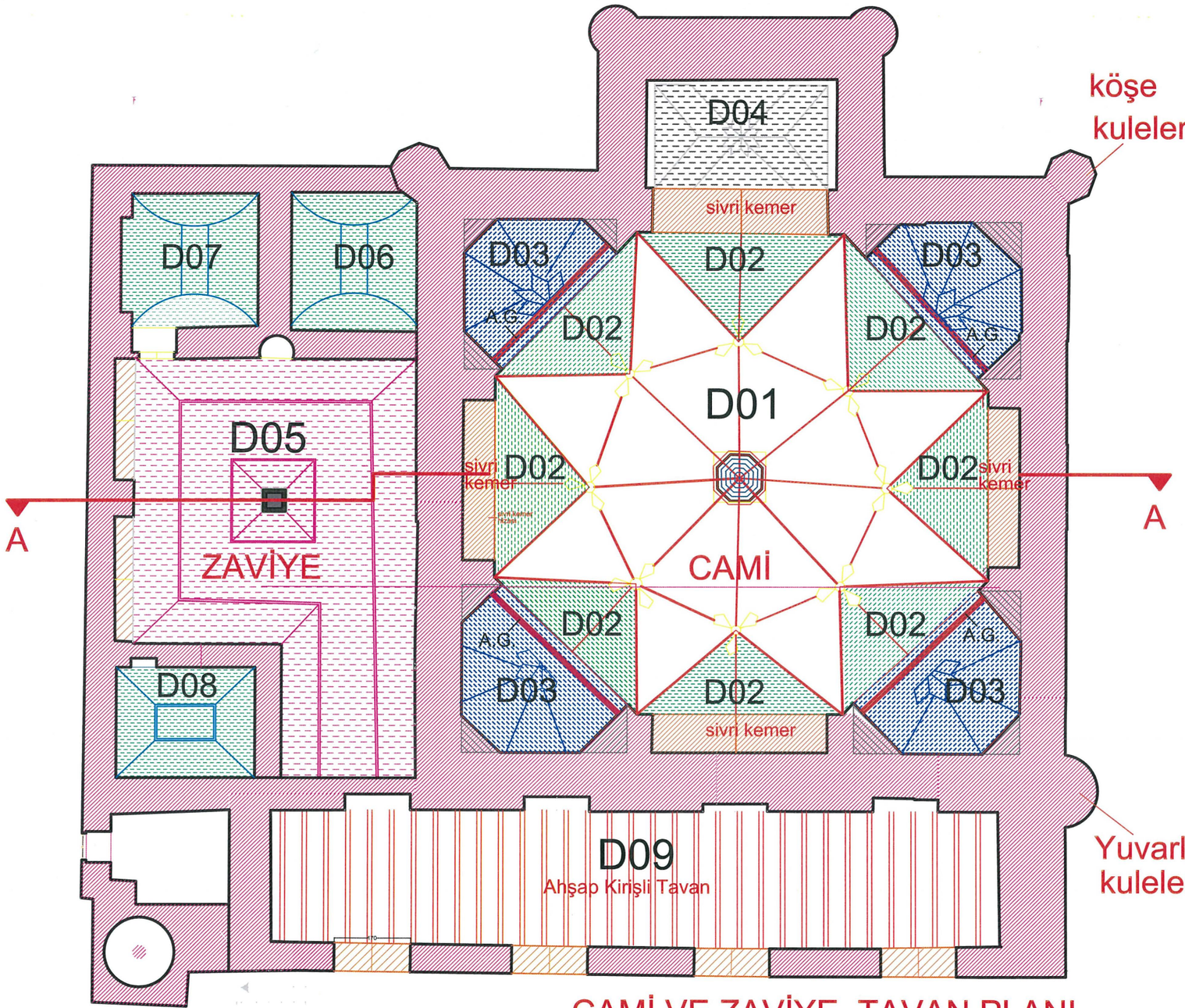
Ek 18. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi Taşıyıcı Sistem Şeması

Şekil 18. 1 Şeyh Fetullah Camii ve Zaviyesi Taşıyıcı Sistem Planı

Kaynak: Restorasyon Projelerinden (E-G Mimarlık, Gören, 2008) yararlanılarak, Ayfer Kutsal Şaşmaz tarafından oluşturulmuştur.

EK 18 GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH CAMİİ VE ZAVİYESİ TAŞIYICI SİSTEM TAVAN PLANI ŞEMASI

CAMİ VE ZAVİYE TAVAN PLANI

1 m. 3 m. 7 m.

0 m. 2 m. 5 m.

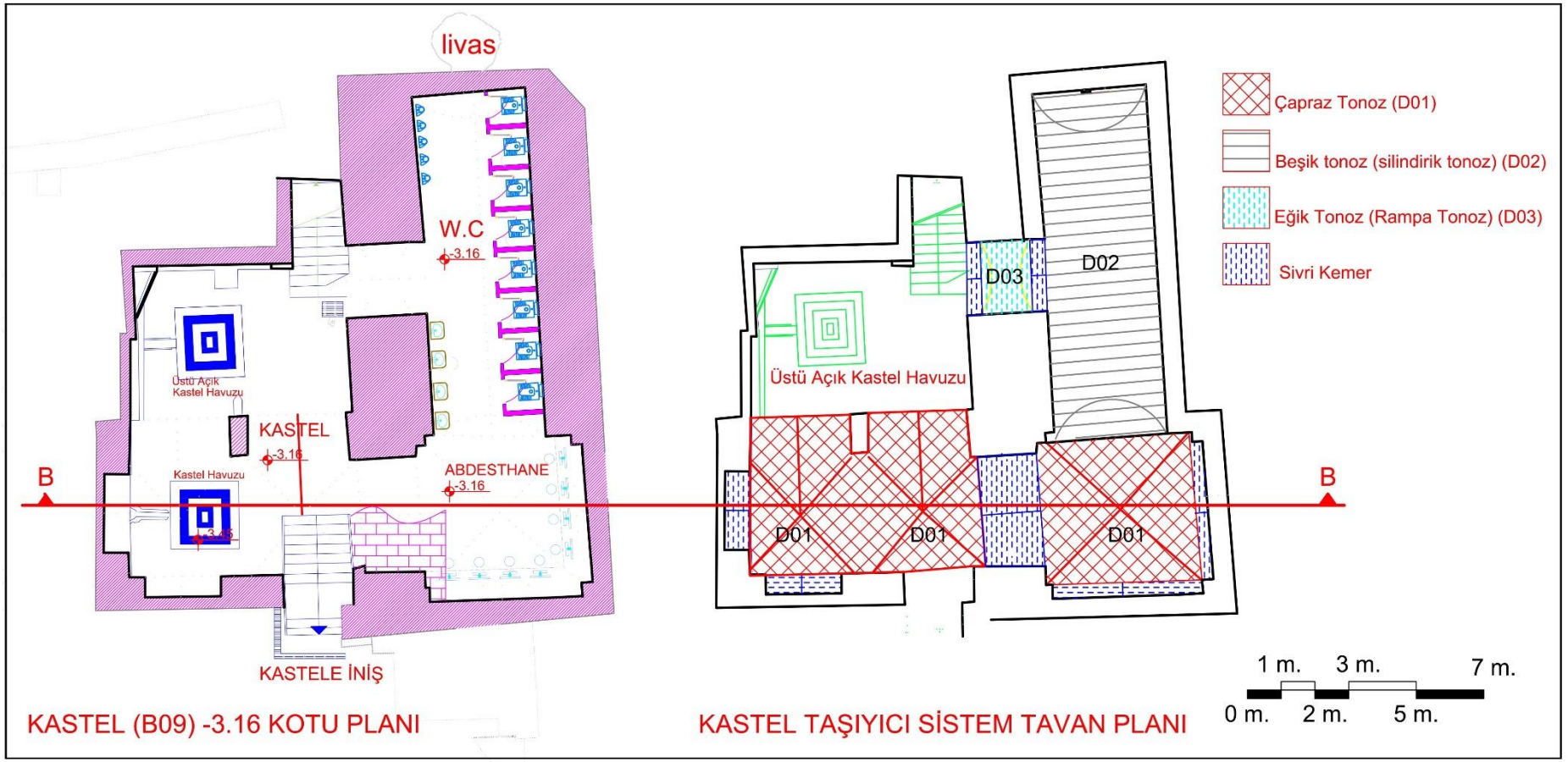
CAMİ

- şemsiye tonoz(sekiz kollu yıldız) (D01)
- yarım çapraz tonoz (D02)
- manastır tonozu(her dilim bir silindir parçası)(D03)
- sivri kemer
- yıldız tonoz (D04)
- bindirmeli mukarnas
- ahşap gergi (A.G.)
- Ahşap Taşıyıcı Kirişli tavan
- sekizgen taşıyıcı ayak

ZAVİYE

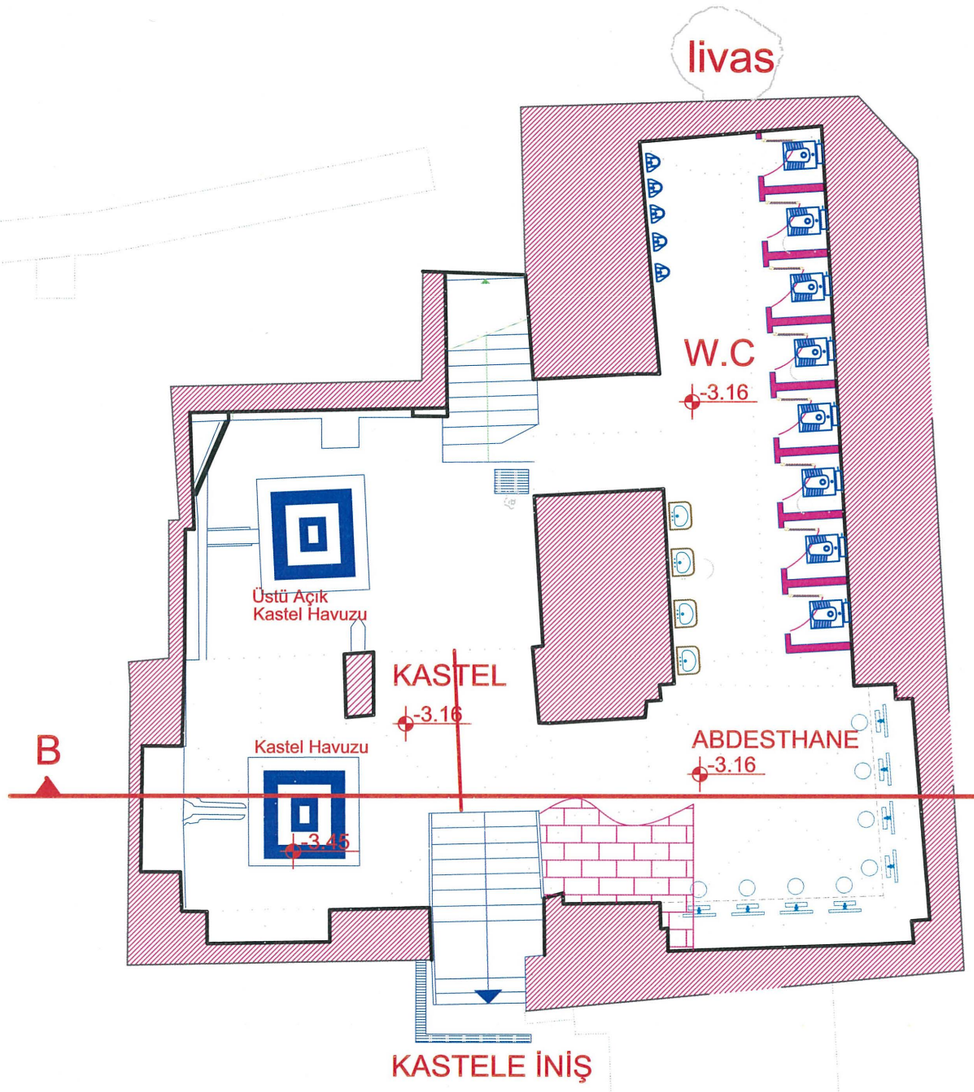
- Aynalı Beşik Tonoz (D05)
- Tekne Tonoz (D06 - D07 - D08)
- Sivri kemer
- Kare Taşıyıcı Ayak

Ek 19. Gaziantep Şeyh Fetullah Kasteli Plan ve Taşıyıcı Sistem Şeması

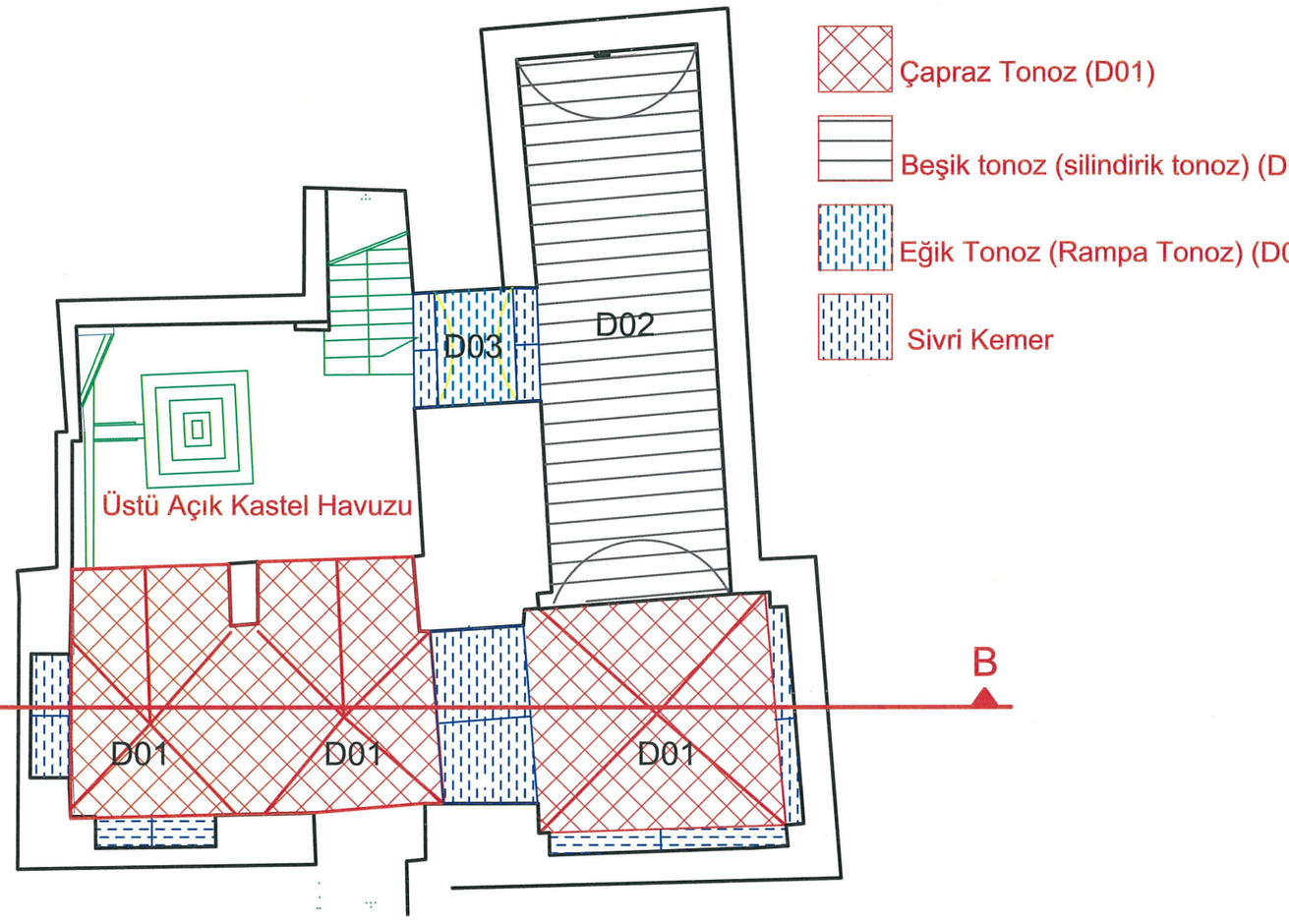

Şekil 19. 1. Gaziantep Şeyh Fetullah Kasteli Plan ve Taşıyıcı Sistem
Kaynak: Restorasyon Projelerinden (E-G Mimarlık, Gören, 2008) yararlanılarak, Ayfer Kutsal Şaşmaz tarafından oluşturulmuştur.

EK 19 GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KASTELİ PLANI VE TAŞIYICI SİSTEM TAVAN PLANI ŞEMASI

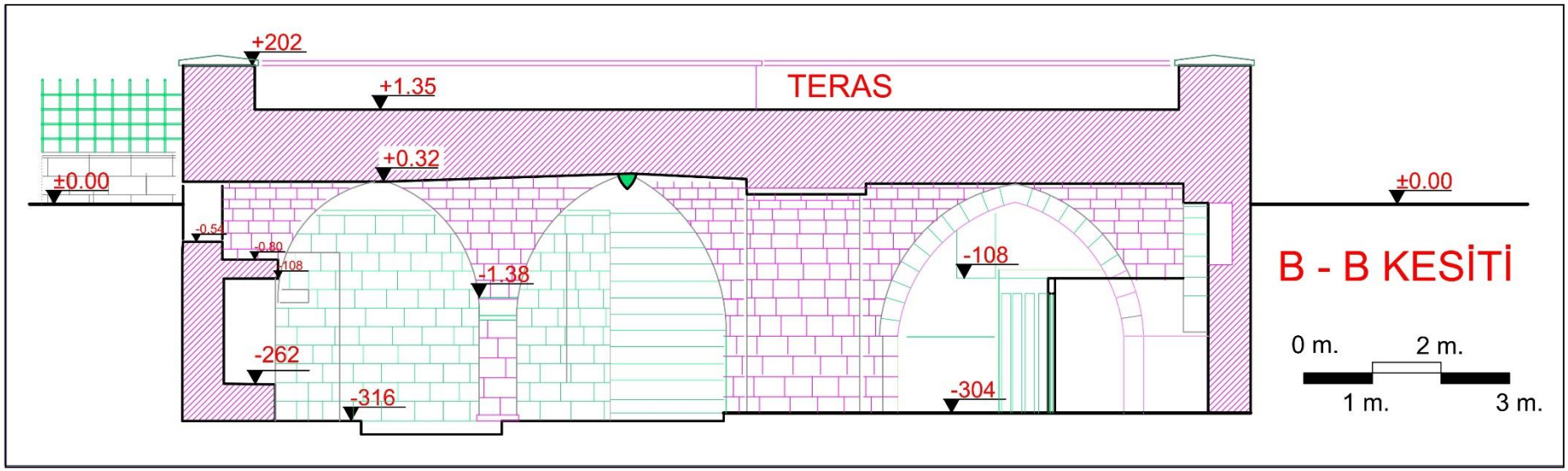

KASTEL (B09) -3.16 KOTU PLANI

KASTEL TAŞIYICI SİSTEM TAVAN PLANI

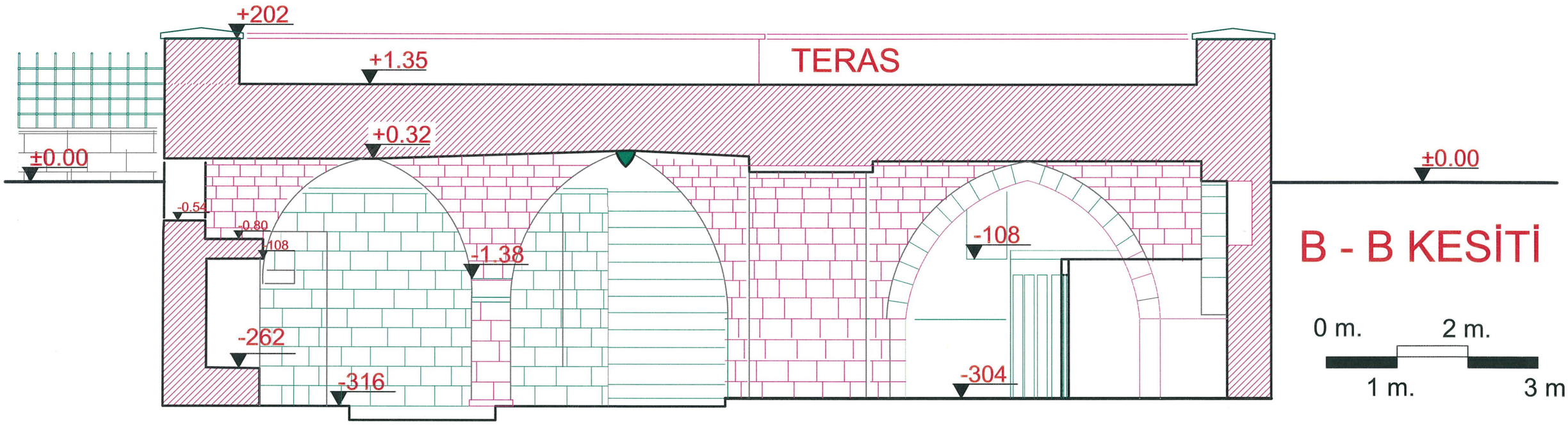
Ek 19 A. Gaziantep Şeyh Fetullah Kasteli B-B Kesiti

Şekil 19. 1. Gaziantep Şeyh Fetullah Kasteli B-B Kesiti
Kaynak: Restorasyon Projelerinden (E-G Mimarlık, Gören, 2008) yararlanılarak, Ayfer Kutsal Şaşmaz tarafından oluşturulmuştur.

EK 19 A

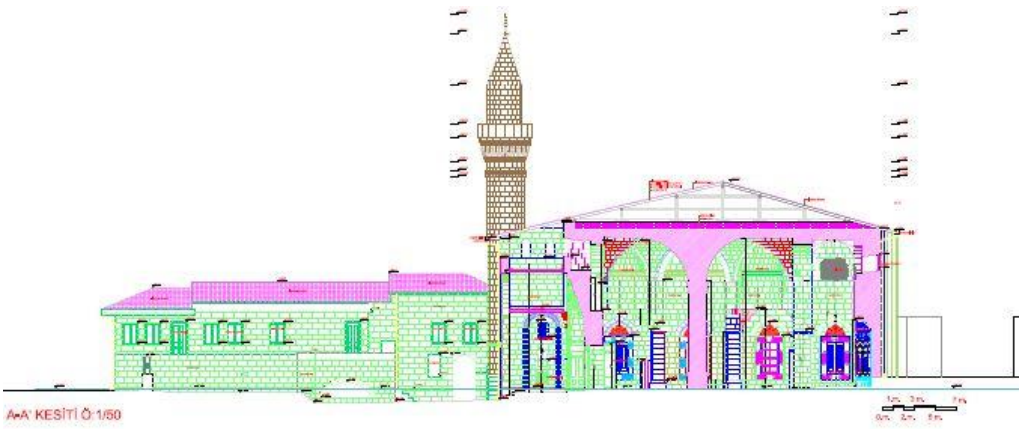
GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KASTELİ B-B KESİTİ

Ek 20. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Restorasyon Projesi Plan ve Kesit

Şekil 20.1. Şeyh Fetullah Camii, Zaviye Restorasyon Projesi Plan

Şekil 20. 2. Şeyh Fetullah Camii Kesit, Kastel Üstü odalar Görünüş

Kaynak: E-G Mimarlık- Barış Gören, (Barış Gören Arşivinden)

Ek 21. Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi ve Yakın Çevresinin 1976 Yılında Çekilmiş Hava Fotoğrafı

Şekil 21. 1 Şeyh Fetullah Külliyesi ve yakın çevresinin 1976 yılında çekilmiş hava fotoğrafı

Kaynak: Barış Gören Arşivi

Ek:22. Şıh Camii Kamulaştırma Alanı ve Listesi

ŞIH CAMİİ KAMULAŞTIRMA ALAN LİSTESİ

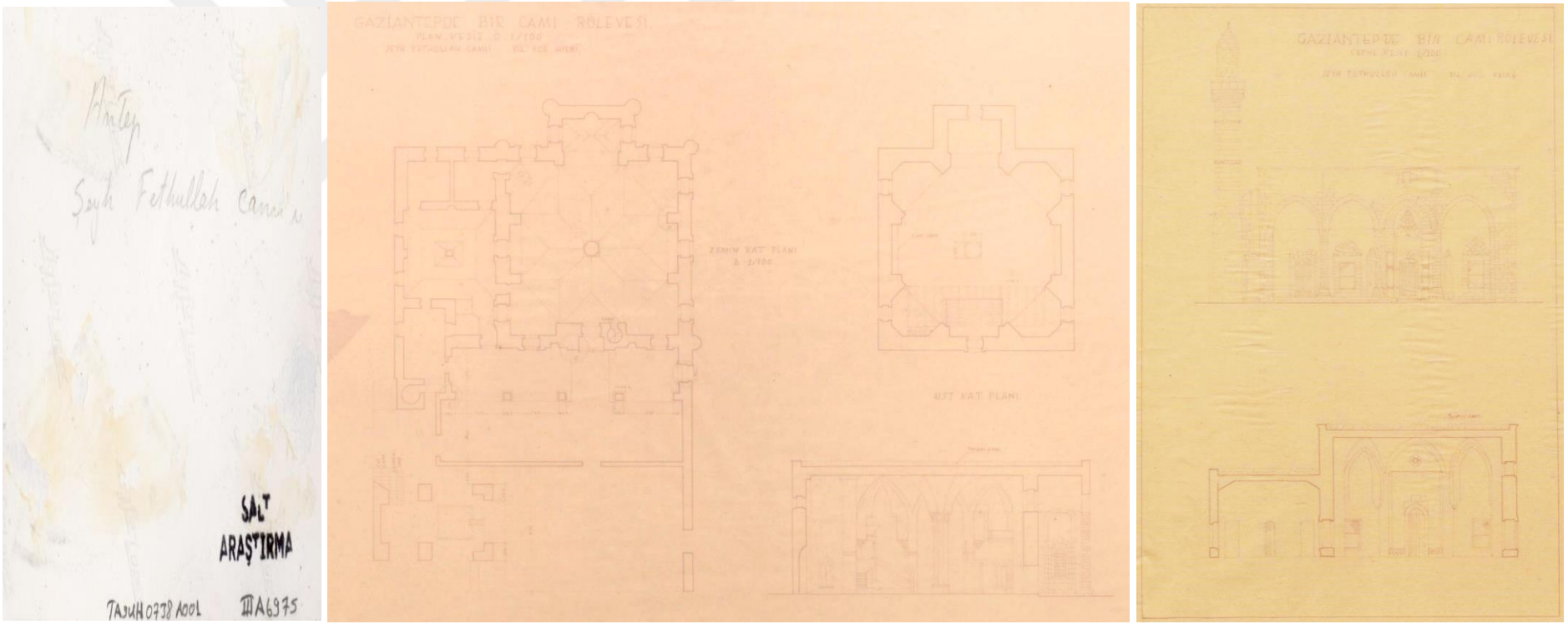
Sıra No.	Mahallesi	Pafta	Ada	Parsel	Alan	Sahibi	K.V.No.
1	Kepenek	66	526	1	1337.32	Cami	A-7
2	Kepenek	66	526	2	94.67		
3	Kepenek	66	526	19	44.84		
4	Kepenek	66	526	20	64.13		
5	Kepenek	66	526	4	63.26		
6	Kepenek	66	526	23	26.09		
7	Kepenek	66	526	21	102.34		391
8	Kepenek	66	526	22	102.11		
9	Kepenek	66	526	17	119.86		
10	Kepenek	66	526	18	106.04		561
11	Kepenek	66	526	7	67.57		
12	Kepenek	66	526	6	88.14		
13	Kepenek	66	526	8	52.39		
14	Kepenek	66	526	9	172.72		
15	Kepenek	66	526	24	58.60		562
16	Kepenek	66	526	25	138.86		562
17	Kepenek	66	526	14	34.00		
18	Kepenek	66	526	10	168.38		
19	Kepenek	66	526	11	238.79		
20	Kepenek	66	526	12	191.02		563
21	Kepenek	66	526	13	439.98		392-596

Cami alanı	1337.32
Diğer Parsellerin Toplamı	2373.79
Toplam	3711.11

Şekil 22. 1. Şeyh Fetullah Camii ve Yakın Çevresi Kamulaştırma Alanı

Kaynak: G.K.T.V.K.K.B.M. 2006

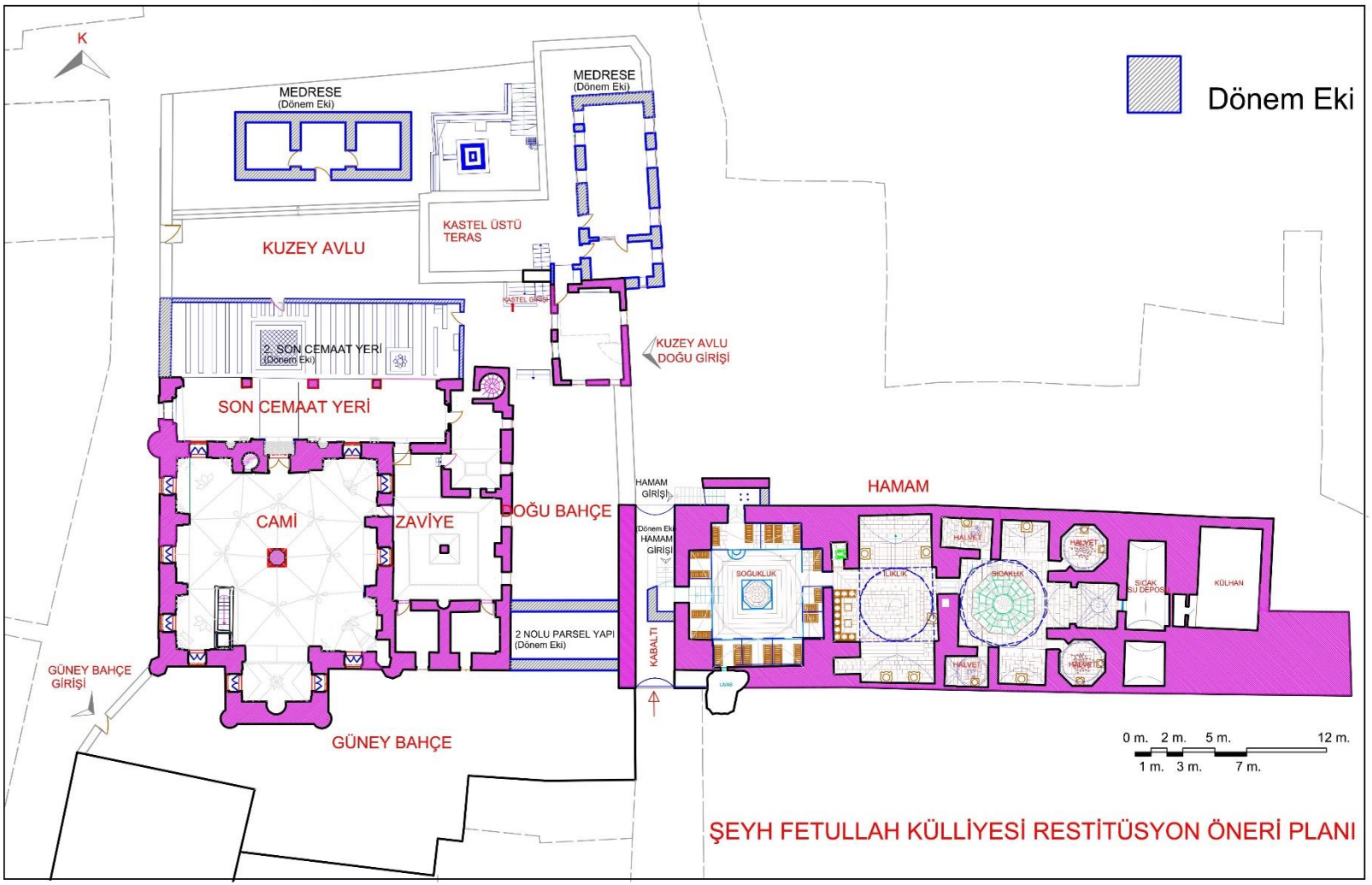
Ek:23. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Hicri 608 (M.1211-1212) Tarihli Rölöve Planı, Kesit-Görünüş

Şekil 23. 1. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Hicri 608 Tarihli Rölöve Planı, Kesit-Görünüş Çizimleri

Kaynak: Salt Araştırma https://www.archives.saltresearch.org/R/P8N36MT72BLREERJSKUIT96U3XPR2RBLEN3GLPNKJR1Y6PUBR9-00112?func=dbin-jump-full&object_id=3639906&silo_library=GEN01&pds_handle=GUEST Ali Saim Ülgen ve Ülgen Ailesi 16.52 / 16 nisan

Ek 24. Gaziantep Şeyh Fetullah Külliyesi Restitüsyon Öneri Planı

Şekil 24. 1. Şeyh Fetullah Külliyesi Restitüsyon Öneri Planı

Kaynak: Restorasyon Projelerinden (E-G Mimarlık, Gören, 2008) yararlanılarak Ayfer Kutsal Şaşmaz Tarafından oluşturulmuştur.

EK 24

GAZİANTEP ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ RESTİTÜSYON ÖNERİ PLANI

K

MEDRESE
(Dönem Eki)

MEDRESE
(Dönem Eki)

KUZEY AVLU

KASTEL ÜSTÜ
TERAS

KASTEL GİRİŞİ

KUZEY AVLU
DOĞU GİRİŞİ

2. SON CEMAAT YERİ
(Dönem Eki)

SON CEMAAT YERİ

CAMİ

ZAVİYE

DOĞU BAHÇE

2 NOLU PARSEL YAPI
(Dönem Eki)

HAMAM
GİRİŞİ

(Dönem Eki)
HAMAM
GİRİŞİ

HAMAM

SOĞUKLUK

ILIKLIK

SICAKLIK

HALVET

HALVET

HALVET

HALVET

SICAK
SU DEPOSU

KÜLHAN

KABALTI

LİVAS

GÜNEY BAHÇE
GİRİŞİ

GÜNEY BAHÇE

Dönem Eki

0 m. 2 m. 5 m. 12 m.

1 m. 3 m. 7 m.

ŞEYH FETULLAH KÜLLİYESİ RESTİTÜSYON ÖNERİ PLANI